ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ
JOQARÍ BILIMLENDIRIW, ILIM HÁM INNOVACIYALAR MINISTRLIGI

ÁJINIYAZ ATÍNDAĠÍ NÓKIS
MÁMLEKETLIK PEDAGOGIKALÍQ INSTITUTÍ

PEDAGOGIKA KAFEDRASÍ

«ZAMANAGÓY TÁLIM MÁSELELERI HÁM KELESHEKLERI: JOQARI BILIMLENDIRIW HÁM MEKTEP ÁMELIYATI» ATAMASINDAĠI RESPUBLIKALIQ ILIMIY- TEORIYALIQ HÁM ÁMELIY KONFERENCIYA MATERIALLARÍ

«ZAMONAVIY TA'LIM MASALALARI VA ISTIQBOLLARI: OLIY TA'LIM VA MAKTAB AMALIYOTI» MAVZUSIDA RESSPUBLIKA MIQYOSIDA ILMIY-NAZARIY ANJUMAN MATERIALLARI

Nókis - 2023

UDK **«Zamanagóy tálim máseleleri hám keleshekleri: joqarı bilimlendiriw hám mektep ámeliyatı»** atamasındaǵı Respublikalıq
BBK: ilimiy- teoriyalıq hám ámeliy konferenciya materialları toplamı. 2023-j 305 bet

«Zamanagóy tálim máseleleri hám keleshekleri: joqarı bilimlendiriw hám mektep ámeliyatı» atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy- teoriyalıq hám ámeliy konferenciya materiallarına respublikamızdıń joqarı hám orta arnawlı oqıw orınları pedagog-xizmetkerleri, úlken ilimiy xizmetker-izleniwshiler, magistrantlar, talabalar ilim-tárbiya máselelerine arnalǵan ilimiy bayanatları kirgizilgen.

Konferenciya materiallarınıń mazmunı hám onda kórsetilgen dereklerdiń durıslıǵına avtorlar juwapker.

JUWAPLÍ REDAKTOR: Q.QOShANOV

REDKOLLEGIYA QURAMÍ:

1. P. Eshmuratov-Ilimiy isler hám innovaciyalar boyınsha prorektor redkollegiya baslıǵı orınbasarı
2. Sh. Saparov-pedagogika fakulteti dekanı., docent
3. A. Nauruzbaeva-pedagogika kafedrası baslıǵı., professor
4. M. Pazilova-pedagogika kafedrası professor w.a., p.i.d (DcS)
5. D. Gaipov- pedagogika kafedrası aǵa oqıtıwshısı (PhD)
6. M. Sobirova- pedagogika kafedrası aǵa oqıtıwshısı, tex redaktor
7. M. Erejepov- pedagogika kafedrası assistent oqıtıwshısı, tex redaktor
8. Sh. Mambetyarov- pedagogika kafedrası assistent oqıtıwshısı, tex redaktor

KIRIS SÓZ

Joqarı maǵlıwmatlı qánigeler tayarlawdıń maqsetli parametrlerin qáliplestiriw, joqarı oqıw orınlarında oqıtıw bıǵdarları hám qánigelerin keleshekte regionlar hám ekonomika tarawların kompleks rawajlandırıw, ámelge asırılıp atırǵan tarmaqlıq dástúrlerdiń talapların inabatqa alǵan halda opimallastırıw, tálim processin joqarı bilimlendiriwdiń oqıw reje hám dástúrlerin jańa pedagogikalıq texnologiyalar hám oqıtıw usılların keń eń jaydırıw, magistratura ilimiy-tálim processin sıpat jaǵınan jańalaw hám zamanagóy shólkemlestiriw formaların engiziw tiykarında jáne de qáliplestiriw, jańa áwlad oqıw ádebiyatların jaratıw hám olardı joqarı bilimlendiriw mákemeleriniń aldında turǵan tiykarǵı wazıypalarınıń biri esaplanadı.

Ilim hám tálim-tárbiya tarawınıń materiallıq-texnikalıq bazasın ele de bekkemlew, onıń tek ǵana dáýir talabına say bolıwın emes al, zamannan aldında júriwin támiyinlew, pedagog kadrlardı tayarlawdıń usıllarınan keń paydalanıw, bul tarawǵa zamanagóy texnologiyalardı engiziw hám jámiyetimizge úlken kúsh bolıp kirip kiyatırǵan jańa áýladtı zamanǵa say kámalǵa keltiriw boyınsha húkimetimiz tárepinen barlıq maqsetli is-ilajlar ámelge asırılmaqta. Bul wazıypalardı ámelge asırıwda Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı Pedagogika fakul'teteti jámáátiniń ornı salmaqlı álbette. Búgingi kúnde bul fakul'tet quramındaǵı «Pedagogika» kafedrasında 20 dan aslam pedagog-xızmetkerler studentlerge tálim-tárbiya sırların úyretiw menen bir qatarda ilimiy-izertlew jumısların alıp barmaqta.

Pedagogika fakul'tetinde ilimiy dárejeli pedagog kadrlardı tayarlaw maqsetinde jumıslar alıp barılmaqta. Atap aytqanda, 2023-jıl 1 professor oqıtıwshı pedagogika pánleri boyınsha filosofiya doktorı ilimiy dárejesin alıwǵa miyasar boldı. Pedagog-xızmetkerler tárepinen ilimniń áhmiyetli máselelerine bağıshlanıp monografiya, sabaqlıq, oqıw hám metodikalıq qollanbalar, maqala hám de tezisler baspadan shıqpaqta.

Fakul'tette ilimge qushtar, qábiletli, ziyrek studentler ózleriniń oqıw hám ilimiy-izertlew jumısları nátiyjeleri boyınsha hár qıylı tańlawlarda qatnasıp, instituttıń ilim-izertlew jumıslarınıń rawajlanıwına óz úleslerin qosıp kelmekte.

Sonıń menen bire ziyrek studentlerdiń ilimiy-dóretiwshilik jumısları institut hám respublika kóleminde ótkerilip kiyatırǵan ilimiy-teoriyalıq, ámeliy konferenciya materiallarında, ilimiy jurnallarda járiyalanıp kelinbekte.

Fakul'tet quramındaǵı Pedagogika kafedrasında studentlerdi ilimiy-izertlew hám oqıw-metodikalıq jumıslarına keń baǵdarlaw maqsetinde «Jas pedagog»

dógeregi shólkemlestirilip, ziyrek studentler menen ilimiy-dóretiwshilik jumısların alıp barmaqta.

Keleshegimizdiń tiregi bolǵan jaslardı Watanǵa sadıqlıq, milliy qádiriyatlarımızdı qádirlew ruwxında tárbiyalaw, olarǵa sapalı ilim hám bilim sırların dáwir talabına say úyretiw, ómir kónlikpelerine biriktiriw arqalı óz maqsetlerine erisiw imkaniyatın jaratıw biz ustazlar aldındaǵı ayrıqsha minnet sanaladı. Mine sonlıqtan tereń ilim-bilimge iye, erkin pikirleytuǵın, Watan hám xalıq mápi ushın jan kúydiretuǵın, pidáyı jaslardı tárbiyalaw, básekige shıdamlı qánigelerdi tayarlaw elimizdegi hár bir oqıw ornınıń tiykarǵı maqseti bolıwı kerek.

Ózbekstan Ministrler Kabineti tárepinen professional hám joqarı tálim sistemasın rawajlandırıw boyınsha ámelge asırılıp atırǵan jumıslar, ámeldegi máseleler hám de náwbettegi wazıypalar haqqında ótkerilgen májilistiń 2023-jıl 27- apreldegi 39 -san bayanı waqıtında hám nátiyjeli orınlanıwın támiyinlew maqsetinde instituttıń is-rejesine kiritilip Pedagogika kafedrası tárepinen ótkerilip atırǵan Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogika institutında 2023-jıl 17-18- noyabr` kúnleri **«Zamanagóy tálim máseleleri hám keleshekleri: joqarı bilimlendiriw hám mektep ámeliyatı»** atamasında Respublika kóleminde ilimiy- teoriyalıq hám ámeliy konferenciya pedagog-xızmetkerlerdiń tálim-tárbiya barısındaǵı tájiriybelerin ortaqlasıwında, bul tarawda ilimiy-izertlewler alıp barıp atırǵan ilimpazlar arasında ilimiy baylanıslar ornatıwda hám ilimge qızıǵıwshı, ziyrek qábiletli jaslardı anıqlawda, olardıń qabiletlerin rawajlandırıwda hám de tálim-tárbiyanıń búgingi kúndegi áhmiyetli máselelerin sheshiwde ayrıqsha xızmet atqaradı.

Búgingi **«Zamanagóy tálim máseleleri hám keleshekleri: joqarı bilimlendiriw hám mektep ámeliyatı»** atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciyaǵa Respublikamızdıń joqarı oqıw orınları pedagog-xızmetkerleri, ilim-izertlew institutları ilimpazları kásip-óner kolledjleri, akademiyalıq licey hám mektep oqıtıwshıları, ámeliyatshı psixologları ózleriniń bayanatları menen qatnaspaqta.

Institut jámáati zamanǵa say, náwqıran, hár tárepleme rawajlanǵan joqarı dárejedegi qánigelerdi tayarlawda, jaslarǵa sapalı bilim beriwde, tálim-tárbiya hám ilim-izertlew jumıslarında joqarı kórsetkishlerge erisiwine isenemiz hám bul jolda bársheńizge tabıslar tileymiz.

1-SEKCIYA
JOQARÍ BILIMLENDIRIWDE TEORIYA HÁM MEKTEP ÁMELIYATÍNÍŃ BIRLIGI

PEDAGOGÍKALÍQ KÓZ-QARASLAR EVOLYUCÍYASÍNIŃ BÍLÍMLENDÍRÍW TARAWÍNA TÁSÍR

Allaniyazov Ismail Begjanovich. Pedagogika ilimleri kandidatı
Ájinyaz atındaǵı NMPI Pedagogika kafedrası

Usı búginge shekem pedagogikanıń tiykarǵı wazıypası dep arnawlı urǵı berilip kelingen «oqıtıw», «tárbiya» hám «rawajlanıw» kategoriyalarına tálim-tarbiya processinde ayrıqsha dıqqat awdarıldı. Pedagogika usı wazıypanı tálim-tarbiya procesine inabatlı endiriw arqalı adamzattı házirgi zaman civilizaciyası dárejesine kótere aldı.

Filosofiyalıq mashqala, shaxstıń dóretiwsheń óz betinshe rawajlanıwın filosofiyalıq kóz qarastan túsiniw kerekligi haqqında klassik filosofiyanıń tiykarın salıwshı Immanuel Kanttıń «insan kim?» atlı máńgi soraw ústinde oylap, ol shaxstı jeke minez-qulıq hám ózin jetilistiriwshi subiekt sıpatında táriyplew múmkin – degen pikirin atap ótpekshimiz. Keyinrek bul ideya ekzistensialistler tárepinen qabıl etilip, olar «adam ózin ózi shaxs etip qáliplestiredi» [1.52.] - dep tastıyqladı.

Pedagogikada qollanılatuǵın eń áhmiyetli túsinik-kategoriyalardıń biri «rawajlanıw». Lekin pedagogika sabaqlıqlarında bul túsiniktiń táriypi hám talqını menen baylanıslı hár qıylı anıqlamalar bar. Ayırım sabaqlıqlarda «rawajlanıw» túsinigine «qáliplesiw», basqalarında «qáliplesiw», «rawajlanıw» arqalı iske asadı - dep táriyp berilgen.

T.A.Ilina óziniń «Pedagogika» sabaqlıǵında rawajlanıwǵa: «insan rawajlanıwı – bul ishki hám sırtqı basqarılatuǵın hám basqarılmaytuǵın faktorlar tásirinde shaxstıń qáliplesiwi hám qáliplesiw barısı bolıp, olar arasında maqsetli tálim-tárbiya jetekshi ról oynaydı» -degen táriyp beredi [4, 18-b.]. Yu. K. Babanskiydiń «Pedagogika» sabaqlıǵında shaxstıń qáliplesiwi: «qorshaǵan ortalıq, násil hám tárbiya tásiri astındaǵı hám proces, hám nátiyje» –dep táriyplenedi [5, 10-bet].

Kórip turǵanıńızday, «rawajlanıw» túsiniginiń táriypinde: «rawajlanıw», «qáliplesiw» arqalı, al qáliplesiw «rawajlanıw» arqalı iske asadı degen ádetiy logikalıq qátege jol qóyılǵan. Pedagogikada rawajlanıw mashqalasına úlken itibar beriliwine qaramastan, tiykarǵı dıqqat, tárbiyalanıwshı oqıwshı shaxsınıń rawajlanıwına dástúriy halda keń dıqqat qaratılıp atır. Sonıń menen birge, oqıwshı, tárbiyalanıwshı ózliginiń rawajlanıwı pútin pedagogikalıq (bilimlendiriw) sisteması rawajlanıwınıń pedagogikalıq nátiyjesi bolıp tabıladı. Sol sebepli, bunday rawajlanıwǵa tán ózgesheliklerine, sistemanıń rawajlanıw barısı hám nátiyjesine jeterli dárejede kerek nárseler ne ekenligin túsinip alıwımız kerek bolıp esaplanadı.

Eger biz bilimlendiriw sistemasınıń rawajlanıw procesi hám nátiyjesiniń bul anıqlamasın pedagogikalıq nızam hám qaǵıydalar sıpatında paydalanatuǵın bolsaq, ol jaǵdayda: qanday nızamlılıq tálim-tarbiya sistemasındaǵı unamlı ózgerislerdiń qaytalanbaslıǵın anıǵıraq táriypley aladı? - degen soraw tuwıladı. Bul sorawǵa juwap beriw hám tiykarǵı pedagogikalıq túsinik – kategoiyalarin analizlew arqalı pedagogikalıq sistemalar rawajlanıwınıń tómendegi nızamlıqların ajıratıp kórsetiw múmkin:

a) oqıtıwda – óz betinshe bilim aliwǵa úyretiw;

b) tárbiyada - ózin-ózi tarbiyalawǵa ótiw;

v) bilimlendiriwde – házirgi bilimlendiriwden óz betishe bilim alıwǵa ótiw;

g) sociallasıwda – ózin-ózi túsinip, biliw ańlaw, ózin rawajlandırıw hám qáliplestiriw arqalı óz potenciyalların tolıq iske asırıwǵa ótiw.

d) pedagogikalıq sistemanı bir pútin rawajlandırıw ushın rawajlandırıwdan – ózin- ózi rawajlandırıwǵa ótiw [3.18].

Aytılǵan pikirlerden kelip shıǵıp, pedagogikalıq (tálim hám tárbiya) sistemanıń «rawajlanıwı» túsinigin tómendegishe belgilew múmkin: tálim-tarbiya sistemasınıń rawajlanıwı - bul sistemanıń maqsetli unamlı ózgeriw procesi hám nátiyjesi bolıp, onıń eń keń tarqalǵan úlgili rawajlanıw nizamlılıqlarınan paydalanǵan halda ózin-ózi rawajlandırıwǵa ótiw[2.16].

Shaxstıń óz betinshe rawajlanıwı - bul ózin-ózi rawajlandırıw máqsetinde shaxstıń hár qıylı iskerligi barısındaǵı baylanısları hám qatnasıqlarında ózin-ózi

biliwi, ózin-ózi basqarıwı, ózin-ózi usınıp «Men»-in kórsete biliwi, ózin jetilistiriw, óz potenciyalların iske asırıw ushın zárúr sistemanı qáliplestiriwge tiykar bolǵan subiyekt-subiyektlik ózine ózi tásir etiw barısı hám nátiyjesi.

Ullı adamlardıń ómir tájiriybelerine názer awdarsaq, olar ózleriniń biyik abroy shıńlarına tırnaqlılıq penen óz betinshe miynet etiwi arqalı eriskenin kóremz. Búgingi zamannıń kúnnen kúnge jedel pát penen rawajlanıwı hám siyasiy, social-ekonomikalıq qubılıslardıń oǵada ózgeriwsheńligi jaslarımızdıń zamanǵa beyimlesiwin talap etip tur. Bunday beyimlesiwlerge erisiw hár bir adamnan óz máqset ármanlarına erisiw ushın úlken kúsh jigerdi talap etedi. Solay eken biziń wazıypamız jaslarımızǵa ózbetinshelik sırların úyretiw.

XXI ásir talabası – talaba-izleniwshi, sebebi ol óz ómir jolı gúzarında turaqlı innovacion-motivaciyaǵa iye, máqsetlerine ata-ana, ustazları aqıl nasiyatların ózbetinshelik penen iske asırıp, árman shıńlarına shıǵa alatuǵın talaba-ámeliyatshı bolıwı kerek. Bul pikirimiz pedagogikalıq joqarı oqıw orınları talabalarına, ózleriniń keleshegin boljawlı oylawına, innovciyalıq mádeniyatın rawajlandırıwǵa, ózin-ózi tárbiyalawǵa, óz «Men» -in jetilistiriw, óz potenciyalların iske asırıw arqalı ózin- ózi qáliplestiriwge járdem beredi.Usınday biybaha máqsetke pedagoglarımız benen ata-analarımız tálim-tárbiya jumıslarında perzentlerimizdi óz betinshe bilim alıwǵa, ózin ózi tarbiyalawǵa, ózin ózi rawajlandırıwǵa hám ózin ózi usınıp kórsete biliwge (prezentaciyalawǵa) eristire alsa ǵana jete aladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Kóriń kitap: Теория и практика воспитательных систем / под ред. Л.И. Новиковой. – М.: Школа-пресс, 1993.

2. Allaniyazov I.B. Mektep jumısların gumanizacialaw // Muǵallim hám úzliksiz bilimlendiriw. 2006 № 4

3. Андреев В.И. Педагогика высшей школы: инновационно-рогностический курс. – Казань: Центр инновационных технологий, 2006. – С.185-205

4. Ильина Т.Н. Педагогика. – М.: Просвещение, 1987.

5. Педагогика / под ред. Ю.К. Бабанского. – М.: Просвещение, 1988.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIGA EKOLOGIK TA’LIM-TARBIYA BERISH TEXNOLOGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Allayarov Muratbay Nukus DPI
“Pedagogika” kafedrasi katta o‘quvchisi PhD

Ekologiya ilmi-fan sifatida turli fan sohalariga solishtirilganda endigina ikki yuz yillik tarixga ega, yagni yosh ilmlar sirasiga kiradi. Lekin hayotda, xalqning kundalik turmushida ekologik tarbiya juda qadim zamonlardan buyon yoshlar tarbiyasining bir sohasi, inson ongliligining va fazilatilarining tarkibi sifatida amalga oshirilib kelinmoqda.[1; 32-b.].

“Ekologiya” so‘zini ilm-fan sohasiga ilk bor qo‘llangan nemis olimi Ernst Gekkel` (1834-1919) hisoblanadi. Olim “Kelib chiqishning tabiiy tarixi” degan kitobida ekologiya ilmi biologiya ilmining tarkibida shakllanib chiqdi va biologiyaning bir qismi sanalib, barcha tirik jonzotlarni hamda ularni urab turgan organik va anorganik muhit bilan munosabatda tadqiq etadi.

“Ekologiya” grekning “oykis” - uy, boshpona, makon degan so‘zidan kelib chiqqan degan tushunchalarni bergan edi.

Ekologiya atrof-muhit omillarining o‘simlik va hayvonotlar organizminie ta’sirini, organizmiga va populyatsiyaning atrof-muhit omillariga ko‘rsatadigan reaktsiyalarini, populyatsiyalar soni va tuzilishini bir maromda saqlovchi mexanizmlarni, tabiiy guruhlarning biologik natijaviyligini, biogeotsenozlar va ekosistemalarni harakatga keltirish qonuniyatlarini, biogeotsenotik jarayonlarda biogeotsenozlar tuzilishining roli va biosfera o‘rtasidagi o‘zaro munosabat masalalarini o‘rganadi.[2-13].

Tabiiy atrof-muhitning insoniyat jamiyatiga ta’sirini XX asr o‘rtalarida yuzasga kelgan inson ekologiyasi sohasi alohida o‘rganishda, Inson ekologiyasi hozirgi vaqtda judayam kata muammo bo‘lib kelmoqda. Shu sabali biologik ilmlargina emas, balkim ko‘pgina fan sohasi ekologiyaning ma’lum sohalarini

oʻziga tadqiqot obʼekti qilib olgan. Shulardan biri Pedagogika fani hisoblanadi. Haqiqatan ham ekologik muammolar pedagogik yoʻnalishda yoshlarga ekologik taʼlim-tarbiya berishga qaratilgan.

Ekologik taʼlim deganda oʻquvchilarga oʻrgatilishi lozim boʻlgan tabiyat va inson oʻrtasidagi munosabatlarni tushuntiruvchi bilimlar tizimi nazarda tutiladi. Boshlangʻich sinf oʻquvchilariga ekologik tarbiya berishning motivatsion, hissiy-emotsional, kommunikativ va produktiv darajasi “ekologik bilim + ekologik munosabat + ekologik xulq-atvor” birligini taʼminlashga ustuvorlik berish asosida insonning qurshab turgan muhitga munosabatini tarbiyalashdan iborat. Ekologik bilim va tarbiya umuman taʼlim-tarbiyaning yangi turi va tarkibiy qismi boʻlib, maktabdagi barcha fanlarni oʻqitishda amalga oshirilishi maqsad qilingan.

Ekologik taʼlim-tarbiyaning asosiy maqsadi oʻquvchi-yoshlarda atrof-muhit va uning muammolariga ongli ravishda munosabatni shakllantirishdan iborat [3; 32-b.].

Asosan, oʻquvchi-yoshlarning xulq-atvorida ekologik normalarning va qoidalarning saqlanishichi shakllantirish, atrof-muhitga nisbatan javobgarlik hissini orttirish, ularning yurish-turishida ekologik madaniyat koʻnikmalarini hosil qilishga, tabiyatni sevish va uni avaylab asrash tuygʻusini shakllantirish, hayotning turli sohalarida, maʼlum bir mehnat turini bajarganda ekologik bilimdan foydalanishga odatlantirish, tabiat haqida tushunchalarga ega boʻlishga intilmogʻi lozim [3;41-b].

Ushbu vazifalar maktab bilan hayotning bogʻliqligini kuchaytiradi va oʻquvchilarning dunyoqarashining shakllanishiga ijobiy taʼsirini koʻrsatadi.

Maktab yoshlarga kompleks turdagi ekologik bilimlar va amaliy koʻnikmalarni shakllantirishning asosiy bosqichlaridan biri sanaladi.

Ekologiya boʻyicha olib boriladigan tarbiyaviy ishlarning mazmuni maktablardagi bizga maʼlum boʻlgan tarbiya turlari boʻyicha amalga oshiriladi. Ekologik tarbiyaning xususiyati va murakkabligi shundaki, uni tarbiya turlari tizimida amalga oshirish talab qilinadi [4;155-b.].

Har bir tarbiya turining ekologik jihati va mazmuni bor. Bular dunyoga ilmiy qarashlarni shakllantirishning ekologik tomoni hamada jamoaviy siyosiy tarbiyaning, xalqlar do‘stligi tarbiyasining, odob-axloq, estetik, huquqiy, diniy, mehnat, iqtisodiy, jismoniy va gigienik tarbiyaning ekologik mohiyatini tushunish, ushbu mazmunga mos holda ekologik tarbiyani tashkil etishning shakl va usullari tanlanishi muhim sanaladi [5;12-b.].

Yoshlarda ekologik tushuncha va ekologik madaniyatni shakllantirishda xalqimizning o‘tmish tajribalaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir

Misol tariqasida yoshlarni tabiatni asrashga va uni sevishga, jonivorlarning uvoliga qolmaslik haqidagi tarbiyaviy fikrlari Quroni Karimda keng aks ettirilgan. Buni Qurondagi sur’amasin aniqlash kerak 6666 oyatning 141 oyati atrof-muhitni toza saqlashga bag‘ishlanganligi ham isbotlab beradi.

Xalqimiz asosan parrandalarni avaylab asrash bo‘yicha xam ko‘plab urf-odatlar paydo etgan. Masalan, qadim zamonlardan buyyon xalqimiz «Qaldirg‘och», «Qumri», «Oqquv» singari qushlarni karomatli, u odamzot uchun yaxshilik tilab yashaydi, odamlarning baxtli bo‘lishi shu qushlarga ko‘rsatgan savobli munosabatiga bog‘liqdir deb tushuntirgan. Bu qushlarga yomonlik qilish o‘zining kelgusi taqdirida salbiy holatga duch kelishiga sabab bo‘ladi deb uqtirgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Кротова Е.А. Методика изучения экологических ситуаций в школьном курсе «География России» на основе технологии проектного обучения: Дис. … канд. пед. наук. – Нижний Новгород, 2006. – 245 с
2. Abdullah E. Integration of environmental knowledge across biology, physics and chemistry subject at secondary level in Malaysia // Procedia- Social and Behavioural Sciences. – Malaysia, 2011. - №15. – P. 1024-1028.
3. Ghosh K. Environmental awareness among secondary school students in Golagahat district of Assam and their attitude towards environmental education // IOSR Journal of Humanities and Social Sciences. – қала, 2014. - № 19 (3). – P. 30-34.

4. Sukarjita E. The integration of environmental education in science materials by using MOTORIC learning model // International Education Studies. – Университет RMIT, Австралия, 2015. - № 8 (1). – P. 152-159.
5. Аргунова М.В. Экологическое образование в интересах устойчивого развития как надпредметное направление модернизации школьного образования: Автореф. дис. …. д-ра пед. наук. – М., 2009. – 28 с.

KISHI MEKTEP JASÍ OQÍWSHÍLARÍNA TÁSIR KÓRSETIWDE PEDAGOGIKALÍQ DIAGNOSTIKADAN PAYDALANÍW ZÁRÚRIYATLARÍ

Alawatdinova Rawshan Maxmudovna
Ájiniyaz atındaǵı NMPI Magistrant

Keyingi jıllarda tálim hám tárbiya salasında pedagogikalıq process, hádiyselerdi anıqlaw hám pedagogikalıq jaǵdaylardı úyreniwge kóbirek itibar berilip atır.

“Pedagogikalıq diagnostika” túsinigi ilimiy izertlewshilerdiń názerinde túrli territoriyalarda túrli aytilsada teoriyalıq tárepten ulıwma mazmunga iye túsinik bolıp kelip atır. Abdulla Avloniy: «Insandı hár tárepleme tárbiyalawdı aldına maxset etken pedagogika ilimi, aldın onı hár tárepleme úyreniwi kerek»,-bul pikirdi jáne de alǵa jılјıtıw búgingi kún pedagogikasınıń ásirese, pedagogikalıq diagnostikanıń tiykarǵı shárti desekte boladı.

Bala tuwılǵanınan tap ómiriniń aqırına shekem shańaraq qorshawında jasaǵanı ushın ol jaǵdayda shańaraqqa tán qásiyetler, dástúrler hám úrp-ádetler qálipleskeni sıyaqlı ol jaǵdayda milliy tárbiya hám nizamlıqlar rawajlanadı. Shańaraqta alınǵan tárbiyada qoyilǵan kemshilikler onıń jámiyettegi ornın iyelewinde bir qansha tasirin tiygizbesten qalmaydı. Shańaraqta perzentler psixologiyalıq hám fizikalıq jaqtan hár túrlı bolǵanı sıyaqlı mektepdegi oqıwshılar

hám bir-birin tákirarlamas parıq etedi. Olardıń fiziologikalıq hám anatomik qásiyetleri túpten parıq etetuǵınlıǵı sózsiz.

Kishi mektep jasındaǵı oqıwshılarǵa pedagogikalıq diagnoz qoyıwda oqıtıwshı barlıq pánlerdi birgelikte alıwı bir qansha qıyınshılıqlarǵ alıp keledı hám pragnoz jasawǵa, onıń sheshimin ámelde tabıwına júdá kóp waqıt sarıplawı múmkin. Sol ushın úyreniletuǵın obiekt ushın bir pán shegarasında alıp barǵanı maqsetke muwapıq boladı.

Kishi mektep jasındaǵı oqıwshılarda oqıw-tárbiya barısında pedagogikalıq diagnoz qoyıwda birinshi sol obiekt yaǵnıy oqıwshınıń psixologiyası úyreniliwi maqsetke muwapıq. Sebebi nátiyje hóm kemshiliklerdiń sheshimin tabıw insan psixologiyası menen tıǵız baylanıslı. Usı orında kishi mektep asındaǵı oqıwshılardıń temperamenti de esapqa alınıwı tiyis degen pikirdemiz. Biz kóp baqlaymız, kishi mektep jası oqıwshıları kóbirek oyın balası bolıp qalmastan, olar dúnyanı úyreniwge qushtar hám kóbirek bólegi qızıǵıwshań bolıp keledi. Biraq tálim-tárbiya barısındaǵı olar ushırap atırǵan qıyınshılıqlar hám kemshilikler bazı waqıtlarda barlıq temperament wakillerin birlestiriwshi interaktiv oyınlar, kórgizbelilik metodları járdeminde sheshim tabadı.

Álbette, oqıwda aqsawshılardıń úlgeriwine erisiwdiń eń isenimli hám nátiyjeli usıllarınan biri bul-jeke islesiw bolıp tabıladı. Den-sawlıǵında nuqsanı bolǵan kishi mektep jası oqıwshıları menen islesiwde de bul usıl kóbirek nátiyje berip kelmekte. Máselen bunday kishi mektep jası oqıwshıları jazıwdan kóre sızıwǵa, oqıwdan kóre esitip tıńlawǵa beyim, yaǵnıy oqıtıwdın kórgizbelilik usılların qollanıp tálim alıwda nátiyje bermekte. Al, matematikaǵa qızıqtırıwda súwretlew shınıǵıw usılların qollaw arqalı onı esap sanaq dúnyasına alıp kiriw múmkin.

Pedagogikalıq diagnostika tálim processinde tiykarǵı róldi atqarıwshı-tárbiyalanıwshi shaxsınıń ózlestiriw, qábileti, oqıw dawam etiw waqtındaǵı qıyınshılıqların anıqlaw, qátelerdi baqlaw, ushrap atırǵan kemshilik hám qıyınshılıqlarǵa tásir kórsetiwshi social hám siyasiy, psixologiyalıq, milliy hám shıǵıs tárbiyası yamasa oqıwshı qorshawında turǵan jámiyat nizamlıqların úyrenip,

onıń jetiliskenlikke erisiw shára-ilajlardı shólkemlestiriw menen shuǵillanıwshı ilim bolıp tabıladı.

Kishi mektep jası oqıwshılarına búgingi kúnde qatıp qalǵan qaǵıydalardı yadlatıw arqalı oqıtıw qıyınshılıqlarǵa ushırap atırǵanı kórinip tur. Oqıwshıǵa berilgen mısal yaki máseleniń mánisin tolıq túsiniwi hám úyreniwi búgingi kúnniń oqıw-jazıw sawatqanlıǵındaǵı qıyınshılıqlarına dus kelmekte. Olar gáptin intelektual mánisin túsinip bul boyınsha soraw qoya alıw dárejesinde bolıwı tiyis.

Pedagogikalıq diagnostika tálim-tárbiyaning natiyjeliligin jáne de asırıw hám pedagogikalıq iskerlikti aldıńǵı texnologiyalarda rawajlandırıw, talimde aqsawlardan qutılıwdıń joqarı faktorlarınan esaplanadı.

Abu Ali ibn Sino social ortalıqtıń shaxstı qáliplestiriwdegi rolin joqarı bahalaydı. Sırtqı ortalıq hám adamlar insannıń bolmıs, ol jaǵdayda kesheip atırǵan ózgerisler, processler mánisin ańǵarıw ǵana emes, bálki onıń qulqında jaqsı hám jaman sapalardıń qáliplesiwine de sezilerli tásir etiwi, sol sebepli balalardı tárbiyalawda ol tiyisli bolǵan mikroortalıq ózgesheliklerin inabatqa alıwdı aytıp ótedi.

Abu Nasr Farabiydın pikrine qaraǵanda, insan basqalar menen munasábette bolıw, olardıń járdemi hám qollap-quwatlawların seziniw mútajligine iye. Áne sol mútajlikti qandırıw jolındaǵı ámeliy háreketler insandı kámalatqa jetekleydi, dep esaplaydı. Shaxstıń rawajlanıwında óz-ara járdem, sheriklik adamlarǵa salıstırǵanda onıń social ortalıqtaǵı róli hám ornın belgilep beredi [1. 140].

Insan qaysı jámiyette jasasa, sol jámiyettiń ózi onı tárbiyalaydı, sol jámiyettiń nizamlıqları sheńberinde jetilisken qırları qáliplesip baradı. Jámiyet hám jámáát, ondaǵı insanlar bir-biriniń jetilisken dep bilgen qásiyetlerin sintezleydi. Óz ishki álemine kritikalıq pikirlew processinde tárbiyalanıp baradı. Shańaraqta yaki qaysı jámáátte insan óz rólin bekkemlew boyınsha qatar qıyınshılıqlarǵa dus keledi hám olardan juwmaq shıǵarıw ústinde úzliksiz islew menen birge óz principlarin ámelge asıradı. Jámááttiń nizamlıqları insannıń zárúriyatların qandira alıw menen birge ondaǵı hár bir aǵza óziniń ishki múmkinshiliklerin rawajlandırıp baradı.

Mektep oqıwshılarına tálim-tárbiya beriw pedagoglardan úlken sheberlik hám tájiriybe talap etedi. Mektep jasındaǵı balalar fiziologikalıq tárepten tez ózgeriwshen, qıyın ózlestiriwshi hám psixologiyalıq tárepten de bir qansha qıyınshılıqlardı basdan ótkeriwshi dáwiri esaplanadı.

Tiykarınan kishi mektep jası dáwiri yáǵnıy baslanǵish klass oqıwshıları pedagogikalıq diagnostikası búgingi kúnniń aktual máselelerinen desek adaspaymız. Sebebi, bul- bala mektep sabaq processlerine anatomo-fiziologikalıq tárepten de iykemlesiw waqtı dáwiri esaplanadı. Oqıwshılardıń tek ǵana ilim alıw bálki, tárbiyalanıw hám tártip-intızamǵa ózlerin barlıq tárepten tayarlawında olardıń sociallıq-siyasiy, ekonomikalıq, materiallıq -diniy, estetik bilim hám kónlikpeler haqqındaǵı kóz aldına keltiriwleri qáliplese baslaydı.

Kishi mektep jası oqıwshılarında pedagogikalıq diagnoz qoyıwda tómendegi úsh topar wakillerin esapqa alıw maqsetke muwapıq . Yaǵnıy olar

1. Kishi mektep jası oqıwshıları kórip eslep qalıwshılar, bular kóbirek oyın hám kórgizbelilik oqıtıw usıllarında tez biliw dárejesine erisiwshiler

2. Kishi mektep jası oqıwshıları berilgen informaciyanı tez eslep qalıp, tez arada esinen shıǵarıwshılar, bul topar oqıwshıları oqıtıwshıdan kóbirek turmıslıq mısallardı hámde túsindiriwlerdi talap etedi

3. Kishi mektep jası oqıwshıları awır eslep qalıwshı hám uzaq waqıt yadında saqlawshılar, bul topar wakilleri de kóbirek túsindiriwlerdi talap etedi.

V.Uruskoy aytqanınday: “Pedagogikalıq diagnozlaw o‘z mnisine kóre eki maqsetke erisiwge xizmet etedi. Olar:

1) oqıtıwshınıń kasiplik darejesin úyreniwshi metod, qurallarınıń dizimi sıpatında kasiplik iskerliktegi qıyınshılıqlardı úyreniw, olardıń sheshimin tabıwdıń nátiyjeli jolların izlew záruriyatın ańlaw;

2) pedagogikalıq iskerlikti shólkemlestiriwdiń individual usılına ko‘re oqıtıwshınıń kushli táreplerin anıqlaw, olardı bekkemlew hám de rawajlandırıwdıń anıq jollari hám quralların anıqlaw, jáne de anıǵıraq etip aytqanda, pedagogikalıq diagnostika – anıq maqsetten kelib shıqqan halda belgili bir halat (faziylet, bilimlardi o‘zlestiriw) boyınsha úyreniliwshi shaxs iskerligin baqlaw, tekseriw

hám bahalawǵa tiyisli statistik maǵlıwmatlar jiynaw, olardı analizlew, dinamik rawajlanıwdı anıqlawǵa qaratılǵan tekseriw yaki monitoringtıń quram bólegi; ta'lim alıwshılar, pedagog yaki ta'lim mekemesi basshılarınıń iskerligi dárejesindegi proces yaki hádiyseni bir waqıttıń o'zinde tezlik penen úyreniw, bahalaw, jóneltiriw hám tuwırlaw degeni" [2. 100].

Kishi mektep jasındaǵı balalarǵa pedagogikalıq diagnoz qoyıwda olardı bahalaw da úlken óhmiyetke iye. Orta mektep oqıtıwshıları bul ushın jurnal júritiwleri maqsetke muwapıq. Bunda iyelengen bilimler anıq óz sáwlesin tabıwına isenim qabıl etiledi.

Adabiyatlar

1. Pedagogik diagnostika va korrekciya Toshkent 2018-yil

Abdullayeva Sh.A, Róziyeva D.I

2. Raxmatova Xayrixon Ashiraliyevna Pedagogik diagnostika va korrektsiya darslik (5A110901-Pedagogika nazariyasi va tarixi) Toshkent – 2021 yil.

3.J.G'.Yo'ldoshev, M.K.Shirinov, F.I.Ochilov Pedagogik diagnostika óquv – metodik qóllanma

MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIW SHÓLKEMINDE BALALARDA BILIW KOMPETENCIYASÍN QÁLIPLESTIRIW DIZIMI

Jumasheva G.X. pedagogika ilimleriniń doktorı, dotsent,
Xojalepesova Risgul, Ablyakimova Raya magistler

Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkeminde balanıń kelejek ómirinde jetiskenlikke erisiwge járdem beriwshi fizikaliq, aqiliy hám ruwxiy qábiletin biliw processinde, bizdi orap turǵan átirap ortaliqti úyreniw, sóylewdi ósiriw, ádebiy shiǵarmalar tińlaw, súwret siziw, kóriw-jasaw, fizikaliq shiniǵiwlar bejeriw hám basqa iskerlik túrlerde rawajlandi. Bul iskerliklerde baǵdarlar bir-biri menen maslastirilip integrallastirilgan rejelestiriw tiykarinda sholkemlestiriledi hamde oyin formasinda qizigarli tarizde alip bariladi. Oyin balanin tabiy mutajlikleri ham

qalewlerine mas kelgenligi sebepli oyin prossesinde uyrenip atirgan temani quwnaqliq penen takrarlaydi,jenillik penen ozlestiredi. Bul mámleketlik oqıw baǵdarlamasında “Talim haqqinda”gi nizam, “Mektepke shekemgi talim konsepsiyasi” hamde “ Mektepke shekemgi tálimge qoyilatugin mamleketlik talaplari” na (2017) kelip shigip, balanin intelektual ham fizikaliq rawajlandiriw, milliy madeniy ham uliwma insaniy qadiryatlar ruxinda tarbiyalaw, mektep talimine tayarliqlari zamanagoy pedagogika psixalogiya prinsiplerine tayangan halda qayta korip shigildi.”Mektepke shekemgi talimge qoyilatugin mamleketlik talaplari”nin barliq bagdarlarinda berilgen indegatorlar jetistirilgen “Ilk qádem” tayansh dasturine toliq qamtip alindi. Dastur mektepke shekemgi jastagi bala rawajlaniwina maslastirildi,aniqlastirildi, misallar menen bayitildi. Adettegiden basqa usillarda islew jollari korsetildi.

“Ilk qádem” mámleketlik oqıw baǵdarlamasında balanin omiri ham salamatligin qorgaw, talim tarbiya prossesin puxta alip bariw, onin sanasin, ilimiy dunya qarasin rawajlandiriw menen birge, erkin uyreniwge, pikirlewge, doretiwshilikke, oz shaxsin hurmetlewge, ozine isenim tuygisin formalandiriwga qoyilgan waziypalar keneytirildi,forma,mazmun tarepten bayitildi. Dastude tarbiyali waziypalarinan biri – balanin salamat turmis tarizi haqqindagi tusiniklerdi qaliplestiriw, gigienaliq ham hareket madeniyatin sindirip bariwga ayriqsha ahmiyet qaratildi. Social sezimlik rawajlaniw baǵdarinda milliy ózlikti ańlaw, ózi hám ózgelerdi, ózgeler shaxsin húrmetlew sezim-tuyǵilarin ańlatiw, ul hám qiz balaǵa tán bolǵan paziyletlerdi túsiniw, úlkenler hám qatarlari menen erkin sáwbetlesiw hám milliy qádiriyatlarimizǵa tán qarim-qatnas ádebine tayaniwǵa itibar berildi. Dástúrde bala sóylewin hár tárepleme rawajlandiriwǵa (fonetika, leksika, grammatika) ayiriqsha itibar berildi, misallar, usinislar menen bayitildi. Balani ruwxiy-aqiliy, estetikaliq tárepten tárbiyalaw, qálbinde kitapqa degen qiziǵiwsgiliqti oyatiw, dáslepki kitapxanliq mádeniyatin formalandiriwǵa qoyilǵan talaplar bayitildi; milliy miyrasimiz xalıq awizeki dóretpelerin, xaliq oyinlari, muzika, ayaq oyini,ьsúwret, ilay isi, aplikaciya, quriw-jasaw buyimlari toliqtirildi. Dástúrde basqa xaliqlarǵa húrmet sezimin tárbiyalaw názerde tutilǵan hám balani

miyirmanliq, gózzalliqti seziniwge úyretiwge ayiriqsha áhmiyet berildi. Balani tábiyat penen tanistiriw tiykarinda dáslepki ekologiyaliq mádeniyatin tárbiyalaw, ana tábiyatti asirap abaylaw,ósimliklerge ǵamxorliq etiw kónlikpelerin rawajlandiriwshi waziypalardi keńeyt tirildi.

MSHBSHniń maqset hám wazıypaları **tómendegilerden ibarat:**

Tayanish dástúriniń maqseti. Mektepke shekemgi jastaǵi hár bir balani mektep tálimine sipatli tayarlaw: ádepli, aqilli, shiyrin sóz, ózine isengen, óz aldina qoyǵan maqsetin ámelge asiriwǵa umtilatuǵin, mustaqil pikirleytuǵin, milliy hám uliwma milliyqádiriyatlardi qádirleytuǵin, fizikaliq salamat balani tárbiyalawdan ibarat.

MSHBSHniń *wazıypaları* **tómendegilerden ibarat:**

balanıń individual talapların esapqa alǵan halda kishi hám mektepke shekemgi jastaǵı balalardı rawajlandırıwǵa tiyisli Mámleketlik talapları tiykatında hám de Mámleketlik oqıw baǵdarlamasına muwapıq onıń hár tárepleme hám garmonikalıq rawajlanıwı ushın qolaylı shárt-sharayatlar jaratıw;

mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń **oqıw-tárbiyalıq iskerligin** shólkemlestiriw hám ámelge asırıw;

balalardıń dáslepki rawajlanıw máselelerinde ata-analar hám jámiyetke tiyisli bilimler beriwdi shólkemlestiriw hám ámelge asırıw;

balalardıń dáslepki rawajlanıw máselelerinde shańaraq hám jámiyet penen ózara birge islesiwdi shólkemlestiriw hám ámelge asırıw.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalarǵa tálim beriwde kompetenciyalıq baǵdar alıw ósip kiyatırǵan bala shaxsın turmısqa tayarlaw, onda turmıslıq áhmiyetli máselelerdi sheshiw ushın zárúr bolǵan, ádep-ikramlılıq norma hám qádiriyatlardı ózlestiriw, basqa adamlar menen qarım-qatnasta bolıw, «Men» obrazın kóriw menen baylanıslı bolǵan iskerlik usılların qáliplestiriwge tayarlıqtı názerde tutadı.

Kompetenciya balanıń bilim, kónlikpe, uqıplılıq hám qádriyatları juwmaǵı. Baslawısh kompetenciyalar, rawajlanıw tarawınan keskin túrde, balanıń shaxsı qáliplesiwi ushın tiykar bolıp xızmet etedi.

Biliw kompetenciyası – qorshaǵan dúnyanı ańlı ráwishte túsiniw hám iyelegen bilim, kónlikpe, uqıplılıq hám qádriyatlardan oqıw hám ámeliy jaǵdaylardı sheshiw ushın paydalanıw.

«Biliw barısınıń rawajlanıw» tarawı kompetenciyaları

Biliw barısınıń rawajlanıwı tarawındaǵı oqıw-tárbiyalıq iskerlik juwmaǵına jetkennen soń 6-7 jaslı bala:

bilim alıwǵa aktiv qızıǵıwshılıqtı kórsetedi;

oqıw hám turmıslıq iskerlik ushın maǵlıwmatlardı óz betinshe tabadı hám onnan paydalanadı;

predmetler, waqıyalar hám kórinisler ortasındaǵı ápiwayı baylanıslardı túsinedi hám olardı óz aldına bir pútinlik sıpatında túsinedi;

sanlar, esap-kitaptı biledı hám olardı turmısta qollanadı;

mákanı, forma hám waqıtqa say ráwishte is tutadı;

elementar matematikalıq esaplaqlardı ámelge asıradı;

átirap-ortalıqtaǵı waqıya-hádiyseler hám kórinislerdi baqlaydı hám de talqılaydı;

átirap-ortalıqqa qaraǵanda abaylap hám ǵamhorlıq múnásiybette boladı.

TAYM-MENEJMENT UMUMTA’LIM MAKTAB RAHBARINING ISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH USULLARIDAN BIRI SIFATIDA

Bekniyazov Bayrambay Saparbaevich,
NDPI o‘qituvchisi, pedagogika fanlari
bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Hozirgi vaqtda ta’lim tashkilotini boshqaruvning zamonaviy xususiyatlari (jamoada ishlash, masofaviy o‘qitish formati, ta’lim menejerlar kompetentsiyalariga qo‘yiladigan talablar, ta’limni raqamlashtirish va boshqalar) tufayli menejment sohasida juda ko‘p turli xil tadqiqotlar olib borilmoqda [1]. Tadqiqot yo‘nalishlari - bu menejer ishining samaradorligini oshirishning turli usullarini o‘rganish bo‘lib, shu munosabat bilan o‘z-o‘zini boshqarish va vaqtni boshqarish kabi vositalarga (usullarga) katta e'tibor beriladi [2]. Keling, vaqtni

boshqarishdan foydalanish xususiyatlarini batafsil koʻrib chiqaylik, bu nafaqat menejerning shaxsiy samaradorligini, balki butun tashkilotning samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Taym-menejment nima? Keling, «taym-menejment» tushunchasining paydo boʻlishidan boshlaylik. Frederik Teylor ilmiy menejment maktabining asoschisi boʻlib, u birinchi boʻlib bajarilgan harakatlarning davomiyligini (ishchining mehnat faoliyati vaqti) qayd etish orqali vaqt xarajatlarini oʻrgangan. Genri Ford oʻz ishlab chiqarishiga konveyerlarni kiritdi, bu esa unga avtomobillarni yigʻish vaqtini qisqartirish imkonini berdi.

«Taym-menejment» tushunchasiga quyidagicha ta’rif berilish mumkin: bu faoliyat samaradorligini oshirish uchun kasbiy faoliyatning ayrim turlariga sarflangan vaqtni rejalashtirish va nazorat qilish.

Ish vaqtining samarasiz sarflanishiga qanday omillar sabab boʻladi? Nimani yoki kimni vaqt «oʻgʻrilari» deb atash mumkin? Bu vaqtni notoʻgʻri boshqarish, taqsimlash va kechiktirish, ijtimoiy tarmoqlar, perfektsionizm, yoʻq deya olmaslik va shunga oʻxshashlar boʻlishi mumkin. Darhaqiqat, ta’lim menejerlar oʻz ishlarida koʻpincha shunga oʻxshash «tuzoqlar» ga duch kelishadi, ammo endi ta’lim menejerning ishi bilan bevosita bogʻliq boʻlganlarni koʻrib chiqaylik.

Umumta’lim maktabi rahbariga vaqt yetishmasligining sabablari yoki holatlari:

- ish rejasining yoʻqligi;
- notoʻgʻri delegatsiya;
- mehnat motivatsiyasining pastligi;
- haddan tashqari shov-shuv, ishda shoshqaloqlik;
- ishlarni bajarishda ustuvorliklarning yoʻqligi;
- profiliga koʻra ishlamaslik;
- shovqinli muhit;
- uyda ish vazifalarining yakunlanishi;
- oldini olish mumkin boʻlgan xatolarni tuzatish;
- va boshqalar.

Umumta’lim maktab rahbarlari vaqtni boshqarish ko‘nikmasini o‘zlashtirish aynan yuqorida ta’riflangan tuzoqlarga sarflamasdan, vaqtni taqsimlashga mas’uliyat bilan yondashishga qaratishi lozim. Shuning uchun barcha maktab rahbarlarini (hozirgi va kelajakdagi) oliy o‘quv yurtlarida yoki malaka oshirish kurslarida ushbu foydali mahoratni o‘rgatish kerak.

Vaqtni boshqarishning ba’zi qoidalari o‘qituvchilarga, ayniqsa maktab rahbarlariga ularning ish samaradorligini oshirishga yordam beradi.

1. Diagramma (tahlil) Pareto 80:20. Ushbu diagramma ko‘pincha menejmentda loyiha/g‘oya/rejadagi nuqsonlar va xatolarni aniqlash, har qanday faoliyatning samaradorlik omillarini tahlil qilish va uning natijalarini optimallashtirish uchun ishlatiladi. Ushbu qoidaning g‘oyasi shundan iboratki, vazifalarning 80 foizi mavjud vaqtning 20 foizida bajarilishi mumkin. Qolgan 20% vazifalar 80% vaqtni oladi. G‘oyani quyidagicha shakllantirish ham mumkin: 20% harakat natijaning 80% ni, qolgan 80% kuch esa faqat 20% natijani beradi.

Pareto tahlili birinchi toifaga kiruvchi vazifalarga yuqoriroq ustuvorlik berishni tavsiya qiladi.

2. ABC tahlili [4].

A - shoshilinch va muhim deb hisoblangan vazifalar;

B - vazifalar muhim, ammo shoshilinch emas;

C - favqulodda ham, muhim ham bo‘lmagan vazifalar.

Ushbu tahlil uzoq vaqtdan beri biznesni boshqarishda va, albatta, keyinchalik ta’lim menejmentinda katta ma’lumotlarni guruhlarga bo‘lish uchun qo‘llanilgan, bunda har bir guruh ustuvorlik bo‘yicha tartiblanadi.

3. Eyzenxauer matritsasi. Ushbu qoida umumta’lim maktabi rahbarlariga ishlar va vazifalarning dolzarbligi va ahamiyatini baholashga yordam beradi, ularning har biri muhim /ahamiyatsiz va shoshilinch / shoshilinch bo‘lmagan mezonlari bo‘yicha baholanadi va tegishli kvadratlar bo‘yicha taqsimlanadi. Matritsa, albatta, ish yuki oqimini tartibga solishga yordam beradi va boshqalarga nisbatan tegishli maqsad va vazifalarning qiymatini aniqlashga yordam beradi.

Menejerga vaqtni boshqarish koʻnikmalarini egallash uchun foydali maslahatlar. Yuqorida aytib oʻtilganidek, maktab rahbarlari vaqtni boshqarish koʻnikmalarini rivojlantirishlari kerak. Buning uchun ularga quyidagi foydali texnikani taklif qilish mumkin.

1. Maktab rahbari oʻz faoliyatini muhim va ahamiyatsiz, shoshilinch va shoshilinch boʻlmagan vazifalarga ajratishi kerak, bu muhim boʻlmagan va shoshilinch boʻlmagan ishlarga sarflanishi mumkin boʻlgan vaqtni qisqartirishi kerak.

2. Maktab rahbari ish boshlaydigan va undan keyin ishlamaydigan ma’lum vaqtni ajratish kerak. Kunning har bir daqiqasini rejalashtirish foydali boʻladi.

3. Rahbar oʻz ongliligini rivojlantirishi kerak. Muammolar paydo boʻlganda, oʻzingizga savollar bering: "nega bu ish bermadi?", "Qaerda xato qildim?", "Men ilgari bunday muammoga duch kelganmanmi?" Bu kelajakda xatolarni takrorlamaslikka yordam beradi.

4. Samarali vakolat berish qobiliyati oʻzlashtirish uchun juda qiyin mahoratdir. Maktab rahbariga vaqt yetishmasligiga olib kelishi mumkin boʻlgan barcha "tuzoqlarni" oʻrganish va tushunish uchun delegatsiyaning har ikki tomonida boʻlishi muhimdir [3].

5. Yozuvlarni yuritish maktab rahbariga hamma narsani yodda tutishga va unutilgan ma’lumotlarni eslab qolishga vaqt sarflamaslikka imkon beradi [3].

6. Vaqtingizni ishonchli tarzda kuzatib borishingiz kerak. "Visual Time Analyzer" kompyuter dasturi mavjud boʻlib, uning yordamida siz kompyuterda ishlashingiz jadvalini olishingiz va u samarali bajarilganligini tushunishingiz mumkin.

Muallifning oʻz kuzatishlariga koʻra, ushbu usullar ishni bajarish uchun zarur boʻlgan vaqtni sezilarli darajada qisqartirish va operatsiyalar samaradorligini oshirish imkonini berdi. Pomodoro texnikasiga kelsak, koʻp mehnat talab qiladigan ishlarni bajarish ushbu texnika tufayli charchashimga imkon bermadi: "Men kichik boʻlsa ham (5 daqiqa), ammo 25 daqiqalik ish ustida ishlagandan soʻng munosib

dam oldim". Eyzenxauer usuliga kelsak, u shoshilinch va ahamiyatsiz bo‘lmagan vazifalarni bajarish uchun qancha vaqt sarflanganligini tushunishga yordam berdi.

Shunday qilib, tadqiqotning natijalariga ko‘ra, biz ishonch bilan xulosa qilishimiz mumkinki, vaqtni boshqarish haqiqatan ham vaqt tanqisligini bartaraf etadigan va maktab rahbariga vaqtni samarali sarflashga imkon beradigan usullar va qoidalar tufayli shaxsiy ishning samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Кутелев В.Р. Проблемы менеджмента в условиях пандемии//Скиф. Вопросы студенческой науки: сборник научных статей. Выпуск 1 (65). СПб., 2022. С. 214 – 218.

2. Надточий Ю.Б., Тимошкина Н.А. Самоменеджмент: Учебно-методическое пособие. – Новосибирск: Академиздат, 2021.

3. Исаев Р.А. Основы менеджмента. М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2010. 264 с.

4. Трейси Б. Выйди из зоны комфорта. 21 метод повышения личной эффективности. М.: издательство «Манн, Иванов и Фербер», 2022. 144 с.

ИНТЕРФАОЛ МЕТОДЛАР ЁРДАМИДА ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТАЛАБАЛАРИНИНГ МАДАНИЙ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Абдурасулов Икром Эрханович

Тошкент давлат педагогика университети, мустақил тадқиқотчи

Бугунги кунда ўқув дастури ўқитишнинг интерфаол методларидан фойдаланган ҳолда дарсларга ажратилган соатлар сонини тартибга солади. Фанларнинг ўқув-методик комплекс мажмуалари ўқитишнинг интерфаол шаклларининг бутун спектрини акс эттиради. Бироқ, улардан таълим жараёнида фойдаланиш самарадорлигини ошириш муаммоси ҳали ҳануз

долзарблигича қолмоқда. Интерфаол таълим технологияларини биз ўқув фаолиятининг субъектлари сифатидаги педагог ва таҳсил олувчининг ўзаро муносабатлари ва ўзаро фаолияти жараёнида билимларни ўзлаштириш, малакалар ва кўникмаларни ривожлантириш йўллари деб қараймиз. Уларнинг моҳияти шундаки, улар нафақат идрок, хотира ва эътибор жараёнларига, балки, аввалambор, ижодий ва маҳсулдор фикрлаш, хулқ-атвор ва мулоқотга таянади. Бунда, инновацион таълим муҳитидаги ўқув жараёни талабалар мулоқот қилишни, бир-бирлари ва бошқа одамлар билан ўзаро фолият олиб боришни ўрганишни, танқидий фикрлашни ўрганишни, педагогик вазиятларни, вазиятли касбий вазифаларни ва тегишли маълумотларни таҳлил қилиш асосида мураккаб муаммоларни ҳал қилишни ўрганадиган тарзда ташкил қилинади. Интерфаол таълимтехнологияларида таълим берувчининг ва таълим олувчиларнинг (таъсир объекти ўрнига ўзаро фаолият субъекти) роли, ҳамда ахборотнинг роли (ахборот мақсад эмас,балки амал/ишлар ва операцияларни ўзлаштириш воситаси) жиддий ўзгаради. Барча интерактив таълим технологиялари тақлид бўлмаган ва тақлидий турларга бўлинади. Таснифлаш асосига касбий педагогик фаолият контекстини қайта тиклаш (тақлид қилиш) белгиси, унинг таълимдаги моделли тақдим этилиши/ифодаси қўйилган. Тақлид бўлмаган технологияларда эса ўрганилаётган ҳодиса ёки фаолиятнинг моделларини қуришни назарда тутилмайди. Тақлид (имитацион) технологиялари асосида тақлид ёки тақлид-ўйин моделлаштириш ётади, яъни ўқитиш шароитларида у ёки бошқа даражадаги тегишлилик/мослик/адекватлик билан реал тизимда содир бўлаётган жараёнларни қайта ишлаб чиқиш/такрорлаш ётади. Инновацион таълим муҳитида таълимнинг интерфаол шаклларидан фойдаланишнинг самарадорлиги қуйидаги педагогик шарт-шароитларни амалга ошириш билан таъминланади: ўқув жараёнини ташкил этишда диалогик макон яратиш; ўқув ва синфдан ташқари ишларда ўитишнинг ижтимоий-психологик тамойилларидан фойдаланиш; талабаларнинг шахсий хусусиятлари ва касбий йўналтирилганлигини назорат қилиш;

ўқитувчиларнинг талабаларнинг ўқитишнинг ички фаоллигини ривожлантиришга йўналтирилган интферфаол шаклларини қўллашга психологик тайёрлигини ривожлантириш. ОТМнинг инновацион муҳитида интерфаол ўқитиш/таълимнинг баъзи технологияларини кўриб чиқамиз. "Муаммоли маъруза" муаммони, муаммоли вазиятни қўйиш ва уларни кейинчалик ҳал қилишни назарда тутади. Муаммоли маърузада реал ҳаётнинг зиддиятлари назарий тушунчаларда ифодаланиши орқали моделлаштирилади. Бундай маърузанинг асосий мақсади талабаларнинг бевосита ва ижобий натижа билан/самарали иштироки билан билим олишидир. Моделлаштирилган муаммолар орасида ўқув материалининг ўзига хос мазмуни билан боғлиқ илмий, ижтимоий, касбий муаммолар бўлиши мумкин. Муаммони қўйиш (бериш) талабаларни фаол фикрлашга, қўйилган саволга мустақил жавоб беришга уринишга ундайди, баён қилинаётган материалга қизиқиш уйғотади ва талабалар эътиборини фаоллаштиради. "Баҳс-семиар" (семинар-димпут) муаммони ишончли ечиш йўлларини белгилаш мақсадида уни жамоавий муҳокама қилишни назарда тутади. Баҳс-семинар унинг иштирокчилари ўртасида диалогик мулоқот шаклида ўтказилади. Бу юқори ақлий фаолиятни тақозо этади, мунозара ўтказиш, муаммони муҳокама қилиш, ўз қарашларини ва эътиқодларингизни ҳимоя қилиш, фикрларини қисқа ва аниқ баён қилиш малакасини сингдиради/тарбиялайди. Баҳс-семинарда амал қилувчиларнинг роллари турлича бўлиши мумкин. "Ўқув муҳокамаси" - муаммоли таълим методларидан бири. У саволга содда ва бир маъноли/аниқ жавоб бериш зарур бўлганда муаммоли вазиятларни таҳлил қилишда қўлланилади ва бунда альтернатив/муқобил жавоблар бўлиши назарда тутилади. Муҳокамага қатнашганларнинг барчасини жалб қилиш учун кооператив ўқитиш (ўқув ҳамкорлиги) методикасидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Бу методикат алабаларнинг кичик гуруҳларда биргаликда ишлашлари билан ўзаро ўқитиш/ўрганишга асосланган. Ўқув ҳамкорликнинг асосий ғояси жуда оддий: талабалар ўз интеллектуал саъй-ҳаракатларини муштарак вазифани

бажариш ёки умумий мақсадга эришиш учун (масалан, муаммонинг ечимини топиш учун) бирлаштирадилар. Ўқув/таълим хамкорлигида ўқув гуруҳининг ишлаш технологияси қуйидагича бўлиши мумкин:

• муаммони қўйиш.

• кичик гуруҳларни (5-7 кишидан иборат микрогуруҳларни) ривожлантириш, уларда ролларни тақсимлаш, ўқитувчининг мунозарада кутилаётган иштирок ҳақида тушунтиришлари;

• муаммони микрогуруҳларда муҳокама қилиш;

• муҳокама натижаларини бутун ўқув гуруҳига бериш/тақдим этиш;

• муҳокамани давом эттириш ва натижаларни сарҳисоб қилиш/якун ясаш.

"Мия ҳужуми"(ақлий ҳужум) имкон қадар кўпроқ ғояларни тўплаш, талабаларни фикрлаш инерциясидан озод қилиш, ижодий фикрлашни фаоллаштириш, муаммони ҳал қилишда одатий фикрлар кечишини енгиб ўтишни ўз олдига мақсад қилиб қўяди. “Ақлий ҳужум” ўқув гуруҳида янги ғояларни яратиш самарадорлигини сезиларли даражада ошириш имконини беради. Ушбу методнинг асосий тамойиллари ва қоидалари иштирокчилар томонидан таклиф қилинган ғояларни танқид қилишни мутлақо тақиқлаш, шунингдек, ҳар хил мулоҳазалар ва ҳатто ҳазилларни рағбатлантиришдан иборатдир. "Дидактик ўйин" ОТМнинг таълим муҳитида ўқитиш жараёнини фаоллаштиришнинг муҳим педагогик воситаси бщлиб хизмат қилади. Дидактик ўйин жараёнида талаба ўзининг касбий фаолиятида содир бўлиши мумкин бўлган иш/амал/ҳаракатларга ўхшаш иш/амал/ҳаракатларни бажариши керак. Натижада, билимларни тўплаш, янгилаш ва уларни малакаларга айлантириш, шахсий тажрибани тўплаш ва уни ривожлантириш содир бўлади. Дидактик ўйин технологияси уч босқичдан иборат. Дидактик ўйинга жалб этиш, унинг модели бўйича касбий фаолиятни ўйинли ривожлантириш касбнинг тизимли, яхлит ривожланишига ёрдам беради. Лавозим/расмий ролни бажариш билан стажировкадан ўтиш – ўқитишнинг фаол ўқитиш методи бўлиб, унда касбий фаолият соҳаси, воқеликнинг ўзи

"модель" сифатида, ва тақлид эса асосан ролни (лавозимни) бажаришни назардат тутади холос. Стажировканинг асосий шарти реал ишлаб чиқариш шароитида ўқитувчи назорати остида муайян амал/иш/ҳаракатларни бажаришдир. "Тақлид тренинги" (имитацион тренинг) турли хил техник воситалар ва қурилмалар билан ишлаш учун муайян касбий кўникмалар ва малакаларни машқ қилиб, сайқаллаштиришни назарда тутади. Касбий фаолиятнинг вазияти/ҳолати ва муҳити тақлид қилинади ва техник воситанинг (тренажёрлар, ўлчаш жиҳозлари ва ҳок.) ўзи "модель" сифатида хизмат қилади. "Ўйин асосида лойиҳалаштириш" амалий машғулот бўлиб, унинг давомида муҳандислик, конструкторлик, технологик, ижтимоий ва бошқа турдаги лойиҳалар воқелик/реал ҳолатни максимал даражада такрорлайдиган ўйин муҳитида ишлаб чиқилади. Ушбу метод таҳсилд олувчиларнинг индивидуал ва биргаликдаги ишларининг юқори даражада бирга келиши/комбинацияси билан тавсифланади. Гуруҳ учун муштарак/умумий лойиҳани яратиш, бир томондан, лойиҳалаштириш жараёни технологиясини билишни, бошқа томондан – касбий масала, муаммоларни ҳал қилиш учун мулоқот қилиш ва шахслараро муносабатларни қўллаб-қувватлаш/сақлаш малакасини талаб қилади. "Ўқитишнинг компьютер технологиялари" - бу таҳсил олувчига ахборотни компьютер орқали тўплаш, қайта ишлаш, сақлаш ва узатиш жараёнлари. Бугунги кунга келиб, шундай технологик йўналишлар ривожланмоқдаки. Унда компьютер қуйидаги вазифаларни бажаради:

• билимларни узатиш мақсадида ўқувчиларга ўқув материалини тақдим этиш воситаси;

• қўшимча ахборот/маълумот манбаи сифатида таълим жараёнларини ахборот билан таъминлаш воситаси;

• билимлар даражасини аниқлаш ва ўқув материалининг ўзлаштирилишини назорат қилиш воситаси;

• билимларни амалда қўллаш кўникмаларини галлаш учун универсал тренажёр;

• ўрганиш предмети бўйича ўқув экспериментлари ва ишбилармонлик ўйинларини ўтказиш воситаси;

• таҳсил олувчининг келажакдаги касбий фаолиятидаги энг муҳим элементлардан бири.

Таълимнинг интерфаол шакллари гуманитар фанларни ўқитишда алоҳида рол ўйнайди, бу эса ўз навбатида бўлажак педагогларнинг маданий компетенцияларини ривожлантириш га тизимни шакллантирувчи тарзда таъсир кўрсатади. Гуманитар фанлар блоки фанларининг УМКни ривожлантириш даги роли уларнинг қуйидагиларга ҳисса қўшиши/ёрдам бериши билан шартланади:

- талабаларнинг ижодий фаоллигини ривожлантириш;

-билим ва малакаларни қўллашга шахсий тайёрликни ривожлантириш ;

- коммуникатив ва ташкилотчилик қобилиятларини ривожлантириш;

-умуминсоний (гуманистик) қадриятларни ривожлантириш ;

- экологик онгни кенгайтириш;

- психология, педагогик психологияга оид билимларни ўзлаштириш;

- бир умр давомида узлуксиз таълим олиш ва зарур бўлганда қайта ўрганиш қобилияти ва бошқалар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Baguez M., Labina M. S., Zinovyeva N. M. Differences in academic performance evaluation and funding standards of universities: Italian experience / / educational issues, 2009. № 4. P.2-106

2. Volkov P.B. in the educational process of information technology // innovative models-the basis of personnel modernization of municipal methodological services of the Russian Federation. Collection of materials of the All-Russian scientific practical conference. - Moscow,2010.-270-273.P

3. Volkov P. B. Improvement of the system of teaching pedagogical specialties to students in the system of continuing education // modern problems of Science and education. 2016.

4. Zamkov O.O., Peresetsky A.A. Academic achievement of students of the Higher School of economics of the unified state examination and ICEF bakalavriati // applied econometrics. 2013.T. 30. No 2. 93-114.P
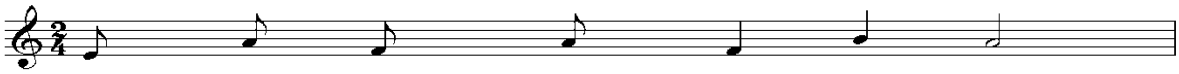
5. Ivanova N.L., Popova E.P. The problem of introducing innovations to professionals and university / / education problems. 2017. The No 1. 184-206. P.__

BASLAWÍSH KLASS OQÍWSHÍLARÍNA MUZÍKA SAWATÍN INTERAKTIV METODLAR ARQALÍ ÚYRETIWDIŃ ÁHMIYETI

Muzıkalıq tálim kafedrası docent S.M.Tajetdinova, muzıka tálimi bakalavr baǵdarınıń 3a kurs studenti Mamutova Gulnaz

Bilimlendiriw sistemasın reformalastırıw, oqıwshılarǵa tereń bilim beriw, olardı erkin, óz pikirine iye bolǵan bilimli etip tárbiyalawda interaktiv metodlardan paydalanıw oǵada áhmiyetli. Baslawısh klass oqıwshılarına muzıka sawatın úyretiwde intearaktiv metodlardıń usıllarınan paydalanıw oqıtıwdıń sapasın asıradı. Bul usıldı oqıwshılarǵa sabaq barısında klassda eki shereklik ólshemge hár qıylı nota sozımlıqların jazıp olarǵa takt sızıǵın qoyıw shınıǵıwların doskada orınlatamız. Bunda oqıwshılar gilt belgidegi jazılǵan ólshemniń sanalıw tártibi boyınsha takt sızıǵın qoyıwı kerek boladı.

Tapsırma beriw oyını: «Takt sızıǵın qaysı jerge qoyamız?»

Shártli túrde oyınlardı oqıwshılardıń iskerligin esapqa alǵan halda bir neshe tipke bólsek boladı:

- Sayaxat oyınları
- Tapsırma beriw oyınları
- Jumbaq oyınları
- Sáwbetlesiw (dialogi) oyınları

■ Sayaxat oyınları. Balalar ertekti hám sayaxattı jaqsı kóredi. Sayaxatlı oyında balanıń dıqqatı, baqlawshılıq, kórriw arqalı yadlap qalıw qabileti kúsheyedi. Oqıtıwshı bul oyında roli quramalı, sebebi ol balalardıń hár qıylı

qálegen sorawlarına juwap beriwge tayar turıwı hám úyretiw processin bildirmesten oyın oynap atırǵanday bolıp úyretiwi kerek boladı.

■ Balalar multfilmlerdi júdá jaqsı kóredi hám jaqsı biledi, sonıń ushın bizler «Multfilmlerge sayaxat» oyının oynaymız. Bunda biz «Antoshka», «Buratino», «Ásseniy toqtap tur!», «Chunga changa», multfilmlerinen diaproektor hám kompyuterden paydalanıp qosıqlar qoyıp esittiremiz. Balalar muzıkanı tıńlaydı hám onıń qaysı multfilmnen qaysı qosıq ekenligin tabadı. Bul usıl multimediyalıq usılǵa kiredi.

T— TABLICA SXEMASÍ

№	Sorawlar	Durıs	Durıs emes
1	**Piano (*p*) belgisi qoyılǵan jerde qosıqtı qanday atqaramız?**	**Áste**	**Qattı**
2	**Qaysı alteraciya belgisi sesti yarım tonǵa kóteredi?**	**Diez**	**Bemol**
3	**Forte (*f*) belgisi qoyılǵan jerde qosıqtı qalay atqaramız?**	**Qattı**	**Áste**

Baslawısh klasslarda muzıka sawatın úyretiw bóliminde notanıń atların háripler arqalı úyretiw usılı

A - háribi bul muzıkada “Lya” notasınıń belgisi

B - háribi bul muzıkada “Si” bemol notasınıń belgisi

C - háribi bul muzıkada “Do” notasınıń belgisi bolıp esaplanadı

D - háribi bul muzıkada “Re” notasınıń belgisi bolıp esaplanadı

E - háribi bul muzıkada “Mi” notasınıń belgisi bolıp esaplanadı

F - háribi bul muzıkada “Fa” notasınıń belgisi bolıp esaplanadı

G - háribi bul muzıkada “Sol” notasınıń belgisi bolıp esaplanadı

«Keyingi sózdi qos» Bunda oqıwshılarǵa tarqatpa materiallarda nota sesleriniń atları jazılǵan qaǵazlar beriledi. Bunda balalar nota atlarınıń izbe izligin

olardıń jaylasıw tártibi boyınsha jaylastırıp shıǵıwı kerek. Mısalı ses qatarları boyınsha:

Do

Do, re

Do, re, mi

Do, re, mi, fa

Do, re, mi, fa, sol

Do, re, mi, fa, sol, lya

Do, re, mi, fa, sol, lya, si

Juwmaqlap aytqanda ulıwma bilim beretuǵın mekteplerdegi muzka tálimi hám tárbiyasınıń kútilgen nátiyjeleri baslawısh klasslardan baslap muzıka sabaǵınıń qay dárejede shólkemlestirilgenligi hám barlıq bólimleriniń bir sabaq dawamında ótilgenligine baylanıslı boladı. Bul ushın muzıka sabaǵınıń bólimlerin tolıq túrde basqıshpa basqısh, izbe – izlikte, qaǵıydalarına tiykarlanıp interaktiv metodlar arqalı túsindirilse kútilgen nátiyjege erisiledi hám sabaqtıń sapalı ótiliwin támiyinleydi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Amaniyazov Ǵ. Tajetdinova S. M. “Muzıka” 2 - klass ushın metodokalıq qollanba, “Bilim” baspası, N.,2008 j.

2. Nurmatov X., Norxójaev N., Amaniyazov Ǵ., Tajetdinova S.M. Muzıka. 3 – klass ushın sabaqlıq. Tashkent. “Ǵafur Ǵulam”. 2019.

3. Sharipova. G.M., Kenjebaeva S.S. “Muzıkanı oqıtıw metodikası”Tashkent, “Tavakkur avlodi”, 2020.

4. Ibrohimov.O., Sadirov.J., Tajetdinova.S.M. «Muzıka» Ǵ.Ǵulom atındaǵı baspa – polifrafiyalıq dóretiwshilik úyi. T., 2017

IKKI TILLILIK VA IKKI TILLI MUHIT PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK HODISA SIFATIDA

Narshabaeva Aliya Yumutbaevna- p.f.f.d. (PhD).

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Fakultetlararo chet tillar kafedrsi dotsent v.b.

Til o‘rganish zamonaviy jamiyatning rivojlanishida bag‘oyat muhim sohalardan biri hisoblanadi va ko‘plab ijtimoiy jarayonlarga o‘z ta’sirini ko‘rsatadi. Aloqa vositasi bo‘lmish tilni oila, jamoatchilik orasida amaliy egallash mumkin. Til hodisalariga oid bilimlar esa, nazariy jihatdan o‘rganiladi. Xalqaro munosabatlar avj olgan globallashuv sharoitida xorijiy tillarni bilish, ikki tillilik (bilingvizm) va ko‘p tillilik (poliglossiya) katta ahamiyat kasb etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi hududida tahsil oladigan o‘quvchi va talaba yoshlar odatda uch tilni o‘rganadilar. Idrokli yoshlarimizning ko‘pchiligi uch til egasidir, ya’ni, ona tili, ikkinchi til va xorijiy til.

Jamiyat taraqiyotining hozirgi bosqichida, dunyoda ko‘plab omillar insonni ikkinchi (uchinchi, to‘rtinchi) xorijiy tilni o‘rganishga undaydi. Bunday omillarning uchta guruhi bor – mafkuraviy, xalqaro va shaxsiy. Birinchi guruhga, masalan, milliy ozchilikning mamlakatning asosiy jamoasiga qo‘shilish zarurati kiradi, yoki aksincha, o‘z vakillarining noyob madaniyatini saqlab qolish uchun milliy ozchilik tilini o‘rganish. Ikkinchisi xalqaro omillar, ya’ni globallashuv va xalqaro hamkorlik. Masalan, Germaniya bilan hamkorlik nafaqat ingliz tilini bilish, balki nemis tilini o‘zlashtirishni ham talab qiladi. Nemis tilini bilish tili o‘rganilayotgan xalqning madaniyatini bilish, o‘z navbatida, bu mamlakat bilan iqtisodiyot, ta’lim, sog‘liqni saqlash va boshqa sohalarda muvaffaqqiyatli hamkorlik qilishning asosidir. Uchinchi guruhi esa, shaxsiy omillardan iborat, xususan:

boshqa mamlakat madaniyatini bilish va shu tarzda uning vakillarini yaxshiroq tushunish istagi;

ma’lum bir ta’limiy, ilmiy maqsadlarga erishish istagi;

kasb tanlash va ma’lum bir kasbiy yetuklik darajasiga erishish istagi;

boshqa shaxsiy motivlar (masalan, sevimli yozuvchilarning asarini asl tilda o‘qish).

Zamonaviy dunyo koʻp madaniyatli va koʻp tilli tavsifga ega boʻlib, unda barcha xalqlarning normal, ziddiyatsiz birga yashashining asosiy shartlaridan biri bu tillarni oʻzlashtirishdir, chunki koʻp tilli xalqlar oʻzaro aloqa va muloqotga muhtojdirlar. “Qachonki, boshqa xalqlar bilan aloqa qilmagan xalqni tasavvur qilish qiyin. Boshqa xalq, uning vakillari bilan muloqot qilish uchun uning tilining kalitini topish kerak”. Bu shuni anglatadiki, koʻp tillilikda til toʻsigʻini yengib oʻtish muammo hisoblanadi. Bu esa oʻz navbatida, muammoning yechimi konkret tillarning ijtimoiy maqomini tan olish bilan bogʻliqdir.

Zamonaviy koʻp madaniyatli jamiyatda ikki tillilikni oʻrganish muammosi soʻnggi yillarda ayniqsa dolzarblik kasb etmoqda. Bu shaxsning individual va psixologik xususiyatlarini ham oʻzida aks ettiradi. Til insonning jamiyatda mavjud boʻlishining ajralmas shartidir va insoniy jamiyat, oʻz navbatida tilsiz mavjud boʻla olmaydi. Tilning oʻziga xosligi koʻp funktsionalligida namoyon boʻladi. Butun milliy belgi til hodisasida aks ettiriladi: har qanday tilning milliy ifodasi bor, u oʻziga xos milliy tur koʻrinishida mavjud boʻlib, u har bir millatning, uning milliy oʻziga xosligini namoyon qilish vositasidir.

Psixologiyada ikki tillilik fenomeni keng doiradagi muammoli masalalarni oʻzida aks ettiradi, masalan, psixolingvistikada ikki tilli boʻlish muammolari bilan xorijiy tilni oʻrganish metodikasi oʻrtasidagi munosabatlar; ikki tillilikni shakllantirishning motivatsion shartlari; xorijiy tilni bilish ikki tillilikni shakllantirishning psixologik shartlari sifatida; ona tili va ikkinchi tillarda nutqni rivojlantirishning oʻzaro taʼsiri va boshqalar [1, 26-32-b.].

Maʼlumki, “bilingvizm” va “ikki tillilik” atamalari falsafa, psixologiya, sotsiologiya, antropologiya, siyosatshunoslik, pedagogika va boshqa fanlarda keng qoʻllaniladi. Ilmiy tadqiqotlarning yoʻnalishlari va metodik maʼlumotlar bazalari qisman bir-biriga toʻgʻri kelganligi sababli, ularning manbalarida atamalarning turlicha taʼriflari va talqinlari mavjud.

Birinchi marta “bilingvizm” tushunchasini 1938 yilda rossiyalik lingvist, professor V.A.Avrorin “Ikki tilda teng darajada ravon” deb tariflagan. Boshqacha qilib aytganda, bilingvizm ikkinchi tilni bilish darajasi birinchisining bilim

darajasiga yaqinlashganda boshlanadi. Shuni takidlash kerakki, ikki tillilik tushunchasi boʻyicha yozilgan dastlabki asarlardan boshlab, bu hodisa maʼlum bir lingvistik (aniq) tuzilmani, oʻzlashtirilgan belgilar tizimini muloqot sharoitida ishlatish qobiliyatini oʻz ichiga olgan murakkab, tizimli shaxslararo taʼlim sifatida qaralgan (kommunikativ jihat), bunda muloqot muvaffaqiyatini aniqlaydigan haqiqiy vaziyat bilan bogʻliq maʼnolardan tashqari, kengroq umumiy madaniy gʻoyalar va dunyoqarashlar (ijtimoiy-madaniy jihat) mavjud. Aynan shu hodisaning murakkabligi uni oʻrganishning kompleks tabiatini belgilaydi.

Ikki tilli tegishli bilim sohalari vakillarining birgalikdagi say-harakatlari bilan keng qamrovli sintetik tahlilga muhtojdir. Turli jihatlarni tadqiq qilish butunning bir qismi boʻlib, ikki tillilik muammosining rivojlanishini toʻldiradi va chuqurlashtiradi. Sotsiolingvistik aspekt bilingvizmning asosiy tarkibiy qismlarining shakllanishi va oʻzaro taʼsiri, bu hodisaning rivojlanishiga ijtimoiy omillarning taʼsirini oʻrganish, shuningdek, bilingvizmning ijtimoiy hayotdagi rolini uning “tashuvchi”lari orqali aniqlash bilan bogʻliq. Sotsiolingvistik aspekt bilingvizm rivojlanishi sharoitida sohalararo jarayonlarni tavsiflashga moʻljallangan haqiqiy lingvistik yoki intralingvistik jihat bilan chambarchas bogʻliq. Psixolingvistika nutq-tugʻilish harakatlariga qaratiladi, bunda maʼlum bir tilni oʻzlashtirish sifati va darajasi toʻliq namoyon boʻladi: lingvistik, nutqiy va ijtimoiy- madaniy kompetentlik.

Psixologik va pedagogik yoʻnalishda bu hodisa ijtimoiy-madaniy komponentning rolini kuchaytirish, axborot maydonini rivojlantirish, kasbiy qayta taiyorlash doirasida ikki tilli taʼlimga boʻlgan ehtiyojda namoyon boʻladi. D.A.Salimova va A.A.Temirxanovlarning fikricha, ikki tilni bilish darajasiga bogʻliq tillar bilingvizmni “aloqa tilining asosiy bilimlaridan toʻliq va ravon bilimlargacha davom etuvchi” kontinuumdir, ikki tillilik endi kerakli tilda qiyinchiliksiz oʻylashdir [2, 4-b.].

Bilingvizm (ikki tillilik) – aholining ayrim guruhlarining ikki tilda muloqot qilish qobiliyati.

Subordinativ bilingvizm – ikki tillilik, unda dominant til (fikrlash tili) mavjud.

Koordinativ (muvofiqlashtiruvchi) bilingvizm – bu ikki tillilik, unda dominant til yo‘q. Shu bilan birga, ikki tilli odam gapirayotgan tilda o‘ylaydi.

Ikki tilli mexanizmi – bu bir tildan ikkinchisiga osongina o‘tish. Bu shakllangan almashtirish qobiliyatiga asoslangan.

O‘zgartirish qobiliyati – nutq birliklarini tarjima qilish uchun bir tildan ikkinchi tilga o‘tish operatsiyalarini bajarish qobiliyati. Uning ishlashi manba va tarjima tillarida nutqni eshitish, ehtimollik bashorat qilish va o‘zini tuta bilish malakalariga bog‘liq.

Qisqa etnologik lug‘atga ko‘ra, ikki tillilik – bu etnik hamjamiyat va uning alohida a’zolari ehtiyojlarini qondirish uchun ikkita tilning ishlashi; boshqa tilni oddiy bilishdan ona tili bilan bir hil darajada farq qiladi va xilma-xil hayotiy vaziyatlarda turli tillardan foydalanish qobiliyatini nazarda tutadi. Shu bilan birga, ta’kidlanadiki “ikki tillilik” tushunchasi ikki jihatga ega – psixologik va ijtimoiy. Ikki tillilik har bir kishini tavsiflashi (psixologik jihat), ommaviy yoki guruhli ikki tilli bo‘lish (ijtimoiy jihat) bo‘lishi mumkin. Ikki tillilik – tor ma’noda ikki tilning teng darajada mukammal buyrug‘i, keng ma’noda ikkinchi tilning nisbiy buyrug‘i, uni muloqotning ma’lum sohalarida ishlatish qobiliyati [2].

Xullas, ikki tillilik va ikki tilli kommunikativ hodisa sifatida keng tarqalgan hodisa bo‘lishiga qaramay, bugungi kunda bu muammoning dolzarbligi pasaymayapti, balki zamonaviy dunyoda turli xil guruhlari kishilarining aloqasi siyosat, biznes, sport, madaniyat tobora kengayib barayotgani tufayli o‘sib bormoqda, bu esa xorijiy tilni o‘zlashtirish va shakllanishini yetarli darajada tushunishni talab qiladi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Свитюк С.Ю. Общие представления о билингвизме в психологии. Психология в экономике и управлении. – Москва, 2017. – Т.9. – №2. – С.26-32.

2. Салимова Д.А., Темирханов А.А. Двуязычие и перевод: теория и опыт исследования: монография. – М.: Флинта, 2012. – 207 с.

MAKTAB O‘QITUVCHILARINI O‘QUVCHILARGA EKOLOGIK TARG‘IBOTCHILIKGA OID TA’LIM BERISHGA TAYYORLASH USULLARI

Xojanov Baxadir Keunimjaevich. NDPI,
Boshlang‘ich ta’lim kafedrasi

Respublikamizda ekologik vaziyatning nihoyatda keskinlashuvi, ishlab chiqarish munosabatlarining murakkablashuvi insonning tabiatga nisbatan ilmiy-amaliy faoliyatini qat’iy ravishda tartibga solishni talab etmoqda. Mazkur talablar O‘zbekiston Respublikasining huquqiy-me’yoriy hujjatlari mazmunida o‘z aksini topgan. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (XI bob, 62-modda) da: «Fuqarolar atrof, tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lishga majburdirlar» deb ko‘rsatilgan [1]. Bu har bir fuqaroning hayot tarziga aylanishi lozim.

Tabiatni mohofaza qilish hozirgi kunninig asosiy muammosi ekanligi uni ijobiy hal qilishga oid bilimlarni o‘quvchilar ongiga singdirishni amalga oshirishning zamonaviy yo‘llari va imkoniyatlari bilan birinchi navbatda o‘qituvchilar tanishtirish maqsadga muvaffiqdir. Yoshlar o‘rtasida ekologik bilimlarni samarali targ‘ib etish, ularda tabiat va atrof–muhitga nisbatan ijobiy munosabatni qaror toptirish, umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilaridan ekolog- targ‘ibotchilar tayyorlash o‘ta dolzarb muammo hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasining VI. Milliy manfatlardan kelib chiqqan holda umumbashariy muammolarga yondashish bobida “Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish, shahar tumanlarda ekologik ahvolni yaxshilash “Yashil makon” umuminsoniy loyihasini amalga oshirish” [2] deb maqsad belgilangan. Chunki, ekologik

xavfsizlik muammosi allaqachonlar milliy va mintaqaviy doiradan chiqib, butun insoniyatning umumiy muammosiga aylangan. Tabiat va inson o‘zaro muayyan qonuniyatlar asosida munosabatda bo‘ladi. Bu qonuniyatlarni buzush o‘nglab bo‘lmas ekologik falokatlarga olib keladi. Bu muammolarni hal etish yoshlarning bilimi, ongi, aql zakovatiga bog‘liq.

Tabiatni muhofaza qilish va tabiiy zahiralardan unumli foydalanish g‘oyalarini o‘quvchi yaxshi tushunib etganidagina bu ishni muvaffaqiyatli amalga oshirish mumkinligiga o‘qituvchi tayyorlanganligi ahmiyatli.

O‘quvchilarni tabiatni muhofaza qilishda ekologik targ‘ibotchilik faoliyatga tayyorlashdan ko‘zlangan asosiy maqsadlar- inson hayotida tabiatning ahamiyatini ko‘rsatish, ularda tabiatga nisbatan muhabbat va ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lishni tarbiyalash, tabiiy zahiralardan tejab-tergab foydalanishning ilmiy asoslari haqida tushuncha berish, tabiatni muhofaza qilish ishiga faol qatnashish, targ‘ibot ishlarini olib borish ko‘nikmalarini hosil qilishdan iborat ekanligini o‘qituvchilarga tushuntiriladi va bularni qanday amalga oshirishlari mumkinligi haqida ularning amaliy bilimlari sinab ko‘rildi.

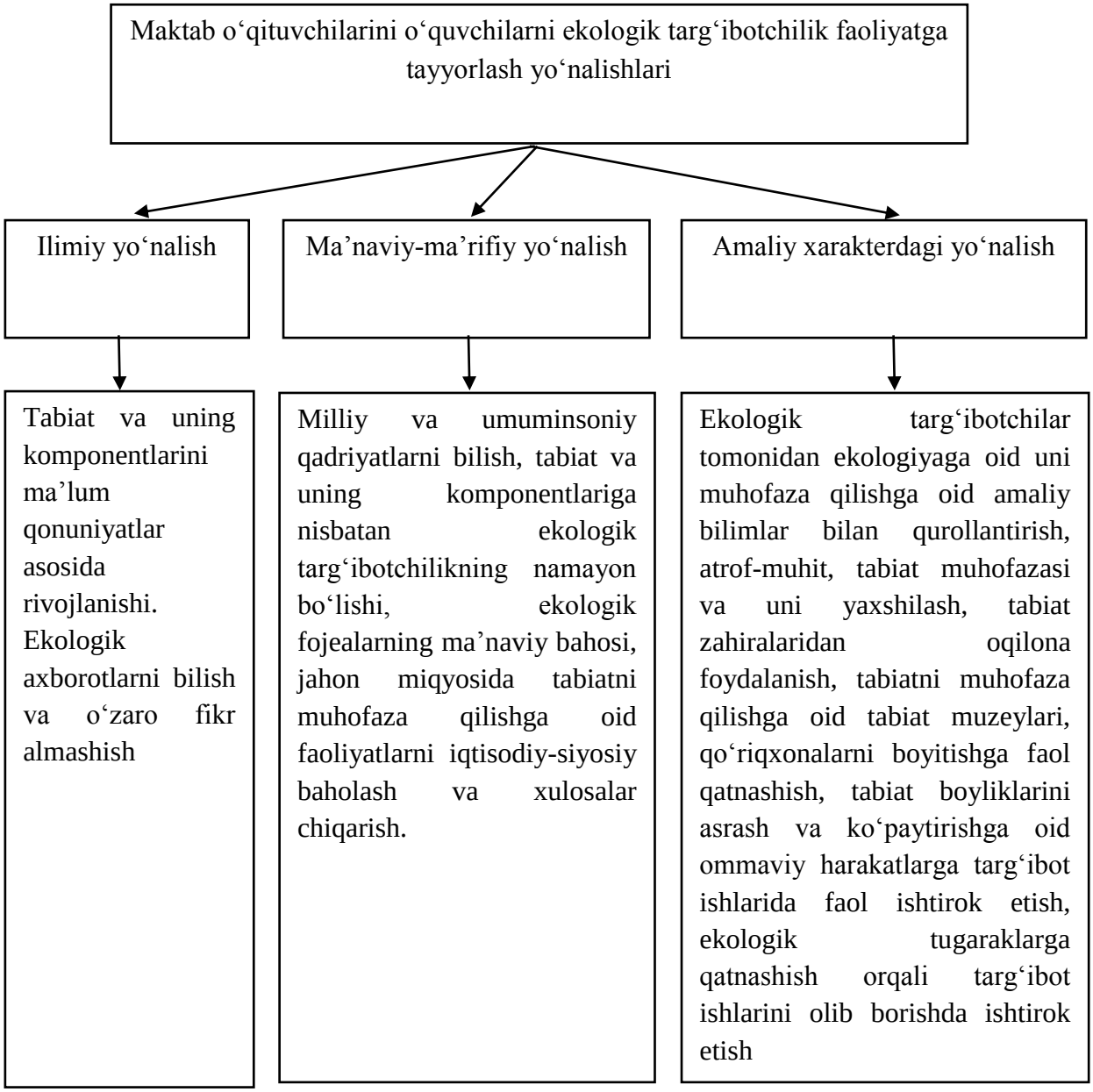
Tabiatga muhabbat va tabiiy zahiralarga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lish hissini tarbiyalash shaxsga axloqiy xususiyatlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Shu sababdan o‘quvchilarning tabiatni muhofaza qilishning hayotiy zarurligi haqida ishonch hosil qilishga barcha o‘qituvchilar faol qatnashishlari zarur hisoblanadi. Bunda o‘qituvchi chuqur bilim, malaka, metodik mahoratga ega bo‘lishi zarur.

Olib borilgan tadqiqot ishi davomida o‘qituvchilar o‘quvchilarga ekologik ta’lim berish, ularda ekologik targ‘ibotchilik faoliyatga tayyorlash uchun unga aniq bilim, malaka, ko‘nikma, metodik tavsiyalar berish kerak. Ana shunday imkoniyatlardan biri ekologik targ‘ibotchilik bo‘yicha darsdan tashqari mashg‘ulotlariga o‘quvchilarga beriladigan ekologik bilimlar tizimini (1- rasm) ilmiy-metodik jihatdan aniqlash va tizimlashtirish hisoblanadi.

Tadqiqot natijasida ma’lum bo‘lishicha o‘qituvchilarni o‘quvchilarga ekologik ta’lim berishda ularni ekologik targ‘ibotchilik faoliyatga tayyorlashda o‘yin xarakteridagi seminar-trening yaxshi natija berdi. Ulardan namuna sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

O‘yin: «Nomlari yozilgan kartochka». Bu o‘yin orqali o‘quvchilar ongiga tabiiy zahiralar haqida tushuncha singdirilganidan keyin didaktik o‘yin asosida o‘quvchilar bilimi mustahkamlanadi.

1 rasm. Maktab o‘qituvchilarini o‘quvchilarni ekologik targ‘ibotchilik faoliyatga tayyorlash yo‘nalishlari.

O‘yin qoidasi: oq qog‘oz olinib bo‘yiga ikkiga buklanadi. Buklangan tomonlari yana buklanadi, buklangan chiziqlarni yana bir bor yurgizib uch burchak shakl hosil qilinib, uning yuza tomonlariga o‘z ismlarini, quyosh, suv, havo, tuproq, tog‘, o‘simlik, daraht kabi rasmlarni chizib qo‘yish mumkin. Shakl chizilgach unga nimalar sizilgani aniqlanadi.

O‘quvchilar sanaydilar-quyosh, suv, gul, daraxt, tog‘, havo va h.k. O‘qituvchi bular tabiiy zahiralardir. Bu o‘yin jarayonida o‘quvchilar tabiiy zahiralar haqida tushunchaga ega bo‘ladilar.

Natijada o‘quvchilar suv, havo, tuproq, o‘simliklar tabiiy zahiralar ekanligi haqida ma’lumotga ega bo‘ladilar.

O‘qituvchilarning mustaqil malaka oshirishdan **maqsad** qilib o‘z mutaxassisligi, o‘qitish metodikasi yuzasidan bilimlarini kengaytirish, ekologiya va ekologik targ‘ibotchilik bo‘yicha nazariy, amaliy, pedagogika, psixologiya sohasidagi bilimlarini yangilash, ilg‘or tajribalarni o‘rganish va amaliyotda qo‘llab takomillashtirish, o‘z tajribasini yaratishdan iborat bo‘lgan pedagogik jarayon sifatida qaraldi.

Mana shu maqsadni amalga oshirishda o‘qituvchilarning **mustaqil bilimini oshirish vazifalari sifatida**:

- o‘z fani bo‘yicha bilim ko‘nikmalariini chuqurlashtirish, yangilashga erishishini ta’minlash va uni ekologik mazmun bilan boyitish;

- o‘zining ekologiya va ekologik targ‘ibotchilikga oid bilim saviyasini yangi darajaga ko‘tarish uchun ijobiy munosabatni qaror toptirish;

- o‘quvchilarga ekologik va ekologik targ‘ibotchilikga tayyorlash bo‘yicha bilim berishga yo‘naltirilgan metodikaning metodologik asoslarini chuqur o‘zlashtirish;

- ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalarining nazariy asoslarini o‘zlashtirish va uni amaliyotda ta’lim- tarbiya jarayonida qo‘llash;

- o‘qituvchilarning mustaqil fikrlashlariga asoslangan holda o‘quvchilarda takomillashtirilgan davlat ta’lim standartlariga mos keladigan asosiy ekologik bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish.

O‘qituvchi ekologiya va o‘quvchilarni ekologik targibotchilik faoliyatga tayyorlashga oid bilimlarini mustaqil oshirish jarayonida quyidagi usullardan foydalanishlari mumkin:

- ekologik ta’limdagi axborotlarni eshitish orqali qabul qilish, ulardan: og‘zaki, suhbat, hikoya, ma’ruza, savol-javob, tushuntirsh va konsul’tatsiya;

-ekologik mazmundagi axborotlarni ko‘rgazmali uzatish va ko‘rish orqali qabul qilish;

- ekologiya va o‘quvchilarni ekologik targibotchilik faoliyatga tayyorlashga oid bilimlarni nazorat qilish;

- ekologik mazmundagi siyosiy, badiiy, metodik adabiyotlar bilan ishlash, gazeta, jurnallardi o‘qib tahlil qilish.

O‘qituvchilarning ekologik ta’lim berish texnologiyasini shuningdek o‘quvchilarni ekologik targ‘ibotchilik faoliyatiga tayyorlashga oid bilimlarni uzluksiz ravishda mustaqil ekologik bilimlarni takomillashtirib bormoqlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси https://lex.uz/docs/6445145

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” ПФ-60 сонли Фармони. https://lex.uz/docs/5841063

BASLAWÍSH KLASLARDÍŃ QARAQALPAQ TILI SABAQLARÍNDA OQÍWSHÍLAR TILIN RAWAJLANDÍRÍW METODIKASÍ

Zuhra Naimova- Mektepke shekemgi tálim kafedrası assistent oqıtıwshısı

Oqıwshılardı sawatlı, óz pikirin durıs hám erkin bayan ete alatuǵın, sóylew mádeniyatına bay etip tárbiyalaw dáslep baslawısh tálim basqıshında ámelge asırıladı.

Sóz baylıǵın jaqsı iyelegen, óz tiliniń imkaniyatlarınan kereginshe paydalana alatuǵın oqıwshı álbette, basqa oqıw predmetlerinde bir qansha ańsat hám tolıq ózlestiredi, onda bilim hám mádeniyatqa bolǵan umtılıw kúsheyedi.

Oqıwshılardıń awızeki hám jazba sóz baylıǵı barabar ósip, rawajlanıp barıwına erisiw úlken áhmiyetke iye. Sóz baylıǵınıń rawajlanıwında erkin pikirlewinde ásirese kelbetlik sózler úlken rol oynaydı.

Sebebi bunday sózler oqıwshınıń sóz baylıǵın ósiriw hám mádeniyatlı sóylewge úyretedi.

Oqıwshılardıń sóz baylıǵın kelbetlik sózler menen bayıtıw sóylewdiń sıpatın hám tásirsheńligin ósiredi, sóz zapası kelbetlik sózlerge bay bolǵan oqıwshı óz pikirin anıq, tásirli hám tıńlawshıǵa túsinikli etip jetkere aladı. Usı nátiyjelerge erisiw ushın tómendegi shınıǵıwlardan paydalanıw zárúr. Shınıǵıw túrleri bir qatar metodist alımlardıń jumıslarında keń túrde bayan etilgen.

Metodist alım V.N.Mandish shınıǵıwlardı tómendegi belgilerine qarap ajıratadı:

1) orınlanıw maqsetine qarap;

2) orınlanıw ornına qarap (klassta orınlanatuǵın hám úyde orınlanatuǵın shınıǵıwlar);

3) óz pikirin bayan etiwine qarap (awızeki hám jazba shınıǵıwlar);

4) mazmunına qarap (fonetikalıq hám leksikalıq, jazba shınıǵıwlar).

Bunnan basqa da bul alım shınıǵıwlardı orınlanıw mazmunına qarap tómendegi tiplerge ajıratadı:

1) ótken oqıw jılında ótilgenlerdi tákirarlawǵa tiyisli shınıǵıwlar, «kirisiwge tiyisli shınıǵıwlar» yamasa tayarlaw shınıǵıwları dep ataydı;

2) belgili bir syujet tiykarında súwretler boyınsha orınlanǵan shınıǵıwlardı illyustrativlik shınıǵıwlar dep ataydı;

3) hár bir tema boyınsha berilgen shınıǵıwlardı bekkemlewge tiyisli shınıǵıwlar;

4) bir bólim boyınsha yamasa oqıw jılı aqırında tákirarlaw ushın berilgen shınıǵıwlardı juwmaqlawǵa tiyisli shınıǵıwlar dep gruppalaydı.

Metodist alım S.P.Redozubov oqıwshılardı erkin pikirlewge úyretiw ushın tómendegi shınıǵıw túrlerin anıqlaydı:

1) berilgen tekstten kelbetlik sózlerdi ajıratıw;

2) berilgen predmetlerge qarap tiyisli kelbetlik sózlerdi aytıw;

3) predmetti belgisine qarap tabıw (qızıqlı . . . . .);

4) berilgen sózlerden kelbetlik sózdi payda etiw (aqıl-aqıllı, qızıq-kızıqlı).

Psixologiyalıq hám metodikalıq ádebiyatlardıń analizi, baslawısh klasslarda oqıwshılardı erkin pikirlewge úyretiwdiń házirgi awhalı hám bul awhaldı jaqsılaw, mektepte ótkerilgen tájiriybe-sınaw sabaqları tómendegi shınıǵıw túrlerin islep shıǵıw imkaniyatın beredi:

1) kelbetlik sózler túsinigin ózlestiriwge qaratılǵan shınıǵıwlar;

2) oqıwshılardı jańa sózler menen tanıstırıw hám mánisin túsindiriw ushın xızmet etetuǵın shınıǵıwlar;

3) bul sózlerdi awızeki hám jazba sóylewde aktivlestiriwge qaratılǵan shınıǵıwlar.

Kelbetlik túsinigin ózlestiriwge qaratılǵan shınıǵıwlarǵa tómendegiler kiredi:

1) berilgen sózlerdiń qanday sorawlarǵa juwap beriwin aytıń;

2) tekstten (berilgen gápten, sózlerdiń arasınan), qosıq qatarlarınan kelbetlik sózlerdi ajıratıw;

3) óz betinshe oylaw shınıǵıwları.

Bul shınıǵıwlardı orınlaw ushın dáslep kelbetliktiń mánisi túsindiriledi, keyin sonday sózler anıqlanadı. Eger kelbetlik sózlerdi anıqlawda oqıwshılar qıynalıp qalsa, muǵallimniń járdemi menen bul jumıs orınlanadı. Gáptegi kelbetlik sózlerdi anıqlap, dápterge jazdırıw yamasa shınıǵıwlardaǵı ayırım kelbetlik sózlerdi awızeki sanatıw oqıwshılardı sol sózler menen tanıstırıw protsessi bolıp esaplanadı.

Máselen, qaraqalpaq tili sabaqlıǵında berilgen teksttegi kelbetlik sózler menen oqıwshılardı tanıstırıw tómendegishe shólkemlestiriledi. Dáslep shınıǵıw shártinde kózde tutılǵan tapsırma orınlanadı, dawıslı sesler anıqlanadı.

Tekst «Marat biyday reńli iri adam. Onıń dóńgelek qara kózleri mudamı kúlip turadı. Qızılqumnıń qaq ortasına qonıslasqan, óziniń kózine júdá ısıq bolıp qalǵan Marattıń jayı tur. Onıń ústine qoylardıń jaqsı jaylawı, qısta jıllı qorası, mol ot-shóbi bolmasa onı baǵıp bolmaydı».

Teksttegi iri, qara, jaqsı, jıllı sıyaqlı sózlerdiń kelbetlik sózler ekenligin tanıstırıw shólkemlestiriledi. Oqıwshılar bul sózlerdi dápterlerine jazıp aladı.

İri

qara

jaqsı

jıllı

Muǵallim oqıwshılarǵa bul kelbetlik sózlerdi bárháma yadda saqlaw, kerek bolǵanda olardan sóylewde paydalanıw haqqında másláhát beredi.

Sonday-aq berilgen sózlerdiń arasınan kelbetlik sózlerdi ajıratıw. Máselen, qálem, ashshı, paxta, domalaq, doktor, tınıq, keń

Awızeki sóylew menen jazba sóylew bir-biriniń ósiwi hám rawajlanıp barıwı ushın xızmet etedi. Awızeki sóylewden baqlanatuǵın maqset – awızeki bayan etiletuǵın pikirlerge sáykes sóz hám gáplerdi tezlik penen taba biliwge úyretiw, sóylew dawamında pikirdi rejeli túrde bayan etiwge úyretiw, óz pikirin durıs, izbe-izlik penen aytıwǵa úyretiwden ibarat.

Jazba sóylewdi ósiriwden maqset – oqıwshılardı hár tárepleme puxta oylawǵa, sózlerdi durıs tańlay biliwge úyretiwden ibarat.

Oqıwshılardıń awızeki hám jazba sóylewi barabar ósip rawajlanıp baradı.

Oqıwshılardıń erkin pikirlewin rawajlandırıw olardıń sóz baylıǵın jánede bayıtıw, tásirsheńligin asırıw imkaniyatın beredi.

Bir sózdi basqa sóz benen almastırıw talap etiletuǵın shınıǵıwda hár bir gáp ushın aldın ala bir neshe sóz berip qoyılǵan boladı. Máselen, «Mende qızıl kóylek bar» gápindegi «qızıl» sózin almastırıw ushın «shıraylı», «sulıw», «gózzal» sózleri, «Bizler jaqtılı klassta oqıymız» gápindegi «jaqtılı» sózin almastırıw ushın «keń», «taza» sıyaqlı sózler beriledi.

Usınday túrdegi shınıǵıwlarda sózler aldın ala berip qoyılmasa, oqıwshılardan gáptegi ajıratıp kórsetilgen sózdi almastırıp oqıw ushın bir neshe sóz oylap tabıw kerek boladı, nátiyjede shınıǵıwdıń dárejesi jánede artadı.

Joqarıda berilgen shınıǵıwlardı ámelde qollanıwda oqıwshılardıń aktivligine úlken dárejede itibar beriledi. Bul shınıǵıwlar oqıwshılarda sózdiń mánisin hár túrli jollar menen óz betinshe túsinip barıw kónlikpesin payda etedi. Bul dárejede oqıwshılardıń sóz baylıǵınıń ósip atırǵanınan ǵana emes, bálkim aqılıy hám óz betinshe rawajlanıp baratırǵanına dálil bola aladı.

Paydananılǵan ádebiyatlar

1. Nauruzbaeva A.S Psychological bases of studying the karakalpak language by students in primary classes. novateur publications JournalNX-A Multidisciplinary Peer Reviewed JournalISSN No:2581 -4230VOLUME 7,ISSUE 2, Feb. -2021.

2. Косымова К., Матчанов С., Гуломова Х ва б. Она тили ўқитиш методикаси. -Т.; Ношир, 2009.

3. Nauruzbaeva A.S.Embergenova A.A.Linguodidaktic fundamentals of teaching students how to make sentences in Karakalpak language lessons International journal on integrated

4. Embergenova A. Develop Spelling Skills in Elementary School Students Indoneziya - 2022

SHAXS RAWAJLANÍWÍNDA ÓZIN-ÓZI BELGILEW XÍZMETINIŃ ÁHMIYETI

Ibraymova A.E

NII Pedagogika hám shet tilleri kafedrası oqıtıwshısı

Shaxstıń ózin-ózi belgilew túsinigi – jámiyette islep shıǵılǵan kórsetkishler boyınsha ózin-ózi táriyplew, sońınan onı shaxstıń óziniń qabıl etiwi esaplanadı. Yaǵnıy basqasha aytqanda, belgili bir turmıslıq sharayatlarda ózin-ózi ańlaw poziciyası, maqset hám quralların tańlawdıń nátiyjesi. Bul process shaxs erkinligin

támiyinlewshi hám ózligin kórsetiwdiń tiykarǵı mexanizmi sanaladı. Onıń nátiyjesinde shaxs maqsetin, jasaw rejelerin, sociallıq talaplardı ańlaw ham salıstırıw sıyaqlı wazıypalar ámelge asırıladı.

M.R.Ginzburg shaxstıń ózin-ózi belgilewdiń eń rawajlanǵan koncepciyalarınıń birin usındı. Ol eki komponentti kórip shıǵadı: maqsetli-qadriyatlı hám aktiv-dóretiwshilik. Ol bunnan basqa jane bir qatar komponentlerdi: ótmish, házirgi hám keleshek túsiniklerin de atap ótedi. Bunda «shaxstıń turmıs maydanı» túsinigin ayırıqsha kórsetip beredi. Psixologiyalıq ótmish tájriybeni óz ishine aladı, házirgi bolsa óz táǵdirin ózi belgilew imkaniyatlarınan ibarat, al keleshek joybar, ózine bolǵan ideologiyalıq qaras penen táriyplenedi. Yaǵnıy, keleshek psixologiyalıq házirgi waqıttı xoshametleydi hám qádirlewi múmkin dep túsindiredi. Shaxstıń óz-ózin belgilew processiniń úyreniliwi nátiyjesinde onıń tiykarǵı 4 túri ajıratıldı:

1. Shaxslıq,
2. Sociallıq,
3. Shańaraqlıq,
4. Kásiplik.

Shaxstıń ózin-ózi belgilewdiń shaxslıq túri – óz «men»iniń individuallıǵın tabıw hám onı átiraptaǵı adamlar arasında tastıyıqlaw menen táriyiplenedi. Bunda jámiyette rawajlanǵan hám shaxs tárepinen tán alınǵan shaxstı qáliplestiriwshi ólshemler menen baylanıslı bolǵan ózligin ańlawı esaplanadı. Mısalı, adam shaxsıyatınıń ólshemleri ózin rawajlandırıw qábileti, sociallıq juwapkershilik sıyaqlı belgilerden ibarat bolsa, shaxs ózin usı ólshemler tiykarında belgileydi. Egerde, shaxs basqa ólshemlerdi ózi ushın áhmiyetli dep esaplasa, onda ózin –ózi sol ólshemler menen bahalaydı.

Shaxstıń sociallıq ózin-ózi belgilew túsinigi – shaxstıń óziniń sociallıq áhmiyetin, jámiyettegi ornın biliwi esaplanadı. Yaǵnıy, bunda shaxs óz sanasın qáliplestiriw processi hám nátiyjesi, qandayda bir shárt penen shártlengen filosofiyalıq, siyasiy, huqıqıy, ádep-ikramlılıq hám estetikalıq ideyalar jıyındısı túsiniledi. Jámiyet rawajlanıwındaǵı tariyxıy basqısh hám shaxstıń social

hádiyselerge múnásibeti óz sáwleleniwin tabadı. Jámiyetlik hádiyselerge tuwrı baǵdarlanıw, turmıslıq maqsetlerdi sociallıq zárúrlikler menen birlestiriw ámelge asırıladı.

Shaxstıń ózin-ózi belgilewdiń sociallıq túri – sociallıq rollerdi, turmıs tárizin tańlaw hám ámelge asırıwdı óz ishine aladı.

Shaxstıń shańaraqlıq ózin-ózi belgilew – jas shańaraqtı qáliplestiriw hám onıń jámiyet dúzilisindegi ornın iyelew hám shaxslar aralıq múnásibetlerdi qáliplestiriw esaplanadı. Bunda bir qatar turmıslıq qubılıslar júz beredi: oqıwdı tamamlaw, sociallıq abroydıń bekkemleniwi, nekege kirisiw, bala tuwılıwı hám.t.b. Mel'nyakovanıń pikirinshe, bul dizimniń dúziliwine tiykarlanǵan belgili bir mádeniy hám tariyxıy jaǵdayǵa qarap waqıt kóz-qarasınan shańaraq kelbetin dúziwdiń kóp basqıshlı aktiv hám sanalı process esaplanadı.

Sonday-aq, jaslardıń joqarı oqıw orınlarında bilim alıw dáwiri mámlekettiń ekonomikalıq, sociallıq, mádeniy hám demografiyalıq rawajlanıwına tásir kórsetetuǵın kásiplik hám shańaraqlıq ózin-ózi belgilew dáwiri esaplanadı. Shańaraqtıń ózin-ózi belgilewdiń nátiyjeli qáliplesiwi shańaraq mápi ushın mánis hám qadiriyatlar ierarxiyasın jaratıw menen baylanıslı.

Kásiplik ózin-ózi belgilew bolsa, erkin, sanalı hám ıqtıyarlı túrde kásiplik túsinik, pikirlerin dúzetiw hám ámelge asırıw esaplanadı. Bunda jámiyetlik kásiplik ólshemler menen baylanıslı bolǵan shaxstıń óz qalewleri tiykarındaǵı áhmiyetli sanalǵan ólshemlerine say bahalanadı. Kásiplik ózin-ózi belgilew eń aldı menen kásip tańlawdan baslanadı. Biraq, bul tamamlanbaydı. Sebebi, shaxs ómiri dawamında úzliksiz kásiplik tańlawlar dus keledi. Mısalı, kásiplik tayarlıq processinde, qanigelesiw processinde, tájriybe arttırıwda, dóretiwshilik, miynet qábiletin joǵaltqanda hám t.b.

Juwmaqlap aytqanda, shaxs ómiri dawamında joqarıdaǵı bir qatar ózin-ózi belgilew processi túrleri menen úzliksiz shuǵıllanıp, sol tiykarda múnásibetlerdiń ózgeriwi júz berip otıradı. Kóbinese, shaxsta tájriybe artqan sayın, onıń ózine bolǵan talapları ósip baradı, bahalaw ólshemleri ózgeredi. Demek, shaxstıń óz qálewleri, maqsetleri, turmıslıq rejeleri, nelerge qábiletliligin kórsetiwshi xızmet

esaplanadı. Ózin-ózi belgilew nátiyjesinde shaxstıń sociallasıwı, bar pazıyletleri tiykarında erkin turmısqa tayarlıǵı qáliplesedi, turmıslıq poziciyanı ańlawǵa járdem beredi.

Sonday-aq, shaxstıń ózin-ózi belgilew dárejesin rawajlandırıwda kouching usılın qollaw áhmiyetli. Bul shınıǵıw arqalı shaxs ózin elede tereń tanıwǵa, sociallıq ornın hám abroyın kóz aldına keltiriw arqalı keleshek maqsetlerin ańlawǵa erisiwge boladı.

Paydalanilǵan ádebiyatlar:

1. Goziev E., Mamedov K.. Kasb psixologiyasi. T. 2003.

2. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. – М.: Академия, 2004.

3. Пряжников Н.С. Профессиональное самоопределения: теория и практика. –М.: “Академия”, 2008.

4. Арон И.С. Психологическая готовность к профессиональному самоопределению. Вестник Костром. Гос. Ун-та. – 2010. – № 1 (16).

Ўзбекистон қаҳрамони А.Ўтениязовнинг ҳалқ фаровонлиги йўлидаги хизматлари

Элиза Даўлетмуратова

Нукус Инновацион Институти ассистент ўқитувчиси

Тарихдан маълум бўлганидек, шу кунгача эл-юрт учун тер тўкиб, савоб ишларга қўл урган қанчадан-қанча ота-боболаримиз ўтган.

Демак, ҳар бир миллат ва ҳалқнинг ўзлари фахрланадиган юрт фидойилари, қаҳрамонлари бор. Кайси даврга назар ташламанг, мана шу давр жамиятда ўз хизматлари билан танилган, ҳалқнинг орзу-армонлари рўёбга чиқишида маълум ўрин эгаллаган инсонлар бугунги баркамол авлод хотирасида сақланиб, келажакда ҳам ҳалқ тарихининг фахрига айланиши табиий. Чунки тарихимиздаги Ерназар Алакўз, ҳалқ учун жон-тани билан курашган Аллаяр Хўроз ўғли Досназаров, ўз асарлари билан ҳалқ дардини

куйлаган Бердақ шоирлар қорақалпоқ тарихининг ўтмишдаги ва бугунги кундаги ифтихори десак янгилишмаймиз. Бугунги кунда олиб борган ишлари ҳалқ оғзида достон қилиб юргудек, ҳалқ учун кўксини қалқон қилиб хизмат қилган, ўз манфаатини, ҳалқ манфаатидан кейин қўйган, даврimиз Алпомиши, Ўзбекистон ҳалқ ўқитувчиси, «Шухрат»медали соҳиби, Ўзбекистон Каҳрамони Аллaниёз Ўтениязовнинг фидокорона меҳнатлари жаҳон миқёсида ўз вақтида муносиб баҳоланди.

Аллaниёз Ўтениязовнинг қаҳрамонликлари таъкидлаганимиздек, ўз даврида матбуот саҳифаларида катта мунозараларни вужудга келтирди. Жаҳоннинг олис мамлакатларининг турли тоифадаги инсонларидан ушбу қаҳрамон ҳақида қизиқиб ёзилган ҳатлари ва мақолалари газета варақларида ёритилиб берилди. Бизнинг маҳаллий юртимизда эса, бундай меҳнатсевар инсон билан мактаб ўқувчилари, ўқув ўринлари талабаларининг учрашувлари бўлиб турди.

Ёзувчи-шоирларимиз эса мазкур инсон тўғрисида ўз фикрларини ва эришган ютуқларини ўз асарларида ҳар томонлама тасвирлаб борди. Ушбу асарларнинг ҳаммасида унинг меҳнатларининг фақат таълим соҳасидагина эмас, шунингдек аҳолига кўрсатган ғамхўрликлари, кам таъминланган оилаларга турар жойлар, қишлоқ болалари учун мактаб бинолари, қишлоқ шифокорлик пунктларини барпо қилиб берганлиги тўғрисида ҳам айтиб ўтилади. Аллaниёз Ўтениязовнинг катта бир қурилиш колоннаси бажарадиган ишларни битта ўзи бажарганини «катта бир қаҳрамонлик белгиси» эканлигинини таъкидлаш жоиз.

Унинг амалга оширган хизматлари тўғрисида ёзувчи-шоирларимиз, мактаб ёшидаги ҳаваскор шоирлар ҳам ўз шеърий сатрларини мана шу инсон меҳнатларига бағишлаб ёзган асарларини матбуот саҳифаларида эълон қилинганининг гувоҳи бўламиз. Масалан, ўша пайтлардаги республика мактаб-интернатининг 10-синф ўқувчиси Пўлат Ўтениязов муаллифлигида ёзилган ўн куплетдан зиёд шеърий сатрларида Аллaнияз Ўтениязовнинг ҳаёт

йўлини тўла тасвирлашга ҳаракат қилганлигини кўришимиз мумкин. Жумладан:

«Бу дунёда инсонлар сонсиз,

Бириси жонли, бириси жонсиз,

Улар орасида алоҳида хонсиз,

Азиз мурувватли Аллаҳ оға»

Ушбу қаторларда ҳаваскор шоиримиз жаҳонда ҳисобсиз одамлар борлиги, лекин улар орасида эл-юрт учун ҳайрли ишлари билан кўпчиликка танилган бу каби патриот инсонларнинг шу кунгача учрамаганлиги ҳақида сўз юритилади.

Бундан ташқари қорақалпоқ ҳалқининг таниқли шоири Толибай Қабуловнинг қаҳрамон хизматларини таърифлаб ёзган «Комбайн» шеърида шундай дейилади:

«Қурган жойларингиз купая берсин,

Сендек «комбайн»лар дунёга келсин,

Сиздек меҳнаткашлар пахталар терсин,

Тиниб-тинчимайсиз Аллаҳ оға»

Шеърда қаҳрамон меҳнатининг бетакрор мавсумлари маҳорат билан тасвирланади ва бундай инсонлар дунёда кам учраши эътироф этилади.

Таниқли шоир, қорақалпоқ ҳалқининг севимли фарзанди марҳум Базарбай Сейтаев Аллаҳ Ўтениязовга бағишлаган шеърий сатрларида шундай ёзади:

«Сен қай вақтда қийинчиликдан воз кечдинг,

Мудом савоб ишлаб, кўпга ўй солдинг,

Ғариб-начорларга ғамқурлик қилиб,

Қирқ икки оилага бепул уй солдинг.

Буни тўғри тушунарми пул учун,

Нафси учун йўқотганлар тинчини,

Беш болага беш «Нексия» ҳадя этиб,

Уй солганлар боғчадаги уғли учун.

Лойини покликдан қариб қориган,
Бундай инсон ёлғончига бир келар,
Унинг кучи бўлганида бошқада,
Уй сотибоқ бўлар эди «миллионер»

Кўриб турганимиздек шоир Қаҳрамонимизнинг мардонавор ишларининг бетакрор жиҳатларини ҳар томонлама таҳлил қилиб, бугунги кун китобхонларига етказиб бера олган. Шунинг билан бирга меҳнаткаш инсон ва меҳрибон устознинг педагогик хизматлари билан таълим- тарбиявий ишлари намуналари ҳозирги кунда ҳам мактаб дарс жараёнида баркамол авлодларга ҳар томонлама тушунтирилиб ва ўргатилиб келинса, қаҳрамонимиз унутилмас сиймога айланиши сўзсиз.

MULOQOT MAKTAB HAYOTINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATI SIFATIDA

Tolegenov Mendibek
Nukus davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Hayotiy faoliyat - bu kengroq ijtimoiy muhit va butun jamiyatning talab va ehtiyojlarini hisobga olgan holda, muayyan shaxs, jamoa, guruh ehtiyojlarini qondirishni ta’minlaydigan turli xil mehnat turlarining o‘zaro bog‘langan majmuidir. Mazmuniga ko‘ra, hayotiy faoliyat bir qancha sohalarni o‘z ichiga oladi, ulardan biri muloqotdir. Ta’lim tashkiloti sifatida maktab ichida rasmiy (maqomlar, rollar bilan vositachilik qilingan) va norasmiy muloqot mavjud. Batafsilroq tavsif uchun olim A.V.Mudrik tomonidan ishlab chiqilgan ta’lim jarayonida muloqot tushunchasiga murojaat qilaylik.

Maktab o‘quvchilari o‘rtasidagi muloqot - bu ma’naviy qadriyatlar almashinuvi (umuman e’tirof etilgan va o‘quvchilarning jinsi va yoshiga xos

bo‘lgan qiymat yo‘nalishlariga xos), bu o‘quvchi o‘zini “men” sifatida va boshqa shaxslar o‘rtasidagi bilan o‘zaro munosabatlar jarayonida muloqot shaklida sodir bo‘ladi. Bu almashinuv yoshga bog‘liq xususiyatlar bilan tavsiflanadi. U shaxs yoki guruhning shakllanishi va hayotiga o‘z-o‘zidan va ma’lum darajada pedagogik yo‘naltirishda ta’sir ko‘rsatadi.

Muloqotning etakchi tarbiyaviy funktsiyalari quyidagilardan iborat:

Normativ - maktab o‘quvchilari tomonidan ijtimoiy tipik xulq-atvor normalarini, shu jumladan ijtimoiy, etnik, mintaqaviy, yosh va individual rivojlanish normalarini ishlab chiqishni aks ettiradi.

Normalar, bir tomondan, muloqotni tartibga soladi, nima, qaerda, kim bilan va qanday muloqot qilish mumkinligini belgilaydi. Boshqa tomondan, maktab o‘quvchilari atrofdagi odamlar bilan muloqot qilish jarayonida butun jamiyatdagi inson hayotini tartibga soluvchi keng ko‘lamli me’yorlarni o‘rganadilar, intuitiv ravishda “ushlaydilar” va o‘zlashtiradilar;

Kognitiv - maktab o‘quvchilarining muloqot jarayonida individual ijtimoiy tajribani egallashini aks ettiradi. Muloqot faqat talaba boshqa manbalardan olgan axborot va bilimlarning yetakchi manbai va tarjimonidir. Bu kognitiv qiziqishlarni rivojlantirish va mustahkamlashning eng muhim omillaridan biridir: boshqalar bilan muloqotda shubhalar tug‘iladi, tengdoshlar bilan muloqotda – e’tiqodlarni baham ko‘rish, o‘zini va boshqalarni haq ekanligiga ishontirish zarurati;

Hissiy - muloqotni ta’sirchan jarayon sifatida aks ettiradi. Inson his-tuyg‘ularining butun spektri insoniy muloqot sharoitida paydo bo‘ladi va rivojlanadi. O‘spirinlik va erta o‘smirlik davrida hissiy urg‘uli muloqotning alohida roli aniq: odamlar bilan hissiy munosabatlar tajribasi orttiriladi, atrofdagi voqelikni hissiy idrok etish rivojlanadi;

Aktualizatsiya – o‘quvchi shaxsining tipik va individual tomonlarini muloqotda amalga oshirishni aks ettiradi, shaxsni ijtimoiy tasdiqlash usuli va vositasi sifatida ishlaydi. Bu funktsiya maktabdagi bolalar va o‘smirlarning jamoaviy hayoti samaradorligining ko‘rsatkichiga aylanadi. Muloqotda o‘z “Men”

ni ifodalash imkoniyati mavjud boʻlgan joyda, guruh oʻzaro taʼsirining asoslari mustahkamlanadi.

Maktab oʻquvchilarini qoniqtiradigan muloqot boʻlmagan joyda “rollar” va “niqoblar” ustunlik qiladi, bolalar soni ortib borayotgani sinfdan va maktabdan tashqarida zarur aloqa sifatini izlay boshlaydi.

Bizning davrimizda inson boshdan kechiradigan eng chuqur ehtiyojlardan biri bu zamonaviy dunyo va undagi oʻz oʻrni haqida aniq, izchil va yaxlit kontseptsiyani ishlab chiqish zaruratidir. Jamiyatda roʻy berayotgan tub, tez va noaniq oʻzgarishlar jarayonida shaxs oʻz-oʻzini anglashning parchalanib ketishi, yaʼni ruhiy bezovtalik bilan, noaniq kelajak va hayotning maʼnosini yoʻqotish bilan bogʻliqdir.

Ijtimoiylashuv ijtimoiy ongning barcha koʻrinishlarida rivojlanishi natijasidir. Kelajak avlodni bugun qanday gʻoyalar asosida tarbiyalash, ular oldiga qanday vazifa va maqsadlar qoʻyish, vatanparvarlik, oʻz burchiga sadoqat, jamiyat va xalq oldidagi masʼuliyat kabi tushunchalar qanday mazmun bilan toʻldirilishi kerak, jamiyatning ilgʻor rivojlanishini taʼminlash maqsadida bu savollar juda murakkab va har holda, hozircha aniq va toʻliq javob yoʻq.

Kelajak avlodlarning qadriyat yoʻnalishlarini rivojlantirish sohasida hali koʻp izlanishlar qilinishi kerak, deb hisoblaymiz. Shaxsiy manfaatlarni jamoat manfaatlari bilan qanday solishtirish mumkin va ularning oʻzaro taʼsir mexanizmi nimadan iboratligini aniqlash zarur. Oʻtkazilgan tadqiqotlar tajribasi shuni koʻrsatadiki, xususan, quyidagilarni taʼminlash kerak:

• jamoa va shaxsga tarbiyaviy taʼsir koʻrsatishning eng samarali usullarini izlash bilan nazariy tahlil, oʻrganish, umumlashtirishning uygʻunligi;

• Shaxsni uning tarixiy rivojlanishida har tomonlama tarbiyalash, hayot tomonidan doimiy ravishda ilgari surilayotgan yangi qoidalar bilan boyitish gʻoyasini tahlil qilish;

• taʼlim va taʼlim jarayonining barcha tarkibiy qismlari, elementlari, tomonlarining oʻzaro bogʻliqligini doimiy ravishda hisobga olish.

Ushbu maqolada biz maktab o‘quvchilarini ijtimoiylashtirishning faqat ba’zi jihatlarini ko‘rib chiqdik. Bu muammo ko‘p qirrali bo‘lib, ko‘plab tegishli mutaxassislarning sa’y-harakatlarini talab qilishi aniq. Xususan, pedagoglar bilan birgalikda sotsiologlar va psixologlar, huquqshunoslar va demograflar, albatta, iqtisodchilar va boshqalarning birgalikdagi faoliyati uchun keng maydon mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Шакурова М. В. Социальное воспитание в школе: Учебное пособие. – М., 2004.

2. Бордовская Н. В. Педагогика: Учебник. СПб., 2000.

3. Мудрик А. В. Социальная педагогика. М., 2002.

4. Мудрик А. В. Социализация и «смутное время». М.,1991.

5. Личность и факторы ее социализации: семья, коллектив, образование, культура. Н. Новгород, 1995.

6. Управление воспитательной системой школы: проблемы и решения. М., 1999.

THE IMPORTANCE OF INTERDISCIPLINARY COMMUNICATION IN THE DEVELOPMENT OF COGNITIVE COMPETENCIES OF FUTURE TEACHERS

A.N.Jumamuratova – PhD student of
Nukus SPI named after Ajiniyaz, Nukus

Abstract: This article explains exactly how teachers use cognitive competencies and develop it in cases of interdependence of disciplines. The main approaches to defining the concept of “cognitive competence” are described, its content and structure are examined.

Key words: *interdisciplinary integration; general professional competences; students’ professional training. competencies, approaches, professional education, cognitive competence.*

The formation of the necessary competencies of university students in terms of the quality of higher education should be considered in the concept of combining the content of training future specialists. Integration is the integration of disciplines into holistic education as a qualitatively new system of interdisciplinary interaction of subjects of the educational process.

Interdisciplinarity today acts as one of the main trends in the development of science, the basis through which innovative technologies (nano-, bio-, cognitive, social, informational) are progressing, as the most promising approach to solving complex socioeconomic and environmental problems. The interdisciplinarity of university education can rightfully be considered as an indicator of its scientific and fundamental nature, on the one hand, and practical orientation, on the other.

As an important result, we will present a well-founded model of a modern specialist. It includes two levels of competencies. The first level – general professional competencies – is represented by universal interdisciplinary competencies. Their formation among students corresponds to the principles of scientific and fundamental training of a specialist, serves as the basis for the implementation of interdisciplinary educational, research and project activities, as well as the development of professional competencies of the second level - in the field of a specific profession [Jumamuratova:25].

The development of the cognitive competence of a future specialist becomes one of the main tasks of any educational institution. Meanwhile, the analysis shows that a consensus on the competence/competence problem has not yet been developed.

Yu. G. Tatur [Tatur:21] concludes that “competence acts in the Russian language as a characteristic of an individual, allowing her... to make judgments in a certain area. The basis of this quality is knowledge, awareness, and experience of a person’s social and professional activities. Consequently, it is education that plays the leading role in the formation of a competent personality.”

A.V. Khutorskoy [Khutorskoy] considers competence as the possession of appropriate competence. E. F. Zeer [Zeer:216] defines the concept of competence as “a student must know”, and the concept of competence as “a student must do”.

Competence is a set of interrelated personality qualities necessary for the implementation of personal, professional and socially significant, productive activities.

Although the concept of cognitive competence is present in classifications, the content and structure of this competence are poorly studied.

In terms of content, the cognitive competence of E. F. Zeer [Zeer:216] includes: the ability to process and structure information, learn independently, transfer learned methods to new situations, establish interdisciplinary connections, and find sources of information. But such important, in our opinion, points as analysis of alternative solutions and errors, self-control, and reflection are not highlighted.

A. V. Khutorskoy [Khutorskoy] characterizes educational and cognitive competence as a set of student competencies in the field of independent cognitive activity, including elements of logical, methodological, general scientific activity, and solving assigned problems. As elements of this competence, he identifies knowledge, skills, planning, analysis, reflection, and self-assessment of activities. The main advantage of this definition is the identification, on the one hand, of the ability to accumulate knowledge, and, on the other, the reflection of the individual.

Based on skills, an individual must be able to acquire skills, process and assimilate new knowledge and skills. This requires effective management of your learning process, the ability to be persistent in your studies, concentrate for a long time and critically reflect on the goals and objectives of your studies, be able to organize your own learning, and evaluate your own work.

Therefore, the structure of the “cognitive competence” model can be represented by the following components:

Structure of cognitive competence:

-knowledge

-skills

-thinking

-attitudes

Thus, cognitive competence is the result of education, in which the level of preparedness of the student allows him to have the ability to develop cognitive activity in professional, personal and social life, self-organization and self-development; readiness to constantly improve the educational level; the need to actualize one's personal potential; demonstrate reflection and independent acquisition of new knowledge and skills.

Reference

1. Tatur Yu. G. // Higher education today. 2004. No. 3. P. 20–26.

2. Khutorskoy A.V. Technology of designing key and subject competencies. URL: http://www.eidos.ru/- journal/2005/1212.htm.

3. Zeer E. F., Pavlova A. M., Symanyuk E. E. Modernization of vocational education: a competency-based approach. M: Moscow. psychological-social inst., 2005.P.216.

4. Jumamuratova A.N. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. Vol.18, P.25-33.

TEXNIKA OLIY TA'LIM MUASSASASI TALABALARIGA MATEMATIKANI O'QITISHNING XUSUSIYATLARI

Saparova Ayzada Alauatdin qizi

– 1-kurs tayanch doktoranti

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika institute

Nukus shahri aizadaa091@gmail.com

Hozirgi vaqtda oliy ta'lim oldida turgan maqsad va vazifalar tobora ortib bormoqda. Ilm-texnika rivoji mutaxassislarni tayyorlash sifatiga yuqori talablarni qo'ymoqda, sababi ular o'z faoliyatlarida kasbiy tayyorgarlikdan tashqari, kuzatuv natijalarini qayta ishlash usullarini, eksperimentni rejalashtirishni, modellashtirish

va optimallashtirishni matematik usullarini bilishni talab qiladigan vazifalarga tez-tez duch kelmoqdalar. Bularning barchasi muhandislardan fundamental matematik bilimni talab qiladi. Matematikani o‘qitish hozirgi kunda mavjud shart-sharoitlarga muvofiq amalga oshirilishi kerak.

Talabalar bilan ishlashning yangi usullarini izlash hozirda dolzarbdir, chunki talabaning nuqtai nazaridan umumiy ta’lim fanlari har doim ham tanlangan mutaxassislik bilan bevosita bog‘liq emas. Masalan, birinchi kurs talabalari har doim ham o‘zlarining kelajakdagi kasblarini tasavvur qilavermaydilar, ular tanlagan fakultet yoki oliy ta’lim muassasasini tugatgandan keyin qayerda va kim bo‘lib ishlashlari mumkinligini hatto tushunmaydilar.

Shu sababli ham "Bizga matematika, fizika va boshqa fanlar nima uchun kerak?" degan savol tug‘iladi. Bu savolning javobini yuqori kursga o‘tganda yoki o‘z mutaxassisligi bo‘yicha ishlaganda topadi. Demak, oliy matematika fani o‘qituvchisining vazifasi talabani analitik va mantiqiy fikrlashga, matematik va fizikaviy masalalarning mazmunini tushunishga o‘rgatishdan iborat. Matematika tushunchalari va real dunyo o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqliklarni ochib berishi, uni amalda, amaliyot bilan bog‘liqliklarini ko‘rsatib berishlari kerak. Taniqli matematik olim L.D.Kudryavtsev shunday yozgan edi: “... matematikani o‘rganish boshqa fanlarga o‘xshamaydi, talabani tizimli, izchil va qat’iyatli ishlashga o‘rgatadi: agar oldingi mavzu o‘zlashtirilmagan bo‘lsa, u holda, keyingi mavzuni tushunishi mumkin emas" [1].

Talabalarni o‘qiyotgan fanini o‘rganishga qiziqtirish juda muhimdir. Talabalarning matematika fanini o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini oshirishning samarali usullaridan biri talabalarga matematika va fizika tarixidan qiziqarli ma’lumotlarni taqdim etish, mashhur matematiklar va muhandislar hayotidan ba’zi bir faktlarni aytib ularni qiziqtirishdir. Matematikani o‘rgatishning ba’zi holatlarini ko‘rib chiqaylik.

Funksiyaning ekstremumini o‘rganayotganda misol tariqasida quyidagi eng sodda masalani yechamiz: tomoni *b* bo‘lgan metall kvadrat bo‘lagi burchaklaridan to‘rtta teng kvadrat kesiladi va listning tomonlaridan kesilgan chiziqlar bo‘ylab 90°

burchak ostida yuqoriga qayriladi. Natijada tepasi ochiq bo‘lgan quti paydo bo‘ladi. Shu yerda savol tug‘iladi: Paydo bo‘lgan quti eng katta hajmga ega bo‘lishi uchun kesilgan kvadratlarni tomonlaring o‘lchamlari qanday bo‘lishi kerak? Kesilgan tomonlarning o‘lchamlari *b*/6 ga teng bo‘lishi kerakligini misolni yechib aniqlaymiz. So‘ng, shunga o‘xshash yechiladigan ba’zi amaliy masalalar misol keltiriladi.

Kompleks sonlarni o‘rganishda raqamlarning rivojlanish tarixi qisqacha bayon qilinadi, arab raqamlarini arablar emas, balki hindlar ixtiro qilganligi odamni doimo hayratga soladi. Kompleks sonni 40 ta trigonometrik yozuvidan foydalangan holda bitta to‘g‘ri chiziqda yotmaydigan uchta nuqtadan o‘tuvchi cheksiz ko‘p tekisliklar ko‘rsatilgan.

Matematik modellar yordamida hal qilinadigan texnika sohasidagi haqiqiy ishlab chiqarish masalalari alohida qiziqish uyg‘otadi. Masalan, chiziqli dasturlashni hisoblshdan oldin muhandislikka ixtisoslashgan talabalar uchun dastlab bo‘lajak mutaxassislikning haqiqiy ishlab chiqarish masalalari ko‘rib chiqiladi, ular chiziqli dasturlash usullari bilan yechiladi va ulardan bir yoki ikkitasi uchun matematik modellar tuziladi.

Xususan, texnika sohasida kerak bo‘ladigan materiallarni optimal kesish juda muhim muammodir. Materiallarni (masalan temir, yog‘och, …) kesish paytida assortimentga optimal ravishda yig‘ish vazifasi [2]. Materiallarni qayta ishlash korxonalarida quyidagi vazifa keng tarqalgan. Faraz qilaylik, standart fanera varaqlaridan shkaflar, temir metalldan panjaralar ishlab chiqarishda, alyuminiydan deraza romlari va boshqa mahsulotlar ishlab chiqarishda mos ravishda b_1, b_2, ..., b_m miqdorida *m* turdagi blankalarni kesish kerak. Kesish *n* usulda amalga oshiriladi. Buyurtmani bajarish va umumiy chiqindilar minimal bo‘lishi uchun masalan, qancha varaqni va qanday tarzda kesish kerakligini hisoblash kerak.

Uskunani optimal yuklash masalasi. Bir ustaxonada *m* xil mashina bo‘lsin va *n* turdagi mahsulot ishlab chiqarilsin. Har bir mashinaning har turdagi mahsulot birligiga sarflagan vaqti va har turdagi mahsulot birligini sotish xarajatlari ma’lum.

Ishlab chiqarilgan mahsulotlarni sotishdan olinadigan foyda maksimal darajada bo‘lishi uchun uskunani yuklash rejasini tuzish kerak.

Materiallarni tashish oqimlarini optimallashtirish muammosi (transport muammosi). Texnika sohasida ishlab chiqarish uchun A_1, A_2, …, A_m materiallar hajmlari bilan mos ravishda a_1, a_2, …, a_m kesish maydonlarini qabul qilsin. Yig‘ilgan materiallardan B_1, B_2, …, B_n n ta korxonalar tomonidan qayta ishlash hajmi mos ravishda b_1, b_2, …, b_m ishlatiladi. Har bir kesish maydonidan har bir korxonaga 1 m 3 materialni tashish xarajatlari ma’lum. Kesish joylaridan barcha materiallar olib tashlanishi va umumiy transport xarajatlari minimal bo‘lishi uchun tashish sxemasini tuzish kerak.

Resurslardan optimal foydalanish masalasi va materiallarni tashuvchi mashinalar avtoparkini optimallashtirish masalasi ko‘rib chiqiladi. Shundan keyin chiziqli dasturlashning matematik nazariyasi taqdim etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Кудрявцев Л. Д. Избранные труды. Мысли о современной математике и ее преподавании – Москва: Физматлит, 2008. – 434 с.

2. Игнатенко В. В., Турлай И. В., Федоренчик А. С. Моделирование и оптимизация процессов лесозаготовок: Учеб. пособие. – Минск: 2004. – 178 с.

3. A.Pazılov, Q.Qosnazarov, Q.Seytmuratov, Z.Qurbaniyazova Pedagogika teoriyası: sabaqlıq. – Tashkent 2018.

БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ИЖОДИЙ САЛОҲИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Худайбергенова Замиар Ысқақовна - 13.00.01 - Педагогика назарияси. Педагогик таълимотлар тарихи ихтисослиги 2-босқич докторанти.

Мамлакатимизда таълим сифатини ошириш ва рақобатбардош педагог-кадрларни тайёрлаш ҳамда уларнинг ижодий салоҳиятини ривожлантириш бўйича кўплаб ишлар амалга оширилмоқда. Чунки, малакали кадрларга бўлган эҳтиёж кундан кунга ортиб бормақда. Креатив фикрга эга, малакали педагог-кадрларни тайёлаш бугунги кунда асосий вазифалардан бири ҳисобланади. Келажак авлодни баркамол, билимли қилиб тайёрлаш эса ушбу педагог-кадрларнинг зиммасидаги вазифа ҳисобланади. Шундай экан энг аввало, биз бўлажак ўқитувчиларнинг билимини оширишимиз, ижодий салоҳиятини ривожлантиришимиз зарур.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 21.06.2021 йилдаги ПҚ -289 сонли «Педагогик таълим сифатини ошириш ва педагог кадрлар тайёрловчи олий таълим муассасалари фаолиятини янада ривожлантириш чора-тадбирлари» тўғрисидаги Қарорида педагог кадрлар тайёрловчи олий таълим муассасалари кундузги таълим шаклида таҳсил олаётган 2-4-босқич талабалари учун ҳафталик ўқув машғулотлари «4+2» тартибида, шу жумладан дарсларнинг 4 куни олий таълим муассасасида, 2 куни мактабгача ва умумий ўрта таълим муассасаларида амалиёт ўташ тартибида олиб борилиши [1] вазифаси белгиланган.

Бугунга кунда олий таълим муассасалари талабалари 4+2 тартиб асосида ҳафтасига 2 кун умумий ўрта таълим мактабларининг бошланғич синфларида педагогик амалиётни ўтаб келмоқда. Талабалар назарий олган билимларини амалиёт жараёнида ўзларида синаб кўради. Ҳар бир дарсни кузатади, анализ, қилади, таҳлил қилади шу билан бир қаторда талаба ўзини-ўзи анализ қилиш имкониятига эга бўлади. Талаба фақат кузатиб анализ қилиб қўймасдан креатив фикрлаши, педагогик вазиятларга тўғри ечим топишни, ўзини-ўзи бошқаришни ўрганиши муҳим ҳисобланиб бунинг учун талабада касбий билим ва ижодий ёндашиш қобилиятларини ривожлантириш зарур. Ўқитувчи педагогик фаолияти давомида турли хил конфликтларга, педагогик вазиятларга учраши мумкин. Педагогик вазиятлар тушунчасига олимлар томонидан турли хил фикрлар келтирилган ва таърифлар берилган.

В.С.Безрукова томонидан билдирилган фикрга кўра *педагогик вазият* - педагогик жараённинг ажралмас қисми бўлиб, унинг маълум бир вақтда ва маълум шароитдаги ҳолатини тавсифлайди. Педагогик жараённи ўзаро боғлиқ ва давомли вазиятларнинг узлуксиз занжири сифатида кўриш мумкин [2].

А.С.Воронин эса педагогик вазият - ижтимоий педагог томонидан махсус қўйилган ёки ижтимоий - педагогик жараёнда ўз - ўзидан пайдо бўладиган шарт ва ҳолат йиғиндиси; ижтимоий ўқитувчи ва талаба (гуруҳ) ўртасидаги қарама-қарши маъёрлар, қадриятлар ва манфаатларга асосланган, муҳим ҳиссий кўринишлар билан бирга келадиган ва мавжуд муносабатларни қайта қуришга қаратилган қисқа муддатли ўзаро таъсир деб таъриф берган [3].

Келтириб ўтилган таърифлар ва келтирилган фикрларга таянган ҳолда айтиб ўтиш мумкинки, дарҳақиқат ўкитувчилар ва талабалар, ўкитувчи ва синф жамоаси ўртасидаги муносабатлар натижасида турли хил педагогик вазиятлар вужудга келиши мумкин. Масалан, ўқувчи дарс жараёни ўзини нолойиқ тутади ва ўқитувчи бунга қўпол муносабатда бўлади, бу эса ўқитувчининг педагогик заифлигини кўрсатади.

Бунинг натижасида эса ўқитувчи билан ўқувчи ва синф жамоси ўртасида қарши муносабат пайдо бўлади. Бўлажак ўқитувчи ҳар қандай педагогик вазиятларни тўғри ҳал қилиши учун мавжуд бўлган билимларга эга бўлиши яъни, мулоқат ва нутқ маданиятини ривожлантириши, ижодий фикрлаши, муаммоларни инновацион усулда ҳал қилишни ўрганиши зарур. Юзага келган муаммоларни ҳал қилишда фикрлаш, ўз - ўзини назорат қилиш, умуммаданий дунёқарашини такомиллаштириш зарур.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки ҳар бир педагог кадр ва бўлажак ўқитувчи қўйидаги билимларни эгаллаши зарур;

- касбий билим, малака ва кўникмаларни ривожлантириш;
- бўлажак ўқитувчи энг аввало ўз устида тинмай изланиши;
- ҳар бир дарсга пухта ва аниқ методлар асосида тайёргарлик кўриши;

- ўқувчиларда мотивацияни шакллантира билиши;

- ўзини - ўзи касбий ривожлантириш ва ўз фанини мукаммал билиши шу билан бир қаторда таълимга инновацион ёндашиши зарур.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Карори 21.06.2022 йилдаги ПҚ-289-сони. ttps://lex.uz/docs/6079561?ONDATE=04.07.2023

2. Безрукова В.С. Педагогическая ситуация – Основы духовной культуры (энциклопеический словарь педагога) – Екатенбург. 2000. ttps://spiritual_culture.academic.ru/

3. Воронина А.С. Словарь терминов по общейи социальной педагогике. Екатенбург: ГОУ ВПО УГТУ-УПИ. 2006.

https://social_pedagogy.academic.ru/

DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL COMPETENCE OF STUDENTS OF TECHNICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Saparova Ayzada Alauatdin qizi

Doctoral student of Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Modernization of higher professional education is connected with changes taking place in modern society. This is due to the fact that, on the one hand, the situation in the labor market has changed, and on the other hand, the global informatization of society is being implemented. In this regard, it is connected with the emergence of many ideas of competence-based approach in education. It should be noted that the competency-based approach never excludes systemic-targeted, personal, technological and other approaches. They are part of a complementary competency-based approach. Therefore, at present, the task of forming the competences of students is placed before both the science of pedagogy and educational practice.

In his work "Basic competencies as a component of person-oriented education" A.V. Khutorskoy [2] defines a set of basic competencies and studies the stages of their formation and their application in the educational process. Core competencies are the ability of a person to cope with various tasks due to knowledge, skills and abilities.

The main competencies include: general cultural, value-semantic, educational-cognitive, informational, communicative, social-labor and personal self-improvement.

We will consider the educational and cognitive competencies that are formed during the study of "Mathematics".

Competencies of this category are aimed at increasing knowledge, mastering methods of cognitive activity, developing certain skills in educational activities, developing students' thinking and independence in educational activities.

According to A.V. Khutorsky: "educational-cognitive competences are competences in the field of independent knowledge activities that include elements of logical, methodical, general educational activities related to real objects of knowledge collection. This includes knowledge, skills, organization of goal setting, planning of educational and cognitive activities, analysis, reflection, self-evaluation, as well as mastering creative abilities of production activities: knowledge directly from reality. to get, to know heuristic methods of solving problems in non-standard situations".

Thus, in our opinion, educational and cognitive competencies are a set of interrelated knowledge, abilities, skills and personal characteristics that allow an individual to effectively perform independent cognitive activities.

Learning-cognitive competence is divided into the following components: goal setting, planning, analysis, thinking and self-esteem. For the formation of all these components, the student must know the following: 1) explain the reasons for starting to solve the problem created by the teacher; 2) describe the situation and state your intentions; 3) justification of the necessary real situation; 4) naming conflicts between ideal and real situation; 5) formulating problems and proposing

ways to solve them; 6) achieve the set goal; 7) independent implementation, control and adjustment of the educational process, taking into account advance planning, using various resources to achieve goals.

The science of "Mathematics" has great potential and is a positive process for the development of students' educational and cognitive competencies. As a result of mastering this subject, students participate in all stages of scientific knowledge.

Updating the content of educational courses with newly selected material, active use of multimedia tools in the educational process, tests to teach students technical thinking methods, teaching and development of information technologies, implementation of educational and creative functions, use of information technologies Pedagogical assistance to students, in addition, constant communication and feedback between the teacher and the student allows the development of students' educational and cognitive competencies. We use this methodology as a flexible system of these methods for students of different faculties, directions, specialties and forms of education [1].

The level of students' educational and cognitive competences largely depends on the quality of preparation for the subject "Mathematics". In order for a student of the evening and part-time department to receive quality education in "Mathematics" using modern information technologies, his educational and cognitive competencies should be highly developed.

To model the formation of educational and cognitive competencies of students, it is necessary to use a systematic-target approach, which includes several components: target, operational and content.

The objective component includes setting the goal - formation of educational and cognitive competencies in students during the teaching of mathematics. The teacher acquires these competencies through a complex systematic method, which includes an appropriate set of individual and activity-based learning components.

The operational component determines the choice of forms and methods of transmitting educational information in accordance with the goals and content of the educational process. The developed system of educational activities allows the

formation and development of educational and cognitive competencies of students. The content component determines approaches to solving the problem of developing students' educational and cognitive competencies in the process of teaching mathematics.

The educational process, the purpose of which is the development of learning and cognitive competencies, should be developed within the framework of a systematic-targeted approach, because this approach considers not only the role of the learning and cognitive activities of students, but also the active work of the teacher, knowledge and skills. is to turn it into a system of actions and tasks.

Thus, in the process of teaching mathematics, it is necessary to use a systematic and purposeful approach to the development of students' educational and cognitive competencies, which is based on the development of a methodology based on the system of educational activities. Taking these conditions into account, we get a system of assignments with specific goals in the formulation of tasks, which develop students' competencies when working with them.

References:

1. Saparova A.A.qizi. (2023). Analysis of some aspects of organizing independent education. Educational Research in Universal Sciences, 2(11), 466–469.

2. Хуторской А.В. Ключевые компетенции. Технологии конструирования [Текст] / А.В. Хуторской // Народное образование – 2003 №5 – С.55-61.

KISHI MEKTEP JASINDAǴÍ OQÍWSHÍLARDÍŃ DÍQQAT PROCESSIN RAWAJLANDÍRÍW

Jarılqaǵanova A – Ájiniyaz atındaǵı NMPI Pedagogika fakulteti «Pedagogika hám psixologiya» tálim baǵdarı 3-basqısh talabası.

Ilimiy basshı-doc., Z.Sherimbetova.

Kishi mektep jası dáwiri 6-7 jastan 10-11 jasqa shekem, yaǵnıy 1-4-klass oqıwshılardı óz ishine aladı. Bul dáwirdiń ózine tán xarakterli ózgesheligi sonda, mektepke shekemgi jasindaǵı bala, endi mektep oqıwshısı. Bul dáwir bala ushın mektepke shekemgi jas dáwirindegi ózgeshelikten mektep oqıwshısı ushın tán bolǵan xarakterli ózgeshelikke ótiw dáwiri bolıp esaplanadı. [3: 277]

Bala mektepke qádem taslawı menen onıń turmıs tárizi, socıal jaǵdayı, ortalıǵı shańaraqlıq jaǵdayı keskin ózgeredi. Mektepke kiriwi menen onıń tiykarǵı wázıypası - oqıw, bilim alıw bolıp qaladı. Bul bolsa baladan belgili bir intizamdı talap etetuǵın miynet esaplanadı. Mektep turmısınıń 1-basqıshı ushın xarakterli ózgeshelik - balanıń oqıtıwshınıń jańa talaplarına boysınıwı hám oqıw predmetleriniń mazmunına qızıǵıwı bolıp tabıladı.

Bıraq, 7 jaslı balalardıń hámmesi da bunday ózgeshelikke iye emes. Olardıń kópshiligi ol yáki bul qıyınshılıqlardı bastan keshiredi hám mektep turmısına dárhál kirisip kete almaydı. Kóbinese, birinshi klasqa kelgen oqıwshılarda tómendegi qıyınshılıqlardı ushıratıw múmkin:

1. Jańa kún tártibi menen baylanıslı bolǵan qıyınshılıqlar.

2. Oqıtıwshı hám klasslas dosları menen óz-ara múnásebetleri menen baylanıslı bolǵan qıyınshılıqlar.

3. Oqıw mazmunı menen baylanıslı bolǵan qıyınshılıqlar.

Sabaq processinde intizamlıqtıń buzılıwı kóp jaǵdaylarda oqıwshılar dıqqatsızlıǵınan emes, bálki socıal sebepler menen belgilenedi. Bala óz dıqqatın tolıq ráwishte ózi ushın áhmiyetli bolǵan nárselerge qarata aladı. Balada rawajlanıp atırǵan erkli dıqqat hár dayım oqıtıwshı tárepinen qollap quwatlanıwı zárúr. Pedagogikalıq processte erksiz dıqqattı erkli dıqqat dárejesine kóteriw ushın bir qansha usıllar islep shıǵılǵan, sonday-aq, balanıń sabaq processinde óz teńlesleri arasında ózin kórsetiwi ushın sháráyat jaratıwı hám baladaǵı dıqqattıń erksizden, erklige aylanıwına tiykar bolıwı múmkin. [2:199].

Baqlawlar dawamında oqıwshılardıń sabaq dawamındaǵı aqılıy aktivligin támiyinlew hám dıqqatın tema materiallarına qay tárizde tartıw boyınsha úyrenip shıǵılǵan.

Alıp barılǵan baqlawlar hám izertlewler nátiyjesinde oqıwshılar dıqqatın oqıw materillarına qaratıwdıń tómendegi usılları anıqlanǵan:

1. Sabaqtı oqıwshı qızıǵıwshılıqlarınan kelip shıqqan halda shólkemlestiriw.
2. Sabaqtı qızıqrlı oyınlar menen baylanıstırıw.
3. Ráń-báreńlikke umtıldiriw.
4. Marapatlaw.

Birinshi usılǵa toqtalatuǵın bolsaq, oqıwshı ózi ushın qızıq bolmaǵan maǵlıwmatlarǵa dıqqat qaratpaydı. Oqıtıwshı temanı qánshelli dárejede sheberlik penen, ustalıq penen oqıwshılarǵa túsindirmesin, eger oqıwshınıń ózinde qızıǵıwshılıq bolmasa nátiyjesi bolmaydı. Sonıń ushın oqıtıwshı oqıwshılar qızıǵıwshılıqlarınan xabardar bolıwı lazım. Máselen; klasta ul balalardıń derlik hámmesi mashına, raketa, samolyotqa qızıǵadı. Bunı sabaq penen baylanıstırıw júda ańsat. Mashina, raketa yáki samolyottı qatnastırǵan halda matematikalıq másele dúzilse, oqıwshı óz-ózinen buǵan itibar qaratadı. Bul menen oqıwshılar dıqqatın tartqan halda tema materialları úyretiledi.

Ekinshi usıl. Sabaqtı qızıqlı oyınlar menen baslaw. “Erkli dıqqat ásirese, oqıtıwda úlken áhmiyetke iye, sabaqtı ózlestiriwde erkli dıqqat talap etiledi. Sebebi, oqıw mashaqatlı oqıwdı hám miynetti talap etedi. Sonıń ushında bul erkke súyenedi. Bıraq, oqıwdı tek ǵana erkli dıqqat tiykarında ótkeriw oqıwshılardı tez sharshatıp qoyadı. Sol sebepli oqıwǵa qızıqtırıw, sabaqtı qızıqlı etip ótiw kerek. Sheber pedagogqa qoyılatuǵın talaplardıń biri bul - sabaq maǵlıwmatların qızıqlı oyınlar menen uyǵınlastırıw. Eger sabaq basınan aqırına shekem tek ǵana sabaq bayanı menen ótetuǵın bolsa, ol hátteki úlken jastaǵı oqıwshılardı da zeriktiriwi, dıqqat basqa nársege qaratılıwı múmkin. Sonıń ushın oqıtıwshı da qızıqlı oyınlar hám metodlar kóp bolıwı zárúr. Máselen; ápiwayı por járdeminde de qızıqlı oyınlar ótkeriw múmkin. Oqıwshılardan ápiwayı sabaqta ótilgen temalar boyınsha maǵlıwmatlardı soraw júda zeriktirip jiberiwi múmkin. Bunı qızıqlı tárizde ótkeriw múmkin. Jazıw taxtasına úlken etip sheńber sızamız hám bunı qara ayna dep kóz aldımızǵa keltiremiz. Bul aynanıń ekinshi tárepinde bárshe bilimler jámlengen. Aynanı sındırıw hám bilimlerdi shıǵarıp alıw zárúr hám onı orınlaw ushın

oqıwshılardan járdem soraladı. Hár bir oqıwshı bir maǵlıwmat aytadı hám aynaǵa “X” belgisin sızadı. Sheńber “X” larǵa tolǵannan keyin ayna sınadı hám bilimler shıǵarıp alınadı. Bul processte oqıwshınıń dıqqatı sabaqqa jámlenedi hám bilimler bekkemlenedi.

Úshinshi usıl. Reń-báreńlikke umtılıw. Bul usıldı 2 túrli mánide túsindiriw múmkin:

1. Sabaq processinde reńli materiallardan paydalanıw.

2. Sabaqta bir qıylılıqtan uzaqlasıp, hár túrli metodlardan paydalanıw, oqıwshılarǵa sabaqtı hár túrli usıllarda túsindiriw.

Reńler insan psixikasına úlken tásir qıladı. Eger oqıtıwshı tema materialların reńli qaǵazlarǵa jazıp, oqıwshılarǵa túsindirse, reńler oqıwshı dıqqatın ózine tartadı. Oqıwshılar dáslep reńlerge itibar bergen halda, keyin qağazdaǵı maǵlıwmatlarǵa itibar qaratadı, oqıwshılar ortasında ótkerilgen izertlewler nátiyjesinde sol nárse anıq bolǵan, bul reńli qaǵazlarǵa jazılǵan maǵlıwmatlar aq qaǵazǵa jazılǵan maǵlıwmatlardan kóre oqıwshı dıqqatın ózine tartadı hám tez esinde saqlap qaladı.

Tórtinshi usıl- marapatlaw usılı. Oqıwshı marapatlanǵanda, óz bilimine degen isenim payda boladı. Bul sezimniń ornın keyinshelik sabaqtı úyreniwge bolǵan qızıǵıwshılıq hám qálew sezimi iyelep aladı. Solay etip, oqıwshı maqsetli ráwishte sabaqqa dıqqat penen qarap baslaydı. Marapatlaw usılı arqalı oqıtıwshı sabaq dawamında úlken jetiskenlikke erisedi. [1:105].

Juwmaqlap aytatuǵın bolsaq, dıqqat - tálim hám tárbiya processinde úlken áhmiyetke iye. Sebebi, pikir júritiw, este saqlaw, qabıl etiw sıyaqlı processlerdiń bárshesi dıqqat arqalı júzege shıǵadı. Sabaq processinde materiallardı nátiyjeli ózlestiriw, dáslep dıqqat procesi menen belgilenedi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Jalilova S.X. “Taraqqiyot psixologiyasi va differensial psixologiya” Toshkent-2020.

2. Sherimbetova.Z.Sh, Klicheva.Z.P “Psixologıya teorıyası hám tarıyxı ” Tashkent-2022.

3. Nishanova, Z.T. Kamilova N,G., Abdullaeva, D.U. Xolnazarova M.X. “Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya” Toshkent-2018.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA ONA TILI DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING O‘QIB TUSHUNISH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANDIRISH USULLARI

Aygul Jalgasova

Nukus davlat pedagogika instituti, “Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim)” mutaxasisligi 1 - bosqich magistranti

Dunyoda kichik yoshdagi ta’lim oluvchilarning intellektual salohiyatini o‘stirishga doir o‘quv-didaktik ta’minotni globallashuv davri pedagogikasi talabalariga muvofiq holda takomillashtirish, sinflarda ona tili darslarida o‘quvchilarning o‘qib tushunish ko‘nikmalarini shakllandirish va matndagi so‘zlarning, gaplarning ma’nosini tushundirish va ularga ma’nodosh boshqa so‘z va gaplarni misol qilishga qaratilgan tadqiqotlar olib borilmoqda.

Yosh avlodga ta’lim va tarbiya berish sifatini oshirish hozirgi kunning dolzarb masalalaridandir. Buning uchun o‘qituvchilarga ta’lim berishning natijali usullarini ishlab chiqish, dars sifatini yuqori darajaga ko‘tarish kabi ma’suliyatli ishlar yuklangan. Hozirgi zamon talabiga mos bilim berish, ma’naviy yetuk shaxsni tarbiyalash harbir maktab uchun asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Maktab ostonasiga endi qadam qo‘ygan o‘quvchiga bilim berib uning aql-idrokini charxlab, ma’naviy dunyosiga nur taratuvchi inson – bu boshlang‘ich sinf o‘qituvchidir. Ular yordamida o‘quvchilar yozishni, o‘qishni, fikrlashni, idrok etishni o‘rganib borishadi.

Maktab dasturida oq’itish savod o‘rgatish davridan boshlanadi. Bu davrda asosiy vazifa- bu o‘quvchilarga o‘qishni, yozishni o‘rgatishdir. Bu juda murakkab jarayon bo‘lib, o‘qituvchi yelkasiga ko‘plab ma’suliyatlarni yuklaydi.

Boshlang‘ich sinfda eng asosiy vazifalarning biri-o‘quvchilarining ko‘nlikmalarini to‘g‘ri shakllandirishdir.

Ko‘nikma –bu avtomatlashuvgacha qadar qilingan harakat hisoblanib, ko‘p takirorlash yo‘li bilan shakllanadi. Ko‘nikmani shakllantirishning asosi –bu takrorlash va mashq qilishdir. Takrorlashda maxsus mashqlar, usullar qo‘llanilishi kerak. Sababi faqat takrorlashning o‘zi natija bermaydi. Masalan chiroyli yozuv uchun faqat ko‘p yozish kifoya qilmaydi, yozuv elementlari to‘liq o‘rgatilib, shunga asoslanib o‘rgatilishi maqsadga muvofiq.

O‘quv ko‘nikmasini to‘g‘ri shakllandirish uchun quyidagicha talablarni keltirib o‘tishimiz mumkin:

1. O‘quv texnikasi (to‘g‘ri va tez qabul qilish)
2. Matn mazmunini tushinish (asosiy g‘oya va mazmun)

Bu ikkalasi bir-biri bilan shambarchas bog‘liq. Sababi o‘quv texnikasi rivojlanmastan, matn mazmunini tushunish qiyin.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘quvga bo‘lgan qiziqishini shakllandirish o‘qituvchiga bog‘liq hisoblanib, ular uchun quyidagicha vazifalar yuklatiladi:

– ‘quvchilarning o‘quv ko‘nikmasini shakllandirish;

– badiiy asarlarni o‘qishga bo‘lgan qiziqishini orttirish;

– asarning mazmun-mohiyatini tushunishga, ularni his-tuyǵulari bilan seza olishga harakat qilish;

– matndagi so‘zlarning, gaplarning ma’nosini tushundirish va ularga ma’nodosh boshqa so‘z va gaplarni misol qilish;

– o‘z fikrni ayta olishga o‘rgatish;

– o‘quvchilarga umuminsoniy fazilatlarni singdirishga o‘rgatish.

Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilar ona tili darslarida ta’lim va tarbiya olishiga kerakli bo‘lgan turli ko‘nikmalarni shakllandiradi. O‘qish –bu juda murakkab psixologik jarayon. O‘quvchilarning o‘quv ko‘nikmalarini shakllandirish umuman tilning rivojlanishi, yozuv tili va o‘g‘izaki so‘zlashuv tili bilan bog‘liqdir. O‘qish davomida ko‘rish, eshitish, gapirish a’zolari xizmat qiladi va bu tushunish bilan bog‘liqlikni o‘rnatadi. Ayirim vaziyatlarda o‘quvchining

matnni tez oʻqishi oʻquv koʻnikmalari shakllangan deb hisoblash xatodir. Sababi oʻquvchi tez oʻqigani bilan, u matn mazmunini tushunmasligi mumkin yoki matnni badiiy kechinma talablari asosida taqsimlay olmasligi mumkin. Oʻquvchining oʻquv koʻnikmasini shakllandirishda mashqlarni til qonuniyatlari, xususiyatlari, qoidalari asosida tuzish maqsadga muvofiq. Ya'niy grammatika qoidalari, orfografiya va tinish belgilarining qoidalarini yetuk bilgannan soʻng, oʻquv koʻnikmasi mashqlarini olib borish mumkin. Oʻquv darsini olib borishda va unga tegishli usullarni topish boʻyicha quyidagilarni e'tiborga olish kerak:

Birinchidan, boshlangʻich sinf oʻquvchilarining oʻquv koʻnikmalarini yaxshilashning birinchi sharti – bu oʻquvchini toʻgʻri va tez oʻqishga oʻrgatish. Agar oʻquvchi matnni toʻgʻri oʻqimasa, uni tushunishi mumkin emas. Matnni toʻliq tushunish uchun sabaq jarayonida oʻqishning quyidagi turlarini olib borishi kerak:

– matnni toʻliq oʻqish

– matnni boʻlimlarga boʻlib oʻqish

– matnni reja boʻyicha oʻqish

– matn mazmuni boʻyicha reja tuzish

– abzats boʻyicha oʻqish

– matnni rollarga boʻlib oʻqish

– matnni oʻqib, mazmunini aytish

– matnni qisqartirib oʻqish

– matnning asosiy gʻoyasini topish

Ikkinchidan, oʻquv darslarida fikrlash qobiliyatini, qiziqishini, taqqoslay olish qobiliyatini, ongini rivojlandirish uchun quyidagicha oʻquv turlarini qoʻllash mumkin:

– matndagi gaplarni his-tuygʻulariga qarab boʻlib oʻqish

– matndan qoida boʻyicha gaplarni topib oʻqish

– matndan maqolarni, hikmatli soʻzlarni topib oʻqish

– matndan ma'nodosh soʻzlarni topib oʻqish

– matndan avtor soʻzini olib tashlab oʻqish

Uchinchidan, o‘quv darslarida o‘quvchining ijodiy ongiga ta’sir etish uchun quyidagicha o‘qish turlarini qo‘llash mumkin:

– matndan suratga mos qismini topib o‘qish;

– matndan savollarga javob topib o‘qish;

– matndan badiiy ifodalangan qismini o‘qish;

– matndan naql ma’nosiga mos qismini topib o‘qish;

– matndan ijobiy, salbiy qahramonning gaplarini topib o‘qish.

Xullas, o‘quvchilarni boshlang‘ich sinf davridan boshlab matnlarni, hikoyalarni o‘qib tushunish ko‘nikmalari to‘g‘ri shakllanib borilishi yuqori sinf ona tili darslarida va shuningdek ularning kelajak hayoti uchun ham zarur omil bo‘lib xizmat qiladi. Ular kelajakda qaysi soha vakillari bo‘lmasinlar o‘z o‘yi va fikrlarini ravon nutq bilan tushunarli qilib yetkazishga bugundan tayyor bo‘lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qosimova K., Matjonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. -T.: Nos’hir, 2009. - 163 b.

2. Сатиева Ш. Развитие техники чтения учащихся // Улагат. – 2004. – №4.

3. О.А. Андреев*, Л.Н. Хромов.* Техника быстрого чтения *Текст. / Москва* ... Ростов на Дону*: Феникс, 2005. — 220 с.*

TARBIYALI VA BILIMLI YOSHLAR YURTIMIZ KELAJAGI.

Ibrohimova Marjona Nukus-DPI 1-kurs talabasi

Yurtimizda yetishib chiqadigan farzandlarimizga yaxshi tarbiya berish,kerakli bilim va kelajakda xalqimizga foydasi tegadigan inson qilib o‘stirish bugungi kun bilan qaraganda eng dolzarb masala bo‘lib qolmoqda. Avvalo har bir bola dastlab tarbiyani oilada ota -onasidan oladi,uyida qanday tarbiya ko‘rsa kuchada o‘qishda shuni namoyon qiladi. Tarbiya bu tuğulganimizdan shakllanadiga,asrlar davomida qon-qonimizga singib ketadigan qadriyatlarimizdan biri hisoblanadi. Har bir ota-

ona, har bir xonadon, har bir mahalla,bugungi kunda farzandlarimiz ta’lim-tarbiyasini eng asosiy vazifa sifatida bilib, yoshlarni xalqimizga yot va yangi avlod ongi uchun zararli bo‘lgan salbiy ta’sirlardan himoya qilish, millat va davlat taraqqiyotini dunyo hamjamiyatiga ko‘rsatishga qodir bo‘lgan yosh avlodni tarbiyalashi ham qarz, ham farzdir. Zero, inson hayoti odob-axloq, ta’lim-tarbiya bilan bevosita bog‘liq.

Yurtboshimiz “Bolalarimizni birovlarning qo‘liga berib quymasdan ularni o‘zimiz tarbiyalashimiz lozim. Buning uchun yoshlarimiz bilan ko‘proq gaplashish, ularning qalbiga quloq solish,muammolarini yechish uchun amaliy ko‘mak berishimiz kerak”deb takidlaydi. Yoshlarimizni bilimli kelajakda yetuk inson bulishi uchun yoshlarimiz o‘rtasida o‘tkazilayotgan “yosh kitobxonlar” kórik tanlovlari buning yaqqol ifodasi desak mubolağa bulmaydi. Shuni aytish ham joizki maktab muassasalarida, oliy o‘quv yurtlarida yoshlar bilan boğliq har xil qonunbuzarliklar jinoyatlar sodir bo‘lmoqda. Hamma jinoyatlarning tub negizida 60 foiz yoshlar yotadi desak mubolağa bulmaydi. O‘quv maskanlarida o‘qib, ta’lim oladigan yoshlar orasida ko‘p uchrab turadigan masalalardan yana biri talabalarimiz o‘rtasida buladigan har xil alkagol ichimliklar ichib ko‘cha bezoriliklarini uyushtirish yoke yana boshqa o‘zi bilmagan holda har xil oqimlarga qo‘shilib ketishi,nojuya holatlar keltirib chiqarishiga guvoh bo‘lyapmiz. Biz yoshlarni ota-onalarimiz farzandim yaxshi o‘qisin, ertangi hayotda qiynalmasin degan maqsadda oliy o‘quv yurtlariga jo‘natib har tomonlama taminlab qo‘yishiga qaramasdan hozirgi yoshlarimiz o‘rtasida har xil ishqiy munosabatlarga guvoh bo‘lyapmiz. Bu holatlarning hamma-hammasiga yaxshi tarbiya bera olmaganligimiz va bolalarimizga befarqligimiz deb o‘ylayman. Yoshlar har bir millatning kelajagi hisoblanadi. Bu esa yoshlarga jiddiy ahamiyat berilishi lozimligini bildiradi. Yoshlarimiz tarbiyasiga ta’sir etuvchi omillardan yana biri internetdan noórin foydalanishdir. Darhaqiqat, internetning imkoniyatlari cheksiz. Agar undan samarali foydalanilsa katta yutuqlarga erishish mumkin. Prezidentimiz tomonidan biz yoshlarga katta e’tibor qaratilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tashabbusi bilan 2016–2021-yillarda yoshlar siyosatiga doir 5 ta qonun va 55 ta qonunosti hujjati qabul qilindi. Respublikasining «Yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to‘g‘risida“gi Qonunida yoshlarni huquqiy va ijtimoiy muhofaza qilish, iste’dodini qo‘llab-quvvatlash masalalari qamrab olingan bo‘lsa, ”Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonunda hokimiyat va boshqaruv organlarining bu boradagi vakolatlari hamda sohaga doir boshqa ijtimoiy munosabatlar huquqiy tartibga solingan.Mazkur qonunda belgilangan vazifalar ijrosi doirasida qator ishlar amalga oshirildi. Jumladan, yoshlarga oid davlat siyosatini izchil va samarali amalga oshirish, yoshlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish tizimini tubdan isloh etish, yoshlar sohasidagi muammolarga samarali yechimlar ishlab chiqish, vakolatli organlar faoliyatini samarali tashkil etish va muvofiqlashtirish maqsadida O‘zbekiston yoshlar ittifoqi hamda Yoshlar ishlari agentligi tashkil etildi. Bundan tashqari, Oliy Majlis Senatida Yoshlar, madaniyat va sport masalalari qo‘mitasi, Oliy Majlisi Qonunchilik palatasida Yoshlar masalalari bo‘yicha komissiya, Oliy Majlis palatalari huzurida “Yoshlar parlamenti” tashkil qilindi. Shu bilan birga Innovatsion rivojlanish vazirligi qoshida Yoshlar akademiyasi tashkil etildi. Hududlarda “Loyihalar fabrikasi” ish boshladi.Yoshlarni ish bilan ta’minlash, ularning tashabusini moliyalashtirish maqsadida 2018-yildan boshlab hududlarda 25 ta “Yosh tadbirkorlar” kovorking markazi va 157 ta “Yoshlar mehnat guzari” kompleksi faoliyat boshladi. “Yoshlar – kelajagimiz” davlat dasturi doirasida respublikaning tuman va shaharlarida amalga oshiriladigan tadbirlarni moliyalashtirish amaliyoti yo‘lga qo‘yildi.

Yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilgari surilgan besh muhim tashabbusni targ‘ib qilish va ro‘yobga chiqarish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur g‘oyani amalga oshirish maqsadida O‘zbekiston yoshlar ittifoqi qoshida “5 tashabbus loyiha ofisi” faoliyati yo‘lga qo‘yildi. Tegishli loyihalar, jumladan, “Sport karvoni”, “Bir million dasturchi”, “Eng yaxshi kitobxon oila” kabi loyihalar amalga oshirilmoqda.

Turli sohalarda samarali faoliyat yuritayotgan, yuqori natijalarga erishib, tengdoshlariga o‘rnak bo‘layotgan yigit-qizlarni rag‘batlantirish maqsadida “Mard o‘g‘lon” davlat mukofoti va “Kelajak bunyodkori” medali ta’sis etildi. O‘tgan vaqt davomida 113 nafar yosh “Mard o‘g‘lon” davlat mukofoti bilan, 75 nafari esa “Kelajak bunyodkori” medali bilan mukofotlandi.

Ta’lim-tarbiya sohasida ham so‘nggi yillarda ulkan o‘zgarishlar ro‘y berdi. Tizim tubdan isloh qilindi. Mazkur sohada yoshlar manfaatlarini ko‘zlab ko‘plab o‘zgarishlar amalga oshirildi.

Shuningdek, Konstitutsiyamizning 50-moddasida bepul umumiy ta’lim olish huquqining yoshlar uchun kafolatlangani ham e’tiborga molikdir. Shaxsning bilim olishga bo‘lgan huquqi Asosiy Qonunimiz asosida qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun ham mustahkamlab qo‘yilgan. Yoshlar o‘z iqtidor va iste’dodlarini to‘la namoyon etishga haqlidirlar.Yana bir quvonarli xabar shundaki, ilm yo‘lini tanlagan iqtidorli yoshlarimizni qo‘llab-quvvatlash maqsadida keyingi yildan boshlab magistratura va doktorantura bosqichlari uchun Prezident stipendiyasi kvotasini ikki barobarga oshiramiz. Ishonchim komilki, bunday imkoniyat va imtiyozlarga avvalo yangi Renessans poydevorining bunyodkorlari sazovor bo‘ladi,- deb ta’kidlagan davlat rahbarining ishonchi, yangi yil arafasida yoshlar uchun yaratilgan bunday imkoniyatlar yangi O‘zbekistonning Renessans yo‘lidagi yangi va ildam qadami bo‘ldi.

Biz yoshlar oldimizdagi ulkan marralarga yetishishimiz uchun bugungi vaqtimizni zoye qilmaslikka, berilgan keng imkoniyatlardan unumli foydalanishga,vatanimiz va dinimiz uchun xizmat qiladigan fidoyilaridan bo‘lishga intilmoğimiz va doimo harakatda bo‘lishimiz shart. Shunda rivojlanish ham yangi O‘zbekiston ham albatta buladi.

Foydalanuvchi adabiyotlar

1. Xalq pedagogikasi 2015. “ Fan va texnalogiya,,nashriyoti

2. Umumiy pedagogiya nazariyasi va amaliyoti 2017. “Sano – standard,, nashriyoti

3. Yangi O‘zbekiston yoshlariga yaratilayotgan yangi imkoniyatlar*https://yuz uz news. Yangi o‘zbekiston*

4. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 2023.

5. Shavkat Mirziyoyev. Milliy tiklanishdan-milliy yuksalish sari Yangi O‘zbekiston

ZAMANAGÓY PERSONALDÍ BASQARÍW SISTEMASÍNÍŃ ÓZGESHELIKLERI HÁM PRINCPLERI

Gawhar Nawrızbaeva- NMPI Pedagogika fakulteti 2-kurs talabası

Insan resurslarin basqarıw eń kóp basqarıwdıń strategiyalıq birdey hám izbe-iz usılı bolıp tabıladı. Hár qanday shólkemniń qımbatlı kapitalı - personallar. Bul adamlardı basqarıwdı shólkem maqsetlerine erisiw ushın xızmetkerlerdiń óz múmkinshiliklerinen tolıq paydalanıwları ushın dóretiwshilik potencial tuwrı sharayatlar jaratılıwma múmkinshilik beredi. Kárxana maqsetleri ekonomikalıq nátiyjelerge erisiw ushın tikkeley tásir kórsetetuǵın xızmetkerler bolıp tabıladı. Eki sırt el tájiriybesinde zamanagóy kárxananıń tiykarǵı resursı insan kapitalı bolıp tabıladı

Usınıń sebepinen, insan resurslarini basqarıw shólkemdegi adamlar menen baylanıslı barlıq mashqalalardi basqaratuǵın shólkemlestirilgen funkciya bolıp tabıladı. Buǵan tómendegiler kiredi: atap aytqanda, kompensatsiya, jumısqa alıw hám nátiyjelilikti basqarıw, shólkemlestirilgen rawajlanıw, qawipsizlik, párawanlıq, jeńillikler, xızmetkerlerdi xoshametlew, baylanıs, siyasatti basqarıw hám oqıtıw. Sol munasábet menen kompaniyanıń qurılısı ortalıqta báseki ústinligi, arasında basqa zatlar, xızmetkerlerdiń rawajlanıwı hám mártebe ósiwi ushın múmkinshilikler jaratıw ushın zárúr bolǵan jumısqa qabıllaw procesin qanday joybarlawımız, uyımlastırıwımızǵa baylanıslı; jumıs processinde qanday xoshametlerden paydalanamız hám qanday etip biz xızmetker tárepinen tapsırmalardıń orınlanıwın qadaǵalaw etemiz.

Personaldı basqarıw - bul kompaniyanıń qánigeleri yamasa xızmetkerleri menen puqta hám basqıshpa-basqısh islew shólkem, keyin bolsa, a arqalı adamlardı basqarıw qadaǵalaw hám xızmetkerler ortasındaǵı qospa baylanıs. Hám insan resurslarini basqarıw basqarıw funkciyası bolıp tabıladı bul menejerlerge joybarlaw, jumısqa alıw, tańlaw, oqıtıw, rawajlandırıw, shólkem aǵzaların qayta tiklew hám qollap-quwatlaw. Átirap-ortalıqtaǵı ózgerislerdi baqlaw, kandidatlerdi tańlawdıń zamanagóy usıllarınan paydalanıw zárúrli áhmiyetke iye. Básekishiler emes, eń jaqsılar bizge jetip barıwı ushın. Biraq, tańlaw procesi hám miynet shártnamasın qol qoyıw - bul tek xızmetkerdiń karerasınıń baslanıwı emes bálki shólkemimizdiń rawajlanıwına qosılatuǵın úles ekenligin umıtpawımız kerek.

Xızmetkerler basqarıwdıń eń quramalı ob'ekti bolıp tabıladı, sebebi adamlar aqıl, sana menen támiyinlengen. Olarǵa tiykarlanǵan munasábetler turaqlı shártnamalıq tiykar túrde rawajlanıp atır. Sırt el tájiriybesinde personal máselelerin sheshiwge tiyisli eki tiykarǵı jantasıw bar. Birinshi jantasıw dıqqat qoyıwdı soǵan qaratadiki, "Insan resurslarini basqarıw" usı mashqalanı sheshiwdiń strategiyalıq táreplerin, sol jum ladan, social rawajlandırıwdı óz ishine aladı. "Personalni basqarıw" bolsa kóbirek kadrlar menen operativ jumıs aparıwǵa tiyisli bolıp tabıladı. Ekinshi jantasıw soǵan tiykarlanadı, "insan resurslarini basqarıw" áwele miynet hám bántlik salasındaǵı munasábetlerdi mámleket jolı menen tártipke salıw m asalalariga, "personalni basqarıw" bolsa kárxana dárejesindegi miynet munasábetlerine qaratılǵan.

Atamalardaǵı ayırmashılıqlarǵa iskerlik ózgesheligi hám baǵdarları sebep bolıwı múmkin. Mısalı, "personal" termini kóbinese onsha úlken bolmaǵan firmalar tárepinen isletiledi. "Insan resursları" termininen paydalanıwshılar arasında xızmetkerleriniń sanı 2, 5 mıń kisiden artıq bolǵan iri shólkemler ústinlik etedi. Ózbekstanda personalni basqarıw 1990- jıllardıń baslarınan baslap qáliplese basladı.

Buǵan birinshi náwbette basqarıw -buyrıqpazlıq sistemasınıń krizisqa dús keliwi, kárxanalardıń ǵárezsizligi, bazar munasábetleriniń rawajlanıwı hám isbilermenliktiń kúsheyiwi de de eń tiykarǵısı, ekonomikanıń rawajlanıw orayında

inn turıwın ańlap etiw sebep boldi. Personalni basqarıw (personal menejmenti) — kárxana, firma dárejesinde jumısshı kúshi potensialınıń normal rawajlanıwı, ámel etiwi hám odan nátiyjeli paydalanıw maydanınan óz-ara baylanısqan shólkemlestirilgen-ekonomikalıq jáne social ilajlar sisteması bolıp tabıladı. Personalni basqarıw úzliksiz process retinde kórinetuǵın boladı, ol xızmetkerlerdiń miynet qılıw sebeplerin, odan joqarı dárejede payda alıwın, sonday eken, kárxanalar iskerliginde sońı joqarı nátiyjeler qolǵa kiritilgenligin ańlatadı. Funksional tárepten personaldı basqarıw kadrlar salasındaǵı jumıslar menen baylanıslı bolǵan barlıq wazıypalar hám qararlar mısalı, kadrlar tańlaw, olardan paydalanıw, olardıń mamanlıǵın asırıw, miynetine aqsha toplaw, bosatıw hám taǵı basqalar túsiniledi.

Personaldı basqarıwdıń zamanagóy principleri Anri Fayol kitapınıń islep shıǵarıwdı basqarıwǵa tiyisli bapta keltirilgen principlerige sezilerli ońlawlardı kirgiziwdi talap etedi.

Usınıń menen birge, xızmetkerlerdi, miynet jámáátlerin, óndiristegi munasábetler processlerin basqarıw, sonıń menen birge, basqarıw principleri ayriqsha ańlatpa hám ǵárezsiz mánis kásip etpekte. Funksiyalar, kepillikler hám juwapkershilikti anıq bólistiriw principi bo‘ysinuvchilarning, sonıń menen birge shólkemdi basqarıw sistemasınıń túrli buwınları basshılarınıń huqıq hám minnetlemelerin anıq tártipke salıwdı názerde tutadı. Bul principke muwapıq, xızmetkerler qaysı kórsetpeler basshılar tárepinen beriliwi, qaysı funksiyalar xızmetkerlerdiń ózleri úshek onidan jumıs mánisi hám tiyisli normativ jol-jobalar sheńberinde ǵárezsiz orınlanıwı kerekligini anıq biliwi kerek. Jumıs processinde baslıqtıń jáne onıń atqarıwshılarınıń juwapkershilik dóńgelekleri de málim bolıwı kerek. Xızmetkerler qaysı dárejede háreket qılıw huqıqı hám múmkinshiliklerine iye ekenligi belgileniwi kerek. Bunda atqarıwshınıń yamasa ǵárezsiz yoxud júzege kelgen jaǵdaydan kelip shıǵıp orınlawı kerek bolǵan funksiyaları kórsetiliwi kerek. Xızmetkerler tárepinen olarǵa tiyisli funksiyalaming atqarılmasligi yamasa olar sheńberinden shıǵıwǵa salıstırǵanda juwapkerligi de aldınan belgileniwi kerek.

Basshılıq usılı kóp tárepten baslıqtıń jetekshilik roʻlida kórinetuǵın bolatuǵın páziyletleri, minez-qulıqı, psixologiyasi, jeke qarawlarınan kelip shıǵar eken, personalni basqarıw teoriyasında jetekehilarning tiyisli túrleri islep shıǵılǵan bolıp olarǵa quydagilarni kirgiziw múmkin. Xarizmatik jetekshiler (liderlar) o zlarining ataqlılıǵı, adamlami basqarıw qábiletine, orınına tayanadi. Noxarizmatik jetekshiler xabarlı bolıw, bilimler, jumsaqlıq, isenimlik, jantasıw, boysınıwshılar menen baylanıslar esabına tabıs erisiwge umtılıwadı. Avtokratikalıq jetekshiler dańqparaz, óz qararların basqalarǵa jayıwǵa, olardı eń durıs dep esaplawǵa ıntıladı, boysınıwshılardın jaǵımpazlıqların xosh kóredi. Demokratiyalıq jetekshiler personalni basqarıw procesine qosıwǵa ıntıladı, o 'z orınınan jeke máplerin ańlatıw ushın emes, bálki jumıs máplerinde paydalanadı. Strategiyalıq, uzaqtı koʻruvchi jetekshiler boysınıwshılardı keleshekke, strategiyalıq maqsetlerge ishontirishadi, yoshlantiradi. Manipulyator-jetekshiler ámeldegi, házirgi mashqalalardi sheshiw menen, tiykarlanıp boysiniwshılardıń operativ (operativ) islerdi orınlawın baqlaw menen bánt bolıwadı. ózgertiriwshi jetekshiler tiykarǵı itibarların innovasiyalarga, processlerdi shólkemlestiriw hám texnologiyalıq processlerdi jetilistiriwge qaratıp, keleshekte tabıs, turaqlı jaǵdayǵa erisiwdi tiykarǵı maqset qılıwadı. Ísker jetekshiler eń qısqa jollar menen erisiletuǵın bawırlas paydanı izleydi. Basshı tańlaytuǵın hám qollaytuǵın basshılıq usılı zamanagóy menejment talapları hám menejerlerdiń háreketleri mánisine sáykes bolıwı kerek.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Andrushkiv B.M. The mechanism of realization of the state innovation policy in the sphere of human capital (on the example of enterprises and entrepreneurial activity) / B.M. Andrushkiv, N.B. Kirich, O.B. Pogaydak, L.P. Melnik // Academic Review. - 2012. -№ 2 (37). - P. 45-51.

2. Katunina I.V. Human resources management system in an organization focused on development /I.V. Katunina. - M: Inform-Znanie, 2010. - 279 p.

3. Kirdina E.G. A comprehensive approach to the management of human resources of the enterprise / E.G. Kirdina // Economic space. 2012. № 67. - P. 254-263

ULÍWMA BILIMLENDIRIW MÁKEMELERINDE BASSHÍ MÁDENIYATÍ QÁLIPLESIW MÁSELELERI

Nauruzbaeva G.B.NMPI
menejment tálim baǵdarı talabası

Ulıwma bilimlendiriw mákemelerinde tálim-tárbiya processın basqarıwda basshı xızmetkerler, atap aytqanda, mektep direktorınıń mádeniyatı hám imidji zárúr ról oynaydı. Pedagog alımlar basshı mádeniyatı qáliplesiwinde tómendegi talaplarǵa ámel etiwdi usınıs etedi:

1. Jámáátte jaǵımlı psixologiyalıq ortalıq jaratıw. Salamat jámáátshilik pikirin qáliplestiriw. Kelispewshiliklerdi nátiyjeli, sawatlı sheshiliwi. Jámáát xızmetin nátiyjeli shólkemlestiriw. Jámáátte óz ara isenim, ǵurur sezimin, sanalı intizam, birgelikti shólkemlestiriw.

2. Qarım-qatnas mádeniyatın qáliplestiriw. Oqıtıwshı, ata-ana, oqıw shılar menen qarım-qatnas stillin analiz qılıw. Sáwbetlesin dıqqat penen tıńlaw. Verbal emes xabar jollarınan paydalanıw. Erkti tárbiyalaw, qáliplestiriw, xızmetkerler qulqın basqarıw hám qadaǵalay alıw, isentiriw stili-empatiyadan paydalanıw.

3. Sociyal psixologiyalıq mádeniyat. Jámááttiń ulıwmalıq baylıq qádriyatları, isenimleri hám tártip qaǵıydalarınıń birigin qáliplestiriw. Tálim dástúrlerin saqlaw, rawajlandırıw. Jámááttıń pútinligin hám birligin támiyinlew.

4. Haqqanıylıq insanlar menen hayırqaqlıq, dostana ortalıqtı shólkemlestiriw, kritikalıq oylawdı rawajlandırıw. Kritikanı qabıl qıla alıw óz kemshiliklerin joq etiwge umtılıw.

5. Hár bir xızmetkerdiń jetiskenlik hám kemshiliklerin kóre alıw. Hár bir xızmetkerdi túsine alıw, kewline jol taba biliw, shólkemlestiriwshilik qábiletine iye

bolıw, óz waqtın bólistire alıw, ózine bolǵan talapshanlıq, óz ústinde tınbay izleniw, isker bolıw hámde juwapkershilikli bolıw.

6. Adminstrativlik basqarıw mádeniyatı. Pedagogikalıq processtı ilimiy tıykarda shólkemlestiriw. Rawajlanıw dástúrin jámáát penen birgelikte jaratıw. Xabarlar toplaw hám rejelestiriw.

Hár bir basshı ózine tán basqarıw stilline iye:

1. Ishki hám sırtqı mánáwiy mádeniyat talaplarına ámel qılıw.

2. Aktyorlıq ónerin kórsete alıw.

3. Pedagogikalıq texnika hám pedagogikalıq sheberlik sırların tereń iyelew.

Mánáwiy mádeniyatlı basshınıń ózin kórsetiwshi kriteriyalardan biri onıń imidji esaplanadı.

Imidj – ol ózinde jeterli dárejede sezim-tuyǵıǵa bezelgen obiekt haqqındaǵı xabardı qamtıp aladı hám anıq social múnásibet qıyalın júzege keltiredi. Shaxslarara múnásibetlerge itibar bergenimizde, hár bir shaxs óz múnásibetinen kelip shıǵıp, óz imidjin sáwlelendiredi. Sol sebepli múnásibet sheńberinde olardı "imidj qádriyat funkciyaları" dep keltirdik.

Imidjeologiya – hár bir insandı jazıbadar bolıwǵa hám insanlarǵa jarıqlıq úlesiwge shaqırıw. Imidjeologiya – tásir kórsetiw texnologiyası. Insanlarǵa tásir kórsetiwdiń 2 usılı bar. "Insendiriw usılı" hám "Jaǵıw usılı". Olardan sońǵısı nátiyjelirek (Blez Paskal). Imidj – qandayda bir sintetikalıq belgi bolıp, anıq bir insanǵa bolǵan múnásibetde, insanlar qıyalında júzege keletuǵın shólkem yakı basqa social obiekt kelbeti bolıp tabıladı.

Basshı imidji mákeme imidjina, mákeme imidji bolsa mákeme basshısı imidjina óz ara tásir etedi. Atap aytqanda, bilimlendiriw mákemeleri basshısı, basshı orın basarları, oqıtıwshılar, oqıw shılar usı mákemede isleytuǵın xızmetkerler imidji usı bilimlendiriw mákemesi imidjin belgileb beredi.

Shaxstı joqarılatıwshı imidji – unamlı imidj sebepli shaxstıń belgisi onıń mánáwiy qásiyetlerin kórsetedi, vizual tárizde onıń eń jaqsı ózgeshelikleri materiallıq tárizde gewdelenedi hámde onıń individual ózine tánligi kórinedi.

Psixologiyalıq jazıbadar ózgeshelikke iye shaxs, insanlar itibarı hám

húrmetine iye, oǵan bul bioenergetikalıq kúsh toldırıw hám tiklew múmkinshiligin beredi, buǵan ondaǵı unamlı turaqlı xosh keypiyat mısal boladı. Óziniń maqsetlerine erisiwge optimist hám ózine isenim bar. “Ózin kórsetiwdiń ulıwma texnologiyası” tórt tıykarǵı texnologiyalıq tárepler bar:

Kelbet vizualizaciyası – feysbilding: júz gigienası, fiziognomika, kosmetologiyalıq dúzetiw, makiyaj yakı vizaj, shashlarǵa qaraw hám mas túrmek (yakı túrmek)ti tańlaw; kinesika: dene názikligi, is-háreket hám jaǵday elegantlıǵı, mimika óneri, salamat turmıs tárizi; kiyiniw stili: erkek hám hayeller zamanagóy moda álemi tendenciyaları, jaqsı kiyinip júriw, aksessuarlar nátiyjeliligi. Verbal effekt – ayaqlardıń jiynalǵan jaǵdayda turıwı, qollardıń normada háreketleniwi, dawıs tembriniń júdá joqarı emesligi yakı kerisinshe, anıq, túsinikli sóylewdi rawajlandırıw hám mazmunlı sóylew kiredi.

Imidjdiń texnologiyalıq funkciyaları:

1. Sociallıq adaptaciya.

2. Durıs tańlanǵan imidj arqalı belgili bir sociallıq ortalıqqa tezrek kirisiw, insanlar menen unamlı baylanıslar ornatıw múmkin.

3. Jeke- kásiplik xarakteristikalardı kórsetiw. Bul shaxstıń óz kásibine itibardı qaratıp, insanlarda simpatiya oyatıwǵa qaratılǵan.

4. Jeke negativ sezimlerdi jasırıw.

5. Bul shaxstıń kiyim, shash túrmegi, unamlı qulqı arqalı óz kemshiliklerin basqa insanlardan jasırıw usılı.

Zamanagóy basshı imidjiniń qáliplesiwine tómendegi faktorlar tásir etedi: aqıl, bilimlilik, qarım-qatnas mádeniyatı, salamatlıq, sırtqı kórinis, minez-qulq, ádep-ikramlılıq, júris-turıs mádeniyatı, xarakter, insanıy páziyletler hám basqalar.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Dilorom Qosimova. Menejment nazariyasi. T.: “Tafakkur bo‘stoni” 2011.

2. R.I.Gimush, F.M.Matmurodov, Innovatsion menejment. T.: O‘zbekis-ton Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.

3. Djuraev R.X., Turǵunov S.T. Ta'lim menejmenti. – Toshkent., "Voris-Nashriyot"., 2006.

BASLAWÍSH KLASLARDA ANA TILI SABAQLARÍNDA BAYAN JUMÍSÍN ÓTKERIW TÁRTIBI

R.J.Muratkamalova

Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı, Gumanitar hám jámiyetlik pánlerdi aralıqtan oqıtıw kafedrası assistent oqıtıwshısı

Baslawısh klaslarda bayan jumısın ótkeriw – bul balalardıń oylaw, erkin pikirlew qábileti rawajlandıradı. Bayan jumısı menen birge baslawısh klaslarda diktant jumısıda jazıw tapsırması beriledi.

Bayan - bilimlendiriwge tiyisli jazba jumıs túri bolıp, berilgen úlgili tekst mazmunın belgili bir tayarlıqtan keyin jazba qayta gúrrińlew bolıp tabıladı.

Jazba bayandı ótkeriwden maqset - oqıwshılardıń awızeki hám jazba sawatqanlılıǵın ósiriw, sózlik baylıǵın asırıwdan ibarat.

Bayan jumısınıń tárbiyalıq áhmiyeti

Bayan jumısınıń tárbiyalıq áhmiyetin asırıw ushın tómendegilerge ámel etiw kerek.

1. Bayan jumısın turmıs penen baylanıstırıw.

2. Bayan jumısın jazıwda mektep, tábiyat, miynet, ádep-ikramlılıq temaların tańlaw.

3. Bayan ústinde islewde tayanısh kompetenciyalarında óz pikirin jazba hám awızeki qáliplestiriw.

Bayan jazıw processinde oqıwshılarda gúzetiwsheńlik, salıstırıw, analiz etiw kompetenciyası qáliplesedi, kórgen zatları hám oqıǵan kitap, ertek, gúrrińge tuwrı túsinik beriw qábileti asadı.

Oqıwshılar bayan jazıwda tómendegilerdi esapqa aladı:

- Oqılǵan tekst mazmunın sóylep beriw;
- tiykarǵı pikirdi tabıw ;

- joba dúziw;
- óz pikirlerin ańlatıw.

Baslawısh klaslarda bayan kólemine qarap tolıq bayan hám qısqartılǵan bayan bolıp ekige bólip úyretiledi.

Baslawısh klaslarda bayannıń bul túri júdá kóp ótkeriledi. Tolıq bayannıń wazıypası berilgen teksttiń mazmunın múmkinshiligi barınsha tolıq qayta maǵlıwmat beriw bolıp tabıladı.

Tolıq bayan jazıw ushın dáslep anıq syujetli, gúrriń usılında jazılǵan tekst saylanadı. Keyin oqıwshılar gúrrińdi súwretleytuǵın hám de talıqlaw elementlerin kirgiziwdi úyrenedi.

Bayannıń bul túri oqıwshılarǵa tekst mazmunın qısqa, ulıwmalastırılǵan halda jetkiziwdi názerde tutadı. Bunda tekst jobası dúziledi hám dóretpe mazmunınan kelip shıqqan halda ideyası qısqa gáp penen ańlatıladı.

3-klassta tekst mazmunın qısqartılıp bayan jazıw joybarlastırılǵan. Oǵan tayarlanıw, rejeni jámáát penen dúziw 2-klastan baslanadı. Baslawısh klass ana tili dástúrine kóre, 2-klasta júdá úlken bolmaǵan (30—40 sózli) tekst oqıtıwshı járdeminde sorawlar tiykarında bayan jazıw, 3-klasta 40—60 sózden ibarat teksttiń mazmunın jámáát bolıp dúzilgen 3—5 joba tiykarında bayan jazıw, 4- klasta bolsa ǵárezsiz dúzilgen joba tiykarında (70—90 sózli) bayan jazıw názerde tutıladı. 1-klasta tiykarınan súwretler járdeminde bayan jumısın jazdırıwımızǵa boladı. Bayan jumısın bahalaw tártibi tómendegishe ámelge asırıladı.

5 bahası qanday jaǵdayda qoyıladı.

- Jumıs mazmunı temaǵa tolıq sáykes kelse;
- qáteler derlik joq bolsa;
- mazmun izbe-izligi saqlanǵan bolsa;
- jumıs sóz baylıǵı menen ajıralıp turǵan bolsa;
- stilistikalıq birlik hám teksttiń mánisine erisilgen bolsa,

- Mazmunda 1 kemshilik. 1-2 jazıwında hám 1 grammatikalıq qáte bolsa Usınday jaǵdayda biz oqıwshıǵa 5 bahasın qoyıwımızǵa boladı.

Al, oqıwshıǵa 4 bahası qanday jaǵdayda qoyıladı.

- Jumıs mazmunı temaǵa tiykarlanıp sáykes kelse;
- mazmun tiykarlanıp anıq, az-kem qáteler bar bolsa;
- pikir ańlatıwda izbe-izlik buzılǵan bolsa;
- sóylewdiń leksikalıq hám grammatikalıq qurılısı hár túrli bolsa;
- Kórkem ádebiyatqa baylanıslı til normalarına ámel etilgeni hám sóylewdiń jetkilikli dárejede ańlatpaǵanlıǵı.
- Mazmunda 2 kemshilik. 3-4 jazıwında hám 2 grammatikalıq qáte bolsa. Usınday jaǵdayda biz oqıwshıǵa 4 bahasın qoyıwımızǵa boladı

3 bahası qanday jaǵdayda qoyıladı.

- Temadan birqansha shetleniw bar bolsa.
- Tiykarǵı mazmunında anıqlıq bar, biraq ayırım túsiniksizliklerge jol qoyılǵan bolsa,
- Bayan izbe-izligi buzılǵan bolsa,
- Sózlik baylıǵı kem, sintaksislik qurılısı birdey, sózler nadurıs qollanılǵan bolsa,
- Sóylew jetkilikli dárejede emes.
- Mazmunda 4 kemshilik. 5 jazıwında hám 4 grammatikalıq qáte bolıwı múmkin.

Usınday jaǵdayda biz oqıwshıǵa 3 bahasın qoyıwımızǵa boladı

Bayan jumısın jazıwda tiykarınan balalardıń dóretiwshiligi esapqa alınadı. Juwmaqlap aytqanımızda baslawısh klaslarda bayan jumısın ótkeriw úlken áhmiyetke iye esaplanadı. Sebebi bala oylaw arqalı óziniń qálemine tiyisli dóretpeler jaratıwdı úyrenedi. Erkin pikirlewi, oylaw dárejesi artadı.

Ádebiyatlar:

1. Mirziyoyev SH. M. Yangi O’zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent, 2022.
2. O’zbek pedagogikasi antologiyasi. 1-jild. – Toshkent, 2001.

3. Mardonov SH. Q. Pedagogika fanidan o’qitishning elektron modulli didaktik ta’minotini ishlab chiqish texnologiyasi. – Toshkent, 2021

MEKTEPLERDE EKOLOGIYALÍQ TÁLIM-TÁRBIYANÍ SHÓLKEMLESTIRIW METODIKALARÍ

Aysholpan Temirbekova

Ájiniyaz atındaǵı NMPI magistrantı, Nókis qalası, xarunovna@mail.ru

Ekologiyalıq mashqalalardıń hár jılı global kólemdegi mashqalaǵa aylanıp baratırǵanlıǵın esapqa alıp, sońǵı jıllardaǵı áhmiyetli wazıypalar menen bir qatarda qorshaǵan ortalıqtı qorǵaw, ekologiyalıq mádeniyat, ekologiyalıq tálim-tárbiya, ekologiyalıq aǵartıwshılıq máselelerine ayrıqsha itibar qaratılmaqta. Ekologiyalıq bilimlendiriwdiń áhmiyeti elimizdiń tábiyatı, ekosistemaları, qorshaǵan ortalıqtıń buzılıwınan hám pataslanıwınan saqlaw máselelerine xalqımızdıń barlıq qatlamları, ásirese, jaslar úles qosıwı menen ajıralıp turadı.

Ózbekstan Respublkasi Prezidenti Sh.Mirziyoev 2017-jıl 12-iyul kúni Oliy Májilis Nızamshılıq Palatası, siyasıy partiyalar hám Ózbekstan Ekologiya háreketi wákilleri menen videoselektor májilisinde ekologiyalıq tálim-tárbiya máselelerine toqtalıp: “Eń tiykarǵı másele – xalıqtıń ekologiyalıq mádeniyatın asırıú haqqında tereń oylawımız kerek. Álbette, bunday mashqalalardı tek hákimshilik jol menen sheship bolmaydı, buǵan jas áwladlarımızdıń qálbinde ana tábiyatqa mehir-muhabbat, tábiyatqa jan ashırlıq seziminde tárbiyalaw arqalı ǵana erisiwimiz múmkin”[1] dep ayrıqsha atap ótken edi.

Prezidentimizdiń joqarıdaǵı ata p ótken sózleri ana tábiyatımızdı qásterlep abaylaw, bizge ata-babalarımızdan miyras bolıp, milliy qádiriyatlarımızdıń qanımızǵa sińip ketkeni, ásirler dawamında mánawıyatımızdıń bir bólegi sıpatında qálipleskenligin, xalqımızdaǵı tábiyatqa bolǵan húrmettiń joqarı ekenligin, jas

[1] Ózbekstan Respublikası Vazirlar Mahkamasınıń 2019 jıl 27 maydaǵı «Ekologiyalıq bilimlendiriwdi rawajlandiriw koncepciyasın tastıyıqlaw haqqında» ǵı 434-sanlı Qararı.
https://lex.uz/docs/4354743

áwladtıń sana-sezimine sińdirip barıwdıń qay dárejede áhmiyetli ekenligin sáwlelendiredi[https://lex.uz/docs/4354743].

Ana tábiyatımız hám qorshaǵan ortalıqtı qásterlep abaylawǵa hám kóz-qarashıǵınday saqlawǵa qaratılǵan respublika kóleminde kórilip atırǵan is-ilájlardıń astarında tábiyıy baylıqlarımızdı ózimizden keyingi áwlardlarǵa qaldırıw máseleleri orın alǵan. Bul mashqalalarǵa tek ǵana is-ilájlar kólemin jetilistirip qoymastan, ekologiyalıq tálim-tárbiyanı rawajlandırıw arqalıda sheshim tabıw múmkin.

2019-jıl 30-oktyabrde qabıl etilgen 2030-jılǵa shekem bolǵan dáwirde Ózbekstan Respublikasınıń qorshaǵan ortalıqtı qorǵaw kocepciyasın tastıyıqlaw haqqındaǵı pármanǵa muwapıq biologiyalıq kóp túrlilikti saqlaw, qorǵalatuǵın tábiyıy aymaqlardı keńeytiw, qorshaǵan ortalıqtı monitoring qılıw jumısların kúsheytiw, shıǵındısız texnologiyalarǵa ótiw sıyaqlı bir qatar máseleler kórip shıǵılǵan [https://lex.uz/docs/4354743].

Ekologiyalıq bilimlendiriw tarawında oqıtıwshılardıń iskerligin metodikalıq támiyinlewshi oqıw materialları: ekologiya hám qorshaǵan ortalıqtı qorǵaw tarawına tiyisli oqıw qollanbaları, oqıwshı hám studentler ushın kerekli bolǵan sabaqlıqlar jeterli emes. Sonlıqtan, bilimlendiriw dástúrlerin tolıq qayta kórip shıǵıw hám olardı ekologiyaǵa tiyisli materiallar menen bayıtıw talap etiledi.

Ádebiyatlarǵa sholıw hám metodologiya. Ekologiyalıq tálim tárbiyanı mekteplerde klass hám klasstın tısqarı shınıǵıwlarda, basqada pánlerdi oqıtıw menen birgelikte qáliplestiriw máseleleri elimiz hám shet el alımları tárepinen izertlenip, úyrenilip kelmekte. Máselen, A.Rafiqov, A.Soliev, Yu.Sultanov, I.Abduǵaniev, A.Nigmatov, Yu.Axmadaliev, R.Xoliqov sıyaqlı alımlardıń ekologiyalıq tálim-tárbiyanı alıp barıw hám onı jetilistiriw máseleleri boyınsha izlenisler alıp barǵan [Isomiddinovich, A. O. 67-70].

Oqıwshılarda tábiyatqa bolǵan múnásibetin asırıw hám ekologiyalıq bilim beriwde klasstan tısqarı jumıslardıń da áhmiyeti úlken. Klasstan tısqarı bilimlendiriwde tábiyatqa ekskursiyalar shólkemlestiriw, haywanat baǵlarına barıw oqıwshılarda ekologiyalıq sana-sezimniń ósiwinde júdá úlken tárbiyalıq áhmiyetke

iye. Ekologiyalıq tálim-tárbiya mexanizmlerin qáliplestiriw hám jetilistiriw menen birge insanıyılq pazıyletlerdi oqıwshılarǵa ápiwayı hám túsinikli mısallar menen úyretiwimiz zárúr. Ekologiyalıq tálim-tárbiya menen baylanıslı shınıǵıwlarda eń aldın orta arnawlı mekteplerinińh baslawısh klasslarınan baslap alıp barılıw zárúr esaplanadı [Abduganiev, O. I., Abdurakhmanov, G. Z. 280-284].

Nátiyje hám dodalawlar: Sabaq barısında oqıwshılarǵa ekologiyalıq tálim-tárbiya muǵallimniń pedagogik sheberligi arqalı jetkerip beriledi. Klass hám mektepten tısqarı jumıslar shaxstı hár tárepleme jetik insan etip tárbiyalawda hám onı ómirge tayarlaw ushın keń imqaniyatlar jaratıp beredi. Kishi toparlarda yaki dógereklerde alıp barılatuǵın bir qatar is-ilájlar arqalı jaslarda ekologiyalıq tálim-tárbiya mexanizmlerin qáliplestiriú múmkin.

Oqıwshılardıń ekologiyalıq sana-sezimi tábiyat (jer, suw. Quyash, ósimlik hám haywanat dún`yası sıyaqlı) penen jámiyet arasındaǵı qatnasıqlardı analizlew barısında qáliplesip baradı.

Sabaq shınıǵıwlarında kóp túrli kórgizbeli qurallardan paydalanıp ekologiyalıq tálim-tárbiyanıń pútinligin támiyinlewimiz múmkin. Máselen, geografiya sabaqlarında temalarǵa sáykes kórgizbeli qurallardı tańlawda, olar arqalı ekologiyalıq tálim-tárbiya beriw imkániyatında itibarǵa alıwımız zárúr. Tańlap alǵan fotosúwretler yaki sızılmalarda tábiyat penen jámiyet arasındaǵı unamlı hám unamsız múnásibetlerdi tallawǵa boladı.

Bul shártte hár bir toparǵa tábiyat yaki hár túrli ekologiyalıq mashqalalar súwretlengen fotolar beriledi. Bul fotolar boyınsha oqıwshı óziniń pikirin bayan etedi.

1-fotosúwret.

Bizdegi tańlaw: apatshılıqqa ushıraw (A) yaki turaqlı rawajlanıwǵa ótiw (B).

Juwmaqlaw. Bahalaw ball beriw arqalı ámelge asırıladı. Olar tóreshiler tárepinen bahalanadı. Bahalawda eń kóp ball toplaǵan topardı jeńimpaz dep bahalaw múmkin. Topardaǵı hár bir oqıwshı óziniń pikirin ashıq bayanlawıda itibarǵa alınadı. Bunday tańlawlardı turaqlı ótkeriw mektep balalarında ana tábiyat hám qorshaǵan ortalıq haqqında kreativ dún`ya qarastı qáliplestiriwge járdem beredi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar hám internet saytları

1. Ózbekstan Respublikası Vazirlar Mahkamasınıń 2019-jıl 27-maydaǵı «Ekologiyalıq tálimdi rawajlandırıw koncepciyasın tastıyıqlaw haqqında» ǵı 434-sanlı Qararı. https://lex.uz/docs/4354743.
2. Abduganiev, O. I., Abdurakhmanov, G.Z. (2020). Ecological education for the purposes sustainable development. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(8), 280-284.
3. Abduganiev, O. I., Maxkamov, E. G., Komilova, T. D. (2020). Geoekologicheskie problemı Ferganskoy doline i puti ix resheniya. Ekonomika i socium, (4), 1072-1077.
4. Abduganiev, O. I., Turdiboyeva, S. (2019). Estimation of ecological-economic condition of territories (on the example of Ferghana regions). Ekonomika i socium, (9), 371-377.
5. Isomiddinovich, A. O. (2018). Comparative analysis of the protected natural territories of the Republic of Uzbekistan and the international Union of nature protection. European science review, (9-10-1), 67-70.

Internet saytları:

https://lex.uz/docs/4354743
https://cyberleninka.ru/article/n/ekologik-talim-va-tarbiya-tushunchalarini-shakllantirish-tamoyillari
https://arxiv.uz/uz/documents/referatlar/ekologiya/ekologik-talim-tarbiya

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA ELEMENTAR MATEMATIK TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISH YO‘LLARI

Adilbekova Manzura

Nukus Innovatsion Instituti

Pedagogika va chet tillar kafedrasi

assistent o‘qituvchisi

Maktabgacha ta’lim tizimini qayta qurishning asosiy yo‘nalishlaridan biri bolaning xususiyatlari, imkoniyatlari, layoqati va qobiliyatlarini e’tiborga olgan holda uni shaxs sifatida mukammal rivojlantirishga qaratilgan ta’limdir. Ma’lumki, har bir inson o‘zining intilishlari, qobiliyati va imkoniyatlariga ko‘ra hayotda o‘z o‘rnini topa olgan sharoitda rivojlanuvchi jamiyatni barpo etishi mumkin.

Jamiyatdagi insonning to‘laqonli faoliyati, ya’ni lining har kungi hayoti, ishlab chiqarish faoliyati, undan yuqori darajadagi umumiy rivojlanish va umumiy madaniyatini takomillashib borishi talab qilinadi. Shuning uchun bizning asosiy vazifamiz maktab yoshigacha bo‘lgan bolalarni bilimga undash, faollikka chaqirish, amaliy faoliyatning har bir turida matematik tushunchalarning muhimligini ko‘rsatish, fikrlashga o‘rgatishdan iboratdir. Demak, zamonaviy maktabgacha ta’lim oldida bolalarga yoshligidan boshlab mustaqil, faol matematik tushunchalarni rivojlantirish vazifasi turibdi. Zamonaviy fanda matematik tushunchalarni rivojlantirishning bir necha yo‘nalishlari belgilandi: falsafa bilimlarning haqqoniylik muammosini ko‘rib chiqadi; mantiq tushunchani rivojlantiruvchi bilim tizimi sifatida o‘rganiladi, psixologiya har bir bolaning mus taqil fikrlash jarayonini nimaga, qaysi fikrlash jarayoni orqali namoyon bo‘lishini, inson fikrlash jarayoni yordamida noma’lumni, yangilikni topadi, degan farazni ko‘rib chiqadilar; pedagogika bolalardagi ijodiy faoliyatni shakllantirish yo‘llarini, yosh avlodni ijodiy mehnatga tayyorlashni tekshiradi.

Matematik tushunchalarni rivojlantirish muammosi psixologik nuqtai nazardan quyidagi masalalarni o‘z ichiga oladi:

1) tushunchaning tuzilishi va shaklining paydo bo‘lishi;

2) tushunchalarni shakllantirish uchun aqliy harakatlar va aqliy faoliyat yo‘llarini, usullarini rivojlantirish. Bu muammoga, birinchidan, L.S.Vıgotskiy, A.N.Leontev, L.Rubinshteyn, O.K.Tixomirov va boshqalarning ishlari bag‘ishlangan. Ikkinchidan, P. Ya.Galperin, Ya.I.Grudenov, Z. I. Kalmikov,

Yu.M.Kolyagin, V.A.Kruteskiy, A.M.Matyushkin, N.F.Talizina, L.M.Fridman va boshqalar o‘z ishlarida o‘rganganlar.

Psixologik, pedagogik tadqiqotlarni ko‘rib chiqib shunday xulosa mumkinki, bolalarda matematik tushunchalarni shakllantirish tarbiyachi rahbarligida, maqsadli tashkil qilingan faoliyat jarayonida samarali rivojlanadi. Tarbiyachi (pedagog) rahbarligida ta’lim jarayonida umumiylashtirish, fikrlash, mantiqiy bog‘lash bilimlari rivojlanadi va bu pedagogik jarayonda o‘z aksini albatta topadi.

Maktabgacha ta’lim jarayonida bunday sharoitlarning yaratilishi masalani yechishda o‘rganilayotgan bilimlarni mustahkamlash, masalani mustaqil yechish ko‘nikmasini rivojlantirish, muammoni yaqindan ko‘ra bilish va uni yecha olish, olingan natijalardan masalani yechish jarayonida foydalanishni bilish uchun imkon yaratadi. Ushbu masalani yechishda psixologlarning birlamchiligi shundaki, bolada matematik tushunchalarni shakllantirish maxsus psixologik qonuniyatlar asosida amalga oshiriladi. Ammo matematik tushunchalar inson bilan birga tug‘ilmaydi. Bolalarda shu xususiyatlarni tarbiyalashda maktabgacha ta’lim katta ahamiyat kasb etishi kerak.

Hozirgi kunda bolalarda matematik tushunchalarni shakllantirish muammosi ilmiy asoslangan metodik tizimga ega. Ularning asosiy elementlari maqsad, mazmun, metodlar, ishni tashkil etish shakl va usullari bir-biri bilan uzviy bog‘liqdir. Ular orasidagi asosiy maqsad tasawurni shakllantirishga qaratiladi.

Matematik tushunchalarni shakllantirish — inson ijodiy faoliyatining butun maqsadli amalga oshiriladigan pedagogik jarayonidir. Uning maqsadi-—bolalarni faqat matematikani bilishdan emas, balki ularni hayotga tayyorlash, o‘zlarining hayotdagi o‘rinlarini topa olishlariga yordam berishdan iborat.

Zamonaviy matematikada “son”, “figura” va boshqa tushunchalarni asoslashda to‘plamlar nazariyasidan foydalaniladi. Bu o‘z navbatida bolalarda miqdoriy munosabatlarni shakllantirishga va natural son haqidagi tushunchani paydo qilishga sharoit yaratadi. To‘plam ta’riflanmaydigan tushuncha bo‘lib,

misollar asosida beriladi, masalan bog‘chadagi bolalar to‘plami, qo‘ldagi barmoqlar to‘plami yoki gapdagi so‘zlar to‘plami haqida gapiriladi. Bundan tashqari, to‘plam biror narsaning yig‘indisini anglatuvchi so‘zlar o‘rnida qo‘llaniladi, masalan, gala, guldasta, poda, ammo bu yig‘indida bitta element yoki birorta ham element bo‘lmasligi mumkin. To‘plamni turli usullar bilan berish mumkin, masalan, 2 va 0 sonlari orasidagi butun sonlar to‘plami, bog‘cha hovlisidagi daraxtlar to‘plami, viloyatdagi bog‘chalar to‘plami va hokazo, umuman to‘plamni berish elementlarni sanash yoki uni tashkil etuvchi narsalarning xususiyatlarini aytish bilan beriladi.

Narsalarning sifat belgilarini ajrata bilish va ular uchun umumiy bo‘lgan bitta belgi asosida bir guruhga birlashtirish—sifat kuzatishlaridan miqdor kuzatishlariga o‘tishning muhim sharti hisoblanadi. Bolalar bilan ishlash narsalarning umumiy belgilariga qarab tanlash va guruhlarga birlashtirish (“barcha qizil rangli kubiklarni tanlab ol” va shu kabilar)ni topshirishdan boshlanadi.

Pedagog kichkintoylar diqqatini har gal yangi detallarga jalb qilib, harakatning eng murakkab usullarini 2-3 marta namoyish qiladi. Ko‘rsatma materialni almashtirib turib, ayni bir harakat usulining o‘zini turli vaziyatlarda ko‘p marta ko‘rsatish va nomini atash bolalarning shu harakatni o‘zlashtirib olishlariga imkon beradi. Tarbiyachi ish davomida bolalarga ularning xatolarini ko‘rsatadi va bu xatolarning sababini aniqlaydi. Barcha xatolar didaktik material bilan bevosita ishlash jarayonida to‘g‘rilanadi. Tushuntirishlar charchoq hosil qiladigan, uzundan-uzoq bo‘lmasligi kerak. Ayrim hollarda kichkintoylarning xatosi umuman hech qanday tushuntirishlarsiz tuzatiladi. Bolalar harakat usulini o‘zlashtirib olganlaridan so‘ng, uni ko‘rsatib o‘tirishning hojati qolmaydi.

Kichkina bolalar his-tuyg‘u (emotsiya) orqali idrok etilgan materialni ancha yaxshi o‘zlashtiradilar. Ularning xotirasi ataylab eslab qolish xususiyati bilan xarakterlanmaydi. Shuning uchun mashg‘ulotlarda o‘yin usullari va didaktik o‘yinlar keng qo‘llaniladi. O‘yinlarni shunday tashkil etish kerakki, iloji boricha hamma bolalar navbat kutib qolmay o‘yinda bir vaqtda baravar ishtirok

etsinlar. Tezkor harakatlar orqali, yurish va yugurish bilan bog‘liq bo‘lgan o‘yinlar o‘tkaziladi. Pedagog o‘yin usullaridan foydalanganda bu usullar bolalar diqqatini eng muhim ish (eng oddiy, lekin matematikaga doir bo‘lgan ish)dan chetga tortishiga yo‘l qo‘ymasligi kerak. Fazoviy va miqdoriy munosabatlar faqat so‘zlar yordamida ifodalangan bo‘lishi mumkin.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Maktabgacha ta’lim standarti 2020 y.

2. Z.A. Rahmankulova, N. Qurbonova, «Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirish» (Metodik qóllanma) – Toshkent-2009y.

3. Djanpeisova G.E., Xodjimuratova B.N. Matematik tasavvurlarini shakllantirish. T. Innovaciya-Ziyo, 2020y

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH VOSITALARI VA USULLARI

Djoldasbayeva Nabira
Nukus Innovatsion Instituti

Pedagogika va chet tillar kafedrasi

o‘qituvchisi

Maktabgacha ta’lim sohasi mazkur tizimning ilk bo‘g‘ini hisoblanadi va butun ta’lim-tarbiya tizimining asosiy maqsadi bo‘lgan - barkamol avlodni tarbiyalashga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston Respublikasining Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari uchinchi katta sohasi “Nutq, muloqot, o‘qish va yozish malakalari" quyidagi kichik sohalarni o‘z ichiga oladi: tarbiyachi bolalarga nutq o‘stirish, savodxonlikka o‘rgatish vazifalarni o‘rgatish uchun dastur vazifalarini va Davlat talablaridagi “Nutq, muloqot, o‘qish va yozish malakalari" katta sohasining har bir kichik sohasi talablari, kutilayotgan natijalarni yaxshi bilishi va olingan mavzuga mos kutilayotgan natijalarni (rivojlanish ko‘rsatkichlar) tanlash, maqsadni amalga

oshirish uchun tegishli markazlarni tayyorlash, jihozlar bilan boyitish ishlarini to‘g‘ri tashkillashtirishi lozim.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim-tarbiya mashg‘ulotlaridan eng asosiysi «Nutq o‘stirish mashg‘ulotlari» desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Chunki, nutq o‘stirish nafaqat bolaning so‘z boyligini oshirish, balki uning muloqot qobiliyatini rivojlantiradi, undagi bilish jarayonlarining, shu jumladan bolaning tafakkurini o‘stirishda ham muhim vosita bo‘lib hisoblanadi. Hozirgi paytda maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga yanada yuqori talablar qo‘yilmoqda. Bu talablarga javob berish nutqni rivojlantirishga oid yangi izlanishlarni taqozo etadi. Shunday qilib, pedagogika ilmining hozirgi bosqichida maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga nisbatan qo‘yiladigan talablar bilan ushbu talablar ijrosi o‘rtasida ziddiyatlar namoyon bo‘lmoqda.

Tilni to‘g‘ri o‘rganish, uning grammatik tuzilishiga e’tibor berib so‘zlashish, bolalarda erkin muhokama yuritish, savollar berish, boshqalardan eshitgan fikrlari yuzasidan xulosalar chiqarish, narsa va hodisalar o‘rtasidagi bog‘lanishning turli ko‘rinishlarini anglab yetishga olib keladi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida sog‘lom, tabiiy muhit yaratish, ulaming to‘g‘ri muomalaga kirishishi, boshqalar bilan gaplashish ishtiyoqining ortishiga turtki bo‘ladi. Buning uchun bolalar nutqining shaklan va mazmunan mantiqiy birligiga erishish muhim bo‘lib, ular quyidagilardan iboratdir:

- dastlab bola o‘z lug‘at boyligiga ega bo‘lishi;

- bolalar nutqining grammatik tuzilishini aniq shakllantirishga e’tibor berish;

- bolalarda tovush madaniyatini tarbiyalash;

- dialogik nutq, ya’ni so‘zlashuv nutqini rivojlantirish;

- hikoya qilib berish;

- bolalami badiiy adabiyot bilan tanishtirish;

- bolalami savod o‘rgatishga tayyorlash va boshqalar.

Bu talablar maktabgacha ta’limning barcha bosqichlarida amalga oshiriladi. Lekin ularning har birida bolalarning yosh xususiyati, shaxsiy tayyorgarlik darajasi, albatta, hisobga olinadi. Bolalaming tevarak-atrofni kuzatib borishi natijasida talaffuzi ham ijobiy tomonga o‘zgara boshlaydi; tovushlami to‘g‘ri talaffuz qila boshlaydilar, jumlalar mazmuni kengaya boradi, grammatik tomondan gapni to‘g‘ri tuza boshlaydilar, lug‘at boyligi ham ortadi. Bolalaming o‘zlari kichik-kichik hikoyalar tuza boshlaydilar va bu hikoyalami erkin bayon qila. oladilar. Ularda kattalar bilan muloqotga kirishish, o‘z fikrini erkin bayon etish kabi xislatlar paydo bo‘la boshlaydi. Shunga ko‘ra bolalar nutqida tovush madaniyatini takomillashtirish, atrofd^gi narsalar, predmetlar, hodisalar nomini ifodalovchi so‘z boyligini kengaytirish, faollashtirish, monologik nutqning oddiy shakllariga rioya etish, o‘z fikrini grammatik jihatdan to‘g‘ri va aniq ifodalay olish ko‘nikmalarini paydo qilish muhim va zarur hisoblanadi. Bu talablar bolalarda borliqni, tevarak-atrofni idrok etish, uni tushunish, his etish, hikoyalar tuzish, o‘z fikrini bayon qila olish, ifodali o‘qish faoliyati jarayonida tarkib toptiriladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish va ularga ona tilini o‘rgatish sohasidagi psixologo-pedagogik tadqiqotlami tahlil qilish quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi:

• Nutqni rivojlantirish - bu bolaning individual rivoj- lanishida markaziy o‘rinni egallovchi ijtimoiy-tarixiy tajribani o‘zlashtirishiga oid o‘ta murakkab va ko‘p omilli jarayondir.

• Bu stixiyali jarayon emas, balki pedagogik rahbarlikni taklif qiluvchi ijodiy jarayondir.

• Bolaning nutqiy rivojlanish jarayonini boshqaruvchi pedagog ushbu jarayon qonuniyatlari, mexanizmlari va uning turli yosh bosqichlaridagi xususiyatlarini bilishi, nutqiy rivojlanishning individual xususiyatlarini ko‘ra bilishi va bolaning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda uning nutqiga pedagogik ta’sir

ko‘rsatishning eng samarali yo‘llarini tanlashi shart. «Bola nutqini rivojlantirish» hodisasining o‘zini va uni boshqarish jarayonini tahlil qilish maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish sohasida ishlash uchun pedagoglar maxsus tayyorgarlikdan o‘tishlari zarur, degan xulosani keltirib chiqaradi. Yetti yoshga kelib, bola odatda, nutqning barcha grammatik shakllarini, ya’ni: otlami turlash, eng ko‘p qo‘llaniladigan fe’llami tuslashni bilishi lozim. Harakat belgisini (kenglik, vaqt, harakat obrazi) tavsiflash uchun ular ravishlardan foydalanadilar, buning uchun bolalar ularni so‘z birikmasi va gap qatorida qo‘llaydilar: tez yurdi, sekin gapirdi, chapga burildi va boshq.

Xulosa qilib aytish mumkunki, bolaning nutqi til qonuniyatlariga to‘g‘ri amal qilish, kattalar nutqini idrok etish va o‘zining ijodiy faolligi natijasida rivojlanadi, nutqni samaraliroq rivojlantirish maqsadida bolalarning tevarak-atrof obyektlari (kishilaming hayoti va mehnati, hayvonlar, o‘simliklar olami, suv osti dunyosi) to‘g‘risidagi tasavvurlarini aniqlash va izchil, rejali tarzda kengaytira borish talab etiladi, tilni to‘g‘ri o‘rganish, uning grammatik tuzilishiga e’tibor berib so‘zlashish, bolalarda erkin muhokama yuritish, savollar berish, boshqalardan eshitgan fikrlari yuzasidan xulosalar chiqarish, narsa va hodisalar o‘rtasidagi bog‘lanishning turli ko‘rinishlarini anglab yetishga olib keladi, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida soglom, tabiiy muhit yaratish, ularning to‘g‘ri muomalaga kirishishi, boshqalar bilan gaplashish ishtiyoqining ortig‘iga turtki bo‘ladi, bolalarni narsalaming nomlarini to‘g‘ri aytishga, ulaming o‘xshash va farqli tomonl irini tushunish, shakli, rangi, sifati, xossalarini, jinsi va turiga oid yonaltiruvchi lug‘atini faollashtirish, nutqning grammatik tuzilishini shakllantirish, nutq madaniyatini shakllantirish, dialogik va monologik nutqini takomillashtirish va nihoyat savod o‘rgatishga tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sh.Sodikova .Maktabgacha pedagogika. Tashkent 2013y.
2. D.Boboyeva. Bolalar nutqini rivojlantirish. Tashkent 2018y.

TARIX FANLARINI O‘QITISHDA GERMANIYA TAJRIBASIDAN FOYDALANISH

Allamuratov Gulmurat Sultamuratovich

***Tarix fanlari* bo‘yicha *falsafa doktori* (PhD)**

O‘zbekiston Respublikasi IIV Nukus “Temurbeklar maktabi” harbiy-akademik litseyi

O‘zbekistonning yangilangan ta’limi mustaqil fikrlaydigan, yetuk shaxs, komil insonni shakllantirishga qaratilgan. Zotan, o‘zlikni anglash tarixni bilishdan boshlanar ekan, o‘quvchilarda dunyoni, insoniyat jamiyati taraqqiyotini tushunish, ya’ni yaxlit ilmiy dunyoqarash Jahon va O‘zbekiston tarixini qiyoslab, bir -biriga bog’lagan holda, o‘zaro aloqadorlikda o‘rganish orqali shakllanadi.

Rivojlangan xorijiy davlatlarda ta`limning mamlakat ishki siyosatiga faol ta`sir etadigan ijtimoiy jarayon ekanligi, e`tirof qilingan haqiqatdir. Germaniyada, a’lochilar bilan o‘zlashtirishi past o‘quvchilar bir sinfda o‘qiy olmaydi. Ular, albatta, turli sinflarga ajratilib o‘qitiladi. Shuni ham ta’kidlash kerakki, bu yerda o‘rta ta’lim Germaniyadagi maktabgacha ta’limdan farqli ravishda mutlaqo bepul. Maktabda o‘qish esa o‘rtacha 12-13 yilga mo‘ljallangan. U 3 bosqichga bo‘linadi: boshlang‘ich ta’lim (Primarstufe), o‘rta ta’lim 1-bosqich (Sekundarstufe I) va o‘rta ta’lim 2-bosqich (Sekundarstufe II)[1].

Ushbu materialda biz Sekundarstufe II haqida to‘xtalmaymiz, chunki u qaysidir ma’noda maktab ta’limi tizimi tushunchasidan tashqariga chiqadi. Asosan, 2-bosqich o‘rta ta’limga gimnaziyadagi, shuningdek, kasb-hunar maktablari va boshqa muassasalardagi bitiruvchi sinflar kiradi.

Germaniyadagi ta’lim tizimiga asoslanib, bolalar boshlang‘ich (Primarstufe) ma’lumotni boshlang‘ich maktabdayoq olishadi (1-4 (6) sinflar) deb aytishimiz mumkin. Keyin tarix alohida va majburiy mavzu sifatida paydo bo‘ladi. o‘quv dasturi (5-6-sinflardan). Ikkinchi bosqichda (10-13-sinflar) tarix hali ham majburiy fan hisoblanadi, ammo uni "profil" darajasida o‘rganish mumkin (va shu bilan birga odatdagi darajada) O‘qitishga konsentrik yondashuv amalga oshiriladi,

ikkinchi bosqichda butun tarix kursi o‘rganiladi va ikkinchi bosqichda u takrorlanadi, ammo allaqachon murakkab, muammoli darajada bo‘ladi, ammo kursning muammoli taqdimoti umuman birinchi bosqich uchun ham xosdir.
Nemisning turli shtatlarida umuman ta’limga va xususan tarixni o‘qitishga har xil yondashuvlar mavjudligi allaqachon aytib o‘tilgan. Ammo, asosan, o‘quv predmeti tarixining maqsad va vazifalari, dasturlarning didaktik va uslubiy asoslanishi bir-biriga o‘xshashdir.

Tabiiyki, tarix ta’limda muhim rol o‘ynaydi va davlat vatanparvarlik ruhida tarbiyalangan va faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo‘lgan jamiyat a’zolaridan manfaatdor. Tarixning predmet sifatida qo‘shgan hissasi va ahamiyati o‘quv dasturida quyidagicha belgilanadi:" Demokratik jamiyatga kattalar, ma’lumotli va siyosiy qobiliyatga ega fuqarolar kerak. Hozir ham, kelajak ham odamlar o‘tmishni qanday tasavvur qilishlariga bog‘liq. "Dasturni tuzuvchilar tarixiy ta’lim mazmunini tanlashda zamonaviy tarixiy bilimlarning cheksiz omilini, ya’ni butun tarixni, ayniqsa maktab ichida taqdim etishning iloji yo‘qligini hisobga olish zarurligini ta’kidlaydilar. ”Ammo maktab tarixi kursi o‘z-o‘zini rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan ob'ektiv, etarlicha to‘liq bilimlarni taqdim etishi kerak.

Germaniyada ta’limning o‘ziga xos tizimi shakllantirilgan bo‘lib, bu yerda bolalar 3—5 yoshda maktabgacha ta’lim muassasasi, 6 — 11 yoshda boshlang‘ich sinf (Grundschule), 11—16 yoshda o‘rta maktab (Allgemeineschule), 16—19 yoshda o‘rta profilli maktab (Gymnasium/Studienkolleg), keyin esa ixtiyoriy tarzda oliy o‘quv yurtlarida tahsil oladi.[2]

Germaniyada turli xil ijtimoiy ehtiyojlarni qondiradigan turli xil maktablar mavjud va shunga ko‘ra, turli maktablarda tarixni o‘rganish uchun ajratilgan vaqt har xil. Haqiqiy maktab 6, 8, 9, 10-sinflarda tarixni o‘rganishni ta’minlaydi (keyin 7-sinfda tarix yo‘q). Tarixni o‘rganish uchun har bir o‘quv yiliga 52 soat ajratilgan. Asosiy maktabda tarix 6, 7, 9, 10-sinflarda o‘rganiladi (soatlar shunga ko‘ra taqsimlanadi: 26/52/52/52). 6-sinfda soat soni ikki baravar kamayadi. Masalan, ikkala turdagi maktablarda kirish mavzularining tuzilishi asosan bir xil. Ammo ba’zi bir kelishmovchiliklar ham mavjud. Shunday qilib, asosiy maktab, haqiqiy

maktabdan farqli o‘laroq, uchta mavzuni (Rim imperiya poytaxti sifatida Rim va nemislar, nasroniylik) taklif qilgan holda (ya’ni kirish darslaridan so‘ng) Qadimgi Rim tarixini o‘rganishni ta’minlaydi. . Qadimgi Misr va Qadimgi Yunoniston tarixini o‘rganish bu erda qoldirilgan. O‘rta asrlar tarixini o‘rganishda materiallar ham biroz taqsimlangan[3].

Ya’ni, bu maktab o‘quvchilarga keng gumanitar bilimlarni berishga yo‘naltirilmaganligi sababli, asosiy maktabdagi materiallar biroz qisqartiriladi va qisqartirilgan shaklda o‘qitiladi. U texnik mutaxassisliklarga ko‘proq moyil. «Tarix darslarida o‘quvchilarni turli xil o‘quv faoliyatiga o‘rgatishning o‘ziga xos xususiyatlari haqida gapirar ekanmiz, dasturlarni tahlil qilish asosida, ular maktab turiga (ya’ni, haqiqiy yoki asosiy maktab) qarab farq qilmasligini aytishimiz mumkin. Qoida tariqasida, differentsiatsiya faqat o‘quvchilarning psixologik, yosh (bilish) qobiliyatlari asosida seziladi: 6-7 sinflarda bular, avvalambor, ekskursiyalar, vizual narsalar bilan ishlash, modellashtirish, elementar rekonstruktsiya qilish, ishlash xarita. Keyin quyidagi tadbirlar ustunlik qila boshlaydi: tarkibni tahlil qilish, tarixiy manbani tanqid qilish va talqin qilish, ma’lumotlarni qayta ishlash (rasmlar, video ketma-ketliklar, TCO (kompyuterlar) dan foydalanish va nemis maktabidagi tarix darslarining ko‘rinishini tavsiflovchi boshqa murakkab tadbirlar. Hikoyalar turli xil fanlararo aloqalarni amalga oshirishni belgilaydi. Umuman olganda Germaniyada tarix ta’limi o‘quvchilarning tarixiy bilimlar sohasidagi vakolatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Tarix dasturlarining mazmuni juda katta miqdordagi material bo‘lib, ular o‘zlashtirishi kerak.

Germaniyada Jahon tuzilmalari va o‘tmishda aniqlangan va hozirgi zamonda aniqlangan voqealar va shaxsiyatlarni rivojlantirish uchun tarixdan iqtibos keltiradi.Ya’ni hozirgi zamon uchun o‘tmishdagi masalalar. Bu zamonaviy makonni tushunishga yordam berishi kerak. Darslikni yaratishda ma’lum mezonlar hisobga olinadi.

Masalan, Germaniyada darsliklar jamoat integratsiyasini ta’kidlashi kerak. Darslik turli xil ijtimoiy, turli xil jins yo‘nalishga va lingvistik an'analarning xolis aloqasi

bilan aloqada bo‘lishi kerak. Bundan tashqari, darsliklarda kamsitish bo‘lmasligi kerak – bu bunga arziydi, darsliklar odamlar, erkaklar va ayollar teng huquqliligini ta’kidlashi kerak.

*Darsliklarning xususiyatlari:*Darsliklar dasturga mos ish olib boriladi, barcha ma’lumotlar "Ta’lim vazirligi" veb-saytida topilishi mumkin. Nemis darsliklari aniq tuzilishga ega: rasmlar, matn va sxemalar.Ya’ni siz matnni o‘qiysiz, rasmlarni ko‘rib chiqasiz va darslik oxirida siz olgan ma’lumotlarni tuzadigan sxema mavjud. Germaniyadagi barcha darsliklar butunlay bepul, va ular mavjud nemis dunyosiga maxsus madaniyat bilan moslashishga yordam beradi. Tarix darsliklari, ayniqsa 11 sinfda, dastlabki printsip bo‘yicha amalga oshiriladi. Ularda tarixchilarning ko‘plab iqtiboslari bor va har bir bob oxirida matnlar asosida darslikka taklif qilingan manbalar asosida masala hal qilinishi kerak.

Dastur: 6-sinfda o‘quvshi "Ibtidoiy jamoa tuzumi", "Qadimgi davr", "Misr" deb mavzularni o‘rganadi. 10-sinfda ular XX asrning ikkinchi yarmini o‘rganishga, Sharqiy va G‘arbiy Germaniyani birlashtirgan, Vetnam urushi v.h. Bundan tashqari, maktab o‘quvchilari Federal okrug (*Flächenländer*- viloyat) tarixini o‘rganadilar.Ya’ni, 10-sinf oxirigacha maktab o‘quvchilari faktlarni, 11 va 12-sinflarida fikrlashni o‘zlashtirishadi. 12-sinfda talaba Evropa madaniyatining asoslarini, "millatlar tashkil etuvchi" mavzusini o‘rgana boshlaydi, masalan, Germaniyani birlashtirishda xristianlikning rolida muhokamalar olib boradi.
Yakuniy imtihon manba-uslubiy printsipga asoslanadi. Asosiy talab matnlar va iqtiboslar asosida mulohaza yuritishdir.

Germaniyaning tarix fani sohasidagi nemis tajribasi o‘rganish va *tadbiq qilish Ta’lim* sohasida *dalzarb hisoblanadi.*

Foydalanilgan adabiyotlar

1.https://www.bookyourstudy.com/ru/shkoly-v-germanii-kakiye-stupeni-obrazovaniya.

2.Iroda Toshmatova Marifat gazetasi 28 / 09 / 2019

3.Марк Ферро Как рассказывают историю детям в разных странах мира. Высшая школа; 1992

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA DIDAKTIK O‘YINLARNING TA’LIMIY VA TARBIYAVIY AHAMIYATI

Abdullaeva Lobar Bazarbaevna
Nukus innovatsion instituti
assistent-o‘qituvchisi

Barkamol avlod tarbiyasi bugungi kunda dolzarb masalalaridan biri sanaladi. Biz tarbiya qilayotgan yoshlarda vatanparvarlik, Ona vatanga sadoqat, milliy g‘urur, teran fikr, qadriyatlarga nisbatan hurmat tuyg‘usini shakllantirishimiz lozim. Bu yuksak vazifa boshlang‘ich ta’limda muhim hisoblanadi. Ma’lumki, boshlang‘ich ta’lim jarayoni bolani mantiqiy tafakkur qila olish salohiyatini aqliy rivojlanishi, dunyoqarashi, kommunikativ savodxonligi o‘z o‘zini anglash salohiyatini shakllantirishga o‘rgatadi. Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilar savodxonligini shakllantirishda didaktik o‘yinlarning o‘rni beqiyosdir. O‘yin boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’lum sifatlarni shakllantirish uchun kattalar o‘qituvchilar tarbiyachilar tomonidan qo‘llaniladigan usul. O‘yin vositasida o‘quvchilarning bilim o‘zlashtirish jarayoni qulaylashadi, turli xil predmetlar bilan munosabatda bo‘lishga o‘rganadi. Shuningdek, ularda muomala madaniyati shakllanadi.

O‘yin bolalarning ongi, qalbiga singib ketgan faoliyatdir ularning bu faoliyati, o‘yin turlariga qarab, obektiv voqelikni, hayotni muayyan darajada davomi va mustahkamlanishidir. Tajribada shu narsa isbotlanganki, o‘yin kichik yoshdagi o‘quvchi bolalarning zarur hayotiy ehtiyojidir.

Didaktik o‘yin-ta’lim beruvchi usul bo‘lib, bu usul muayyan ta’limiy maqsadlarga erishuvga, ya’ni o‘tilgan o‘quv materialini aniqlashga, mustahkamlashga va uni chuqurlashtirishga qaratilgan bo‘ladi. Har bir didaktik o‘yinning ham har qanday o‘yindagi singari qoydalari bo‘ladi. O‘sha qoydalarga amal qilinmasa, o‘yinning o‘yin sifatidagi ahamiyati, binobarin, o‘yinning ta’lim-tarbiyaviy va psixologik ahamiyati yo‘qoladi. O‘yin qoydalari o‘yin topshirig‘iga

kiritiladi. O‘yin topshirig‘i o‘qituvchining bolalarga o‘yinning qanday o‘ynalishini kim g‘olib chiqqan hisoblanishini va hokazalarni tushuntirish tarzida beradigan topshiriqdir. Didaktik o‘yinlar o‘quvchi shaxsidagi ijodiy imkonyatlarni ro‘yobga chiqarish va rivojlantirishning amaliy echimlarini aniqlash va amalga oshirishda, o‘quvchilar o‘quv-bilish faoliyatini muvafaqiyatli boshqarishda ham katta yordam beradi. Didaktik o‘yinlar vositasida nazariy bilimlar oson egallanadi, o‘quvchilarning bilim olishga qiziqishlari ortadi.

Didaktik o‘yinlar har bir darsning maqsadini, har bir mashqning maqsad va vazifalarni yaxshiroq tushunib olishga yordam beradi. Didaktik o‘yinli metodlar o‘quvchi faoliyatini faollashtirish va faollashtirishga asoslangan. Ular o‘quvchi shaxsidagi ijodiy imkonyatlarni ro‘yobga chiqarish va rivojlantirishning amaliy echimlarini aniq va amalga oshirishda katta ahamiyatga ega. Bu metod o‘quvchini ichki imkonyatlarini ishga tushurishiga, muloqatga, ijodkorlikka etaklaydi.

Ayniqsa, unda atrof-muhit hayotni bilishga qiziqish ortadi, uchragan qiyinchilik, to‘siqlarni qanday engish va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Ayrim didaktik o‘yinli dars shakllantiradi:

-ishchanlik o‘yin darsi mavzu bo‘yicha masalalarni hal etish jarayonida faol ishtirok etishini ta’minlash orqali yangi bilimlarni o‘zlashtirish mashqi.

-rolli o‘yin darsi-mavzu bo‘yicha masalalarni o‘rganishda o‘quvchilarga oldindan ma’lum rollarni taqsimlash va dars jarayonida shu rollarni bajarishlarini tashkil etish asosida bilimlarini mustahkamlash.

-boshqa darslarga doir va integratsiyalash uchun qulay bo‘lgan mavzular bo‘yicha tashkil qilingan dars bo‘lib, o‘quvchilarning turli fanlarga qiziqishlarini orttirib, ta’lim jarayonidagi faollikni ta’minlaydi. Bularning barchasi o‘quvchilarga fanlararo bog‘liklikni o‘rgatish orqali ularda olam tuzilishining ilmiy shakllantirish, ijodiy tafakkurlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Didaktik o‘yinlar ta’limning ko‘rgazmaliligini o‘qituvchining nutqini va bolalar harakatini o‘z ichiga oladi, buning natijasida idrokda (ko‘rish, eshitish, teri sezgisi belgilarida) birlik tug‘iladi. Bu esa o‘qituvchining aytganlarini ifodalab

berishlariga ya’ni, didaktik o‘yinlar qoydalarini o‘quvchilarning o‘zlari bajarishlariga imkon beradi. O‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishi va fan bo‘yicha bilimlarning puxtaligi o‘qituvchining darsini tashkil qilish va fanni o‘qitish metodikasiga bog‘liq. Didaktik o‘yinlarni qo‘llanishi darsda har bir o‘quvchining faol ishtirok etishga erishishga yordam beruvchi usullardan biridir. Metodikada boshlang‘ich sinflar uchun hamma mavzular bo‘yicha o‘yinlar taklif qilingan. O‘qituvchining vazifasi darsning maqsadiga moslab o‘quvchilarning imkonyatlarini hisobga olgan holda o‘yinni tayyorlash va uni o‘tkazishga tayyorgarlik ko‘rish bo‘ladi. Har bir o‘yinni o‘tkazishda quyidagi tartibda amal qilinadi.

-O‘qituvchi o‘yin nomini va uning maqsadini e’lon qiladi.

-Har bir o‘quvchiga rollarni bo‘lib beradi. (agar o‘yin rolli bo‘lsa)

Ularni guruhlarga ajratadi.

-O‘quvchilarning vazifasini va o‘yinning tartib-qoydalarini tushuntiradi.

-O‘yin natijasi qanday baholanishi aytiladi;

-Tartib-intizomni saqlashga oid ko‘rsatma beriladi.

O‘yinni musobaqa tarzida o‘tkazish o‘quvchilar faolligini oshiradi. O‘yinni jonlantiradi. O‘qituvchi kamroq ball olgan guruhga qo‘shimcha topshiriq berib, ballar sonini ko‘paytirish, xatolarni tuzatish imkonini berish mumkin. O‘qituvchi o‘yinlarning harakat turiga qarab almashtirishi kerak. Bir gal o‘quvchi ijrochi bo‘lsa, keyingi o‘yinda ijodkor bo‘lsin. Qo‘yilgan bu vazifalarni muvafaqqiyatli amalga oshirishda o‘qituvchining o‘rni o‘ziga xos ahamiyatga egadir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari so‘z boyligini oshirish uchun ona tili darslarida quyidagi didaktik o‘yinlardan foydalanish tavsiya etiladi.

«Tez so‘z top» o‘yini

Bu o‘yinni ona tili va o‘qish darslarida o‘quvchilar diqqatini jamlash maqsadida dam olish daqiqalarida o‘tkazsa bo‘ladi. O‘qituvchi jadval tuzib, hayvon, shahar nomi, o‘simlik, buyum nomi yozilgan qog‘ozlarni o‘quvchilarga tarqatiladi va o‘quvchilarga istalgan bir harfini o‘qituvchi aytadi: O‘quvchilar shu harf bilan boshlanadigan so‘zlarni qatorlarga yozadilar. Vaqt belgilanadi va shu

vaqtda yozilgan so‘zlarning har biriga o‘qituvchi baho qo‘yadi. Bunda o‘quvchilarda ziyraklik, atrof muhitga qiziqish, sinchkovlik xususiyatlari vujudga keladi.

Xulosa qilib aytganda, o‘qituvchi faqat o‘qitibgina qolmay o‘quvchini mustaqil mutolaa qilish orqali bilim olishga o‘rgatishi, o‘quvchi ta’lim jarayonida eshitib, ko‘ribgina qolmay, balki dars mavzusi mazmunini o‘rganishda uni faol ishtirokchisiga aylanishini ta’minlashi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qosimova K., Matjonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. –T.: Noshir, 2009. – 163 b.

2. Ona tili va o’qish savodxonligi.1-qism. Darslik. 2-sinf uchun. K.Mavlonova va boshq. -Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2021.-120 b.

ОНА ТИЛИ ДАРСЛАРИДА ЎҚУВЧИЛАРГА МАТН ЯРАТИШНИ ЎРГАТИШ МАЗМУНИ

Бекниязов Қ.

НДПИ, ф.ф.н, катта ўқитувчи

Бошланғич синфларда матн тузиш лаёқатини шакллантириш зарурлиги ва мумкинлиги она тили таълими олдида турган муҳим вазифа, амалий зарурият саналади. Зеро, бу нарса, юқорида таъкидлаганимиздек, давлат талаблари орқали таълим мазмунидан жой олган билимлар сирасига киради.

Аксарият методик адабиётларда бошланғич синф она тили дарсларида нутқ ўстириш деганда сўз устида ишлаш, айни пайтда савол-жавоб, матн мазмунини қайта ҳикоя қилиш, бирор мавзуда ҳикоялаш каби иш турларига устувор аҳамият берилади. Матн мазмунини қайта ҳикоя қилиш, бирор мавзуда ҳикоялаш таълимий

Харченко О.О. бошланғич синфлар она тили дарсларида ўқувчиларда матн тузиш лаёқатини шакллантириш зарурлиги ва мумкинлиги масаласида иккиланиш мавжудлигини таъкидлаб, дарсликларнинг энг муҳим хусусияти коммуникатив йўналганлик бўлгач, таълим мазмуни ҳам шунга, яъни матн

тузишнинг ҳам ташкилий, ҳам мазмуний жиҳатларини эгаллаш сари қаратилганлиги тўғри бўлган деб ҳисоблайди[3].

Матн тузишга ўргатиш жараёни ҳам ташкилий, ҳам мазмун жиҳатдан ўзига хос бўлиб муайян билимлар асосида рўёбга чиқарилади. Лекин ўқувчиларнинг ёзма ишларини **ўрганиш** асосида айтишимиз мумкинки, юқоридаги талабларда матн қурилишида ишлатиладиган лексик ва грамматик воситалар, матннинг ташкилий қисмлари билан боғлиқ тушунчалар (абзац, кичик мавзу, матннинг биринчи ва охирги гапи ва б.), тиниш белгилари ўз аксини етарли даражада топмаган.

Кейинги даврда хориж мамлакатларида бошланғич синфларда она тили ўқитиш методикаси ўқувчиларга матн тузишни ўргатиш мазмунини ишлаб чиқиш орқали нутқ ўстиришга янада яқинлаштирилди. С.В.Юртаевнинг «Влияние тенденции речевого развития на организацию образовательного процесса» мавзусидаги мақоласида ўқувчиларнинг нутқий фаолиятини кузатишдан олинган натижалар билан нутқни такомиллаштириш вазифалари таққосланиб, нутқ ўстириш мазмунига доир белгиланган дастурий талаблар асосланади[4].

Ушбу талабларга кўра матн қурилиши юзасидан қуйидаги тушунчалар устида иш олиб борилиши кўзда тутилади:

II синф.

Мавзу. Кичик мавзу умумий мавзунинг бир қисми сифатида.

Асосий мазмун акс этган қисм, унинг шаклий белгилари:

гапларнинг мавжудлиги.

Микромавзулар. Микромавзуларни таърифлаш, чегараларини топиш**,** мавзуни очиш.

Гаплар гуруҳи. Гаплар гуруҳининг белгилари: боғланишли нутқ контекстида мазмуний яхлитлик, икки - етти гапнинг мавжудлиги. Гапларни гуруҳларга бўлиш, матнга сарлавҳа қўйиш,режа сарлавҳалари билан гаплар гуруҳлари орасида мувофиқликни ўрнатиш.

III синф.

Гаплар гуруҳининг белгилари: лексик, грамматик воситалар ёрдамида мазмуний яхлитликнинг ифодаланганлиги.

Абзац. Абзацларга бўлинишнинг энг оддий ҳолатларини тушунтириш, гаплар гуруҳлари сонини абзацга ажратилган гаплар сони билан таққослаш, матнни кўчиришда гапларни абзацларга ажратиш.

IV синф.

Гапларнинг ўзаро боғланиш воситалари: сўз такрори, синонимик алмашувлар, олмош, боғловчи, сўз тартиби[1].

Маълум бўладики, бугунги кунда Россия мактабларининг бошланғич синф она тили дарсларида матн қурилишига дойр дастлабки тушунчаларни шакллантириш устида иш олиб борилмокда. Бу тушунчаларни қуйидаги тарзда умумлаштириш мумкин:

Катта мавзу ва кичик мавзу; абзац, абзац муносабати билан бир неча гапнинг бир гуруҳга бирлашиши; кичик мавзулар ва абзацга тенг келадиган гаплар гуруҳлари.

Гапларни ва гаплар гуруҳларини бир-бирига боғловчи лексик ва грамматик воситалар (сўз такрори, синонимик алмашувлар, олмош, боғловчи, сўз тартиби ва бошқалар).

Эгалланадиган мазкур тушунчалар доирасида ўқувчилар матн яратиш жараёнида қуйидагиларни бажара олишлари даркор:

Адабий асарлар, ўқув матнлари, теварак-атрофдаги ҳаёт мавзуларини олдиндан айта билиш. Мавзуларнинг ривожланиб боришидан таъсирланиш.

Кичик мавзуларни умумий (катта) мавзуга бирлаштира олиш.

Кичик мавзуларни таърифлай олиш, гаплар гуруҳларига сарлавҳа қуя билиш; кичик мавзуга дойр гапларнинг чегарасини аниқлай олиш; маъновий қисмни ажрата билиш.

Кичик мавзулар чегарасидаги гаплар гуруҳларини абзац сифатида белгилай билиш (хат бошидан ёзиш).

Бир гуруҳга бирлашган гапларни изчил жойлаштира олиш.

Гапларни ўзаро боғлашда лексик ва грамматик воситалардан фойдала

билиш.

Харченко О.О. Юқоридагиларга қўшимча бўла оладиган таълимий бирлик - матннинг **биринчи ва охирги** гапи масаласини илгари суради[3]. Дарҳақиқат, матннинг биринчи гапи ҳам, охирги гапи ҳам фарқли шакллантирилади. Ўқувчиларни бунга ўргатмай бўлмайди.

Аён бўладики, С.В.Юртаев, О.О.Харченколар умумлаштириб тавсия этаётган талаблар матн курилиши билан бевосита боғлиқ. Лекин ушбу талабларда гапни гапга, гаплар гуруҳини гаплар гуруҳига боғловчи лексик ва грамматик воситалар синфлар бўйича изчил жойлаштирилмаган. Феъл шаклларининг уйғунлигига эътибор қаратилмаган[3].

Агар матнга кирган гаплар алоҳида-алоҳида гуруҳларга бирлаштирилиб, ҳар қайсиси хат бошидан ёзилса, у ҳолда, умумий мавзунинг бир неча кичик мавзуга бўлингани, ҳар бир кичик мавзуга бирлашган гаплар хат бошидан бошлангани амалий йўл билан тушунтирилишига эҳтиёж сезилади. Шундай экан, матннинг тузилиши юзасидан кенгроқ, лекин ўқувчилар қурби етадиган маълумот бериб борилиши лозим.

Матнни ўрганиш муносабати билан ўқувчилар абзацларнинг ажратилиш фактига дуч келадилар. Бошланғич синфларда матннинг абзацларга ажратилиши юзасидан назарий маълумот берилмайди. Лекин шундай бўлса-да, айрим ўқувчилар баён ёки иншо ёзганда интуитив тарзда матннинг айрим қисмларини хат бошидан ёзадилар. Демак, шуни билишга, амалда қўллашга эҳтиёж сезадилар.

Хуллас, II—IV синфларда ўқувчилар нутқида ривожланиш бўлишини таъминлаш учун ҳам матн қурилишига доир билимларда ҳам бир қадар тадрижий такомил кўзда тутилиши керак. Бу тадрижийлик, бир томондан, кичик мавзулар ва шу мавзулар доирасида бир-биридан хат боши ва абзац тарзида ажратиладиган гаплар гуруҳлари юзасидан бериладиган амалий маълумот асосида амалга оширилса, иккинчи томондан, гапларнинг ўзаро боғланиш воситалари: сўз такрори, синонимик алмашувлар, олмош, боғловчи, сўз тартиби ҳисобига рўёбга чиқади. Матн тузиш жараёнида зарур

бўладиган амалий билимлар, эгалланадиган кўникмалар она тили дарсларида оз-оздан вақт ажратиб иш олиб боришни тақозо этади. Булар ўқувчиларни баён ва иншо ёзишга тайёрлаш, ёзилган ёзма ишларни таҳлил ва таҳрир қилиш мазмунини ҳам ташкил этади.

Юртаев С.В.матннинг таркибий элементлари билан боғлиқ муаммоларни ҳал этишда, энг аввало, мураккаб синтактик бутунлик белгилари: иккитадан еттитагача гапларнинг мавжудлиги, уларнинг лексик ва грамматик воситалар орқали ифодаланган мазмуний яхлитлигини назарда тутиш лозим деб билади [4].

Матнни, унинг қисмларини хат бошидан бошлаш, матннинг қисмларга (абзацларга) ажратилиши, кичик мавзулар чегараси, режа тузиш; матннинг биринчи ва охирги гапи; гаплар гуруҳларида феъл шаклларининг уйғун ҳолда ишлатилиши; абзацда гапларнинг услубий ва семантик-грамматик жиҳатдан ўзаро боғланиши; мантиқий қоидалар; гапни гапга боғловчи воситалар; диалогда тиниш белгилари; сарлавҳа, синтактик қурилмалар бойлиги матн тузилишини ўргатиш билан боғлиқ таълим мазмунини ифода этади.

Бошланғич синфларда ўқувчиларнинг боғланишли нутқини ўстиришда уларни матн тузишга, турли синтактик қурилмалардан фойдаланишга ўргатиш алоҳида аҳамиятга эга. Матнга диалогик парчаларнинг киритилиши синтактик алоқаларнинг янада бойишидан далолат беради. Лекин айни шу масалада бир қатор қийинчиликлар бор. Уларни ўз вақтида бартараф этмаслик, таълимий чоралар кўрмаслик матнга диалог киритиш билан боғлиқ хатоларнинг юқори синфларда ҳам давом этишига сабаб бўлади.

«Диалог гаплар» тушунчаси бошланғич синфлар «Она тили» давлат таълим стандартида матннинг тузилишига доир ўрганиладиган билимлар сирасида ўз ифодасини топган[3]. Диалог (диалог гап, диалогли матн) табиатан кўчирма гап билан боғлиқ.

Бошланғич синфлар учун она тилидан яратилган дарсликларни ўрганиш шуни курсатадики, уларда келтирилган бир қатор матнлар таркибида диалоглар мавжуд. Гап шундаки, кўчирма гапда тиниш белгиларини аниқлаш

топшириқларида кўчирма гап билан муаллиф гапи орасида қўйиладиган тиниш белгиларигагина эътибор қаратилиб, хат бошидан қўйиладиган тире тилга олинмайди.

Шундай қилиб, таълим узбек ва қорақалпоқ тилларида олиб бориладиган мактабларнинг бошланғич синф она тили дарсларида 1-4-синф учун она тилидан яратилган дарсликларда берилишига кўра матн ва унинг қурилишига доир қуйидаги материаллар мавжуд:

1. Расмга қараб ёки бирор мавзуда матн тузиш талаб этиладиган машқлар.

2. Тарқоқ ва ўзаро боғланган гапларни таққослаш асосида қай бири матн эканлигини аниқлашга доир машқлар.

3. Матннинг таърифи ва тавсифи.

4.Матнни ўқиб, ундаги гаплар сонини, гаплар чегарасини аниқлаш, уларни белгилаш (гапнинг биринчи сўзини бош харф билан ёзиш, охирига тиниш белгисини қўйиш) талаб қилинадиган машқлар.

5. Матнни, унинг қисм ёки бўлимларини хат бошидан бошлаб ёзишга доир таъкидлар.

6. Матннинг қисм ёки бўлимларини ажратишга доир топшириқларни бажаришга доир машқлар.

7. Матндаги гапларни мазмунига кўра изчил жойлаштиришга доир машқлар (гапларнинг изчиллиги).

8. Савол асосида матннинг охирини хулосалаш, хулоса-гапни айтиш мазмунидаги топшириқлар.

9. Матндан олмош билан алмаштирилган сўзни аниқлашга доир машқлар.

10.Матнга, унинг қисм ёки бўлимларига сарлавҳа топиш ва матнни кўчириш сўралган машқлар.

11. Матндаги гапларда қўйилган тиниш белгиларини, гапларнинг чегараси қандай белгиланганини тушунтиришга доир машқлар.

12. Матндаги гапларнинг ўзаро қандай боғланганини изоҳлаш талаб

этиладиган машқлар.

13. Матндан унинг асосий мазмунини ифода этадиган гап ёки гапларни аниқлаш сўралган машқ топшириқлари.

14.Матнга доир шу дарсда ўтилган мавзу билан боғлиқ шартларни бажариш.

15.Матндан унинг асосий мазмунига алоқадор бўлмаган гапларни аниқлаш талаб этилган машқлар.

Методик адабиётларда ўқувчиларнинг матн тузишидаги ютуқ ва камчиликларга ҳам тўхталиб ўтилган.

Методист олим М.Саидов 5-синф ўқувчиларининг нутқини ўрганар экан, қуйидаги камчиликларни ажратади: «Ўқувчи фаолиятида тез-тез дуч келадиган сўз қашшоқлиги, фикрни мантиқан тўғри баён қила олмаслик, фикрни мустақил изчилликда бера олмаслик, баён қилиниши лозим бўлган фикрларни мантиқий бўлакларга тўғри ажрата олмаслик, мавзу талабидан четга чиқиш сингари ҳоллар тафаккурнинг етарли даражада ривожланма-гинлиги, қайта хотирлаш характеридаги ўқув топшириқларидан кенг фойдаланиш натижасида юзага келади»[2]. Қайта хотирлаш характеридаги ўқув топшириқлари асосан, гапларни ёки матнни уқиб саволларга жавоб бериш, матн мазмунини қайта ҳикоя қилиш иборат деб ҳисобласак, бошланғич синфлар учун она тилидан яратилган дарсликларда ҳам шундай топшириқлар катта ўрин эгаллаган.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш зарурки, бугунги кунда ўқувчилар яратаётган матнларда матннинг ташкилий тузилишини таъминлаш билан боғлиқ типик ва турғун хатолар кўп, бунга ўқитувчиларнинг ўқувчиларга матн тузилишини етарли даражада ўргатмасликлари, бошлангич синфлар учун она тилидан яратилган дарсликларда дастурий ҳажмда матний билимлар берилмаётганлиги, тегишли кўникма ва малакаларни шакллантиришга қаратилган машқ ва топшириқлар тизими мавжуд эмаслиги, таълим ўзбек ва қорақалпоқ тилларида олиб бориладиган бошлангич синфларда она тили ўқитишга

доир методик адабиётларда ушбу йўналишдаги тавсиялар озлиги сабаб булмокда.

Адабиётлар

1. Boshlang'ich ta’lim bo‘yicha yangi tahrirdagi Davlal ta’lim standard. Ona tili. Tuzuvchilar: Q. Abdullayeva, R.Safarova va boshq. // Boshlang‘ich ta’lim. - 2005.5-son. - 6-bet

2. Сайдов М.Узбек мактабларининг 5-синфларида она тили таълими жараёнида тафаккурни ривожлантирувчи ўқув топшириқлари ва улардан фойдаланиш методикаси. Пед. фанлари номзоди дисс. Автреф., 1999.-4-бет.

3. Харченко О.О. Через постижение «тайн языка» - к текстовой компотенции // Начальная школа – 2007. № 5. 38-бет.

4.Юртаев С.В. Влияние тенденции речевого развития на организацию образовательного процесса. Начальная школа. 2007. -№ 5. — С. 34-35.

2-SEKCIYA
BOLAJAQ OQÍTÍWSHÍLARDÍ TAYARLAWDA INNOVACION PEDAGOGIKALÍQ TEXNOLOGIYALARDAN PAYDALANÍW HÁM OLARDÍ JETILISTIRIW JOLLARÍ

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРНИНГ КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Пазылова Меруерт Ермекбаевна, Педагогика кафедраси профессори в.в.б., педагогика фанлари доктори
Нукус давлат педагогика институти, Нукус шаҳри.

Ҳозирги кунда ҳам олий таълим тизимида компетенциявий ёндашув асосида талабаларнинг касбий ҳамда назарий билимларини ривожлантиришнинг муайян шакл ва методлари ҳамда ушбу мақсадга йўналтирилган таълимнинг мазмунини аниқлашга кучли эҳтиёж сезилмоқда. Таълим мазмуни таркибида буюк алломаларнинг педагогик таълимотлари, улар томонидан яратилган ва қўлланилган дидактик воситаларга алоҳида ўрин ажратиш орқали талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантириш алоҳида долзарблик касб этмоқда. Бунинг учун олий таълим муассасаларида талабаларнинг интеллектуал жиҳатдан ривожланган, билиш имкониятлари кенг, фаол субъект сифатида намоён бўлиши учун қулай шароит яратиш лозим.

Талабалар биринчи навбатда ўзларининг ижтимоий нуқтаи назарлари ва билиш имкониятларини намоён эта олишлари керак. Олий таълим муассасаларида таълим-тарбия жараёни бўлажак мутахассиснинг имкониятларини кенгайтириш ва касбий ривожланишини таъминлашга хизмат қилади.

Олий таълим муассасаларидаги таълим жараёни мақсадга йўналтирилган ўқув-тарбия тизими сифатида ташкил этилади. Ушбу

жараёнда бўлажак ўқитувчининг келгусидаги педагогик фаолияти учун зарур бўлган касбий ва назарий билимлар, кўникма, малака, компетенциялар ҳамда ижтимоий тажрибалар ўзлаштирилади. Бу ўз навбатида бўлажак ўқитувчиларни касбий ҳамда ижтимоий жиҳатдан шакллантиришга, ижодий лаёқатлари, маънавий-маданий дунёқараши ҳамда эътиқодини ривожлантиришга хизмат қилади.

Махсус ташкил этилган педагогик жараён талабаларнинг ахлоқий-эстетик нуқтаи назардан касбий-ижодий, эътиқоди ва ўқув-билиш фаолиятининг ривожланишига хизмат қилади. Таълим жараёнида талабаларга билимлар тизими, кўникмалар ва фаолият тажрибаси, таълимотлар фаол билиш жараёнида тақдим этилади. Бу жараёнда талабаларнинг идроки ва тасаввури ривожланиб, ижтимоий тажрибани ўзлаштириш, у ҳақида фикрлаш ва ундан фойдаланиш имкониятлари кенгаяди.

Билиш фаолияти умумий маънода хиссий идрок, назарий тафаккур ва амалий фаолият бирлигидан иборат. У инсон фаолиятининг турли босқичларида турлича намоён бўлиб, муносабатлар тизимини ифодалайди. Ўқув-билиш фаолияти жараёнида шахснинг билиш кўникмалари ўзига хос характер касб этади.

Ўқув жараёнида талабалар тажрибалар ўтказиш, лойиҳалаш, мустақил изланишларни амалга ошириш, амалий топшириқлар, тадқиқотчилик вазифаларини бажариш каби билиш фаолиятларини амалга оширадилар. Ўқув-билиш фаолиятини ривожлантириш замонавий педагогик жараённинг кўп сонли етакчи муаммоларидан биридир. Унинг долзарблиги ўқитишнинг қулай воситалари ва технологияларини излаб топишда намоён бўлади.

Педагогик-психологик йўналишдаги тадқиқотларда шахс фаоллигига икки нуқтаи назардан ёндашилади:

- инсон шахсий ҳаракатларининг ўзига хос хусусиятлари ва фаолиятининг динамик характерга эгалигини ифодловчи ҳодиса сифатида;

- инсоннинг ўзаро ички алоқаларга киришиш, моддий-маънавий бойликларни ўзлаштириш орқали ижодкорлик, мулоқотга киришиш лаёқатини ифодаловчи кўрсаткичи сифатида.

А.В.Петровскийнинг [Петровский.; 24] таъбирича, шахс ушбу икки ёндашувнинг уйғунлашувини ифодаловчи фаол субъект сифатида намоён бўлади. Шахснинг фаоллиги унинг ички ҳолати билан боғлиқ тарзда вужудга келиб, хатти-ҳаракатларида намоён бўлади.

Бир сўз билан айтганда, фаоллик шахснинг фаолияти билан боғлиқ ҳолати ёки ҳаракатларини ифодаловчи тушунчадир. У ўқитишнинг даражаси ва сифатини белгилаб, таълим олувчиларнинг ички қўзғатувчиларига нисбатан муносабатини ифодалайди. Улар қўзғатувчилар, қонун-қоидалар, ҳулқ-атвор ва фаолият мотивлари, қизиқишларнинг йўналишлари сифатида намоён бўлади. У шахснинг ички ҳолатида намоён бўлиб, ташқи ҳаракатларида ўз ифодасини топади.

Ўқув жараёнидаги фаоллик талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятлари ва профессор-ўқитувчиларнинг фаолияти сифатида намоён бўлади. Таълим жараёнида ижобий натижага эришиш учун талабалар ўқув-билиш фаолиятини намоён бўлишга мажбурланмаслиги, балки ўзаро ҳамкорлик жараёнида бундай фаолликка эришишлари лозим. Профессор-ўқитувчилар билан талабаларнинг ўзаро ҳамкорликка асосланган муносабатлари таълим мақсадига эришиш имконини бериши лозим. Ушбу ўринда ўқитувчининг асосий вазифаси талабаларнинг билим ва ҳаракат усулларини эгаллаш жараёнларини бошқаришдан иборат бўлиши, таълим олувчилар эса ўқув-билиш фаолиятини муваффақиятли ўзлаштиришга интилишлар лозим.

Ўқув-билиш фаолиятининг натижаси билим, кўникма, малакалар ҳамда фикрий фаолият усулларини эгаллашдан иборат. Бунинг натижасида талабаларда билимларни ўзлаштиришга нисбатан мотивация ҳосил бўлади.

Мотивациянинг асосий жиҳати талабаларда ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришдан иборат бўлиши лозим. Фаолликнинг ижобий натижа бериши юқори даражадаги ҳиссиётларнинг ифодаланашига боғлиқ.

Муваффақиятли фикрлаш натижасида вужудга келадиган қизиқувчанлик, синчковлик, топшириқлар ечиш фаоллиги билан боғлиқ бўлиб, унинг асосини билиш қизиқишларининг изчил тарзда ифодаланиши ташкил этади.

Ўқишга нисбатан мойилликнинг намоён бўлмаслиги ёки пасайиши ўқув-билиш фаолиятларига оид кўникмаларнинг шаклланмаганлигига боғлиқ бўлиб, ўз навбатида таълим самарадорлигига сезиларли таъсир кўрсатади.

Ўқув-билиш жараёнига нисбатан мойилликнинг ривожланиши ҳамда ўқув жараёни метериалларининг тўғри танланиши талабалар фаоллигининг қуйидаги даражаларининг ўзаро мувофиқ келишини таъминлайди:

- фаолликнинг ифодаланиши талабаларнинг тушунишлари, эслаб қолишлари, тадбиқ этишлари, намуна асосида билимларни қўллаш усулларини ўзлаштиришлари;

- фаоллик талабаларнинг ўрганилаётган билимларнинг моҳиятини англашлари, уларни интерпретациялашлари, улар ўртасида алоқадорлик ўрната олишлари, ўзгарувчан шароитларда билимларни қўллай олишлари;

- ижодий фаоллик билимлар ҳақида назарий фикрлашга интилиш, муаммоларнинг ечимларини мустақил излаш, билиш қизиқишларининг жадал тарзда намоён бўлишида ўз ифодасини топади.

Педагогик амалиётда талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришнинг муайян воситалари ва технологиялари мавжуд. Улар талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришга йўналтирилган. Бундай воситалар ва технологиялар сирасига таълимнинг турли-туман шакллари, воситалари ва методларидан иборат бўлиб, мазкур воситалар ва методлар таълим жараёнида муваффақиятли уйғунлаштирилади. Натижада талабаларнинг фаоллиги ва мустақиллигининг ортиши таъминланади. Жумладан, Т.И.Шамова талабаларнинг ўқув-билиш фаоллигини шакллантиришга йўналтирилган қуйидаги талабларни кўрсатган:

- мазмунли блок талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантириш орқали уларда фикрий фаолликни ривожлантиришда асосий ўрин эгаллаши;

- фаоллаштириш воситалари билимлар ва фаолият усулларини жадал ўзлаштириш имконини бериши;

- талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштирувчи восита билимларнинг ҳар бир босқичи учун алоҳида-алоҳида танланиши кабилар [Т.И.Шамова.;34].

Ўқув жараёнини самарали бошқариш ва ўқув фанлари бўйича ўқув материалларини танлашда ўқув материаллари ва асосий тушунчавий аппарат орасидаги алоқадорликни таъминлаш талаб қилинади. Билимлар ва ўқув ахборотларини тизимлаштиришда талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришга хизмат қиладиган маълумотларга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Бундай ўқув материаллари сирасига алломалар томонидан яратилган илмий-оммабоп ва бадиий асарлардан олинган намуналар, тарихий-хронологик характердаги матнлар, ҳикматлар, мақолларни киритиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Петровкий А.В. Быть личностью /М.:Педагогика, 1990.-110 с.
2. Шамова, Т. И. Активизация учения школьников / - М.: Знание, 1979. - 96 с. - (Новое в жизни, науке, технике. Серия «Педагогика и психология»). - ББК 74.202

BASLAWÍSH BILIMLENDIRIW MODERNIZACIYASÍ DÁSTÚRIY TÁMIYNATÍN JETILISTIRIWDIŃ PEDAGOGIKALÍQ TIYKARLARÍ

Nauruzbaeva A.S. p.i.k.professor

NMPI Pedagogika kafedrası baslıǵı

Hár bir xalıqtıń tili óz tariyxına iye bolıp,sol xalıqtıń mádeniyatı, ilimi,texnikası rawajlanıwınıń fundamenti xızmetin atqaradı.

Tildi úyreniw arqalı oqıwshı qaraqalpaq xalqınıń mádeniyatınıń milliy ruwxıylıǵınıń rawajlanıwı menen tanısadı. Qaraqalpaq tilin úyreniw oqıtıwdıń

tárbiya, rawajlanıw menen birligi principi shıǵıs oyshıllarınıń pikirlerine suyeniwdiń áhmiyetin kórsetedi.

Yusuf Xas Xajib Balasaǵuni (1,11) bilim-bul shaxstıń rawajlanıwı hám ádep-ikramlıq jaqtan qáliplesiwi ushın fundament,al onı bahalawshı kriteriya adamlardıń sózleri yamasa qıyın jaǵdayǵa túsken waqtaı háreketi arqalı bilinedi dep túsinedi.Sonıń ushında ol sóylew mádeniyatına úlken ahmiyet beredi. Sóylew mádeniyatı(onıń mazmunı,sulıwlıǵı insannıń sana hám ádep- ikramlılıq jaqtan jetiskenligin kórsetedi.

Orta ásirdegi shıǵıstıń ataqlı oyshılı, Aristotelden keyingi ekinshi muǵallim atanǵan Farabiy bir qatar oqıtıw principlerin islep shıǵıwda úlken miynet etti.

Ol didaktikaniń principlerinen oqıtıw menen tárbiyanıń birligi principin, olardıń bir-biri menen baylanısın hám ózgesheliklerin ashıp berdi.

Ilim-pánde úyretiw sistemasın, tálim-tárbiyaniń insaniyliq sipatin, jeke ózgesheliklerin zárúrligin bayan etti. Adamlardıń jeke ózgesheliklerin aniqlap tálim-tárbiya tájiriybeli pedagog, oqıtıw shi tárepinen shólkemlestiriledi, basqarıladı hám belgili maqsetlerge baǵdarlanadı degen juwmaqqa keldi.

Ullı ensiklopedist alım, filosof, pedagog Beruniy sistemalılıq, kórgizbelilik, izbe-izlik, ilimiylik principlerine artıqsha áhmiyet berdi. Tálim menen tárbiyaniń birligi principineúlken itibar qarattı. Tálim hám tárbiyaniń ana tábiyatına sáykes bolıwınıń táreptarı boldi, adamdı tábiyattıń bir bólegi dep bildi. Kórsetpeli oqıtıw oqıwshılardıń jas hám jeke ózgesheligin esapqa alıp, bilimdi bekkem, puxta ózlestiriw principin alǵa qoydı.

Bilimdi ápiwayıdan quramalıǵa, belgiliden belgisizge, jaqınnan uzaqqa, ańsattan qıyınǵa, dálillewden juwmaq shıǵariwǵa qarsı oqıtıw dı usındı. Oqıtıw dıń sistemalılıǵına kelgende, pánlerdi ótiw izbe-izliginde oqıtıwdı álipbeden baslawǵa másláhát berdi.

Musılman shıǵısınıń úlken ensiklopedist alımı, dúnya ilimi menen mádeniyatınıń eń ataqlı wákilleriniń biri Ibn-Sino tálim-tárbiyanı baslawdan aldın balanı hár tárepleme úyreniwdi zárúr dep esapladı. Oqıwshılardı jeńilden awırǵa

ılayıqlı oqıtıw, oqıwshılardı óz betinshelikke úyretiw principleri Beruniydiń pedagogikalıq xızmetiniń bas principi boldı.

Ilim-pán, mádeniyat tarawında Orta Aziya xalıqların dúnyaǵa belgili etken ullı alım Ulıǵbek teoriyanıń ámeliyat penen baylanısı principin, sistemalılıq principin islep shıqtı. Sabaqlıqlardıń haqıyqıylıǵına, ilimiyligine, túsinikli apiwayı bolıwına qattı talap qoydı.

Joqarıda atı atalǵan ullı pedagoglarımız baslawısh tálimde oqıtıwdıń, tálimniń bilim beriwi menen bir qatarda jeke adamda insanıy sıpatlardı qáliplestiretuǵın, oqıtıw menen tárbiyaniń birligin tákrar-tákrar kórsetken edi.

Haqıyqatındada oqıtıw tárbiyasız bolıwı múmkin emes. Oqıtıw procesinde oqıwshılarda ulıwma insanıy hám milliy qádiriyatlar qáliplesedi. Jámiyette qabıl etilgen minez-qulıq qaǵıydalı negizde jaralsa watandı súyiwge hám xalqı ushın hadal miynet islewge ádetlenedi.

Oqıtıw barlıq waqıtta tárbiyalaydı. Baslawısh klasslarda ana tili sabaqları adamgershilik qásiyetlerdiń negizin qáliplestiriwde úlken múmkinshiliklerge iye. Olardı oqıtqanda tárbiyalıq maqset ámelge asırıladı. Hár bir sabaqtıń mazmuni, túri, metodları hám quralları oqıwshılarǵa kúshli tárbiyalıq tásir jasaydı. Sabaqtıń tárbiyalıq múmkinshiliginde muǵallimniń klass oqıwshılarınha dúnyaǵa kóz-qarastıń baslaması qoyıladı. Aqıl, ádep-ikramlılıq, dene, huqıq, miynet tárbiyası beriledi. Tárbiya oqıtıw menen birgelikte jetik insandı tárbiyalawǵa xızmet etedi, oqıwshılardı milliy-ǵarezsizlik ideologiyası ruwxında tárbiyalawǵa járdemlesedi. Ilimiy bilimlerdi iyelew dúnya qubılıslarına, tábiyat hádiyselerine, adam oylawına ilimiy qatnasıq jasawǵa úyretedi.

Ilimiy kóz-qaras rawajlandırıw tiykarǵı másele bolıp esaplanadı. Ol muǵallimlerden uzaq hám jobalı qızǵın jumıstı talap etedi. Sebebi isenim oqıwshınıń xızmeti, qılıqları menen minez-xulqınıń tiykarı bolıp xızmet etedi. Ana tilin oqıtıw procesinde muǵallim basqa pánler menen integraciyalanǵan tárizde sabaqtı shólkemlestiwi oqıw processin sapalı shólkemlestiriwge tiykar boladı.

Oqıtıw da ilimiylik principiniń talabı oqıwshılardı haqıyqıy ilimiy bilimler menen qurallandırıwdan,sonıń negizinde dúnya qubılıslarına,tábiyat

hádiyselerine,adam psixikasına ilimiy kóz- qarastı qáliplestiriwden ibarat .Sonıń ushında bul princip baslawısh klass oqıwshılarına ilimiy bilimniń hám ilimiy kóz-qarastıń baslamaların payda etiwdi názerde tutadı.

Oqıtıwdıń ilimiylik principi baslawısh klassta oqıtılatuǵın pánlerge, pánler boyınsha beriletuǵın bilim mazmunı hám oqıtıw metodlarına qatar talap qoyadı. Bilim mazmunı shın mánisindegi ilimiy bilimler kiritilmewi tiyis.Oqıwshılardıń oyı qubılıs,hádiyseden onıń mánisine,mánisinen jáne de tereńirek mánisine qaray,qubılıstıń ishki baylanısların ashıw menen zat hám hádiyselerdiń payda bolıwı,ózgeriwi,rawajlanıwın túsindiriwi kerek.

Zat hám qubılıstıń mánisin, ishki baylanısların,rawajlandırıw nızamların biliw,ilimiy teoriyalar menen qurallandırıw oqıwshılarda adam aqılınıń,obyektiv haqıyqatlıqtı biliwden ilimniń qúdiretine isenim payda etedi.

Ilimiylik principin ámelge asırıw oqıwshılardı tek ǵana ilimiy bilimler, pán tiykarları menen qurallandırıwdı emes,sonday-aq ilimiy bilim metodları menen qurallandırıwdı da maqset etedi. Bul oqıwshılardıń ilimiy bilimlerdi sapalı ózlestiriwine hám olardıń ilim- izertlew jumıslarına úyretedi.

Ilimiylik principin ámelge asırıw ásirese ana tili baǵdarlama, sabaqlıqlardı tayarlawda usı principlerdi esapqa alıw kerek .

Oqıtıw da sistemalılıq prinsipi oqıwshılardıń bilim, eplilik, kónikpelerdi qatar belgili tártipte ózlestiriwin talap etedi.

Oqıtıw da izbe-izlik prinsipi keyingi bólimlerdiń aldınǵı bólimlerden keyin úyreniliwiniń logikalıq tiykarlarınıń, keyingi bilimlerdiń aldınǵı bilimlerden kelip shıǵıwı, odan tiykarlanıwın talap etedi.

Sistemalılıq hám izbe-izlik prinsipi mámleketlik bilim ólsheminiń, oqıw jobası, oqıw baǵdarlaması hám sabaqlardıń tiykarı esaplanıwın, sonıń talabına muwapıq dúziledi.

Sonıń ushın baslawısh hám orta mekteplerde úyreniletuǵın pánler oqıw jobasında logikalıq tártipte jayǵastırılǵan. Oqıw baǵdarlamaları usı prinsipke tiykarlanıp hám bir pánge bólek-bólek dúzilgen .

Oqıw jobası hám oqıw baǵdarlamasında hám bir ilim-pán tarawınıń sisteması sáwlelenedi.

Oqıtıw mazmunınıń sistemalılıǵı hám izbe-izligi muǵallim menen oqıwshılar xızmetiniń sistemalılıǵı hám izbe-izligi menen toltırıladı.

Muǵallimnen sabaqtı shólkemlestirgende, bilimdi bayan etkende, tákirarlap bekkemlegende, oqıwshılardıń bilimin teksergende qatań sistemalılıq hám izbe-izlik talap etiledi

Sistemalılıq hám izbe-izlik prinsipi oqıwshılardıń ulıwmalastırıw usılların jetilistiredi, zat, qubılıs hám túsiniklerdiń ishki baylanısların sanalı ózlestiriwine járdem beredi.

Baslawıshbilimlendiriw orta mektep oqıw pánleri, hám túrli ilimler tiykarı esaplanadı, sonlıqtan izbe-izlikte úyreniliwi zárúr.

Sebebi oqıtıwdıń sisteması óz-ara baylanıs sistemasında, izbe-izlikte úyreniliwi zárúr. Sebebi oqıtıwdıń pánlik sisteması oqıwshılardıń ilimiy hám sistemalasqan bilimlerdi ózlestirip alıwınn támiyinleydi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Ахметова А. Педагогические воззрения Юсуфа Хас Хаджиба Баласагунского: Автореф. дисс. канд. пед. наук.-Т., 1990.-24 с.

2. Беруний А.Р. Избранные произведения. -Т: Изд-во Акад. наук Узбекистана, 1963.-727 с.

3. Nauruzbaeva A.S.Embergenova A.A.Linguodidaktic fundamentals of teaching students how to make sentences in Karakalpak language lessons International journal on integrated Education August2020 Vol.3No8(2020)DOI; doi.org?10.31149?ijie.v.3

OQÍWSHÍLARDÍ TÁLIM PROCESSINDE NAWQÍRAN JASLAR ETIP, TÁRBIYALAW

T.Saparbaev .p.i.k. doc ., D.Allaberdiyev

NMPI Pedagogika fakulteti 2-kurs student

Nawqıran túsinigi hár tárepleme rawajlanǵanliq sawatliliq, tárbiyalanǵanliq, óz betinshe erkin pikirley aliw, óz aldina maqset etip qoyip oni orinlay aliwshiliq, fizikaliq hám aqiliy jaqtan sap deneli, salamat oy pikirlilik, úlkenge húrmet, kishige izzet siyaqli belgilerdi óz ishine aladi. Oqıwshılardıń nawqiran awlad bolıp qáliplesiwi oniń milliy ǵáresizlik ruwxında tárbiyalanǵanlıǵı eń dáslep o‘tmishin, milliy qádiriyatlari, dinin, tilin, dástúrlerin biliwi menen de baylanisli. Pedagogikada milliy tárbiyaniń eń basil maqseti hár tárepleme bilimdan, sawatli, tártip intizamli jámiyetimizdiń alǵa ilgerlewine óz úlesin hám qádemin teńdey qosa alatuǵin insanlardi tárbiyalaw bolip tabiladi. Bunda pedagoglardiń basil maqseti oqıwshılardi duniya júzi bilimi ólshemi negizinde dúzilgen mámleketlik bilimi ólshemine muwapiq oqıtıw, maǵliwmatli etiw hám oniń nizamlarin úyreniw, oqıwshı jaslardi nawqiran shaxs sipatinda tárbiyalaw bolip tabiladi. Al hár bir nawqiran jaslarimiz bul ǵáresizligimizdiń erteńi, jámiyetimizdiń tayanishi erkinligimizdiń girewi dep bahalawǵa boladi. Demek bul ushin búgingi kunde mekteplerde muǵallimlerimiz tiykarinan oqıwshılardi jámiyette erkin pikirliytuǵin óz pikiri hám belgili dárejedegi duniya ko‘z – qarasina iye, ruwxiy jaqtan jetilisken nawqiran insan bolip dosliq munásibette jasaw ko‘nlikpesine iye insanlardi tárbiyalaw ushin tálim tárbiya jumislarin talap dárejesinde alip bariwi kerek. Ásirese oqıtıw barisinda oqıwshılardi nawqiran insan sipatinda qáliplestiriwde búgingi kúnde keń túrde qollanilip atirǵan pedagogikaliq texnalogiyalar úlken áhmiyetke iye. Sebebi jańasha usillardi birgelikte islep oqıwshılardiń belsendiligin arttirip bariwǵa qollanilatuǵin toparlarda islew, sabaq barisinda ko‘birek erkin pikirler basqalardiń pikirin tińlaw, bir – birewge húrmet etiw, basqalarǵa úyretiw aniq hám qisqa dál juwap ayta aliwǵa tárbiyalap bariw siyaqli jumis usillarin tereń meńgerip qollanila aliw ko‘nlikpesine iye boliwimiz kerek. Atap aytqanda sabaq oqıtıw protsessinde qollanilatuǵin metodlar muǵallim oqıwshıniń keńrek, tereńrek mániste bilim aliwina imkaniyat jaratadi. Tek ǵana sabaqliqtaǵI bilimler menen shegaralanip qalmay al oqıwshıniń óz ustinde oylanip, izlenip, dóretiwshilik penen úyreniwine, úyrengenlerin tallap túsindirip bere aliwǵa da tárbiyalap baradi.

Oqıwshılardi nawqiran shaxs etip qáliplestiriwde olardiń ózin ańlawi óz betinshe erkin pikirliy aliwi basil ózgesheliklerden bolip sanaladi oqıwshılardi nawqiran insan spatinda tarbiyalawda tek mektepten tis yaki klastan tis islerde ǵana paydalanip qalmastan, al hár bir pandi oqıtıw barisinda tarbiya maselesine kewil awdariw zárúr dep esaplaymiz. Ásirese mektepte ádebiyat pánin oqıtıwda oqıwshılardi kámin insan sipatinda tarbiyalawda xaliq awizeki dóretpelerinen milliy qadiryatlarda paydalaniw úlken áhimiyetke iye. Búgingi bilimlendiriwde milliy qádiryatlarimizǵa unamli múnásebetler júzege kelmekte hám milliy qádiryatlardan tálim – tárbiya barsinda keń paydalaniw jolǵa qoyilmaqta. Sebebi oqıwshılardi kámil insan sipatinda tárbiyalawda, uliwma adamgershilik nátiyjelerdi rawajlandiriwda milliy ǵáresizlik ideyasiniń orni, xizmeti oǵada áhmiyetli ekenligin táli – tárbiya islerinde ilimiy túsiniklerr kónlikpe hám uqipliliqlar qáliplestirilmekte. Oqıwshılardi nawqiran jaslar etip tarbiyalawda xaliq dástanlariniń tutqan orni áhmiyetli. Sebebi onda tárbiya boyinsha kóp jilliq tájiriybelerdi úyreniw, oni tárbiya, oqıtıw protsessinde qollaniliw házirgi waqitta aktual mashqalalardan sanaladi. Nawqiran jaslardi tárbiyalaw máselesinde elimizde milliy ǵáresizlik ideyasi oniń tiykarlari hám tiykarǵı principleri islenip shiǵildi. Qaraqalpaq xalqi dástanliq shiǵarmalarǵa oǵada bay. Dástanlardaǵi pedagogikaliq imkaniyatlardi toliq úyreniw, pedagogika ilimi aldindaǵi máselelerden biri. Xaliq dástanlarinda oqıwshılardi kámil insanlar sipatinda tárbiyalawdi olardi óz watanin qorǵawǵa úyretiw, eldiń ǵárezsizligin saqlaw máseleleri ortaǵa taslanadi. Misali: “Alpamis” dástani uliwma bilim beretuǵin mekteplerdiń 8 – klasslarinda ótilip onda eldi sirtqi jawlardan qorǵaw, eldiń abadanliǵina, tinishliǵina erisiw basil wáziypa etip qoyǵan. Sabaqqa kiritilgen basqada dástanlarda jas awladti hár tárepleme fizikaliq jaqtan shiniqqan, eli ushin qayǵiratuǵin ǵárezsizlik, erkinlik ushin janin beretuǵin etip tárbiyalaw wáziypalari qoyilǵan. Bunda oqıtıwshi dásatn mazmunina oqıwshılardiń aniq túsiniwi ushin joqarida atap kórsetkenimizdey bir qansha usillardan paydalaniw, rollerge bólip oqip úyreniw, dástan mazmuni boyinsha diskussiya sabaqlarin ótkeriw, dástanniń tárbiyaliq mazmuni sáwlelengen erkin temada shiǵarma jumisin jaziw, test

sorawlari arqali oqıwshılar túsinigin aniqlaw úlken pedagogikaliq áhmiyetke iye. Oqıwshılardi nawqiran jaslar sipatinda tárbiyalawda uliwma bilim beretuǵin mekteplerde hár bir oʻtkeriletuǵin pánniń tutatuǵin orni ayriqsha. Misali: ayriqsha oqıwshılarda olardiń qiziǵiwshiliǵina, qábiletine qaray jámiyetimizdegi islep shiǵariw, óndiriske islewge tayarlaw ushin, ásirese oqıwshılardiń texnikaliq dóretiwshiligin asırıwda kishi mektep jaslarında miynet hám súwretlew óneri sabaqlarinda oqıtıw protsessi arqali jetiklikke tárbiyalaw usi pán oqıtıwshisinan juwapkerlik hám sheberlikti talap etedi.

Mektep oqıwshılardiń shaxs ózgesheliklerin tárbiyalaw ushin oqiw doʻretiwshilik mazmuninda shólkemlestiriwi kerek dep esaplaymiz. Kópshilik jaǵdayda oqıtıw processiniń oqıtıwshiniń oqıwshılarǵa tek maǵliwmatlar beriwi menen ǵana sheklenedi. Al oqıwshılar sol maǵliwmatti eslep qaliwshilar túrinde qatnasadi.

Demek bul kóz qarastan qaraytuǵin bolsaq miynet sabaqlarinda oqıwshılar teoriyaliq túsiniklerdi ámelliyatta qollanila biliw, hár qanday buyimda óz oylaw qábileti dóretiwshiligi menen isley aliwi kerek. Bul nawqiran insan sipatinda oqıwshını tek kórsetilgen tapsirilǵan isti orinlawǵa ǵana emes, al oni óz oy- pikiri arqali dóretiwshilik nátiyjesinde óz betinshelikke de tárbiyalap bariw kerek dep esaplaymiz.

Oqıwshıniń estetikaliq jaqtan tárbiyalanǵanliǵi da oniń jetikliginiń bir kórnisi. Uliwma bilim beretuǵin mekteplerde súwretlew óneri sabaǵi oqıwshılardiń estetikaliq zárurliklerin toliqtirip, olardiń hár tárepleme ósiwine járdem beredi. Sebebi estetikaliq jetiklik bul uliwma insaniyliq mádeniyattiń rawajlaniwina óz tásirin tiygizdi. Uliwma bilim beriw mekteplerinde súwretlew óneri basqa pánlerden óz ózgeshelikleri menen ajiralip turadi. Bulhaqqinda pedagoglar nawqiran insan sipatinda oqıwshılardi tárbiyalaw barisinda tómendegilerdi ayriqsha atap koʻrsetedi. Oqıwshılardi nawqiran jaslar sipatinda qáliplestiriwde uliwma bilim beretuǵin pánlerdi milliy tárbiya negizine tiykarlap tálim-tárbiya jumislarin alip bariw ayriqsha pedagogikaliq áhmiyetke iye.

Paydalanǵan ádebiyatlar

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. - Т.: “ Ўзбекистон”, 2016.

2. Зиёмуҳаммедов Б. Педагогик маҳорат асослари. Ўқув қўлл.-Т.: ТИБ-КИТОБ, 2009. -183 б.

3. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. Darslik-T.: Iqtisod-moliya, 2011. - 420 b.

4. Кертаева Г.М. Основы педагогической деонтологии. 2019. 6-40 б.

MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIW SHÓLKEMLERINDE STEAM TEXNOLOGIYASÍNAN PAYDALANÍW METODLARÍ

Jumasheva G.X. pedagogika ilimleriniń doktorı, dotsent,
Tolıbaeva Adolat, Beknazarova Xurliman magistrler.

STEAM talim ortalıǵında balalar bilimge iye boladı hám tezlik penen odan paydalanıwdı úyrenedi. Sol sebepli, olar ósip úlkeygeninde hám turmıslıq máselelerge dus kelip, átirap ortalıqtıń pataslanıwı yamasa global ıqlım ózgerisi siyaqli bunday quramalı máselelerdi tek túrli tarawlardaǵı bilimlerge súyene otirip hám birgelikte islew arqalı sheshiw múmkinligin túsinedi. Bul jerda tek bir tema boyinsha bilimge súyeniw jeterli emes. Bunnan kórinedi, STEAM talim processinde mektepke shekemgi jastaǵı balalar ámelde atqarǵan xızmetlerin dóretiwshilik pikirlew arqalı túsindirip beriwge háreket etedi. STEAM jantasıwı biziń tálim hám tárbiyaǵa bolǵan kóz-qarasimizdi ózgertpekte. Ámeliy qábiletke itıbar berip, balalar ózlerıniń erk-ıqrarın, dóretiwshiligin, maslasıwshılıǵın rawajlandıradı hám basqalar menen sheriklik qılıwdı úyrenedi. Bul kónlikpeler hám bilimler tiykarǵı talim-tárbiya wazıypasın quraydı. Bul teoriya hám ámeliyattı birlestiriwdiń logikalıq nátiyjesi bolıp tabıladı. STEAM Amerikada islep shıǵılǵan. Ámeliy iskerlikte tájiriybe-sınaqtan tabıslı ótti hám pán, texnologiya, injenerlik hám matematika sıyaqlı pánlerdi birlestiriwge qarar qıldı hám STEM (pán, texnika, injenerlik hám matematika) sisteması sol tárzde qáliplesti. Keyinirek bul jerde Art qasıldi hám endi STEAM aqırına shekem qáliplesti. Balalar bul temalar, anıǵiraq

qilip aytqanda bul pánlerden bilimleri keleshekte olardıń joqarı maman qánige bolip jetisiwine járdem beredi, dep esaplaydı. Nátiyjede balalar jaqsı bilim alıwǵa umtıladı jáne onı tezlik penen ámelde qollaydi.

STEAM bul - **S** -science, **T**- technology, **E**- engineering, **A**- art hám **M**- mathematics. Anglichan tilinen ózbek tiline awdarmalasaq, bul usınday boladi: *ilim-pán, texnologiya, injenerlik, kórkem-óner hám matematika***.**

STEAM balalarda: mashqalalardi keń qamralǵan halda túsiniw, dóretiwshilik jaqtan pikirlew, injenerlik jantasıw, sın pikirlew, ilimiy metodlardı túsiniw hám qollaw, dizayn tiykarların túsiniwge járdem beredi.

Bul jantasıw keleshekte balalarda turmıslıq mashqalalardi sheshiwde járdem beredi. Kóplegen rawajlanǵan mámleketlerde, atap aytqanda AQSH, Yaponiya, Izrail, Singapur, Rossiyada mektepke shekemgi talim shólkemlerinde balalardı dóretiwshilik hám oylap shıǵarıw qábiletlerin rawajlandırıw maqsetinde usı jantasıw metodlarınan nátiyjeli paydalanıp kelmekte.

Búgingi kúnde STEAM-talim dúnyadaǵı tiykarǵı tendensiyalardan biri retinde rawajlanıp atır hám ámeliyat jantasıwdı qollawda 5 tarawdı birden-bir oqiw sxemasına integraciyalawǵa tiykarlanǵan. Bunday talimniń shártleri onıń úzliksizligi hám balalardıń gruppalarda óz-ara ushırasıw qábiletin rawajlandırıw bolip, bunnan olar pikirlerdi almasadı. Sol sebepli, tiykarǵı talim programmasına tómendegiler Lego-texnologiyalar, balalar izertlewleri sıyaqlı logikalıq pikirlewdi rawajlandırıw modulları kiredi.

STEAM jantasıwı sebepli balalar tábiyattı túsinip, dúnyanı úzliksiz úyrenedi hám usınıń menen qızıǵıwshılıqların, injenerlik pikirlew usılın, sın kóz qaras jaǵdaylardan shiǵiw qábiletin, jámáátlik jumıs qábiletin rawajlandırıw hám liderlik,óz-ozin kórsete aliw tiykarların úyrenedi,óz gezeginde, balalar rawajlanıwınıń tupten jańa dárejesin támiyinleydi.

STEAM programmaları da aktiv baylanıs hám gruppa jumısı menen ajiralıp turadı. Talqılaw basqıshında olar pikir bildiriwge qorqpasliqqa úyrenedi. Kóbinshe stol átirapında otirmaydi, ózleriniń dızaynları tiykarındaǵı «ónim»lerdi sınaqtan

ótkeredi hám rawajlandıradı. Olar hámme waqıt sheriklikti támiyinleytuǵın jámáátte tárbiyashilar hám olardıń doslari menen ushırasıw menen bánt boladi.

Mektepke shekemgi jastaǵı STEAM tálimi wazıypası qızıǵıwshılıqtıń rawajlanıwı ushın dáslepki shárt-shárayatlardı jaratıw bolıp tabıladı. Balalar ushın tábiyat pánleri hám texnikalıq pánler boyinsha, orinlaǵan jumıstı jaqsı kóriw, qızıǵıwshılıqtı rawajlandırıw ushın tıykar bolıp tabıladı. STEAM balalar ushın júdá qızıqlı hám dinamikalıq bolip, balalardıń zerigiwlerine tosqinliq etedi. Olar waqıt ótip atirǵanliǵin sezbeydi, lekin olar sharshamaydi da. Raketalar, kópirler, ımaratlar qurıw, elektron oyinlar, fabrikalar, logistika tarmaqların jaratıw, teńiz astı kemeleri, ilim hám texnologiyaǵa qızıǵıwshılıq tarmaqların jaratıw, teńiz astı kemeleri, ilim hám texnologiyaǵa qızıǵıwshılıq artıp baradı.

STEAM tálimi 6 basqıshdan ibarat: soraw (wazıypa), dodalawlar, dizayn, qurılıs, test hám jetilistiriw. Bul basqıshlar úzliksiz túrde joybar jantasıwınıń tiykarı bolıp tabıladı.Óz gezeginde sheriklik yamasa túrli múmkinshiliklerden birgelikte paydalanıw dóretiwshilik tiykarı esaplanadı. Sonday etip, bir waqıtta balalarda pán hám texnologiyalardı qollaw, jańa innovatsiyalardı jaratıw múmkin.

STEAM talim texnologiyası jańasha oqıtıw metodikası bolip, dástúriy oqıtıw metodikasınan ayrıqsha metodika esaplanadı. Ol bir waqittıń ózinde 4-pán (Science), texnologiya (Technology), injenerlik (Engineering), súwretleytuǵın kórkem-óner (Art), matematika (Math) boyinsha integraciyalasqan oqıtıw sisteması bolıp tabıladı. STEAM pán boyinsha emes, bálki temalar boyinsha integraciyalasqan oqıtıw sisteması bolıp tabıladı. STEAM tálimi ámeliy shiniǵiwlar járdeminde ilimiy-texnikalıq bilimlerdi real turmısta qollw túsiniledi.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkeminde STEM texnologiyası tálimiy joybar hám eksperimental izertlew jumısların shólkemlestiriw arqalı ámelge asıriladı. STEM texnologiyası arqalı tárbiyashi rawajlandıratuǵın ortalıqtı jaratadı. Usınıń menen birge, tárbiyashilar túrli iskerlik túrleri, oyinlar ushın qollanbalar hám úskeneler, ǵárezsiz iskerlik ushın materiallardı tayarlaw processlerin úyrenedi.

Ádebiyatlar

1. “Ilq qadam” Maktabgacha ta’lim muassasasining Davlat o‘quv dasturi. T.: BMT Bolalar jamg‘armasi (YUNISEF), 2018.

2. Явдокимова Е.С. Технология проектирования в ДОУ. – М.: ТС Сфера, 2006. – 64 с.

3. Г.Богданович. Дополнительная общеразвивающая программа «Мульт-студия «Мой мир». Свердловская област, 2018 г.

O‘QUVCHILAR TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHDA MILLIY XUSUSIYATLARNI TA’SIRI

M.M.Djolimbetova Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti
Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori

O‘zbekiston Respublikasi o‘z mustaqilligini jahon miqiyosida yil sayin barqarorlashtirib borar ekan, uning istiqboli bugungi avlodning, bilimdon, ma’naviy jihatdan barkamol insonlar bo‘lib etishishiga bog‘liqdir. Bu o‘rinda inson ruhiyati qonunlarini o‘rganuvchi psixologiya fani va uning sohalari alohida ahamiyat kasb etadi. Insonni jamiyatimiz uchun to‘laqonli, faol, barkamol shaxs sifatida milliy xususiyatlarini shakllantirish, samaradorligini yanada oshirishda psixologiya ilmi va uning amaliyotda to‘g‘ri yo‘nalishga ega bo‘lishi juda muhimdir.

Mustaqillik, xalqimizni o‘z turmush tarzini, ya’ni umr mazmunini belgilash imkoniyatini berdi va ular milliyligimizga xos turmush kechira boshladi. Qayta uyg‘ongan qadriyatlarni istiqlol sari yo‘naltirib, milliy urf-odatlarni davr talablariga muvofiqlashtirishda g‘oyat muhim manba sifatida xizmat qilib, yosh avlodning ma’naviy kamolatida alohida rol o‘ynamoqda.

Hozirda har bir millatning milliy xususiyatlari asosida tarbiyalanayotgan bola, kelajakda dunyo miqyosida o‘z o‘rnini egallashda katta qiyinchiliklarni ham engib o‘tadi. Masalan, to‘g‘ilganidan boshlab bola oilasida o‘ziga «norma»ni shakllantirar ekan, u boshqa millatning o‘zaro milliy xususiyatlarini, urf odat,

manaviyat va madaniyatini tan olishda «ikkinchi qatlam» deya qabul qiladi yoki uni oʻz milliy xususiyatlari bilan solishtirib, taqqoslab oʻrganadi.

Haqiqatdan ham, har bir oʻquvchining axloqiy tushunchalarni qanday oʻzlashtirganini aniqlamay ular bilan yakkama-yakka munosabatga kirishish mumkin emas. Bu oʻrinda, farzandini komil inson boʻlib kamol topishni ezgu niyat qilgan ajdodlarimizning milliy maʼnaviy qadriyatlarni bola ongiga singdirib, uning kelajak rivojini taʼminlashga oʻz hissasini qushganligini koʻrishimiz mumkin. Masalan, bolaning ijobiy xis-tuygʻulari buyuk ijodiy faoliyatga sabab boʻlgani kabi, Vatanga, ilmga, saʼnatga, mexnatga, ijodiy faoliyatga qaratilgan ehtiroslar yutuq va gʻalabalarga olib boradi. Bu boʻlsa, mustaqil fikrlashi, ijodiy izlanishi uning aqliy faoliyat usullarini shakllantirganligidan darakdir.[2, 11]

Chunki tafakkur bilimlarni oʻzlashtirish voqeylikni bilish, voqea xodisalarni oʻziga oʻrnatilgan “norma”dan kelib chiqib analiz-sintez qilish, umumlashtirish asosida aqliy faoliyatini amalga oshirishda ifodalanadi. Tafakkur insonning barcha bilish jarayonlarida ishtirok etib shaxsning bilish jarayonlarining birligini taʼminlaydi.

Tafakkur sezgi, idrok xotira, xayolga nisbatan predmetlar va voqea-hodisalarni toʻla, aniq haqqoniy va umumiy tarzda aks ettiroʻvchi yuksak bilish jarayoni sifatida odamga tashqi olam muammolarini echish kalitini beradi. Ana shu boisdan inson tafakkuri orqali moddiy olam predmetlari va voqea-hodisalarini umumlashtirib, bevosita aks ettiradi, ular oʻrtasidagi muhim bogʻlanishlar, munosabatlar, xossalar va xususiyatlarni bilib oladi. Shu tufayli ham hozirgi kunda xar bir odamning ilmiy va amaliy faoliyati mahsulini tafakkursiz tasavvur etib boʻlmaydi. [1.463]

Inson tafakkuri tashqi olamni umumlashtirish darajasiga, muammoni echish vositasi xarakteriga, ob`ektning sub`ekt uchun yangiligi va shaxsning faollik koʻrsatish darajasiga koʻra bir necha yoʻnalishlarga ega. Tafakkur fikrlash faoliyati sifatida olib qaralganda, inson tomonidan u yoki bu muammoni xal etish jarayoni nazarda tutiladi. Mantiqiy tafakkur davomida muammo echimini qidirishni boshqarishda shaxsning xissiy kechinmalari muhim ahamiyat kasb etadi.

Lekin, yaqin davrgacha bizning ijtimoiy fanlar tizimida milliy hususiyatlarni shakllantirish masalalariga etarlicha baho berilmay kelindi. Hatto bolaning fikrlashi qaydan kelib chiqishini oʻylab ham oʻtirmadi. Buni aniqlashtirsak, bola oʻz soʻz boylinigi, nima yaxshi-yu, nima yomonligini, oʻzini toʻtishini, oʻz milliy xarakterini shakllantirishda avvalo oʻzi yashab toʻrgan oila, atrof muhit va undagi turmush tarzi bolada “norma” bilan qabul qilinadi va kelajakda shu oʻzi qoʻrgan kechirganlari asosida keyingi toʻrmush tarzini shakllantiradi.

Yaʼni soʻzlarni aniq tartibga boʻlib, bola ular nimani anglatishini va qayerda ishlatilishini yaxshi biladi va oʻzini shu rolga moslashtiradi. Bola katta boʻlgani sari va egallab borayotgan ilmi tufayli ham tushunchalarning oʻzaro boyishi vujudga keladi. Ana shu yoʻsinda bola maktabda va uyda tafakkurning rivojlanishini olib boradi.

Shunday ekan, hulosa qilib aytish mumkinki har bir oilada tarbiyalanayotgan bola avvalo oila taftini, milliy ruhni oʻzida mujassamlashtirishi shart. Soʻng atrof muhitidagi boshqa millat vakllarining milliy xususiyatlarini oʻrganishi orqali oʻz ilmiy dunyoqarashini psixologik jihatdan rivojlantiradi va boyitib boradi. Bu unda tafakkur operatsiyalarining shakllanishiga ularni analiz, sintez qilishiga va taqqoslab chiqishiga imkoniyat yaratadi. Oilada ota-ona, maktabda oʻqituvchilar bolaga har tomonlama oʻzini maʼnaviy boyitish maqsadida taʼsir oʻtkazib borsa, yaʼni gap soʻzlaridan, kishinishi-yu, oʻzini toʻtishi kabi holatlar bolada oʻzligini anglash va oʻz “norma”sini yaratib olishda katta ahamiyat kabs etishi mumkin.

Foydalangan adabiyotlar:

1. E.Gʻoziev. Umumiy psixologiya. Oʻzbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashiriyoti. Toshkent-2010

2. Z.T.Nishanova, Sh.T.Alimbaeva, D.X.Umirzoqov. Oʻquvchilarning milliy xususiyatlarni tadqiq etishning ilmiy – uslubiy asoslari. Toshkent-2018

BOLAJAQ TÁRBIYA PÁNI OQÍTÍWSHÍLARÍN OQÍTÍWDA INTERAKTIV METODLARDAN PAYDALANÍWDÍŃ ÓZINE TÁN ÓZGESHELIKLERI

Gaipov Dilshod Jumabekovich
Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutń
"Pedagogika" kafedrası úlken oqıtıwshısı, PhD

Ózbekstan Respublikası joqarı bilimlendiriw sistemasın 2030 jılǵa shekem rawajlantırıw koncepciyası joqarı bilimlendiriw sistemasın sociallıq taraw hám ekonomika tarmaqları zárúrliklerinen kelip shıqqan halda, ilim, bilimlendiriw hám islep shıǵarıwdıń bekkem integraciyasın támiyinlew tiykarında bilimlendiriw sapasın jaqsılaw, básekiles kadrlardı tayarlaw, ilimiy hám innovacion iskerlikti nátiyjeli shólkemlestiriw, xalqara sheriklikti rawajlantırıw maqsetinde islep shıǵıldı.

Búgingi kúnde tálim-tárbiya procesinde bolajaq tárbiya páni oqıtıwshıların oqıtıwda interaktiv metodlardan paydalanıwda tálim beriwshi tárepinen tálim alıwshılardıń qızıǵıwshılıqların arttırıw, olardıń bilimlendiriw procesindegi aktivligin turaqlı rawajlantırıp barılıwı, oqıw materialların kishi-kishi bóleklerge bólip, olardıń mazmunın ashıwda tálimniń interaktiv metodların qollaw hám tálim alıwshılardı ámeliy shınıǵıwlardı ózbetinshe orınlawǵa ıytermelew talap etiledi.

Interaktiv metodlar degende – tálim alıwshılardı aktivlestiriwshi hám erkin pikirlewge ıytermelewshi, bilimlendiriw procesiniń orayında tálim alıwshını aktiv qatnasıwǵa shaqıradı. Tálim alıwshı pútkil process dawamında qatnasadı [1]. Interaktiv metodlar oqıtıwshı menen oqıwshınıń aktiv múnásebeti, bir-birin túsiniwge tiykarlanadı. Interaktiv metodlardı oqıw procesine engiziwdiń maqseti – sabaq qaysı formada bolmasın, qay jerde ótkerilmesin, sabaqta oqıtıwshı oqıwshınıń sheriklikte islewin shólkemlestiriw bolıp tabıladı.

Interaktiv tálim (latınsha "internus" – ishki, óz ara) – oqıwshı (talaba)lardıń bilim, kónlikpe, tájriybe, belgili ádeplilik sapaların ózlestiriw jolında birgelikte, óz ara sheriklikke tiykarlanǵan háreketti shólkemlestiriwge tiykarlanıwshı tálim.

Interaktiv metodlardıń mazmunınan xabardar bolıwda, eń aldı menen, tayansh túsinik – “interaktiv” atamasınıń sózlik mánisi “interaktiv” (ing. “interakct”, “interaktiv”, “inter” – óz ara, birgelikte, “act” – háreket qılıw, is kóriw) túsinigi “óz ara, birgelikte háreket qılıw” mánisin ańlatadı.

Interaktivlik – bilimlendiriw procesiniń qatnasıwshılarınıń bilim, kónlikpe, eplilik, belgili ádeplilik sapaların ózlestiriw jolında birgelikte óz ara sheriklikke tiykarlanǵan háreketti shólkemlestiriw uqıplıǵına iye ekenligi.

Bolajaq tárbiya páni oqıtıwshıların oqıtıwda interaktiv metodlardan paydalanıwda tómendegilerge tiykarlanadı:

- Shınıǵıw-lekciya emes, bólki jámááttiń ulıwma jumısı.

- Topardıń tájriybesi pedagogtıń tájriybesinen kóp.

- Talabalar jas, sociallıq dáreje hám tájriybege kóre óz ara teń.

- Hár bir talaba úyrenilip atırǵan mashqala boyınsha óz pikirin aytıw huquqına iye.

- Shınıǵıwda talaba shaxsı kritikalanbaydı (pikir kritikalanıwı múmkin).

- Bildirilgen ideyalar talabalardıń iskerligin basqarmaydı, bálki pikirlew ushın xabar (maǵlıwmat) bolıp xızmet qıladı.

Bolajaq tárbiya páni oqıtıwshıların oqıtıwda interaktiv oqıtıw bilimlendiriw procesiniń tiykarǵı qatnasıwshıları – pedagog, oqıtıwshı (talaba) hám oqıwshılar (talabalar) toparı ortasında júzege keletuǵın sheriklik, qızǵın tartıslar, óz ara piker almasıw múmkinshiligine iyelik tiykarında shólkemlestiriledi, olarda erkin pikirlew, jeke qarasların ekilenbey bayan etiw, mashqalalı jaǵdaylarda sheshimlerdi birgelikte izlew, oqıw materialların ózlestiriwde oqıwshı (talaba)lardıń óz ara jaqınlıqların júzege keltiriw, “pedagog – oqıwshı (talaba) – oqıwshılar (talabalar) toparı”nıń óz ara bir-birlerin húrmet qılıwları, túsiniwleri hám qollap quwatlawları, ashıq múnásebette bolıwları, ruwxiy birlikke erisiwleri sıyaqlılar menen xarakteristikalanadı.

Búgingi kúnde bolajaq tárbiya páni oqıtıwshıların pange qızıǵıwdı oyatatuǵın oqıtıwdıń interaktiv metodlardan paydalanıw kerek: oqıw materialların nátiyjeli ózlestiriwge kómeklesiw; minez-qulq formaların qáliplestiriw; joqarı motivaciya,

kúsh, bilim, jámáátlik rux hám sóz erkinligin támiyinlew; hám eń zárúri, bolajaq qánigelerdiń kompleks kompetenciyalarına úles qosıw. Tómende bir neshe interaktiv metodlar analiz qılınadı:

Bumerang. Atılǵan buyımnıń atıwshıǵa qaytıp keliwin támiyinlewshi oraq tárizli atıw quralına bumerang delinedi. Tálimde bumerang metodınıń mánisi pedagog tárepinen taslanǵan mashqalalı másele yakı temanıń talaba-oqıwshılar tárepinen ózlestirilgen halda oqıtıwshıǵa awızeki yakı jazba formada qaytıwınan ibarat.

Sinektika. Bul metod ámeliy, seminarlar hám laboratoriya shınıǵıwları ushın qolay bolıp, “aqılıy húјim” metodına jaqın. Bunda talaba sabaqta qoyılǵan mashqalanı sheshiw boyınsha analogiyaǵa tiykarlanǵan halda óz pikirlerin, qarasların alǵa súredi. Bunda analogiya tuwrıdan-tuwrı, jeke, ramziy hám qıyalıy bolıwı múmkin.

Domalaq stol. Bul metod ámeliy shınıǵıw ushın qolay. Bunda oqıtıwshı tárepinen bir soraw jazılǵan bet kishi toparǵa beriledi. Talabalar ózleriniń atı-familiyaları hám sorawǵa juwapların jazıp, betti qasındaǵı talabaǵa uzatadı. Sol tárizde jazılǵan juwaplar jiynastırıp alınıp, talabalar qatnasıwında durıs emesleri óshirip shıǵıladı hám nátiyjeler bahalanadı.

Akvarium. Topardan úsh talaba ajıratıp alınıp olarǵa xana ortasındaǵı stol átirapına otırıwı hám qoyılǵan mashqalanı on minut ishinde birgelikte oylasıp piker bildiriliwi soraladı. Bul úsh talaba akvariumdaǵı balıqlarǵa salıstırıw. Átirapta otırǵan baqlawshılar ortadaǵı talabalardıń pikirlerin dıqqat penen tıńlap, juwapların durıs hám durıs emeske ajıratıp jazıp baradı hámde oylasıq waqtında ózleriniń qarasların bayan etedi. Jeterli dárejede piker bildire almaǵan ortadaǵı talabalar óz orınların kúshli pikir bildirgen baqlawshı talabalarǵa bosatıp beredi. Hár bir mashqala boyınsha bildirilgen pikirler talabalar qatnasıwında oqıtıwshı tárepinen ulıwmalastırıladı.

Juwmaqlap aytqanda, bolajaq tárbiya páni oqıtıwshıların oqıtıwda interaktiv metodlardan paydalanıw bir waqıtta bir neshe máseleni sheshiw múmkinshiligin beredi. Bulardan tiykarǵısı – oqıwshı (talaba)lardıń qarım-qatnas alıp barıw

boyınsha kónlikpe hám epliliklerin rawajlantıradı, oqıwshılar arasında emocional baylanıslar ornatılıwına járdem beredi, olardı jámáát quramında islewge, óz doslarınıń pikirin tıńlawǵa úyretiw arqalı tárbiyalıq wazıypalardıń orınlanıwın támiyinleydi. Sol menen birge, ámeliyattan belgili bolıwınsha, sabaq procesinde interaktiv metodlardı qollaw oqıwshı (talaba)lardıń nervlıq zorıǵıwların joq etedi, olar iskerliginiń formasın almastırıp turıw, dıqqatların sabaq temasınıń tiykarǵı máselelerine qaratıw múmkinshiligin beredi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar dizimi

1. Davronov Pirnazar Ziyatovich - Yangi pedagogik texnologiyalar., Samarqand, -2008.

2. Interfaol ta’lim metodlarining psixologik asoslari uslubiy qo‘llanma SamDU nashr-2015 A.Saidov

3. R.Yo‘ldoshev, R.Xusainova, U.Bobojonova. Ta’limning interfaol metodlari(metodik qo‘llanma). Urganch-2011.

ЯНГИ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР МАЗМУНИ ВА ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТИНИ АНИҚЛАШ БОСҚИЧЛАРИ.

А.К. Кудайназаров. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори. Нукус инновацион институти. Нукус шахри

Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясида белгиланган ўқитиш методикасини такомиллаштириш, таълим-тарбия жараёнига индивидуаллаштириш тамойилларини босқичма-босқич татбиқ этиш йўналишларига мувофиқ тарзда метод бирлашмалар фаолияти янгича йўсинда ривожланади. Мавжуд методикаларга нисбатан чуқур ҳамда илмий ёндашув таъминланади. Ўқитувчи фаолиятининг мазмуни ва шакли қизиқарли, ўзига хос, бетакрор бўлади. Ўқув жараёни эса жозибали ва қизиқарли кечади. Ҳар бир ўқитувчи ўз инновацион фаолиятини лойиҳалаштиришда шахсан иштирок этар экан, янги тажрибалар, ёндашувлар ва ғояларни ўзлаштиради. Бу эса ўқитувчининг

касбий тараққиётида муҳим ўрин эгаллайди. Улар янги фикрлар ва ғояларнинг ташаббускори сифатида намоён бўла бошлайдилар. Шу билан бир қаторда, турли ташаббускор гуруҳларни бошқаришга киришадилар. Инновацион фаолиятни лойиҳалаш натижасида ўқитувчи методик ишларининг мазмуни янгиланади. У педагогик–психологик билимларни ўзлаштиришга эҳтиёж сеза бошлайди.

Педагогик фаолиятнинг мазмуни янги инновацион ғоялар билан бойитилади. Ўқитувчи методист сифатида ҳам фаолият кўрсата бошлайди. Ўқитувчи инновацион фаолиятини лойиҳалаш натижасида инновацион-методик жараёнларни осон бошқариш имконияти туғилади. Метод бирлашмалар фаолияти эса самарали ташкил этилади. Шундай йўл тутганда ижобий натижаларга эришилади. Шу билан бир қаторда:

- ўқитувчи инновацион фаолиятни лойиҳалаш тажрибасига эга бўлиши натижасида инновацион жараёнларни бошқариш воситаларини қўлга киритади. Мактабда методик ишларни ташкил этиш имконияти кенгаяди;

- ўқувчиларни ривожлантиришга йўналтирилган дастурнинг мақсади ва уни тадбиқ қилиш йўллари ойдинлашади;

- педагогик ижодкорликнинг асоси бўлган жараёнга тадқиқотчилик нуқтаи назаридан ёндашиш кўникмаси такомиллашади;

- ўқитувчининг ҳам педагог, ҳам методист сифатидаги маҳорати ортади;

- таълим бериш тажрибасининг мазмуни янгиланади;

- инновацион, методик ишлар тизими такомиллаштирилади, уларнинг самарадорлиги ортади.

Мавжуд адабиётларда ўқитувчининг инновацион фаолиятини лойиҳалашда унинг фаолияти педагогик жараённи бошқариш шакли сифатида яхлит тарзда қамраб олинади. Бунинг натижасида ўқув жараёни унга сарфланадиган вақт ва воситалар ижобий нуқтаи назардан ўзгаради. Инновацион фаолиятни лойиҳалаш мураккаб педагогик жараён бўлиб, у ўқитувчи фаолияти, ўқув вақти, имкониятлари ва воситалари орасидаги ўзаро алоқадорликни таъминлаш имконини беради.

Янги педагогик технологиялар ва дастурларни ўзлаштириш натижалари шуни кўрсатадики, инновацион методлар учун хос бўлган бир қатор хусусиятлар ва қонуниятлар мавжуд. Бунда ўқитувчининг ўз-ўзи ва фаолиятини аниқлаш босқичи вужудга келади. Улар қуйидагилар:

1-босқич – ўқитувчи технологиялар ва уларни қўллаш фаолиятини лойиҳалаш устида ишлайди; бунинг натижасида янги назарий ҳамда амалий маълумотларни ўзлаштиради, кенг кўламдаги педагогик имкониятлар очилади, бир қолипдаги қотиб қолган фаолиятга барҳам берилади;

2-босқич – лойиҳалаштирилган инновацион фаолият рўёбга чиқарилади; ўқитувчи янги технологияларни қўллай бошлайди; бунда сарфланадиган ресурслар камаяди, ўқитувчи амалий-методик материаллар тўплаш имкониятига эга бўлади, мавжуд бўлган майлларга қарши кураш барҳам топади, аниқ натижалар қўлга киритилади;

3-босқич – ўзлаштирилган тажрибалар ижодий ёндашилган ҳолда қайта ишланади ва такомиллаштирилади, бунда ўқитувчининг фаолияти босқичма-босқич янги сифат кўрсаткичларга эга бўлади, ўқитувчининг касбий педагогик фаолиятида янги қирраларнинг очилишига олиб келади.

Ўқитувчи ўз фаолиятини лойиҳалашда ўқувчилар билими изчиллигини таъминлашга эътибор қаратиши лозим. У ўз фаолиятини дидактик лойиҳа асосида қуришга интилиши муҳим аҳамиятга эга. Лойиҳада педагогик ҳодисалар, инновациялар уйғун тарзда ёндашилган ҳолда акс эттирилади. Лойиҳада таълимнинг бугунги кундаги мақсад ва вазифалари аниқ ифодаланиши зарур.

Ўқитувчи фаолияти лойиҳасида таълимни ташкил этишга технологик ёндашув ғояси акс этиши муҳимдир. Ўқитувчи инновациялар этолонидан бошлаб режалаштириш, таълим натижасини назорат қилиш, баҳолаш ва башорат қилишгача бўлган кенг қамровли фаолиятни амалга ошириши лойиҳада акс этади. Ўқитувчи инновацион фаолиятини лойиҳалаш тамойиллари, унинг таркибий қисмлари ва босқичлари ажратилиши зарур.

Фойдаланилган адабиётлар

1.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги “Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш Концепцияси” тўғрисидаги ПФ-5712-сонли Фармони

2.Абдуқодиров А. ва бошқалар. Таълимда инновацион технологиялар. – Т.: Истеъдод, 2008. -180 б.;

3.Азизходжаева Н.Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. – Т.: Молия, 2003. – 192 б.

HUQUQ FANLARIDA MATNLI AXBOROTLARNI VIZUALLASHTIRISH METODLARI

Bekbergenova Guljamila Saparbaevna

Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI tayanch doktoranti

Matnli axborotlarni vizuallashtirishda muayyan metodlardan foydalaniladi. An’anaviy ta’limda umumpedagogik ahamiyatga ega bo‘lgan ko‘rgazmalilik (ba’zi manbalarda ushbu metod “ko‘rsatmalilik” deb ham atalgan) metodi matnli axborotlarni vizuallashtirishning eng samarali metodi sifatida qo‘llanilgan. Axborot texnologiyalari shiddat bilan rivojlanayotgan mavjud sharoitda vizuallashtirish metodi mustaqil metod sifatida e`tirof qilinmoqda.

Vizuallashtirish metodlari taqdim etilayotgan axborotni tizimli, muayyan qoidaga muvofiq dinamik (o‘zgauvchan) yoki statik (turg‘un) grafika ko‘rinishida taqdim qiluvchi metodlar sanaladi. Bu turdagi metodlar murakkab tushunchalarni ajratib olish, tartibga solish, to‘g‘ri umumlashtirish, nazariy g‘oyalar va tajribalarni tahlil qilishga yordam beruvchi g‘oyalarning tug‘ilishini ta’minlaydi.

O‘z navbatida vizuallashtirish metodi bir necha guruhga ajratiladi. Elektron manbalarning birida mualliflar Ralf Lengler hamda Martin J. Eppler (Ralph Lengler & Martin J. Eppler) [1] da vizuallashtirish metodining quyidagi guruhlarga ajratilishi to‘g‘ri ekanini ko‘rsatib o‘tgan:

Standart miqdoriy o‘lchamlarga ega metodlar;

Semantik tarmoqlar yoki “Daraxtlar xaritasi” (“Tree maps”);

Muayyan andoza (qolip) yordamida muammo, kontseptsiya, g‘oyalar, rejalarni mantiqan tahlil qiluvchi metodlar.

Nomlari qayd qilingan metodlar quyidagi nazariy tavsiflarga egadir:

1. Standart miqdoriy o‘lchamlarga ega metodlar. Bu kabi metodlar sirasiga aylanaga shakldagi hamda sohalarni ajratuvchi diagrammalar, shuningdek, chiziqli grafikalar kiradi. Ushbu metodlar miqdoriy ma’lumotlarni o‘z ichiga olgan axborotlarni sxema shaklida yoritishga imkon beradi. Universal xarakterga ega ushbu metodlar taqdim etilayotgan ma’lumotlarni guruhlashtirish yoki ularni o‘zaro taqqoslashga xizmat qiladi. Standart miqdoriy o‘lchamlarga ega metodlar guruhlarga kiruvchi metodlardan umumiy o‘rta ta’lim maktablarida “Davlat va huquq” fanini o‘qitishda tegishli mavzularda foydalanish mumkin. Ushbu metodlarni qo‘llash, misol uchun, yo‘l-harakati qoidalarini buzganlik uchun belgilangan javobgarlik sifatida jarimalar miqdori, shuningdek, ma’muriy hamda jinoyat huquqida moddiy zararni qoplashga oid ma’lumotlardan o‘quvchilarni xabardor qilishda kutilgan natijalarni beradi.

2. “Semantik tarmoqlar” yoki “Daraxtlar xaritasi” (“Tree maps”) metodi. Metodni qo‘llash interfaol xarakter kasb etib, ta’lim oluvchilar o‘qituvchi rahbarligi yoki tanlangan talabaning etakchiligida semantik tarmoqlar (“Daraxtlar xaritasi”)ni shakllantiradi. “Semantik tarmoqlar” (“Daraxtlar xaritasi”) metodini qo‘llashda matnli axborotlar tasvir yoki sxema shaklida ifodalanadi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida “Davlat va huquq asoslari” fanini o‘qitishda “Semantik tarmoqlar” yoki “Daraxtlar xaritasi” (“Tree maps”) turkumidagi metodlardan muayyan huquq turi, masalan, ma’muriy huquq, fuqarolik huquqi, jinoyat huquqi, oila huquqi kabilarning o‘ziga xosligi, farqli jihatlari, asosiy tamoyillari, jamiyat hamda alohida shaxs (fuqaro) uchun ahamiyatli jihatlarini yoritish imkoniyati mavjud.

3. Muayyan andoza (qolip) yordamida muammo, kontseptsiya, g‘oyalar, rejalarni mantiqan tahlil qiluvchi metodlar. Bu kabi metodlar guruhiga kontseptual xaritalar, Gant diagrammasi kabilar kiritiladi.

“Kontseptual xarita” “Kontsept-xarita” yoki “Kontsept-diagramma” deb ham nomlanadi. Garchi “Kontseptual-xarita” boshqa turdagi sxemalarga ham o‘xshab ketsa-da, biroq, ulardan bir jihati bilan farqlanadi. Ya’ni, kontseptual-xaritada guruhlanayotgan ǵoyalarning tavsifi batafsil yoritiladi. Ǵoyalarning mohiyati turli figura (shakl)lar ko‘rinishida tasvirlanadi.[2]. Huquq fanlarini o‘qitishda “Kontseptual xarita”da, eng avvalo, huquq turlari, ularning maqsadi, yo‘nalishi, o‘ziga xos jihatlarini o‘rganishda foydalanish o‘quvchilar tomonidan fan asoslarini puxta o‘zlashtirilishiga yordam beradi.

O‘z mohiyatiga ko‘ra “Kontseptual-xarita” ko‘rgazmali tarzda asosiy mavzuni, shu bilan birga alohida mustaqil ǵoyalar, tasvirlar yoki so‘zlar va ularning tarkibi o‘rtasidagi aloqadorlikni yoritadi. Ular o‘rtasida sabab-oqibat aloqalari standart figura (shakl)lar to‘plamini, shuningdek, chiziqlar, belgilar va o‘q chiziq (strelka)ni tanlash orqali yoritiladi.[3].

Gant diagrammasi – rejalashtirilayotgan ishni belgilangan vaqt oraliǵida bajarilishini ifodalovchi metod bo‘lib, u XX asrning boshida Genri Gant tomonidan asoslangan. Unda rejalashtirilayotgan ishning boshlanishi, topshiriqlarning bajarilish muddatlari, nazorat qilinadigan o‘rinlar, mas’ul (bajaruvchi) shaxs to‘ǵrisidagi ma’lumotlar aks etadi. [3].

Huquq fanlarini o‘qitishda Genri Gant diagrammasidan muayyan yillarga mo‘ljallangan rivojlanish va davlat dasturlari mohiyati, vazifalari, ularning bajarilish muddatlari, kutilayotgan natijalarga oid ma’lumotlarni o‘zlashtirishda foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Mavzuga oid tegishli adabiyot va manbalar bilan tanishish natijasida yuqorida nomlari ko‘rsatilgan metodlar vizuallashtirishda ustuvor ahamiyat kasb etishiga ishonch hosil qilindi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Методы визализации информации // https://nitforyou.com/metod-vizualizacia.

2. Что такое концептуальная карта? // https://lucidspark.com/ru/blog/o‘hat-is-a-concept-map.

3. Обзор диаграмм Ганта и их применения в управлении агиле-проектами // https://www.atlassian.com/ru/agile /project-management/gantt-chart.

МОДУЛЛИ ЎҚИТИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ВОСИТАСИДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ИНТЕЛЛЕКТУАЛ СОҲАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАЗМУНИ

Кенесбаева Элмира Жолдасбаевна

Ажинияз номидаги Нукус давлат педагогика институти таянч докторанти

Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, “Педагогика фани Концепцияси”, “Ёшлар тўғрисида”ги Давлат сиёсати, Халқ таълими тизимини ривожлантириш концепцияси ва бошқа меъёрий ҳужжатларда интеллектуал жиҳатдан ривожланган ностандарт фикрлайдиган ёшларни камол топтириш ғояси илгари сурилган. Шу мақсадда ўқувчи-ёшларнинг интеллектуал соҳаларини ривожлантиришнинг илмий педагогик асосларини яратиш зарурияти кучаймоқда. Шунинг учун ҳам модулли ўқитиш технологиялари ёрдамида ўқувчиларни мантиқий фикрлашга ўргатиш имкониятларини кенгайтириш алоҳида педагогик аҳамиятга эга. Модулли ўқитиш жараёнида ўқувчилар янги ахборотларни таҳлил қилишлари, уларни мустақил равишда баҳолашлари, объектив муносабат билдиришлари, улардан ўз эҳтиёжлари ва ўқув мақсадларига эришиш йўлида фойдаланиш усулларини билишлари талаб этилади. Ўқувчиларни интеллектуал соҳаларини ривожлантириш учун уларни ижодий фикрлашга ундаш, ўз фикрларини бошқаларники билан қиёслашга лозим.

Модулли ўқитиш технологиялари доирасида мустақил ижодий фикрлаш асосида ўқитувчи ва ўқувчилар орасида диалог муҳити вужудга келади. Модулли ўқитиш технологиялари ёрдамида ўқувчиларда интеллектуал соҳаларини ривожлантириш натижасида ўқув жараёни ишчанлик руҳига эга

бўлади. Ҳар бир ўқувчи ўқув материалини қандай ўзлаштираётганлиги уни қиёслашлари ва мантиқий таҳлил қила олиш даражаларига кўра аниқланади.

Модулли ўқитиш технологияларини қўллаш асоида ўқувчиларда интеллектуал жиҳатдан ривожлантириш учун ижодий муҳит яратиш муҳим аҳамиятга эга. Бунинг учун ҳам ўқувчиларни эркин мушоҳадага ундовчи топшириқлар тизимини ишлаб чиқиш ва уларга тақдим этиш тақозо қилинмоқда. Модулли ўқитиш технологиялари асосида ташкил этиладиган ўқув жараёнида ўқитувчининг вазифаси ўқувчиларни интеллектуал соҳаларини ривожалантиришга хизмат қиладиган педагогик вазиятларини ташкил этишдан иборат.

Модулли ўқитиш технологиялари асосида ташкил этиладиган ўқув жараёнида ўқувчиларни интеллектуал соҳаларини ривожлантириш мақсадида ўқитувчи бир қатор ҳолатларга эътибор қаратиш лозим. Улар:

- ўқувчиларда таҳлилий тафаккурни ривожлантириш орқали уларда жонли мушоҳада қилиш кўникмаларини шакллантириш;
- ўқувчиларда турли фикрларни ўзаро қиёслаб баҳолаш кўникмасини таркиб топтириш;
- ўқувчилар олдига муаммоли топшириқлар қўйиб, уларни ечишга ундаш;
- ўқувчиларга муайян далилларни тақдим этиш асосида, ўқувчилар учун баҳс-мунозара вазиятини яратиш;
- ўқувчилар орасида ҳамкорлик муҳитини вужудга келтириш мақсадида ягона қатъий фикрни келишларини таъминлаш;
- ўқувчиларнинг ўзлаштирган билимларини фаоллаштириши учун уларга янгидан янги ўқув ахборотларни тақдим этиш кабилар.

Модулли ўқитиш технологиялари асосида ташкил этиладиган ўқув жараёнида ўқувчиларнинг фаол фикрлашга киришишлари,уларни муаммоли вазиятларни ҳал қилишга ўргатиш, ностандарт фикрлаш тажрибаси ҳосил қилиш муҳимдир.

Модулли технологиялар ёрдамида ўқувчиларни интеллектуал соҳаларини ривожлантириш таълим жараёнида узлуксизлик характерга эга бўлиши керак. Модулли технологиялар ёрдамида ўқувчиларни интеллектуал соҳаларини ривожлантиришга йўналтирилган педагогик жараён муайян илмий-методик таъминотга эга бўлиши лозим. Бунинг учун қуйидагиларни амалга ошириш зарур:

1. Ўқувчиларнинг интеллектуал соҳаларини ривожлантиришга хизмат қиладиган модул характеридаги ўқув топшириқларини танлаш ва тизимлаштириш;

2. Модулли ўқитиш технологияларини қўллаган ҳолда ўқувчиларнинг интеллектуал ривожланишлари учун ижодий муҳит яратиш;

3. Ўқувчиларнинг ностандарт фикрларни таҳлил қилиш ва синф жамоаси билан биргаликда баҳолаш;

4. Модулли ўқитиш технологиялари асосида ташкил этиладиган педагогик жараёнда ўқувчиларни интеллектуал соҳаларини ривожлантириш учун қулай педагогик-психологик муҳит яратиш ва амалга ошриладиган диалогда ҳар бир ўқувчининг фаол иштирок этишини таъминлаш;

5. Ўқувчиларни гуруҳдошлари томонидан баён қилинган фикрларини таҳлил қилиш ва мустақил баҳолашга ўргатиш;

6. Ўқувчиларда ўзлари томонидан баён қилинган фикрларга нисбатан қатъий ишончни ва гуруҳдошларининг фикрларига нисбатан толерант муносабатни таркиб топтириш;

7. Модулли ўқитиш технологияларини қўллаш жараёнида ўқувчиларнинг интеллектуал фаолликларини таъминлаш мақсадида мустақил бажаришлари учун топшириқлар бериш кабилар.

Ўқувчиларнинг интеллектуал фаолликлари қуйидагиларда намоён бўлади:

- интеллектуал фаоллик саволлар қўйиш ва қўйилган саволларга мақсадга мувофиқ тарзда жавоблар қайтаришда кўринади;

- ўқувчиларнинг интеллектуал фаолликларини намоён этиш учун улар олдига аниқ топшириқлар қўйилади. Мазкур топшириқлар уларнинг ижтимоий тажрибасидан келиб чиққан ҳолда шакллантирилади.

Ўқувчиларининг интеллектуал ривожланган даражалари мустақил ижодий ишлар ва ёзма ишларда яққол намоён бўлади. “Ёзувда,-деб таъкидлайди С.С.Ғуломов, фикрлаш жараёнини кузатиш мумкин бўлади ва бу ўқитувчи учун ҳам қулайлик яратади. Ёзаётган ўқувчи доимо фаол бўлади. У доим мустақил фикрлайди ва бунда у ўзида мавжуд бўлган барча билимлардан фойдаланади. У ўз фикрини мустаҳкамлаш учун етарли даражадаги ишончли далилларни қаторлаштириб ташлайди. Бундан ташқари у ўз табиати жиҳатидан ижтимоий характерга эга бўлади. Чунки, хат ёзувчи уни ўқийдиганга мўлжаллаб ёзади. Ўқувчи учун энг қимматлиси-ўқитувчининг унинг ишига қизиқиши ва унга ҳурмат билан қараши, ўз фикрлари тўғрисида синфдошлари, бошқа ўқитувчилар, ота-оналар ва ҳатто нотаниш кишилар билан ўртоқлашиш имкониятига эга бўлганлигидир”. Шунинг учун ҳам, ёзма ишларнинг мавзулари модул характерига эга бўлиб, ўқувчиларда интеллектуал фаолликни шакллантиришга хизмат қилиши назарда тутилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Сафарова Р.Г. Умумий ўрта таълим мактабларида модулли ўқитиш жараёнида қўлланиладиган педагогик технологияларни фанлар кесимида таснифлаш //Методик қўлланма - “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 11 б.т.

2. Батышев С.Я. Блочно-модульное обучение. – М.: Профессиональное образование, 2006.

3. Мордасова Е.Б. Технология модульного обучения. Режим доступа: //http://www.detskiysad.ru/.html

ОНА ТИЛИ ДАРСЛАРИДА СЎЗ БОЙЛИГИНИ ОШИРИШДА СЎЗ МАЪНОСИ ВА ТАРКИБИНИНГ АҲАМИЯТИ

Ж.А.Тузикенова
Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти
13.00.02 – Таълим ва тарбия назарияси ва методикаси
(бошланғич таълим) мутахассислиги таянч докторанти

Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғрисида”ги Қонун 2020-йил 23-сентябрда қабул қилинган бўлиб, ушбу қонуннинг бошланғич таълимга оид нормаларини ўрганар эканбиз, унинг 9-моддасига биноан бошланғич таълимнинг асосий вазифаси сифатида қуйидагилар белгиланган: “Бошланғич таълим таълим олувчиларда умумий ўрта таълимни давом эттириш учун зарур бўлган саводхонлик, билим, малака ва кўникмалар асосларини шакллантиради” деб кўрсатилган. Бошланғич таълимнинг билим бериш вазифаси шундан иборатки, ўқувчилар дастлабки босқичда аниқ, табиий ва гуманитар фанлар бўйича дастлабки тушунчаларга эга бўлишади. Бунда ўқувчилар оғзаки ва ёзма нутқни таркиб топтириш, уларда мустақил фикрлаш ва ижодий ёндошув кўникмаларини шакллантиришга қаратилади [1]. Оғзаки ва ёзма нутқни шакллантиришда ўқувчиларнинг сўз бойлигининг ривожланганлиги алоҳида аҳамият касб этади.

Методик адабиётларда тил ҳодисаларининг, жумладан, сўз бойлигининг икки кўрсаткичи мавжудлиги кўп таъкидланади:

- миқдорий кўрсаткич;
- сифат кўрсаткичи.

Миқдорий кўрсаткич боланинг нечта сўз билишидир. Сифат кўрсаткичи – бу сўзларнинг маъно кўламидан, қўлланиш ўрни, услубий хусусиятларидан, хосланганлигидан хабардорлик жиҳатидир. Она тили дарсларида асосан миқдорий кўрсаткичлар тахмин қилинади (нотаниш сўзлар устида ишлашнинг режалаштирилиши шундан далолат беради). Лекин сифат кўрсаткичи - сўзларнинг маъно қирраларини ўрганиш мўлжалланган луғат минимумлари мавжуд эмас. Бу сўзлар дарслик

материалларидан ажратилади. Хуллас, ҳар дарсда танишиш учун тахминий белгиланадиган сўзлар рўйхатининг миқдорий ва сифат кўрсаткичларига эришиш ишида ҳозирча режалилиликни таъминлаш қийин кечмоқда. Вахоланки, луғат иши режали суратда амалга оширилиши зарур бўлган таълимий мақсад ва вазифа саналади, боланинг фикрлаш қобилиятини ривожлантиришда, унинг тасаввурини кенгайтиришда моддий борлиқдаги тушунчалар, предмет, воқеа-ҳодисаларнинг ифодаси бўлган сўзнинг моҳияти беқиёсдир.

Бошланғич синф она тили ва ўқиш саводхонлиги дарсларида ўқувчиларнинг сўз бойлигини ошириш жадал кечар экан, бу жараёнга кўп маъноли сўзлар, кўчма маъноли сўзлар, синонимлар, қисман омонимлар, ясама сўзлар, жуфт ва такрорий сўзлар, қўшма сўзлар, қисқартма сўзлар, иборалар ижобий таъсир кўрсатади. Ушбу лексик ҳодисалар бошланғич синфларда ўрганиладиган янги сўзлар миқдорининг ортиши, сифат касб этиши учун кенг имкониятлар яратади.

Кўп маъноли (полисемантик) сўзлар лексиканинг миқдр жиҳатдан ортишига деярли таъсир кўрсатмайди, фақат қўлланиш чегараси, маъно кўлами кенгаяди, шу орқали сифат ўзгаришларини юзага келтиради. «Ҳозирги ўзбек тилидаги сўзларнинг деярли ярми полисемантик» [2]. Кўп маънолилик бир неча йўл билан юзага келади: «кўп маънолилик бир предметнинг, белгининг, ҳаракатнинг номини бошқа бир предметга, белгига, ҳаракатга кўчириш йўли билан содир бўлади; метафора йўли билан кўчириш, функционал кўчириш, метонимия йўли билан кўчириш, синекдоха йўли билан кўчириш» [2].

Дарсликлардаги матнларда турли соҳаларга оид терминлар ҳам ишлатилади. Термин фан, техника, санъат соҳасидаги бир аниқ тушунчани ифодалайдиган бир маъноли сўз ёки иборалар саналади. Масалан, она тили соҳасида грамматик терминдан фойдаланилади. Бундан ташқари, ўқув фанлариаро алоқа йўли билан бошқа фанларга доир терминлар ҳам тилга олинади.

Касб-қунарга хос сўзлар ўқувчиларнинг сўз бойлигини оширишда алоҳида аҳамият касб этади, чунки бундай сўзларни ўргатиш ўқувчиларни ижтимоий ҳаётга тайёрлайди, касблар ҳақида тушунча ҳосил қилиш асносида касб танлашга йўналтиради. Шуни ҳам унутмаслик керакки, касб-ҳунарга доир сўзларнинг маълум бир қисми фақат шу касб эгалари нутқида ишлатилади, бошқалар учун улар пассив саналади, уларни том маънода фаоллаштириб бўлмайди.

Сўз ижтимоий ҳодиса. Шундай бўлгач, у адабий тилнинг қонун-қоидалари билан услубий қўлланиши лозим. Зеро, ҳар бир миллат тилида сўз ишлатиш борасида адабий тилга мослаштирилиши лозим бўлган шевалар ва бошқа ҳолатларга хос сўзлар ва сўз шакллари мавжуд бўлишидан ташқари, услубий хосланиш ҳам бор. Тилшуносликда нутқ услублари қуйидагича тасниф қилинган: сўзлашув услуби, бадиий услуб, илмий услуб, публицистик услуб, расмий-идоравий услуб. Ҳар бир услуб айрим сўзларнинг шу услубга хосланиши билан ажралиб туради. Масалан, сўзлашув услубида илмий, расмий-идоравий услубларга хос айрим сўзлар қўлланмаслиги, бу услубда айрим сўзлар орфоэпия меъёрларига риоя қилган ҳолда талаффуз қилиниши, имлосидан фарқ қилиши маълум. Ўқув фанлариаро интеграциядан ташқари, услублараро ички интеграция ҳам она тили ва ўқиш саводхонлиги дарсларида она тили таълими мазмунидаги ўзига хосликни ифода этиб, методика фанининг инновацион йўналишига ишора қилади.

Ўқувчиларнинг сўз бойлигини оширишда сўз таркиби ҳам катта роль ўйнайди. Чунончи, ясама сўзлар, жуфт сўзлар, такрорий сўзлар, қўшма сўзлар, қисқартма сўзлар ҳисобига эгалланадиган сўз бойлиги сезиларли даражада ортади. Айниқса, сўз ясовчи қўшимчалар ёрдамида ясалган сўзлар катта миқдорни ҳосил қилади.

Она тили ва ўқиш саводхонлиги бўйича яратилаётган дарсликларда учрашига қараб, шунингдек, баъзан машқлар ёрдамида дарсликлардан четга

чиқиб, талай қўшимчалар билан ўқувчиларнинг сўз бойлигини ошириш устида иш олиб бориш мақсадга мувофиқ.

Хуллас, бошланғич синф она тили ва ўқиш саводхонлги дарсларида ўқувчиларнинг сўз бойлигини миқдор ва сифат жиҳатдан оширишда кўп маъноли сўзлар, кўчма маъноли сўзлар, синонимлар, қисман омоним ва антонимлар, ясама сўзлар, жуфт сўзлар, такрорий сўзлар, бир маънодаги икки сўзни плеоназм йўли билан қўша ишлатиш, қўшма сўзлар, қисқартма сўзлар, тасвирий сўзлар, иборалар каби лексик бирликларнинг аҳамияти катта бўлиб, таълим жараёнида уларни назардан қочирмаслик мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Jabborova O.M., Saparbayeva D.T “O‘zbekistonda boshlang‘ich ta’limning qonun hujjatlari”. “Academic research in Educational Sciences” scientific journal, Volume 3, Issue 9, 2022 September

2. Турсунов У., Мухторов Ж., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили: Лексикология. Фонетика. Морфология. Педагогика институтлари филология факультетларининг сиртқи бўлим студентлари учун қўлланма. Тўлдирилган иккинчи нашри. – Тошкент: Ўқитувчи, 1975. –20-б.

PSIXOLOGIYADA STRESS MUAMMOSI

X. Saidaxmetova

NDPI Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Butun jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti o‘tkazgan tadqiqotlardan ma’lum bo‘lishicha, ishlab chiqarish rivojlangan davlatlarda 10 foiz oholi jiddiy asab kasalliklariga chalinganlar. Ko‘pchilik tadqiqotchilar yurak qon tomirlari kasallikri va asab kasalliklari orasida bag‘danishni ta’qidlaydilar. M.Pflandning ta’kidlashicha, gipertonik kasallar (qon bosimi ortishi) dastlab shifokorga o‘zilarning asabiy bo‘lib qolganlaridan shikoyat qiladilar, faqat tekshiruv natijasida

ularda qon bosimi balandligi ma’lum bo‘ladi. Rus olimi K.D.Sudakov o‘tkazgan tadqiqotlari natijasida yurak qon tomir kasalliklari sababini yurak qon-tomir tizimidan emas, balki miyada kechadigan har xil jarayonlardan izlash kerak, degan qulosaga birinchi bo‘lib keladi. Hozirda markaziy nerv sistemasidagi jarayonlarga bog‘liq kasalliklar ko‘paymoqda, nevrotik ko‘rinishlar organizmning funktsional tizimidagi boshqa buzilishlarga olib keladi. Odatda tibbiyotda nevrozlar va psixosomatik kasalliklar bir-biridan ajratilgan holda alohida da’volanadi.

I.P.Pavlov hal bo‘lmaydigan nizolar bo‘yicha tajriba o‘tkazib, nevrozni birinchi bo‘lib aniqlagan. Uning tajribalarida nerv sistemasi kuchli hayvonlarga qaraganda, kuchsiz tipdagi hayvonlar bunday nizolarga chidamsiz bo‘lgan, ularda bu og‘irroq kechgan. I.P.Pavlav nevrozni organizm vamuhit orasidagi muvozanatning buzilishi oqi`atida vujudga keladigan oliy nerv faoliyatining buzilishi sifatida tushungan. Keyinchalik I.P.Pavlov hayvonlarda olingan natijalarni tanqidiy ravishda insonga o‘tkazgan.

Stress bu atrof-muhitning uzoq vaxt ta’siri bo‘lib, individ uchun hissiy organizmning tizimida va markaziy nerv sistemasida unga mos reaktsiyalarni vujudga keltiradi. Atrof-muhitning stress ta’sirlari har xil bo‘lib, qo‘zg‘ovchining ko‘pligi ta’sirida bo‘lishi mumkin (shovqin, shoshilinch, ishni bajarish muddatining qaligi insonlar orasidagi munosabatlarning yaxshi emasligi, yui talabchanlik) yoki qo‘zg‘otuvchining etishmasligi oqibatida nizolar ko‘rinishida (qaror qabulqilig‘i bilan bog‘liq jarayonlarning buzilishi aqliy va hissiy jarayonlarning o‘z-aro ta’sirida buzilish, irodaning kushsizligi, ehtiyojlar va ularning qondirilishi orasida muvofiqlikning yuqligi shubhalanish) yoki vaxtinchalik boshqaruvning buzilishi sifatida (samolyotda sayr qilish natijasida vaxtni ajrata olmaslik, hayotda va ishda qat’iy kun tartibining yuqligi, hayotning tartibsizligi, ishni muddatida topshira olmaslik).

Stress ta’sirlari uchun organizmning hissiy reaktivligi kata ahamiyatga ega. Masalan yurak qon-tomir kasalliklari ayniqsa, yuqori qon bosimi (gipertoniyani) hissiyot kasali deb atashadi.

Insonning har qanday faoliyati, avvalo, aqliy, ijodiy va jismoniy ishlari zoʻriqishni talab qiladi. Shunday yoʻl bilan insonlar hayotiy vaziyatlarda oldilarida turgan vazifalarga uzoq vaqt diqqatlarini jamlab, ularni ichonch bilan toʻliq echa oladilar. Inson faoliyatining kritik nuqtalariga yaqinlashgan sayin ularda zoʻriqish kuchayib boradi. Inson ishni muvaffaqiyatli tugatgandan soʻng engillashish va boʻshashish hissini boshidan kechiradi. Bu holat boʻshashish deb ataladi. Nerv va garmonal yullar orqali zoʻriqib, funktsiyaning organik kuchayishi (stress) muvaffaqiyatga erishishda muhim omil hisoblanadi. U inson uchun zararli hisoblanmaydi, agar sarflangan energiya tezda boʻshashish orqali qayta tiklansa tanaffuslar va boʻsh vaxtni unumli foydalanish yoʻli bilan boʻshashishga erishish mumkin. Boʻshashishga boshqa faoliyat turiga koʻchish orqali ham erishish mumkin.

Stress-(englizcha stress)-soʻzidan olingan boʻlib, bosim, zoʻriqish, tanglik degan maʼoni bildiradi. Stress inson organizmining holatlarida haddan tashqari zoʻriqish natijasida paydo boʻladigan tanglik jarayonidir. Stress koʻrinishiga qarab ikkiga boʻlinadi.

1. Konstruktiv-biz turidagi(koʻpchilik orasidagi)

2. Destruktiv-men turidagi(yakka shaxs) kechadigan jarayon.

Stressning fiziologik va psixologik turlari mavjud. Stressorlarning (stressga olib keluvchi omil) xarakteriga va hususiyatlariga qarab fiziologik stress-bu oʻta jismoniy zoʻriqish, biror ogʻriq, qoʻrqoʻv, kasalliklar natijasida vujudga keladi.

Psixologik stress-odamning ruhiy holatiga voqealarning taʼsiri tufayli sodir boʻladigan stress. Psixologik stress bu ruhiy iztirobga tushishdir.

Psixologik stress:

a) informatsion stress.

b) emotsional stress.turlariga ajratiladi.

Informatsion stress- insonda haddan tashqari axbarotlarni koʻp qabul qilish, inson oldiga quygan vazifalarni bajarishda bir qancha echimlar boʻlsa da, aniq ulardan qaysi birini tanlash, yuqari darajadagi shiddat bilan qaror qabul qilishda ikkilanadi.

Emotsional stress - taqiq qilish, falokat hayotiy o‘zgarishlar kundalik tashvishlarda ko‘rinadi. Psixologlar Maykl Shayer va Charlz Karver fikricha, optimist inson eng og‘ir qiyin vaziyatda ham yaqshi deb oldinga intiladi. Birinchi bo‘lib stress bo‘yicha 1932-yilda fiziolog Uolter Kenon va 1936-yilda vrach Gans Sel`elar chuqururoq to‘chincha berishga harakat qilganlar.

Sel`e stress haqidagi tadqiqotlarini Disstressiz stress asrida umumlashtirgan stressda 3 bosqish farqlanadi;

1. Xavotirlik bosqichi.

2. Moslashish bosqichi.

3. O‘ta sharchash bosqichi.

Infliyatsiya, ishsizlik stresslarning ijtimoiy omili hisoblanadi.

Stress muammsini hal qilishda, 3 jihatga etibor berish zarur.

1. Xissiy stress omillarini uyg‘otish.

2. Hissiyotni tarbiyalash. O‘z hissiyotimizni boshqarish orqali ko‘pgina stress holatining oldini olishimiz mumkin. Hissiyotni shunday boshqarish, mashq qildirish muhimki salbiy hissyotni paydo bo‘lishi, ijobiy hissiyot uchun signal bo‘lsin. Anna shunday javob berish usuli doimiy mashq qilinsa inson salbiy hissiyotlarini boshqarishga o‘rganadi va ijobiy hissiyotlarini oldinga chiqaradi.

3. Zo‘riqish va bo‘shashishni doimiy almashtirib turishga erishish uchun ishda tanaffuslarni tashkil eti shva bo‘sh vaxtini mazmunli o‘tkazish zarur. Inson tuzilishidagi individual hususiyatlar ham stressning namoyon bo‘lishida rol` o‘ynaydi. Bir insonda stress paydo qilgan omil boshqasiga faqat undovchi ta’sir etishi mumkin.

Foydalangan adabiyotlar

1. Мандель Б. Р. Психология стресса учебное пособие / Б. Р. Мандель. — 2-е изд., стер. — Москва: ФЛИНТА, 2019. — 252 с.

2. Одинцова М. А. Психология стресса учебник и практикум для вузов / М. А. Одинцова, Н. Л. Захарова. — Москва: Издательство Юрайт, 2020. — 299 с.

3. Z.T.Nishonova Psixogigiena O‘quv qo‘llanma T., 2007

4. Karimova V.M. Psixologiya. T.,2000.

O‘QITUVCHINING JAMIYATDAGI O‘RNI

Ko‘chkarova Habiba

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti Pedagogika fakultetining 1-kurs talabasi

O‘qituvchilik kasbi ahamiyatli, ulug‘ kasblarning biridir. Agar o‘qituvchi bo‘lmaganida odamlar savodsiz bo‘lardi. Oddiy harflar o‘rgatish yo‘lidagi mashaqqat, o‘qitish, gap tuzish va hakozolar kiradi. Shu oddiy narsalarni tushuntirmagan, o‘qitmaganda eng taniqli, eng buyuk professorlar ham shakllanmas edi. Dunyo ilmlarining keng rivojlanishida, ilm-fanning taraqqiy etishda ko‘plab o‘qituvchi, ustozlarning mehnati tahsinga loyiq. O‘qituvchi ustida ishlasa, natija ham shunga yarasha bo‘lishi aniq. Shu o‘rinda o‘qituvchiga domla, ustoz, muallim kabi ta’riflarni berish mumkin.

O‘qituvchilik kasbi g‘ururli, faxrli shu bilan birgalikda mashaqqatli kasb. O‘qituvchilik pedagogika sohasining asosi bo‘lib, qadimdan shakllanib kelgan. “Pedagogika” so‘zi yunoncha so‘zdan olingan bo‘lib “bola yetaklovchi” ma’nosini anglatadi. Pedagogika fani shaxsning rivojlanishi, ikki muhim jihatni: o‘qitish va tarbiyalashni o‘z ichiga oladi. O‘qitish - ta’lim nazariyasi deb nomlanib, didaktika sohasiga oiddir. Didaktika lotincha “didaktus” – “o‘qitaman”, “o‘rgataman” ma’nolarini anglatadi. Ikkinchi bo‘lim tarbiya nazariyasi deb nomlanib, tarbiyaga oid muammolarni o‘rganadi va yechimini izlaydi. Bugungi kunda o‘qituvchilar uchun juda ko‘p imkoniyatlar berilmoqda shu bilan bir qatorda o‘qituvchi uchun davlatimiz tomonidan ko‘pgina talablar ham qo‘yilmoqda. Ulardan biri pedagogika sohasidagi har bir o‘qituvchiga sertifikatsiyalash tizimini joriy etishdir. Bu ham o‘qituvchining bilim saviyasini tekshirishda, o‘z ustida ishlashda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan sistemadir. 2019-yil 29-apreldagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmonida nafaqat sertikatlash tizimi to‘g‘risida, balki o‘qituvchilarning qayta malaka oshirishi, o‘z

ustida ishlashlari kerakligini talab etuvchi qarorlarga ham koʻzimiz tushadi. Bularning hammasi oʻqituvchilarning samarali va sifatli tarzda oʻquvchilarga bilim berishlari, mehnat qilishlari uchun ilhom beradi.

“Bilagi zoʻrni birni yiqsa, bilimi zoʻr mingni yiqar” degan xalq maqoli ham bejizga aytilmagan. Tarixga nazar tashlaydigan boʻlsak, azaldan ota-bobolarimiz taniqli, bilimli boʻlishgan. Bir necha tillarni oʻrganib asarlar yozishgan Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Abu Rayhon Beruniy, Abdurahmon Jomiy va boshqa allomalar bu haqida baholi fikrlar bildirib oʻtganlar. Ularning bizga qoldirgan ilmiy meroslari tahsinga loyiqdir. Ularning shu darajada ilmli, zakovatli boʻlib yetishishlarida ustozlarining ham ta’siri katta. Insonning ilmda martabasining yuksalishida, oʻqituvchisiga boʻlgan munosabati ham juda katta oʻrin tutadi. Oʻqituvchiga qilinadigan munosabatlar ham ilmdagi rizqni oshishi va kamayishiga ta’sir etishi haqida hadisi shariflarda keltiriladi. Yuqorida ta’kidlanib oʻtilgan buyuk bobokalonlarimiz ham oʻz ustozlarini shu darajada qadrlab, duolarini olganki, ularning nomlari bugungi kungacha barhayot. Alisher Navoiy toʻgʻrisidagi rivoyatlarda Navoiy oʻz ustozining farzandlarini ham ustozidek qadrlab e’zozlaganligi haqida keltiriladi. Oʻsha davrda ham Sharqda oʻqituvchilarning martabasi ortiq boʻlganligiga guvoh boʻlamiz.

Oʻqituvchi kasbining kompetensiyasiga ta’rif beradigan boʻlsak, avvalambor, kompetensiya soʻzini ta’riflash, tushunib olish joiz. “Kompetensiya” soʻzi “loyiq boʻlish” ma’nosini anglatadi. Ya’ni oʻqituvchilik kasbi toʻrt yil oliy ta’limni bitirib, diplom olish bilan yakunlanmaydi. Oʻqituvchi oʻz ustida doimiy ishlab borishi, ishiga vijdonan halol yondashishi, kelajak avlodga ta’lim tarbiya singdirishi kerak. Darsda yigirmata oʻquvchi boʻlsa, yigirma oʻquvchining yigirma xil xarakteri mavjud. Ularni ta’limga qiziqtira olishi, oʻtgan vaqtdan unumli foydalanishi, turli xil metodik bilimlarni egallashi lozim. Avvalambor, oʻqituvchi muomala madaniyati, oʻzidagi bilimlarni yanada takomillashtirib, oʻquvchilarga har tomonlama namuna boʻlish talab qilinadi. Dunyoqarash tabiat, ijtimoiy jamiyat, tafakkur hamda shaxs faoliyati mazmunining rivojlanib borishini belgilab beruvchi dialektik qarashlar va e’tiqodlar tizimidir. Mazkur tizim doirasida ijtimoiy-

g‘oyaviy, falsafiy, iqtisodiy, tabiiy, ilmiy, ma’naviy-axloqiy, estetik, huquqiy va ekalogik bilimlar negizida shakllangan e’tiqodlar asosiy tarkibiy unsurlar sifatida namoyon bo‘ladi. Eng muhimi insonning olamga munosabati, dunyodagi o‘rni, mohiyati, hayotiy yo‘nalishini, o‘zligini anglash kabi savollarga javob topishida o‘qituvchining xizmati beqiyosdir.

O‘qituvchi o‘quvchilarga darslikda berilgan bilimlarni ham o‘quvchining yoshi, fikrlash qobiliyati, ma’lumotlarni qabul qilish saviyasiga qarab o‘z usullari yordamida o‘rgatishi lozimdir. Bu kabi usullar pedagogikaga oid metodik qo‘llanmalarda ko‘p keltirladi. Ana shunday metodik qo‘llanmalarda juda ko‘p uchraydigan quyidagicha jumla bor: “O‘qituvchi darslikda berilgan bilimlarni o‘quvchiga tushuntirishi uchun o‘sha bilimni tasviriy materiallar orqali ko‘rsatib berishi, qulog‘i orqali eshittirishi kerak bo‘lsa o‘sha bilimning mazasidan boxabar qilishi kerak” deyiladi. Mana shu jumlalar orqali ham biz o‘qituvchining mehnati naqadar mushkul ekanligiga guvoh bo‘lamiz.

Shaxsning ma’naviy-axloqiy qiyofasi, hayotiy yondashuvlari uning uchun ustuvor ahamiyatga ega bo‘lgan qadriyatlar hamda axloqiy tamoyillar mohiyati u ega bo‘lgan dunyoqarash mazmunini ifodalaydi. O‘z navbatida dunyoqarashning boyib borishi shaxsning sifat va fazilatlarining tobora barqarorlashuvini ta’minlaydi. O‘z mazmunida ezgu g‘oyalarni ifoda etgan dunyoqarash shaxs qiyofasida namoyon bo‘layotgan ijobiy fazilatlarning boyib borishiga yordam beradi. Shaxs dunyoqarashini shakllantirish uzoq muddatli, dinamik xususiyatiga ega murakkab jarayon sanaladi. O‘qituvchi faoliyatida pedagogik faoliyat tushunchasi o‘zaro chambarchas bog‘liq tushunchalardir. O‘qituvchi, avvalambor, pedagogik qobiliyatga ega bo‘lishi lozim. Qobiliyatga yaqinroq turadigan tushunchalar ko‘nikma va malakadir. Ta’kidlash lozimki, qobiliyat faqat harakatda, faqat rivojlanishida paydo bo‘ladi. Pedagogik qobiliyat bu qobiliyat turlaridan biri bo‘lib, kishining pedagogik faoliyatiga yaroqliligini va shu faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug‘illana olishini aniqlab beradi.

Pedagogik psixologiyada o‘qituvchilik faoliyatida pedagogik qobiliyatlarning tutgan o‘rnini ilmiy izohlab berishga oid samarali tadqiqotlar olib borilgan.

XX asrning 70-80-yillarida o‘qituvchining xarakter xislatlari, pedagogik qadriyatlari, unda tarbiyachilik mahoratini tarkib toptirish shartlari chuqur o‘rganildi. Jumladan, rus olimasi N.V.Kizmina o‘qituvchilik faoliyatida pedagogik qobiliyatlarning o‘rni va ularning tarkib topishiga oid qator ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borgan. Maxsus qobiliyatlar ham o‘qituvchining o‘rgatuvchanlik ham tarbiyaviy ishiga taalluqlidir. Darhaqiqat, turli xil davlat ta’lim tizimlarini bir-biri bilan solishtiradigan bo‘lsak, ko‘pgina davlatlarda o‘quvchilarga faqatgina ta’lim berilib tarbiyaning sust ekanligiga guvoh bo‘lamiz va bu bizda, sharq xalqlarida unday emasligini ko‘rib qalbimiz xushnud bo‘ladi. Chunki, sharqiy xalqlarda, jumladan, bizning mamlakatimizda ham ta’lim va tarbiyaning teng olib borilishiga guvoh bo‘lamiz. Sababi, ta’limni tarbiyadan, tarbiyani ta’limdan ajratib bo‘lmasligi haqida qadim zamonlardan to‘planib kelinayotgan tajribalarimizdan ham bilib olishimiz mumkin. Bir bolaga nafaqat ota-ona, balki butun jamiyat, shu bilan bir qatorda o‘qituvchi ham mas’uldir. Bu jarayonda ota-ona, maktab (o‘qituvchi) va o‘quvchi uchburchagi shakllanadi. Ya’ni o‘quvchining ulg‘ayib kamolga yetishishida ota-onadan olingan tarbiya ham, o‘qituvchida olingan tarbiya ham muhim ahamaiyatga ega ekanligining guvohi bo‘lamiz. Agar ota-onaning ham bergan tarbiyasi, o‘qituvchining ham bergan ta’lim-tarbiyasi o‘quvchida uyg‘unlikni tashkil etsa, jamiyatimizda yetuk, o‘z kasbining mohir egalari yetishib chiqishiga guvoh bo‘lamiz. Bugungi kunda jamiyatimizda ana shunday insonlarning borligi yuqorida ta’kidlab o‘tganimizdek, ham ota-onaning ham o‘qituvchining bergan ta’lim- tarbiyasidandir.

Pedagogik qobiliyat o‘qituvchi xarakter-xislatlari bilan bog‘liq. Uyushqoqlik, qat’iylik, haqqoniylik pedagogik faoliyat darajasining ortishiga olib keladi, aksincha uyushmaganlik, ko‘ngilchanlik, adolatsizlik pedagogik faoliyat samarasini pasaytiradi. Bunday paytda o‘qituvchi sinfdagi o‘quvchilarning xarakter xususiyatlariga alohida e’tibor berishi lozim bo‘ladi. O‘quvchilardagi yutuqlarni rivojlantirib, kamchiliklarini o‘z pedagogik qobiliyati bilan bartaraf etishi lozim bo‘ladi.

Yosh avlodni har tomonlama buyuk shaxs sifatida shakllantirishda o‘qituvchilarga suyanamiz va ularning mashaqqatli mehnatini har doim ham e’zozlaymiz. Shu o‘rinda A. Avloniy “Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat masalasidir” jumlasida ham ta’lim va tarbiyani bir-biridan ajratib bo‘lmasligini, ta’lim va ta’lim beruvchi ustozlarning mehnati naqadar mashaqqatli, mas’uliyatli kasb ekanligini ta’kidlab o‘tganligiga guvoh bo‘lamiz. Haqiqatdan ham, qaysiki jamiyatda yetuk shaxslar, ilm-zakovatli, madaniyatli insonlar ko‘p bo‘lsa u joyda o‘qituvchining ham xizmati juda kattadir. Bizning vazifamiz o‘qituvchining mehnatini qadrlashimiz, ularni ham moddiy, ham ma’naviy qo‘llab-quvvatlashimiz lozimdir. Bu bizning vatanimiz rivojidagi hissamiz hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva SH., Axatova D., Sobirov B., Sayitov S. Pedagogika. T.: “Fan”, 2004.
2. SH.Abdullayeva, X.Ibragimov «Pedagogika nazariyasi va tarixi» fanidan ma’ruzalar matni . T.: “Fan”, 2004.
3. Абдулла Авлоний .“Туркий гулистон ёхуд ахлоқ”,Тошкент ,”Ўзбекистон “,1992,12-бет
4. Abduraxmonov Abdulxay. Saodatga eltuvchi bilim.-T.: Movarounnahr, 2004. -708 b.
5. Abu Ali ibn Sino.Tadbiri manzil. Dushanba.: «Irfon», 1980. - 420 b.
6. Abu Abdulloh Muhammad ibn al-Buxoriy. Hadis («Al-jomi’ as-Sahiyh). 1-jild. Tarjimon Z.Ismoilov.-T.: qomuslar bosh tahririyati, 1997. 572 b.
7. Abu Iso Termiziy. Sahihi Termiziy. Tanlangan hadislar.Tarjimon Abdug‘ani Abdullo.- T.:«G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va sa’nat nashriyoti», 1993.- 91 b.
8. Azarov YU.P. Tarbiyaviy ish metodikasi.-T.: «O‘qituvchi»,1991.- 67 b.
9. Aliyev A. Ma’naviyat, qadriyat va badiiyat.-T.: Akademiya, 2000.- 631 b.
10. Axmedov B. Ajdodlar o‘giti. Hikmatlar. Hikoyatlar. Tamoyillar. -T.: «CHo‘lpon»,1991.- 234 b.

11. Axloq- odobga oid Hadis namunalari. T. A. Yo‘ldoshev tahririda-T.: Fan,1990.- 146 b.

12. Asqar Zunnunov. O‘zbek pedagogikasi tarixi.-T.: «O‘qituvchi»,1997.- 271 b.

KISHI MEKTEP JAS DÁWRINDEGI ESTE SAQLAW PROCESSIN ANÍQLAW

A.Muratbaeva

Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı talabası

Kishi mektep dawiri 6-7 jastan 9-10 jasqa shekem dawam etedi. Bul dáwirde onıń psixikası bilim alıwǵa jetetuǵın dárejede rawajlanadı. Kishi mektep jasındaǵı balanıń ahimiyetli ózgesheliklerinen biri onda ózine tán ózgesheliklerdiń barlıǵı bolıp esaplanadı. Bul mútajlikler óz mánisine kóre belgili bilim, kónlikpe hám tájriybelerdi iyelewge qaratılmay bálki oqıwshınıń qálewin súwretlep beriwden ibarat. Bul mútajlikler bala shaxsınıń rawajlanıwında sonday-aq onıń sotsıyallasıwında úlken áhimiyetke iye esaplanıdı. Bul dáwirde bala pán tiykarların úyreniwi ushın biologik hám psixologik jaqtan tayyar boladı. Fiziologlardıń pikirine kóre 7 jasqa kelip balanıń úlken mıy yarım sharları málim bir dárejede rawajlanǵan boladı. Bıaq bul jasta insan mıyınıń psixik iskerligin rejelestiriw, basqarıw, baqlaw sıyaqlı quramalı formalarǵa juwap beretuǵın arnawlı bólimleri ele tolıq formalanıp bolmaǵan boladı. Mıydıń basqarıw funıkcıyalarınıń tolıq rawajlanıp bolmaǵanlıǵın kishi mektep jasındaǵı balalardıń minez-hulqında, iskerlikti shólkemlestiriwinde hám emotcional tarawlarda koriwge boladı. 6-7 jaslı mektepke tayyar balada “ Men sonı qáleymen” motivinnen “Men sonı orınlawım kerek” motivi ústinlik qıla baslaydı. Kishi mektep dáwri bul bala ushın eń áhimyetli dáwir esaplanadı. Sebebi bul dáwirde bala bilim alıwǵa tayyar boladı, sonıń menen bir qatarda onda biliw processleri bolǵan: dıqqatı, oylawı, qabıl etiw hám este saqlawı rawajlanǵan boladı. Jáne bul dáwirde balada birqansh motivler ústinlik qıladi [1:277].

Usı jastaǵı balalarda óz dıqqatınıń ótkirligi, anıqlıǵı, tazalıǵı, onıń qızıǵıwshańlıǵı, talpınıwshańlıǵı, iseniwsheńligi hámde este saqlawınıń kúshliligi menen basqa jastaǵı oqıwshılardan ajıralıp turadı. Bul dawirde oqıwshılardıń este saqlaw protsesi qızıqlı, ajayıp ǵarayıplarǵa bay, eresek adamlardı hayran qaldıratuǵın, maǵlıwmatlar hám hádiyselerdi puxta este alıp qalıw, este saqlaw, eske túsiriw imkaniyatına iye. Usi dawirge shekem úlkenler basshılıǵında ol yaki bul axbaratlardı iyelep kelgen bolsa, endi ol óz qálewi hám kushi menen belgili motivatciyaǵa tiykarlanǵan halda zárur maǵlıwmatlardı alıwǵa, óz aldına maqset hám anıq wazıypa qoyıwǵa háreket qıladı. Balanıń belgili bir rawajlanıw dárejesine eriskenligin onıń este saqlawınıń aktivligi kórsetip beredi. Ol óziniń onsha bay bolmaǵan jeke tájriybesine tiykarlanıp qosıq, waqıyalar, erteklerdi esinde qaldırıw ushın olardıń takrarlanǵanlıǵı, yad alıwdıń qolay jol hám usullardıń paydalanǵanlıǵı tálim processinde oǵan júdá qol keledi. Demek ol oqıw, dıqqat qılıw, ózlestiriw-texnikasi menen jaqınnan tanısıwǵa erisedi. Bul dáwirdegi oqıwshılar tiykarınnan ustazları tárepinen berilgen bilimlerdi este saqlaw arqalı ózlestirip baradı . Kishi mektep jasındaǵı balalar tapsırmalardı túsinip oqıw, tákirarlaw, yad alıwdıń qolayı usıllarınan paydalanıw arqalı esinde alıp qaladı hám bul olardıń jetiskenligi esaplanadı [2:111].

Kishi mektep dáwrindegi eriksiz dıqqat ústinlik qıladı. Balanıń yadında saqlap qalıwın tıykarınnan onıń jumısqa bolǵan qızıǵıwshılıǵın belgilep beredi. Oqıw materiyalların túsiniw este saqlap qalıwdıń tiykarǵı sharti bolıp esaplanadı .Birinshi signal sistema ekinshi signal sistemadan birqansha ustinligi sebebli kishi mektep jasındaǵı oqıwshılarda logikalıq este saqlawdan kóre kórgizbeli háreketli este saqlaw ústinlik qıladı. Sonıń ushında olar teorıyalıq nızam hám qaǵıydalardan,túsiniklerden kóre maǵlıwmatlar, axbaratlar, waqıya hám hadiyselerdi, obrozlar hám nárselerdi tezirek hám bekkem eslep qaladı hám uzaq múddet este saqlaydı. Ayrım baslawısh klass oqıwshıları hátte mazmunı túsinikli bolǵan materiyaldı da mánisine itibar bermesten mexanıkalıq ráwishte úyrenip aladı. Mexanikalıq este saqlaw kóbinise oqıtıwshılar oqıwshılarda logikalıq este saqlawdı ósiriwge jeterli itibar bermegen jaǵdaylarda bolıwı mumkin. Tálim

processinde oqıw materiyallardıń mánisin mazmunın, túrli pikirlerdi, dálillerdi ilmiy tiykarlardı este saqlap qalıw hám eske túsiriw arqalı oqıwshılarda logikalıq este saqlaw rawajlanadı. Usı jas dáwirdegi balalar ushın este saqlawdıń hámme túrleri áhimyetli bolıp tabıladı. Sebebi olar ózlerine kerek bolatuǵın maǵluwmatlardı hár qıylı usıllar menen yadında saqlap qaladı. Bul jas dáwirdegi oqıwshılar ushın este saqlawdın erkli, erksiz, logikalıq, kórgezbeli, obrazlı túrleri áhimyetli bolıp esaplanadı [3:286].

Juwmaqlap aytqanda kishi mektep dáwiri oqıwshılardıń rawajlanıwında, olarda ózine tán zárurliklerdiń payda bolıwında áhimiyetli bolıp esaplanadı. Bul dáwirde tiykarınnan olarda biliw processlerin rawajlandırıwǵa imkan beretuǵın ózgeshelikler qáliplese baslaydı. Olardan este saqlaw processi arqalı oqıwshılar ózlerine kerek bolatuǵın maǵluwmatlardı oqıtıwshı tárepinnen berilgen oqıw sabaqlıqların hám materiyalların esinde alıp qaladı. Usı jas dáwirdegi balalar tálim alıw múnásebeti menen logikalıq, yaǵniy mánisine túsinip este saqlaw processi ósip baradı.

Paydalanilǵan ádebiyatlar:

1. Z.T.Nıshanova, N.G.Kamilova, D.U.Abdullaeva, M.X.Xolnazarova Rivojlanish psixologiyasi.

2. Ergash. Ǵoziev Ontogenez psixologiyası.

3. Z.T.Nıshanova, N.G.Kamilova, D.U.Abdullaeva, M.X.Xolnazarova Rivojlanish psixologiyasi.

O‘QITISH JARAYONIDA TARBIYA METODLARIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

H. O. Yusupova

NukusDPI 1- kurs talabasi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH. M. Mirziyoyev Kamolot YIH ning IV Quriltoyida so‘zlagan nutqida “Tarbiya qanchalik yetuk bo‘lsa, xalq shuncha baxtli yashaydi deydi donishmandlar. Tarbiyaning yetuk bo‘lishi uchun esa bu

masalada bo‘shliq paydo bo‘lishiga umuman yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi” – deb yoshlar tarbiyasining jamiyat rivojlanishidagi ahamiyatini belgilab berdi.

Tarbiya metodi yun. “metodos” – yo‘l) tarbiya maqsadiga erishishning yo‘li. Maqsad, mazmun, shakl, metod va vositalar kabi tushunchalar tarbiya jarayonining mohiyatini ochib beradi. Tarbiya usullari- tarbiyaning umumiy metodining bir qismi, alohida harakati xisoblanadi.

Tarbiya vositalari bir – birini to‘ldiradi. Ayrim holatlarda metod vositaga, vosita esa metodga aylanadi.

Tarbiya metodlari – tarbiyalanuvchilarning ongi, irodasi, tuyg‘ulari va xulqiga ta’sir etish usullari yig‘indisidir.

Bolalar tarbiyasi, ayniqsa ularning ahloqiy tarbiyasi, A.S. Makarenko ta’kidlaganidek qandaydir “yakka” metod yoki vosita bilan amalga oshirilmaydi. Pedagogic jarayonda turli metodlarning yaxlit kompleksi qo‘llaniladi.

Tarbiyada bir qancha metodlardan foydalanamiz. O‘qituvchi va o‘quvchilarning tarbiyaviy vazifalarini hal qilishga qaratilgan o‘zaro bog‘liq faoliyati usuli sifatida qaraladi. Tarbiya metodlarini to‘g‘ri tanlash, tarbiya vazifalarini ijobiy hal qilishga yordam beradi.

Tarbiyaning natijaga erishishin xohlagan har bir o‘qituvchi va murabbiy tarbiya metodlarini o‘zlashtirib olishi maqsadga muvofiqdir.

Masalan: aytaylik dars jarayonida bir o‘quvchi har qanday metodga ham o‘zining xayrixohligini bildirmay, dars jarayoniga faol qatnashmay o‘tiribdi. Chunki u o‘quvchi bu mavzu bo‘yicha oldin yetarlicha ma’lumotga ega bo‘lgan. Endi o‘qituvchidan talab qilinadigan vazifa shu o‘quvchini darsga faollashtirish. Bunda o‘quvchining qiziqishlari bilan o‘rtoqlashib, balki u rasm chizishga qiziqar. Shuni aniqlagan holda kelasi darsga shu mavzu yuzasidan shu o‘quvchimizdan chiroyli chizilgan rasm kutib qolamiz deya sinfdoshlari oldida unga mas’uliyat tuyg‘usini yuklab darsga jalb qilish mumkin.

Zamonaviy pedagogikada ba’zilari amaliy vazifalarni hal etishga, ba’zilari nazariy vazifalarni o‘zida aks ettiradigan o‘nlab tarbiya tasniflari mavjud. Masalan: o‘quvchilar shaxs sifatida shakllanib ta’lim olar ekan, ularning ijtimoiy kelib

chiqishi, qanday oilada kata boʻlgani (toʻliq oila yoki toʻliqsiz oila) uning taʼlim olishiga toʻsqinlik qila olmasligini, jamoada, uning bilimga chanqoq oʻquvchi sifatida tengdoshlari tomonidan tan olinishida pedagogning oʻrni yuqori darajada boʻladi. Oʻqitish jarayonida tarbiya metodlarining ahamiyati katta.

Chunki, mana shu metodlardan foydalangan holda taʼlim va tarbiya jarayonini birgalikda olib borish mumkin. Metodning ijobiy va salbiysi boʻlmaydi, tarbiya jarayonida maʼlum yoʻlni yuqori darajadagi samarali va samarasiz deya baholash mumkin emas. Metodning samaradorligini u qoʻllanilayotgan sharoit nuqtai nazaridan baholash mumkin.

Agar tarbiya metodlari boʻlmaganida taʼlim jarayonini toʻgʻri amalga oshirish, oʻqituvchi pedagogic qobiliyatini shakllantirish, tarbiyalovchi va tarbiyalanuvchi oʻrtasida toʻgʻri munosabatlarni yoʻlga qoʻyishning imkoniyati boʻlmasdi.

Har bir tarbiyalovchi taʼlim jarayonida yangi metod yaratishga harakat qiladi. Sababi, bugungi ilmiy fan texnikasi rivojlangan taʼlim va tarbiyada yangicha taʼsir koʻrsatish yoʻllarini izlab topishni talab qilmoqda. Metodlarni takomillashtirish muammosi hamisha mavjud. Har bir tarbiyalovchi oʻzining imkoniyatiga koʻra uni hal qiladi. Tarbiya jarayonining aniq shart sharoitlariga mos ravishda oʻzining xususiy qarashlarini ifoda etish asosida umumiy metodikani boyitadi. Tarbiyalovchi bolalarda insonparvarlik sifatlarini shakllantirishi lozim, demak, tarbiya metodlarini qoʻllashda bolaga hurmat, uning xohish va istaklarini, qobiliyatini hisobga olgan holda tanlash maqsadga loyiq boʻladi.

Tarbiya metodlari: ishontirish, mashq, ragʻbatlantirish va tanbeh berishga boʻlinadi. Mazkur holatda metodninh umumiy xarakterli belgisi oʻziga xoslikni, qoʻllanishga yaroqlilikni aks ettiradi. Bu tasnifga metodlarning koʻproq umumlashganligi bilan ajralib turuvchi tarbiyaning umumiy metodlari mustahkam tutashib ketadi. U oʻzida ishontirish, faoliyatni tashkil etish, oʻquvchilarning xulq-atvorini ragʻbatlantirish metodlarini qamrab oladi.

Unutmaslik kerakki, aynan bitta mazmun turli xil fikrlar bilan to‘ldirilgan bo‘lishi mumkin. Shuning uchun metodlarni umuman mazmun bilan emas, balki aniq fikrlar bilan bog‘lash g‘oyat muhim hisoblanadi.

Tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olish maqsadga muvofiq.

Yosh xususiyatlari muayyan bir yosh davriga xos bo‘lgan anatomic, fiziologik va psixologik xususiyatlarni o‘z ichiga oladi.

Aytaylik mas’uliyat tuyg‘usini boshlang‘ich ta’lim, o‘rta ta’lim va o‘rta-maxsus kasb hunar ta’limi muassasalarida ta’lim olayotgan o‘quvchilarda ham shakllantirish mumkin. Biroq har bir bosqichda mazkur sifatni shakllantirish borasida metodlarni maqsadga muvofiq qo‘llay olish zarur.

I.S. Mariyenkoning tasnifida tarbiya metodlari guruhlari quyidagicha nomlanadi: tushuntirishli reproduktiv, muammoli vaziyatli, o‘zgarish va mashq metodlari, rag‘batlantirish, to‘sqinlik qiluvchi, boshqarish, o‘zini – o‘zi tarbiyalash.

Tarbiyalanuvchilarga ta’sir etishi natijalariga ko‘ra metodlarni ikki guruhga bo‘lish mumkin:

Birinchi: ahloqiy me’yorlar, motivlarni hosil qilishga, tasavvur, tushuncha, g‘oyalarni shakllantirishga ta’sir etuvchi;

Ikkinchi: xulq-atvorning u yoki bu turini aniqlaydigan odatlarni hosil qilishga ta’sir etuvchi;

Masalan: o‘rta ta’lim va o‘rta maxsus kasb-hunar ta’limi muassasalarida ta’lim olayotgan o‘quvchilarda psixologik testlar olish, “Tabiat ko‘rinishini chizing”- deya topshiriqlar berib, quyoshning daraxtlarning joylashuv o‘rniga qarab, ularning mavjud vaziyatga qanday tayyorgarlikda kelgani, fanni o‘zlashtirishda duch kelayotgan qiyinchiliklari, ularning shaxsiy hayotidagi muammoli nuqtalari haqida bilib olish va bunga o‘quvchi bilan o‘qituvchi birgalikda yechim topishga harakat qilib darsga qiziqishlarini orttirishi va natijaga erishishi mumkin.

Hozirgi kunda o‘zida tarbiya metodlaridagi yagona maqsad, mazmun va tartiblilikni aks ettiruvchi ko‘proq obyektiv va qulay metodlar qo‘llaniladi. Ana shunday tavsif bilan bog‘liqlikda tarbiya metodlari uch guruhga bo‘linadi:

Birinchi: shaxs ongini ijtimoiy ongni shakllantirishga xizmat qiluvchi metodlar (ishontirish)- o‘quvchilarda ma’naviy-ahloqiy sifatlar, e’tiqod hamda dunyoqarashni shakllantirish maqsadida ularning ongi, his tuyg‘usi va irodasiga ta’sir ko‘rsatish usullari sanaladi. Ularga quyidagilar kiradi: hikoya, tushuntirish, izohlash, ma’ruza etik suhbat, nasihat, o‘git, ko‘rsatma, munozara, namuna.

Bu guruhga mansub metodlarning mohiyati shundaki, ular orqali o‘quvchilar ongiga jamiyatda ustuvor o‘rin tutuvchi ijtimoiy g‘oya va maqsadlar singdiriladi. O‘quvchilarda g‘oyaviy onglilik va ijtimoiy faollik, ya’ni davlatning ichki va xalqaro siyosati mazmunini tushuntirish va idrok qilish ko‘nikmarini tarbiyalash lozim.

Ikkinchi: faoliyatni tashkil etish va xulq-atvor me’yorlarini shakllantirish (mashq) metodlari: bu metodlarga- mashq, pedagogic talab, ijtimoiy fikr, topshiriq, tarbiyalovchi vaziyat turlari kiradi.

Mashq - o‘quvchilarni xilma-xil faoliyatga, tabiiy hayotiy sharoit va boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalarni shunday hatti-harakatga yo‘naltiruvchi maxsus tayyorlangan sharoitda tengdoshlari va kattalar bilan muomala qilishga jalb qilishni ko‘zda tutadi.

Uchinchi: faoliyatni rag‘batlash va motivatsiyalash metodlari: rag‘batlantirish, tanbeh berish, uyaltirish, tuzatish.

Pedagogik tajribada rag‘batlantirish va tuzatish metodlari o‘qituvchining o‘quvchilar bilan kundalik muomalasida ayniqsa keng qo‘llaniladi. Bu metodlarning ayniqsa rag‘batlantirishning ijobiy ta’siri bo‘lishi mumkin. Biroq bu metodlarning rolini oshirib yubormaslik lozim. Masalan: boshlang‘ich sinflarda “O‘qish bilimdoni”, “Chiroyli yozuv qiroli”, “Matematika bilimdoni”,

kabi rag‘batlantiruvchi va motivatsiyalovchi so‘zlar yozilgan qog‘ozlarni bolaning bosh aylanasiga mos ravishda tayyorlab dars oxirida “Toj kiydishish” ma’rosimi qilib baholash mumkin. Bundan tashqari rangli qilib chiqartirilgan “Bugungi kun bilimdoni”, “5 sizdan umidimiz kata”, “Dono, bilimdon, zukko o‘quvchim sizga 5 baho”, “Barakalla siz bugun faol bo‘ldingiz 5”, “Siz bilan faxrlanaman 5”, “Bugun siz 5 bahoga munosibsiz” kabi rag‘batlantiruvchi so‘zlar yozilgan kichik hajmda qirqilgan bo‘laklarni shu darsda o‘tilgan daftar sahifasiga yelimlab yopishtirib berish ham o‘qitishda samarali natija beradi.

Rag‘batlantirish va tuzatishda avvalo axloqiy tarbiyalanganlik natijasi hisobga olinadi. Yaxshi xulq-atvor, yaxshi hatti-harakatlar o‘qituvchi tomonidan ijobiy baholanadi, ba’zan esa bir guruh o‘quvchilarning diqqat-e’tiborini tortib, ularning tahsiniga sazovor bo‘lishlariga erishiladi. Rag‘batlantirishda muayyan hatti-harakat o‘quvchi uchungina emas, unga yaqin kishilar uchun ham qanday ahamiyatga ega ekanligini hisobga olinishi lozim, albatta. “Ota onangga rahmat”, “5 sizdan umidimiz kata”, deb yozilb rangli qilib chiqarilgan stikerlardan foydalanish maqsadga muvofiq keladi.

Rag‘batlantirish metodlarini 5-8-sinflarda qo‘llash maqsadga muvofiqdir. Chunki, ushbu sinflarga o‘smirlik davri to‘g‘ri keladi.

O‘smirlik ya’ni inqiroz davrida o‘quvchilarda qarama-qarshi vaziyatlar: ota-onalari, o‘qituvchilari bilan ziddiyatlarning yuzaga kelishi, do‘stlari bilan kelisha olmaslik, o‘qishga bo‘lgan qiziqishning pasayishi kabilar yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli o‘qituvchilar mana shu davrdagi o‘quvchilarga rag‘batlantirish metodidan foydalanib, sinfda ularning har biriga amal(sinf sardori, sport

yetakchisi, orasta qizlar sardori.) tayinlashi kerak. Shundagina o‘quvchi o‘zining kamolga yetayotganligini his qiladi, unda o‘z kuchiga ishonch, mas’uliyat hissi paydo bo‘ladi. Uni hurmat qilishadi, unga ishonishadi, uning fikrlari bilan qiziqishadi, unga quloq solishadi, demak, u jamoada o‘z o‘rniga ega bo‘ladi. Shu o‘rinda tushatish va tanbeh berish usullariga to‘xtalib o‘tadigan bo‘lsak bunda o‘qituvchi o‘quvchining shaxsiyatiga tegmagan holda odob doirasida ish olib borishi maqsadga muvofiqdir. Bunda sinfga avvaldan ilib qo‘yilgan sinf tarkibi ya’ni o‘quvchilarning ismi yozilishi yoki ularning suratlari ilib qo‘yilgan bo‘lishi mumkin. Bu usul ko‘proq boshlang‘ich sinflarda samarali bo‘lishi mumkin. Va o‘sha o‘quvchi ismi yozildan joyga moychechak guli ham teng yopishtirilgan bo‘ladi. Endi o‘zlashtirishi sust yoki orqada qolayotgan o‘quvchilar bilan ishlashda: agar kelasi darsda ham to‘liq javob bera olmasangiz moychechak gulingizni bitta gulbargi kamayib qolishi mumkin deya ogohlantirish berishimiz mumkin.

Xulosa qilib aytganda, yuqorida sanab o‘tilgan metodlarni faoliyatning har qanday turida masalan: o‘qitish metodikasida, mehnatsevarlikni shakllantirishda, dars mashg‘ulotlarini to‘g‘ri tashkillashtirishda, vatanga muhabbat ruhida tarbiyashda, turmushda qo‘llash mumkin. Bularni amalga oshirishda faoliyatning ishtirokchilari- o‘quvchilar tomonidan erishilishi mumkin bo‘lgan maqsad belgilab qo‘yiladi. Metodni tanlayotganda muvaffaqiyatga erishishga nisbatan ishonch bo‘lishi kerak. Buning uchun qo‘llanilayotgan metod qanday natijaga olib kelishini oldindan ko‘ra bilish lozimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1) B. X. Xo‘djayev “Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti” Toshkent-2017

2) www. Fayllar.org internet sayti.

3) http://ziyonet.uz internet sayti

O‘QITUVCHI MEHNATINI ILMIY TASHKIL ETISHDA INNOVACION TA’LIM TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI

T.Saparbaeva
Ajiniyaz atindagi NMPI Pedagogika kafedrasi ulken oqitiwshisi
T.Niyazov
Ajiniyaz atindagi NMPI dene madeniyati fakulteti talabasi

Ta’lim tizimli bilim olishning eng muhim va ishonchli usulidir. Zamonaviy ta’limni tashkil etishga qo‘yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o‘quvchilarga etkazib berish asosida ma’lum faoliyat ko‘nikma va malakalarni shakllantirish, faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan nazariy va amaliy bilimlar darajasini baholash o‘qituvchidan yuksak pedagogik mahoratni, ta’lim jarayoniga nisbatan ijodiy yondashuvni talab etadi.

Darsnilarning interfaol texnologiyalardan foydalanib olib borilishi, o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga undab, dars jarayoniga o‘z yondashuvi bilan faol ishtirok etishini ta’minlaydi. Innovatsion texnologiyalar o‘qituvchi va o‘quvchining birgalikdagi faoliyati bo‘lib, asosan o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga undaydi. Kerakli xulosalarga kelish, taxlil qilish va amaliyotda qo‘llashni o‘rgatadi. O‘qituvchining asosiy vazifasi o‘quvchilarga yo‘l ko‘rsatish, yo‘nalish berish, eng to‘g‘ri xulosalarni aytishdan iboratdir.

Interfaol texnologiyalarning yana shunisi bilan ham ahamiyatliki, o‘qituvchi o‘quvchining fikrini hech qachon keskin rad etmaydi, faqatgina to‘g‘ri xulosani aytib ketadi, natijada o‘quvchi o‘z xatosini tushunib yetadi. Bu esa ularni tushkinlikka tushish, fikrlashdan to‘xtash kabi holatlarning oldini oladi va doimiy faollikni ta’minlaydi. Interfaol metodlar o‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi o‘zaro hurmatga asoslanadi. O‘qituvchi har qanday vaziyatda ham o‘quvchining fikrini tinglaydi, hurmat bilan qaraydi, shu bilan birga o‘quvchilarni bir-birlarini tinglashga o‘rgatadi.

Hozirgi davrda rivojlangan mamlakatlarda o‘quvchilarning o‘quv va ijodiy faolliklarini oshiruvchi hamda ta’lim-tarbiya samaradorligini oshiruvchi pedagogik

texnologiyalarni qo‘llash borasida boy tajriba to‘plangan bo‘lib, ushbu tajriba asoslarini tashkil qiluvchi metodlar o‘ziga xos ahamiyatga egadir.

Didaktik o‘yinlar uchun material tayyorlash (krossvord, chaynvord, anagramma va b.), o‘quv axborotlarini grafik organayzerlar yordamida tasviriy ifodalash, ta’lim oluvchilar faoliyatini nazorat va baholashda ularning ijodiy ko‘nikma, malakalarga egaliklarini aniqlashga imkon beradigan tashxis metodlari (testlar, jumladan, E.Torrensning “Tugallanmagan rasmlar” testi kabilar)dan foydalanish o‘qituvchining ijodkorlik qobiliyatiga egaligini belgilaydi.

Hozirgi kunda ta’lim jarayonida innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanib, ta’limning sifat va samaradorligini oshirishga bo‘lgan qiziqish, e`tibor kundan-kunga ko‘chayib bormokda. Zamonaviy ta’lim dasturlari asosida innovatsion texnologiyalarni o‘quv jarayoniga joriy etishda mamlakatimiz uzluksiz ta’lim tizimida rivojlangan xorijiy mamlakatlarning o‘qitish amaliyotida qo‘llanilayotgan ilg`or pedagogik texnologiyalar va ta’lim innovatsiyalaridan foydalanilmoqda.

Muammoli o‘qitish texnologiyasi

Muammoli o‘qitish amerikalik faylasuf, psixolog va pedagog Dj.Dyunning nazariy qoidalariga asoslanadi va XX asrning 20-30-yillarida tarqala boshladi. Dj.Dyun o‘qitish uchun quyidagilarni asos qilib belgiladi: ijtimoiy, konstruktsiyalash, badiiy ifodalash, ilmiy-tadqiqiy. Bu asoslarni amalga oshirish uchun quyidagilar tavsiya etiladi: so‘z, san`at asarlari, texnik qurilmalar, o‘yinlar va mehnat.

O‘qitish jarayoniga muammoli o‘qitish texnologiyasini qo‘llash uchun o‘qituvchi quyidagi masalalarni hal qilishi lozim:

1. O‘quv dasturi bo‘yicha mavzularni muammoli dars shaklida o‘tish mumkinligini;
2. Mavzu matnidagi masalalar bo‘yicha muammoli vaziyatni keltirib chiqaradigan savollar, topshiriqlarni aniqlash, bunda didaktikaning ilmiylik, tizimlilik, mantiqiy ketma-ketlik, izchillik printsiplariga amal qilish;

3. O‘quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish va boshqarishni ta’minlaydigan vosita va usullarini aniqlashi, ulardan o‘z o‘rnida va samarali foydalanish yo‘llarini belgilash zarur.

Individuallashtirilgan o‘qitish texnologiyasi. Talabaning mavjud shaxsiy imkoniyatlarni ro‘yobga chiqarishini ta’minlash, zamonaviy o‘quv jarayoniga qo‘yiladigan jadallashgan ilmiy-texnikaviy taraqqiyotining talabidir. Bunga individual va individuallashtirilgan o‘qitish orqali erishish mumkin. Individual o‘qitish – bu o‘quv jarayonining tashkil etishning shakli bo‘lib, bunda pedagog talabalar bilan yakkama-yakka shug`ullanadi, talaba o‘quv vositalari (kitoblar, kompyuter va h.k.) yordamida uzluksiz mustaqil ta’lim oladi.

Individuallashtirilgan o‘qitish bunday o‘quv jarayonini tashkil etishda individual yondashish asosida o‘qitish yo‘llari, usullari, sur`ati tanlanadi va turli o‘quv-uslubiy psixologik-pedagogik hamda tashkiliy boshqaruv tadbirlari orqali ta’minlanadi.

Individuallashtirilgan o‘qitish texnologiyasi – bunda o‘quv jarayonini tashkil etishda individual yondashish va o‘qitishning individual shakli ustivor hisoblanadi. O‘qitishning barcha shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyalarida u yoki bu darajada individual yondashish qo‘llaniladi, ammo individuallashtirilgan o‘qitishda, individuallashtirish, o‘quv maqsadlariga erishishning asosiy vositasi hisoblanadi. Individuallashtirilgan o‘qitishning asosi, talabaning individual-pedagogik xususiyatlarini o‘rnatish hisoblanadi. Olingan natijalar asosida, o‘qitish usuli tanlanadi. Qabul qilingan texnologiyalar, qoidalar va tamoyillarga ko‘ra o‘qitish jarayoni amalga oshiriladi.

Kompyuterli o‘qitish texnologiyasi. Kompyuterlashtirilgan o‘qitish texnologiyasi – bu kompyuterdan foydalanishga asoslangan o‘qitishdir. O‘qitishning kompyuter texnologiyasi yangi axborot texnologiyalarning bir turidir. Axborot texnologiyalarda bundan tashqari boshqa axborot vositalari (televidenie, video va boshqalar) ishlatilishi mumkin. Kompyuter texnologiyalari dasturlashtirilgan o‘qitish g`oyalarini rivojlantiradi, zamonaviy kompyuterlar va telekommunikatsiyalarning yirik imkoniyatlari bilan bog`liq bo‘lgan o‘qitishning

mutlaqo yangi hali tadqiq qilinmagan texnologik variantlarini ochib beradi. Telekommunikatsion tizimlar, shu jumladan kompyuterlar hozirgi zamon ilmiy-texnik taraqqiyotning mahsuli hisoblanadi. Ilmiy-texnik taraqqiyot ilmiy-texnik axborotning ko‘chkisimon o‘sishi bilan belgilanadi. Ta’lim jarayonida o‘qitishning kompyuter texnologiyasi asosida o‘quv jarayonini jadallashtirish va samaradorligini maksimal darajada oshirishga erishish mumkin.

O‘qitishning kompyuter texnologiyasi, kompyuterning inson individual qobiliyatlariga mosligiga tayanadi. O‘qitish jarayonini optimal darajada tezkor boshqarish imkoniyati mavjudligi, bu o‘qitishning turining universal muloqoti ko‘rinishida ekanligi, psixologik qulayliklari, o‘qitishning cheklanmaganligi bilan ajralib turadi.

Ishbilarmonlik o‘yinlari texnologiyasi. Ta’lim jarayonidagi o‘quvchining faolligi, didaktikaning asosiy tamoyillaridagi biri bo‘lib kelgan va shunday bo‘lib koladi. O‘quvchining faolligi, maqsadli yo‘naltirilgan boshqaruvchi pedagogik ta’sirlar va pedagogik muhitning tashkil etilishi natijasidir. O‘quvchilarning faolligini ta’minlovchi, o‘qitish texnologiyalaridan biri - pedagogik ishbilarmonlik o‘yini hisoblanadi. O‘yin faoliyatiga qiziqish, o‘quvchilarning o‘z-o‘zini ifoda etish, ro‘yobga chiqarish kabi ehtiyojlarini qondiruvchi, musobaqalashish elementlari orqali ta’minlanadi. O‘yinning ajoyib xususiyati shundaki, u bir vaqtning o‘zida ham rivojlanish ham o‘rganish hisoblanadi.

Imitatsion o‘yinlar - bo‘lim, tsex, korxona tashkilotning faoliyati-imitatsiya qilinadi. Imitatsion o‘yinlar stsenariyasi, hodisa syujetidan tashqari, imitatsiya qilinadigan jarayon va ob`ektlar tarkibi va ahamiyati haqidagi tafsilotlarni o‘z ichiga oladi.

Operatsion o‘yinlar - tegishli ish jarayoni, ularni bajarish shart-sharoitini modellashtiradilar. Ular ma’lum bir o‘ziga xos operatsiyalarni: - masalalar echish, ma’lum bir usulni o‘zlashtirishga yordam beradilar.

Rolli o‘yinlar - ma’lum bir shaxsning vazifa va majburiyatlarini bajarishdagi ruhiy holatlari, xatti-harakati ishlanadi, rollar majburiy mazmuni bilan taqsimlanadi.

«Modulli o‘qitish» termini xalqaro tushuncha - modul bilan bog`liq bo‘lib («modul», lat. modulus), uning bitta ma’nosi faoliyat ko‘rsata oladigan o‘zaro chambarchas bog`liq elementlardan iborat bo‘lgan tugunni bildiradi. Bu ma’noda u modulli o‘qitishning asosiy vositasi sifatida, tugallangan axborot bloki sifatida tushuniladi.

Modul – bu fanning fundamental tushunchasini taqdim etadi: muayyan jarayoni yoki qonuni, bo‘limi, muayyan katta mavzusi, o‘zaro bog`liq tushunchalar guruhidir.

Modulli o‘qitishda o‘quv dasturlarini to‘la qisqartirilgan va chuqurlashtirilgan tabaqalash orqali bosqichma-bosqich o‘qitish imkoniyati yaratiladi. Ya’ni o‘qitishni individuallashtirish mumkin bo‘ladi.

Masofaviy ta’lim. Dunyoda masofaviy ta’lim texnologiyasi hozirda rivojlangan mamlakatlar o‘quv tizimining asosini tashkil etadi. Bu tizim orqali talabalar faqat belgilangan joydagi auditoriyalarda ta’lim olmasdan, ma’lum masofadan turib o‘rganish, muloqot o‘rnatish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Hozirgi kunda masofadan o‘qitish dunyoning ko‘pgina rivojlangan mamlakatlarida keng tarqalgan va qulay ta’lim shakli sifatida rivojlanmoqda. Bu kabi o‘quv tizimi Amerika, Hindiston, Britaniyaning London Metropolitan, Janubiy Koreya universitetlarida keng yo‘lga qo‘yilgan.

Hamkorlik ta’limi texnologiyalari – o‘quv jarayonida talabalarning jamoada, kichik guruh va juftlikda bilimlarni birgalikda o‘zlashtirishlari, o‘zaro rivojlanishlari, shuningdek, “pedagog-talaba(lar)” munosabatining hamkorlikda tashkil etilishini ta’minlovchi ta’limiy xarakterdagi texnologiyalar. Hamkorlik ta’limi texnologiyalari ini qo‘llashda talabalar quyidagi shakllarda ta’lim oladilar:1) jamoada;2) kichik guruhda;3) juftlikda

O‘qitish usullari va texnikasi: “Keys-stadi”, “Blits-so‘rov”, “Tushunchalar tahlili”, “Zinama-zina”, “Munosabat”, “Aqliy hujum”, “Bumerang”, “Zig-zag”, “Idrok xaritasi”, “Muzyorar”, “Bahs-munozara”, “T-jadval”, (**Grafik organayzerlar):**

“Baliq skeleti”, “BBB”, “Kontseptual jadval”, “Toifalash jadvali”, “Venn diagrammasi”, “Insert”, “Klaster”, “Nima uchun?”, “Qanday?” va boshqalar[2].

• **O‘qitishni tashkil qilish shakllari**: frontal, kollektiv, guruhiy, dialog, polilog va o‘zaro hamkorlikka asoslangan.

• **O‘qitish vositalari:** odatdagi o‘qitish vositalari (darslik, ma’ruza matni, tayanch konspekti, kodoskop)dan tashqari grafik organayzerlar, kompyuter va axborot texnologiyalari.

«Tushunchalar tahlili» metodi. Ushbu metod o‘tilgan (chorak, semestr, yoki o‘quv yili tugagach) o‘quv predmeti yoki bo‘limning barcha mavzularini talabalar tomonidan yodga olish, biror mavzu bo‘yicha o‘qituvchi tomonidan berilgan tushunchalarga mustaqil ravishda izoh berishga, shu orqali o‘z bilimlarini tekshirib baholashga imkoniyat yaratish va o‘qituvchi tomonidan qisqa vaqt ichida barcha o‘quvchilarni baholay olishga yo‘naltirilgan. **Metodning maqsadi** - talabalarni mashg`ulotda o‘tilgan mavzuni egallaganlik va mavzu bo‘yicha tayanch ushunchalarni o‘zlashtirib olinganlik darajasini aniqlash, o‘z bilimlarini mustaqil ravishda erkin bayon eta olish, o‘zlarining bilim darajalarini baholash, yakka va guruhda ishlash, guruhdoshlari fikrini hurmat qilishga va o‘z bilimlarini tizimga solishga o‘rgatadi. **Qo‘llanishi.** O‘quv mashg`ulotlarining barcha turlaida, darsning boshlanishida, dars oxirida, bir bo‘lim tugaganda o‘tilgan mavzuni o‘zlashtirilganlik darajasini aniqlash uchun, o‘quvchilarni joriy va oraliq, yakuniy baholash uchun ishlatiladi. Yangi mavzuni boshlashdan oldin o‘quvchilarning mavjud bilimlarini tekshirib olishga mo‘ljallangan. Ushbu uslubni mashhulotning ayrim bosqichlarida yakka, kichik guruhda yoki jamoa shaklida tashkil etish mumkin. Shuningdek uyga vazifa sifatida ham foydalanish mumkin.

Vebinar texnologiyalar – ilg`or xorij tajribasi va innovatsiya sifatida

Zamonaviy sharoitda ta’lim tizimida vebinar texnologiyalar tobora keng qo‘llanilmoqda.

Zamonaviy sharoitda ta’lim tizimida vebinar texnologiyalar tobora keng qo‘llanilmoqda.

[2] Толипов Ў., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари. – Т.: Фан, 2006

Vebinar texnologiyalar (ingl. “webinar” – web-based seminar) –
1) web-texnologiyalari va an`anaviy ta`limning o`zaro birligi asosida tashkil etiladigan seminar;
2) Internet texnologiyalari va maxsus dasturlar qo`llanilgan holda talaba (tinglovchi)lar bilan interfaol o`quv mashg`ulotlarini tashkil etish shakli

Garchi “vebinar” tushunchasi shu ma’noni anglatsa-da, biroq, ta’lim amaliyotida keng ma’noda qo‘llanilib, turli onlayn tadbirlar (seminar, konferentsiya, bahs-munozara, uchrashuv, taqdimot, ayrim holatlarda trening, turli hodisalar bo‘yicha tarmoq translyatsiyalari (kompyuter yoki Internet tarmog`ida namoyish etiladigan lavhalar) va ta’lim vositalarini anglatishga xizmat qiladi.

Тушунча сифатида **“вебинар”** 1998 йилда Эрик Р.Корб томонидан қўлланилган ва бугунги кунда “InterCall” компаниясининг савдо белгиси сифатида эътироф этилади

Vebinar mashg`ulotlarni olib borish uchun pedagoglarning oldiga veb-kamera o‘rnatilib, u tomonidan tashkil etilgan mashg`ulot tarmoq orqali namoyish etiladi. Bu mashg`ulotni er sharining istalgan nuqtasida ko‘rish, Internet tarmog`iga ulangan kompyuter vositasida talabalar va pedagog o‘rtasida muloqotni tashkil etish mumkin.

Demak, vebinar texnologiyalar web-texnologiyalari va an`anaviy ta’limning o‘zaro birligi asosida tashkil etiladigan seminar mashg`uloti bo‘lib, turli onlayn tadbirlar: seminar, konferentsiya, bahs-munozara, uchrashuv, taqdimot, ayrim holatlarda trening, turli hodisalar bo‘yicha tarmoq translyatsiyalari (kompyuter yoki Internet tarmog`ida namoyish etiladigan lavhalar) va ta’lim vositalarini ham ifodalashga xizmat qiladi. Ushbu texnologiyalar pedagoglarga interfaol o‘quv mashg`ulotlarini tashkil etish, talabalarga esa vaqtni va boshqa resurslarni tejash imkoniyatini beradi. Chunki ushbu ta’lim jarayoni bilan qulay vaqt va qulay joyda tanishish mumkin. Bu turdagi ta’limni samarali tashkil etish uchun bir qator shart (qoida)larga rioya etish talab qilinadi. Zamonaviy sharoitda pedagoglar vebinar

mashg`ulotlarni olib borishga doir ana shu shart qoidalarni puxta o‘zlashtirgan holda ulardan samarali foydalana olishlari maqsadga muwvafiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llari /Muharrir R.J.Ishmuhammedov. – T.: TDPU, 2004. – 44 b.
2. Kasbiy pedagogika /O‘.Tolipov va boshq. – T.: TDIU, 2001.– 87 b.
3. Pedagogika / Bakalavriat yo‘nalishi uchun darslik / Prof. M.X.Toxtaxodjayevaning umumiy tahriri ostida. – Toshkent: “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti, 2010.
4. Pedagogika / Nopedagogik oliy ta’lim muassasalari uchun darslik. U.Inoyatov, N.Muslimov, D.Ro‘zieva, M.Usmonboeva. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.
5. Pedagogika tarixi /Tuzuvchilar: K.Hoshimov, S.Nishonova, M.Inomova, R.Hasanov. – T.: O‘qituvchi, 1996. – 447 b.
6. Pedagogika. Psixologiya / X.J. Xudoyqulov va b. –T.: Dizayn-Press, 2011.
7. Xudoyqulov X.J. Zamonaviy pedagogik texnologiya – ta’lim samaradorligining asosidir. – T.: Navro‘z, 2013.
8. http://ziyonet.uz.uzc.education.system.college.
9. http://www.tdpu.uz.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA HOZIRJAVOBLIKNI SHAKLLANTIRISHGA XIZMAT QILADIGAN ISH TURLARI

G.A.Turebekova

Ajiniyoz nomidagi NDPI

Maktabgacha ta’lim kafedrasi katta o‘qituvchisi

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida hozirjavoblikni shakllantirish jarayoni bir qatorda pedagogik-psixologik shart-sharoitlarni hisobga olgan holda tashkil etilishi lozim. Bu boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida hozirjavoblikni samarali

shakllantirish uchun muhim ahamityaga ega. O‘qish darslarida o‘quv faoliyati hissiy muhilt asosida amalga oshiriladi. O‘qish darslarida o‘qituvchi birinchi navbatda ijodiy muhit yaratadi. Ijodiy muhitning asosini shakllantirishda muammoga javob izlash, jamoa bo‘lib fikrlash, his-tuyg‘ularni yumor hissi orqali ifodalash kabilar tashkil etadi. O‘quvchilar o‘rganilayotgan badiiy asar, uning qahramonlariga nisbatan o‘z munosabatlarini bayon qilishga o‘rganadilar. O‘qituvchi o‘quvchilarda hozirjavoblikni shakllantirishda turli mimikalar, imo-ishoralar, obrazli ifoda vositalaridan unumli foydalanadilar. O‘quvchilarda savol-javob jarayoniga hozirjavoblikni shakllantirishda o‘qituvchining asarlarni taqdim etishida yoki o‘qib berish va tushuntirish jarayonidagi emotsional holati, ovoz tembri ham muhim hisoblanadi. o‘qituvchi ovozining ohangi badiiy asar mazmuni bilan bog‘liq holda sekin, tez, baland, past, jo‘shqin, g‘amgin kabi xususiyatlarni o‘zida namoyon etishi mumkin.

Ertaklar asosida insholar yozish, matnni qayta so‘zlash va tahlil qilish, yangi matn yaratish, teatrlashtirilgan o‘yinlar, qo‘g‘irchoq teatri o‘yinlari-bunday ish turlari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida hozirjavoblikni shakllantirish uchun ancha qulay hisoblanadi. O‘quvchilarda hozirjavoblikni shakllantirishda sahnalashtirilgan o‘yinlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday o‘yinlar o‘quvchining badiiy nutqini so‘z boyligini rivojlantiradi. His-tuyg‘ulari va kechinmalarini namoyon qilishlari uchun sharoit yaratadi. O‘quvchilarning hayotiy tajribalarini yorqin, unitilmas taassurotlar bilan boyitadi. Bunday o‘yinlar jarayonida o‘quvchilarda amaliy hozirjavoblik ko‘nikmalari shakllanib, ijtimoiy voqelikka mnosabat bildirish imkoniyatlari kengayadi. O‘quvchilar badiiy asar yordamida turli his-tuyg‘ular bilan yaqindan tanishishga muvaffaq bo‘ladilar. Ular asarlardagi ijobiy qahramonlarining kechinmalari, xarakterli xususiyatlari, his-tuyg‘ulari bilan yaqindan tanishadilar va o‘zlarini huddi ulardek tutish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Salbiy qahramonlardan va ularning yomon ishlaridan esa nafratlanish, uyalish hissini tuyadilar. O‘zlari bunday

rollarni ijro etganda ularga o‘xshasalar ham, hayotiy faoliyatda bunday bo‘lmaslikka intiladilar.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida hozirjavoblik ko‘nikmalarini shakllantirishda o‘qituvchi qo‘g‘irchoq teatri shaklidagi mashg‘ulot va topshiriqlardan ham samarali foydalanadilar.

Harakatli o‘yinlar, mimika va pontamimika ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida hozirjavoblik ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. O‘yinlar o‘quvchilarda mustaqil harakatlanish hohishini vujudga keltiradi. O‘yin vaziyatlarini vujudga keltirish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida hozirjavoblik ko‘nikmalarini shakllantirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. O‘yin qahramonlari kayfiyatidagi ko‘tarinkilik, quvonch, qayg‘u kabi kechinmalar o‘quvchilarni faollashtirib, o‘yin vaziyatlarining samaradorligini ta’minlaydi. Shu bilan bir qatorda ularda bilish faolligi va ijodiy layoqatlari ham rivojlanadi. O‘yin vaziyatlarida o‘qituvchilar uchun sahna ko‘rinishlarini tashkil qilish oson kechadi.

O‘yin vaziyatlari o‘quvchilarda xalq og‘zaki ijodi namunalariga nisbatan alohida qiziqishni shakllantirishga xizmat qiladi. Darsda o‘quvchilardagi charchoqni pasaytiradi. O‘qish darslaridagi ijodiy topshiriqlar o‘quvchilarning ijodiy layoqatlarini rivojlantirishga ko‘maklashadi. Sahna asralari o‘quvchilarda ijodiy fikrni shakllantirishga xizmat qiladi. Ijodiy fikr esa hozirjavoblik uchun asos bo‘ladi. O‘quvchilar o‘zlarining shaxsiy tajribalaridan kelib chiqqan holda sahnalashtirilgan o‘yinlarni o‘ynay boshlaydilar. Shu bilan bir qatorda ularda kichik-kichik ertaklar va rivoyatlarni sahnalashtirgan holda o‘ynash ehtiyoji vujudga keladi.o‘quvchilar jo‘shqin va qiziqarli syujetga ega bo‘lgan, dialolarga boy asarlarni sahnalashtirishga harakat qiladilar. Shuning uchun ham boshlang‘ich sinf darsliklari huddi shunday syujetga ega bo‘lgan ertaklar, rivoyatlar, hikoyalarni kiritish maqsadga muvofiq.

Shu tariqa biz o‘quvchilarda hozirjavoblikni shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlarini ham aniqlashga harakat qildik. Mazkur shart-sharoitlar o‘quvchilarda hozirjavoblikni shakllantirish jarayonini pedagogik jihatdan ta’minlashga xizmat qiladi. O‘quvchilarda hozirjavoblik ko‘nikmalarini shakllantirish uchun darsda qulay pedagogik muhit yaratish va o‘qituvchi tomonidan o‘quvchilarga hissiy ta’sir ko‘rsatish metodlarini qo‘llashlari maqsadga muvofiq. O‘quvchilarning dasrdagi faol harakatlari ularning hayotiy tajribalari asosida amalga oshadi. O‘qituvchilar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida hozijavoblikni shakllantirish uchun ko‘proq ko‘rgazmali vositalardan foydalanishlari lozim. Xalq musiqalari, qo‘shiqlari va o‘zbek bastakorlari tomonidan yaratilgan milliy musiqa asarlari ham o‘quvchilarning his-tuyg‘ulariga kuchli ta’sir ko‘rsatib ularda hozirjavoblik ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

O‘quvchilarda hozirjavoblikni shakllantirishda so‘zlar vositasidan foydalanish ham kutilgan samaradorlikka erishish imkonini beradi. Suhbat, hikoya qilish, tushuntirish darslarda hissiy vaziyatlarni yaratish badiiy asarlarni emotsional idrok etish amalga oshiriladi. O‘quvchilarda hozirjavoblikni shakllantirish uchun darslarda badiiy matnlarni ijodiy o‘qish usulidan keng foydalanish tavsiya etiladi. Darslarda o‘yin vaziyatlarini tashkil etish orqali o‘quvchilarga turli-tuman topshiriqlarni bajartirish mumkin. Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan pedagogik shart-sharoitlar o‘quvchilarda hozijavoblik ko‘nikmalarini tizimli tarzda shakllantirish imkonini beradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida shakllantiriladigan empatiya, farqlash, his etish kechinmalari o‘quvchilarda badiiyy asar qag‘ramonlarining holatini his etish, ularni tushunish va munosib baholash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda shuni ta’kidlash mumkinki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida hozirjavoblik ko‘nikmalarini shakllantirish alohida dolzarblikka ega bo‘lib, mazkur ko‘nikma birinchi navbatda shaxsda daxldorlik sifatini hosil qilishga ko‘maklashadi. Chunki hozirjavoblik shaxsning

uyg‘unlashgan sifati bo‘lib, unda ijobiy his-tuyg‘ularning shakllanishi va namoyon bo‘lishiga ko‘maklashadi. Hozirjavoblik o‘quvchilarning idrok etish, o‘xshatish, mos tarzda hissiy baholash va munosabat bildirish layoqatida namoyon bo‘ladi. Hozirjavoblik shaxsni muntazam rivojlantiruvchi ko‘plab sifatlar va layoqatlari bilan aloqadorlikda namoyon bo‘ladi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Абдураҳимова Д.А. Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг маънавий ахлоқий тарбияси асослари (Халқ оғзаки ижоди материаллари асосида). Монография. – Тошкент, 2016.

2. Сафарова Р.Г. Бошланғич таълим жараёнига татбиқ этиладиган янги ёндашувлар//“Бошланғич таълимни модернизациялаш орқали ўқув-тарбия жараёни сифати ва самарадорлигини ошириш” мавзусидаги бошланғич таълим ўқитувчилари Форуми материалари, Тошкент-2016 йил

3. Как удержать внимание на уроке в 1 классе? Советы и рекомендации учителю https://pedsovet.su/ns/6424 kak_uderzhivat_ vnimanie_ pervoklasssnikov

KITOBXONLIK – JAMIYAT TARAQQIYOTINING POYDEVORI

Bektursinova Gulxumar Joldasbaevna
Ajiniyoz nomidagi NDPI Pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi

Jaxon tarixi shundan dalolat beradiki, har qanday yangi tsivilizatsiya, yangi uyg‘onish davri kitob va kutubxonalardan boshlanadi.

Sh Mirziyoev.

Davlatimiz rahbari yoshlar kamoloti, ularning jamiyatga sodiq farzand, har jihatdan bilimli bo‘lib ulg‘ayishi uchun yurtimizda barcha shart-sharoitlarni yaratib bermoqda. Prezidentimiz jamiyatimizda kitobxonlikni rivojlantirishga katta e’tibor qaratib, ayniqsa yoshlarning mutolaa madaniyatini yuksaltirish borasidagi bir qator qaror va farmonlari e’lon qildi, qonun hujjatlari imzolandi. Aniq chora-tadbirlar belgilandi.

Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoev: dunyodagi har qaysi davlat, har qaysi xalq birinchi navbatda o‘zining intellektual salohiyati, yuksak ma’naviyati bilan qudratlidir. Bunday yengilmas kuch manbai esa avvalo insoniyat tafakkurining buyuk kashfiyoti - kitob va kutubxonalarda, - deya ta’kidlagan edi. Haqiqatan ham qaysi davlatning ma’naviy salohiyati kuchli bo‘lsa, ma’nan yengilmas kuchga ega bo‘ladi. Bugungi kunda O‘zbekstonda ham jahon hamjamiyati singari kutubxona tizimida qayta integratsiya jarayoni yuz bermoqda. Aholining ayniqsa yoshlarning kitob va elektron kutubxonaga bo‘lgan talabi yuqoriladi.

Bugungi kunda yurtimizda yoshlar o‘rtasida bosqichma-bosqich kitob tanlovlari o‘tkazilmoqda, kitobxon farzandlarimiz rag‘batlantirilyapti. Bundan ko‘zlangan maqsad - ertangi kelajagimiz bo‘lgan o‘g‘il-qizlarimizning qalbini, dunyoqarashini turli xil mafkuraviy xurujlardan asrab qolish hisoblanadi. Zero, kitob farzandlarimiz qalbida insoniylik, vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllanishida muhim rol o‘ynaydi.

Prezidentimizning “Kitobsiz kelajak yo‘q” degan da’vatlari zamiridagi ogohlik va mazmun-mohiyatni har birimiz chuqur anglashimiz lozim. Shunki, biz inson ma’naviyatining noyob durdonasi bo‘lgan kitoblarni avlodlariga meros qoldirgan buyuk ajdodlarning vorislarimiz.

Texnika va texnologiyalar jamiyat taraqqiyotiga tobora chuqurroq kirib borayotgani bois kitobning ahamiyatiga e’tibor biroz pasaygan edi. Ammo, muxtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoevning ma’naviy yetuklik yo‘lidagi yuksak isloxatlari natijasida kitobga bo‘lgan yangicha dunyoqarash shakllandi.

Shuni alohida ta’kidlash joizki, ma'lumot olish mumkin bo‘lgan hech qanday zamonaviy vosita kitobning o‘rnini bosa olmaydi. Kitob o‘qish jarayonida paydo bo‘ladigan obrazlar, “manzaralar” teleekranda namoyish qilinganlardan ko‘ra qiziqroqdir. “Men o‘zimdagi barcha yaxshi hislatlar uchun kitoblardan minnatdorman” deganda adib Gorkiy haq edi.

Kitobxonlik oiladagi, mahalladagi, yon-atrofdagi, muhitga bog‘liq. Kitobga e’tibor farzand tarbiyasida ham muhim rol o‘ynaydi. Darxaqiqat, kitobni inson

tafakkurining qanotlariga o‘xshatishgan. Zero tafakkuri, fikr doirasi keng, ma’rifatli kishilar jamiyatning chinakam boyligidir. Aksincha, hayotda ro‘y berib turadigan ayrim noxushliklar ildizi ma’rifatsizlik, kitob o‘qimaslikning achchiq mevasi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Shuni ta’kidlash joizki, kitobsiz ilm bo‘lmas, ilmsiz esa rivojlanish bo‘lmaydi. Pichoq qanchallik yegalsa o‘tkir bo‘lsa, tafakkur va zehin ham kitob o‘qich orqali sharhlanadi. Bu borada, kutubxona, kitob, kitobxonlik kabi muqaddas tushunchalar davlat siyosati darajasiga ko‘tarilayotganidan dalolatdir.

Yoshlarni kitob mutolaasiga qiziqtirish uchun avvalo, kutubxonalarning foydalanuvchilari va ularning qiziqishlarini tahlil qilish katta ahamiyat kasb etadi. Jamiyatimizning qiziqishi, talabi ba ehtiyoji natijasida kitob mutolaasining rivojlanish ko‘rsatgichlari shakllanadi.

Kutubxonalarning foydalanuvchilar guruhlariga ko‘ra qiziqishlarini qondirishi quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshiriladi:

Axborot – bilish yo‘nalishi (fan va hayotning turli sohalaridagi yo‘nalishlarni chuqurlashtirish, yangi faktlar va g‘oyalar bilan tanishtirish orqali bilim doirasini kengaytirish);

1) Motivatsion – baholash (shaxsiy qarashlar va ishonchni mustahkamlash);

2) Amaliy (kasbiy va umumiy faoliyatda egallangan bilimlarni qo‘llashga harakat qilish).

Ushbu ehtiyojlar va qiziqishlar bir-biridan ajralmagan holda foydalanuvchilarning bilish faolligiga asoslangan motivlarning murakkab majmuasini tashkil etadi [1: 40-b].

Haqiqatan ham avvalo kitobxonlarga nima kerakligini bilish, ayniqsa jamoatning yehtiyoji baland kitoblarni ko‘paytirish va oshirish orqali jamiyatning ma’naviy taraqqiyoti yuqorilab boraveradi.

Bugungi kunda kutubxona va kitobxonlikka katta e’tibor qaratilmoqda. Hususan: O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev tomonidan ilgari surilgan 5 ta muhim tashabbus orqali yoshlar o‘rtasida kitobxonlikni keng targ‘ib qilish davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi.

Kitobga bolalikdan mehr qo‘ygan bolada kitobxonlik madaniyati erta shakllanib boradi, dunyoqarashi kengayadi. Zero, kitob bizni yetuklikka yetaklaydi.

Bu borada 2017 yil 13 sentyabrdagi “Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ib qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to‘g‘risida” gi qarori hamda kitobxonlik bo‘yicha olib borilayotgan keng ko‘lamli ishlar, jumladan, “Eng yaxshi kitobxon”, shiori ostida tanlovlar o‘tkazilishi kitobga, ma’naviyatga yuksak e’tibor namunasidir. [2:qaror]

An’anaviy tarzda o‘tkazib kelinayotgan «Yosh kitobxon» tanlovi bilan 2017 – -2019 yillar davomida 2 mln 170 mingdan ortiq yoshlar qamrab olinib, 9 nafar tanlov g‘oliblari bo‘lgan yosh kitobxonlar Prezident sovg‘asi “Spark” avtomashinasi sovrindori bo‘ldi.

Kitob o‘quvchilarini nafaqat ma’naviy balki, moddiy jihatdan ham rag‘batlantirib turish zarur.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 7 iyundagi PQ-4354-son “O‘zbekiston Respublikasi aholisiga axborot-kutubxona xizmati ko‘rsatishni yanada takomillashtirish to‘g‘risida” gi qarori sohaning yangi integratsiya jarayoni bo‘ldi, desak to‘g‘ri bo‘ladi.

Mazkur qarorda: axborot-kutubxona faoliyatiga, kitobxonlarga xizmat ko‘rsatish, fondlarni to‘ldirish va saqlash, kutubxona jarayonlarini avtomatlashtirish, ilmiy-tadqiqot va tashkiliy-uslubiy faoliyat, kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va rag‘batlantirish, xalqaro hamkorlikni kengaytirishga jiddiy ta’sir ko‘rsatish imkonini beradi.

Aholiga axborot-kutubxona xizmati ko‘rsatishni yanada takomillashtirish, axborot-kutubxona muassasalari faoliyatini rivojlantirish maqsadida: quyidagilar aholiga axborot-kutubxona xizmati ko‘rsatishni sifat jihatidan yanada rivojlantirish sohasidagi asosiy vazifalar etib belgilansin:

-axborot-kommunikasiya texnologiyalarining rivojlanishi va zamonaviy umumjahon tendensiyalarini hisobga olgan holda axborot-kutubxona faoliyatini isloh qilish;

-aholiga axborot-kutubxona xizmatlari ko‘rsatish bo‘yicha ijtimoiy kafolatlarni sifatli ta'minlash hamda zamonaviy talablarni hisobga olgan holda axborot-kutubxona muassasalarini rivojlantirish maqsadida normativ-huquqiy bazani takomillashtirish;

-hududlarda aholiga axborot-kutubxona xizmatlari ko‘rsatishni barqaror rivojlantirishga ko‘maklashish;

-axborot-kutubxona muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, shu jumladan, yangi bino va inshootlarni qurish, mavjud binolarni rekonstruksiya qilish, ularni zamonaviy uskunalar bilan ta’minlash;

-kutubxona sohasida davlat xususiy sheriklikni, xususiy va elektron (virtual) kutubxonalar tarmog‘ini rivojlantirish;

-kutubxonalar faoliyatining samaradorligini va foydalanuvchilarga xizmat ko‘rsatish (shu jumladan, pullik xizmat ko‘rsatish) tezkorligini oshirish uchun elektron kitoblar tarqatishga ixtisoslashgan internet-resurslar bilan hamkorlikni kengaytirish;

-axborot-kutubxona muassasalarini malakali mutaxassislar bilan ta’minlash [3: www.lex.uz].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev tomonidan 2019 yil 19 mart kuni yoshlarni madaniyat, san’at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, yoshlarda axborot texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish, ular o‘rtasida kitobxonlikni targ‘ib qilish, xotin-qizlar bandligini oshirishga qaratilgan beshta muhim tashabbus ilgari surildi.

Ushbu beshta tashabbusning to‘rtinchisi, ya’ni aholi, ayniqsa, yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish, ular o‘rtasida kitobxonlikni keng targ‘ib qilish yosh avlodning intellektual salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.[4]

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, joriy tizimda kutubxonachilardan yangicha kasbiy mahorat talab etila boshladi. Elektron kutubxonaning hayotimizning bir

bo‘lagiga aylanishi kutubxonachilardan zamonaviy innovasion texnik jihozlarni yaxshi bilishni, internet olamidan xabardor bo‘lib, o‘z kasibining ustasi bo‘lish ma’suliyatini yukladi. Zamon shiddat bilan ilgarilab, rivojlanib bormoqda. Bu kutubxonachidan yoshlar tarbiyasi jarayonida yuksak zamonaviy bilim va ko‘nlikma, yuqori salohiyat egasi bo‘lishni taqozo etmoqda. Kitobxonlik madaniyatining rivojlanishi jamiyatimizning ma’naviy poydevori bo‘lishi bilan birga uning taraqqiyotini belgilovchi omil bo‘lib xizmat qiladi.[5]

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. I Yuldashev, O‘ Nosirov. Kutubxona - axborot xizmati: Nazariyasi va uslubiyoti. -Toshkent – 2019. 40-b.

2. “2020-2025 yillarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori 2020. 14 dek. 781-son.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 7 iyundagi PQ-4354-son “O‘zbekiston Respublikasi aholisiga axborot-kutubxona xizmati ko‘rsatishni yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi qarori. www.lex.uz.

4. Umarov A.O. Ijtimoiy-madaniy taraqqiyotni ta’minlash va komil inson shaxsini shakllantirishda mutolaaning roli. Sotsiologiya fanlari doktori dissertasiya avtoreferati. – T., 2005. – 56 b.

5. Морозова, А.Е., Равилова, Л.Р., Ахтариева, Р.Ф. Семейное чтение как инструмент формирования читательской культуры // Литературная педагогика и ее роль в развитии эмоциональной грамотности: материалы Международной научно-практической конференции. – Казань, 2021. – С. 147–152.

БАЛАЛАР ӘДЕБИЯТЫНЫҢ ИЗЕРТЛЕНИЎ ТАРИЙХЫ

Тилеўмуратова Г.Т.

ҚНАӨПИИИ Қарақалпақстан филиалы еркин излениўши

Қарақалпақ балалар әдебияты бир неше он жыллықлар даўамында балаларға ҳәм жас өспиримлерге арналған әдебият сыпатында қәлиплести ҳәм орнықты. Ол, әлбетте, тақыр жерден пайда болған жоқ. Оның пайда болыўында тийкарғы дәрек сыпатында фольклор хызмет атқарады. Халық қосықларында, ертеклерде, жумбақларда, жаңылтпашларда ҳәм басқа да фольклорлық жанрларда балалар ҳәм жас өспиримлердиң этикалық ҳәм эстетикалық тәрбиясына, оларға билим бериўге бағдарланған идеялар, көркем тоқымалар көп. Олар балалар әдебиятының қәлиплесиўинде биринши басқыш хызметин атқарды.

Бизиң алдымызда төмендеги сораўларға тийкарлы жуўап табыў ўазыйпасы тур: улыўма балалар әдебияты деген уғымның өзи нени аңлатады? Дүнья балалар әдебияты қашан пайда болды, бунда қайсы сөз шеберлериниң шығармалары тилге алынады? Усы сораўларға жуўап бериў арқалы биз диссертациялық жумысымыздың тийкарғы концепциясын пайда етемиз. Өйткени, қарақалпақ балалар әдебияты дүнья балалар әдебиятының бир бөлеги. Солай екен, қарақалпақ балалар әдебиятына улыўма дүнья балалар әдебияты контекстинде пикир жүриткен дурыс болады деген пикирдемиз.

«Балалар әдебияты – бул балаларға ҳәм өспиримлерге арналған көркем әдебият. Ол өз ишине киши, өспирим жасындағы балаларға бағдарланған шығармаларды, сондай-ақ балалар ҳәм өспиримлер оқыйтуғын шығармаларды қамтыйды. Балалар әдебиятының мақсети өсип киятырған жас әўладты ҳәр тәреплеме саўатландырыў ҳәм тәрбиялаў болып табылады.

Биринши балалар китаплары – бул оқыў ҳәм моральлық мазмундағы китаплар: әлипбелер, энциклопедиялар, жәмийетте өзин услап-тутыў қағыйдалары ҳәм басқалар болды. Олар Европа еллеринде XIV-XVI әсирдебаспадан шыққан биринши рус әлипбеси болды. Ал қәнигелескен әдебий түр сыпатында балалар әдебияты Европада XVIII әсирдиң екинши

ярымында қәлиплесе баслады. Оның раўажланыўы ағартыўшылық әсири менен, педагогикалық идеялардың жетискенликлери менен (Дж. Локк, Ж.Ж.Руссо, И.Г.Песталоцци, Н.И.Новиков) тығыз байланыслы[5].

Демек, балалар әдебияты дәслеп әдебияты күшли раўажланған еллерде пайда болып, кем-кемнен өз алдына әдебият сыпатында қәлиплесе баслады. Оның көп ғана белгилери анық болып, турақлы дөретиўшилери пайда бола баслады. Балалар әдебиятының раўажланыў басқышларында күшли ҳәм әззи раўажланған дәўирлери де болды. Көп ғана халықларда өзиниң арнаўлы балалар әдебияты ҳәм авторлары қәлиплести.

«Балалар әдебияты улыўма әдебий процесстен бөлинип қалмады, ал бундай шығармаларда фольклордың, XVIII-XX әсирлердеги әдебий ағымлар ҳәм стильлердиң тәсири күшли сезилип турды. Моральлық, дидактикалық идеялардың сиңдирилиўи балалар ҳәм өспиримлер әдебиятының әҳмийетли белгилериниң бири болып қалды.

XVIII-X1X әсирлерде балаларға арналған шығармаларда фольклорлық мотивлерде жазылған ертеклер (аға-инили Я. ҳәм В. Гримлер, В.Хауф), жазба әдебияттағы ертеклер (Ш.Перро, Х.К.Андерсон, Э.Т.А.Гофман, Л.Кэрролл, С.Лагерлёф), сондай-ақ авантюралық жанрдағы айырым роман ҳәм повестлер (Майн Рид, М.Твен, Р.Стивенсон) өзиниң күшли гуманистлик бағдары ҳәм турмыс шынлығы менен үлкен әҳмийетке ийе болды».

Мине, бул авторлардың шығармалары дүнья балалар әдебиятының қәлиплесиўинде айрықша хызмет атқарды. Соның менен олардың көпшилиги классик шығармалар қатарына кирди. Усы дүнья әдебияты фондында қарақалпақ балалар әдебияты да өз алдына әдебият сыпатында қәлиплести. Оның қәлиплесиў дәўири XX әсирге туўры келеди. Бизде де балалар әдебиятының авторлары қәлиплести. Олар 3 әдебий түрде де қәлем тербетти. Қарақалпақ әдебияттаныў илиминде болса балалар әдебияты туўралы теориялық пикирлер қәлиплесе баслады.

«Балалар әдебияты – көркем әдебияттың бир түри. Көркем әдебият сыяқлы балалар әдебияты да көркем сөз қуралы арқалы балалар турмысын көркемлеп сүўретлеў, жәмийетлик турмыста балалардың тутқан орны, олардың ис-ҳәрекетлери арқалы өзинен кейинги әўладқа гөззаллық сезимлер оятатуғын жетилискен адам сыпатының сәўлелениўи усаған нызамларды нәзерде тутады. Балалар адамыйлығының өзлерине тийисли өзгешеликлерин қурайтуғын көркем сөз жас әўладқа ой ҳәм сезимлерине күтә нәзик ықшамлық пенен терең сиңисип барыў нызамына бағынады ҳәм олар халықлардың алдағы әрман сезимлери, әрманлары, мақсетлери менен тутасып, биригип барыўы шәрт. Балалар әдебиятының өзгешелик белгилериниң бири мине, усында»[6].

Қарақалпақ балалар әдебиятының қәлиплесиўинде биринши гезекте фольклор тийкарғы орынды ийелейди. Себеби, халқымыздың әсирлер бойы дөреткен фольклорының балалар фольклоры деп аталған бөлиминде халық өзиниң тарыйхын, әдебиятын, мәдениятын сәўлелендириў менен бирге,усы қәдириятларды өзлериниң ең сүйкимли болған балаларына, олардың жас өзгешелигине қарай элементар түсиниклер, нәсиятлар арқалы жеткизип отырған. Яғный фольклорда балаларға тийисли болған ертеклерден баслап, балалар қосықларында, жумбақ-жаңылтпашларында, нақыл-мақалларында, әпсаналарында, рәўият-аңызларында ҳәтте, дәстанларында да балалар турмысына байланыслы ўақыяларды көркем эстетикалық талғам менен сәўлелендирип бере алған. Бул пикирди И.Қурбанбаев та қуўатлайды: «Балалар әдебиятының дәреклери де халқымыздың әсирлер бойы дөреткен аўыз әдебиятынан, оның үлгилери болған балалар ҳаққындағы халық қосықларынан – балалар фольклорынан, ертек, аңыз, жаңылтпаш, жумбақ, нақыл ҳәм мақаллардан, эпослық шығармалардағы балаларға тийисли мийраслардан келип шығады. Мине, булар балалар әдебиятының тийкарғы дәреги болады».

Фольклордаң өсип жетилискен балалар әдебияты бойынша қарақалпақ әдебиятыныў илиминде ҳәм фольклористикада Н.Дәўқараев, К.Айымбетов, И.Қурбанбаев, К.Мақсетов өзлериниң илимий көз-қарасларын, концепцияларын билдирген, оларды классификациялаған. Мәселен, балалар қосықларының өзгешеликлерине қарай Н.Дәўқараев «Ол өзгешеликлер ең алды менен жәмәәт болып айтылады. Екиншиден, қосық түри халық ойынларын ойнаған ўақытларда аралас айтылады. Үшиншиден, сораў-жуўап ретинде де айтылады. Сонлықтан балалар қосықлары өзиниң тематикалық жақтан өзгешелигине ийе»[2], деп оны түрлерге ажыратады ҳәм жанрлық өзгешелигин белгилеп береди. Илимпаз фольклордағы балалар әдебиятының атқарыўшылары, атқарыў тәртиби, олардың балалардың ой-пикирин раўажландырыўға тәсири мәселесин изертлейди.

Қ.Айымбетов болса, «ойын-заўық жырлары балалар ойыны болып аталады. Балалар жәмәәт болып ойын ойнағанда балалар ойынының гейбиреўи поэтикалық қосықлар менен атқарылады»[1],- деп белгилейди.

Әлбетте, балалар қосықлары ямаса балаларға арналған басқа шығармалар ойын менен тығыз байланыслы. Себеби, балалар ҳәр қыйлы ойынлар ойнаў менен бириншиден, өзлериниң денесиндеги физикалық талапты қанаатландырса, екиншиден, олар усы ойынға қосып ҳәр қыйлы қосықлар ҳәм басқада көркем шығармалар үлгилерин атқарыў арқалы ой-өрисин раўажландырады, басқаша айтқанда рухый талабын қанаатландырады. Көркем дөретиўшилик пенен ойынның бирге өмир сүретуғыны ҳаққында әдебият теоретиклери де теориялық пикирлерин билдирген.

«Ойын – бул нәтийже беретуғын, өзинде қандай да бир мақсетти алға сүретуғын хызмет түри емес. Онда балаларда артып туратуғын күш ҳәм рух сәўлеленеди…

XIX-XX әсир ойшыллары адамзат өмириниң басланыўында ойынлардың тутатуғын әҳмийети ҳаққында бир неше мәртебе атап өткен. Ф.Шиллер адам ойынлар ойнап өссе ғана толық мәнисинде адам болып жетилиседи деп тастыйқлайды. Ал Й.Хейзенгтиң айтыўынша адамзат мәденияты ойын арқалы қәлиплести. Жазыўшылар ҳәм алымлар (Л.Толстой, Т.Манн, В.Ф.Переверзев) көркем өнердиң өзи өзиниң мазмуны бойынша ойыннан келип шыққан, ол – өзиншеликке ийе болған ойынның түри деп дәлиллейди»[7].

Солай екен, басқа халықлар сыяқлы қарақалпақ халқы да әсирлер даўамында бир-биринен рәң-бәрең болған балалар ойынларын қәлиплестирди ҳәм раўажландырды. Олардан: «Әўелемен-дүўелемен», «Түлкишек», «Ҳәкке қайда», «Пәллемпек», «Ақ терекпе, көк терек», «Шағала», «Айқулаш», ойын-қосықлар көркем-эстетикалық жақтан жетилискен жанр болып қәлиплести. Бул ойынлар балаларда тек ҳәрекетти раўажландырыў менен емес, ал сөз өнерин раўажландырыў менен де әҳмийетке ийе болды ҳәм оның өмиршеңлигин тәмийнледи.

Балалар фольклорында бундай аралас ойынлардың генезиси, раўажланыў басқышлары, жанрлық қәсийетлери бойынша көп ғана фольклортаныўшылар ҳәм әдебиятшылар илимий-изертлеў жумысларын алып барды. Мәселен, рус фольклортаныўында Г.С.Виноградов, И.О.Капица, В.П.Аникин М.Н.Мелькинов, татар фольклортаныўында Р.Ягьфаров, өзбек фольклортаныўында Ғ.Жоҳонгиров О.Сафаров, С.Авезов, Н.Сафарова қарақалпақ әдебияттаныў илиминде И.Курбанбаев балалар қосықларының ҳәм ойынларының генетик жақтан келип шығыў дереклерин илимий жақтан изертлеген.

Және бир дыққат аўдарарлық жағдай бундай ойын-қосықлардың көплеген, ҳәттеки, генетикалық жақтан бир-бирине узақ болған халықлар фольклорында ушырасатуғыны изертлеўшилер тәрепинен атап өтилген.

Оның бир мысалы сыпатында изертлеўшилер «Ақ терекпе, көк терек» қосығы рус, өзбек, қазақ, тәжик, татар, қарақалпақ халықлары арасында балаларға арналған ҳәрекетли ойын формасында атқарылып келгенлигин илимий жақтан дәлиллейди.

Ғ.Жаҳонгиров ҳәм Ш.Галиев «Ақ терекпе, көк терек» ойынының тарийхый генезисине тоқталып, оның қәдимги руўлық-қәўимлик дәўири менен байланыслы екенлигин айтса[3], Р.Ягьфаров ойынның тийкарғы дерегин қәдимги «ағаш» (терекке) сыйыныўына барып тақалады деген пикирди айтады[8]. Улыўмаластырып айтатуғын болсақ бизиң изертлеп отырған дәўиримизде балалар әдебиятында эпикалық жанрлардың өсиў эволюциясын байқаў қыйын емес. Ең баслысы олар балалардың жас өзиншелигин, психологиясын есапқа алып дөретилмекте. Олардың балалар тәрбиясында тутатуғын орны үлкен. Сонлықтанда бул әдебий түрдиң еле де раўажланыў келешеги бар екени сөзсиз.

Әдебиятлар

1. Айымбетов Қ. Халық даналығы. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1988. 23-24-б.

2. Дәўқараев Н. Шығармалары, 2-том. Нөкис: 1977. 136-137-б.

3. Жахонгиров Ғ. Ўзбек болалар фольклори. –Тошкент: Ўқитувчи, 1975. – 20 б.

4. Галиев Ш. Ўзбек болалар ўйин фольклори. –Тошкент: Фан, 1988.– 96 б.

5. Литературный энциклопедический словарь.-Москва, «Советская энциклопедия», 1987, 91-бет

6. Қурбанбаев И. Қарақалпақ балалар әдебияты, Нөкис, «Билим», 1992,11-бет.

7. Хализев В.Е., Теория литературы, Москва, «Высшая школа», 2000, 63-бет

8. Ягъфаров Р. Шиьгрият чишмэлере. –Казан, 1985.– 66 б.

3-SEKCIYA
BOLAJAQ OQÍTÍWShÍLARDÍŃ KÁSIPLIK KOMPETENTLIGIN RAWAJLANDÍRÍW SISTEMASÍN MODERNIZACIYALAW MEXANIZMLERI

AKSIOLOGIYALÍQ JANTASÍW TIYKARÍNDA QARAQALPAQ TILIN OQÍTÍWDÍŃ LINGVODIDAKTIKALÍQ IMKANIYATLARÍ

G.Bekimbetova

Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Pedagogika ilimleri filosofiya doktorı (PhD)

Respublikamızda qaraqalpaq tilin oqıtıw máseleleri boyınsha E.Berdimuratov, Q.Pirniyazovlar ulıwma bilim beriw mekteplerinde qaraqalpaq tilin oqıtıw metodikası boyınsha, S.Axmetov, Á.Paxratdinov, Á.Pirnazarov, K.Palimbetov, I.Pirniyazov, A.Djaksibaev, M.K.Koshanov, B.Qutlımuratov, D.Seytkasımov, G.Jumasheva, A.Naurızbaevalar qaraqalpaq tilin oqıtıw metodikası boyınsha ilimiy-izertlew jumısların alıp barǵan.

Qaraqalpaq tilinde sóylew kónlikpeleriniń 4 tiykarǵı túri: oqıw, tıńlap túsiniw, sóylew hám jazıw kónlikpeleri arqalı júzege keledi hám oqıwshılardıń alǵan bilimlerin ámeliy sóylesiw sharayatında turaqlı túrde óz betinshe qollay alıw qábiletin – sóylew tájiriybesin payda etiwge járdem beredi.

Biz qaraqalpaq tili oqıtıwshısı iskerligin úsh funkcional modelden ibaratlıǵın belgiledik. Oǵan:

birinshi komponenti **akisiologiyalıq-gnostikalıq,** mádeniy-informaciya komponenti – oqıtıw, tálim hám tárbiyanıń dúńyaǵa kózqaras, akisiologiyalıq sana, qádirlew tuyǵısı, akisiologiaylıq biliw, qádirlew principine súyene otırıp toplanǵan qádiriyatlar haqqındaǵı bilimler hám metodologiyalıq tárepleri menen baylanıslı;

ekinshisi – **shólkemlestiriw-ámeliy, assimilyaciyalıq** – oqıtıwshı hám tálim alıwshılardıń kommunikativ óz ara baylanısları logikasına boysınǵan, qanday aqılıy iskerlik usıllarınıń rawajlanıwı;

úshinshisi – **járdemshi-pedagogikalıq** óz ara baylanıslardıń baslanıwı, barısı hám juwmaqlanıwın támiyinleydi.

Bugingi kunde tálim qaraqalpaq tilinde alıp barılatuǵın ulıwma bilim beriw mekteplerinde oqıwshılardı sociallıq tınıshlıq hám tatıwlıq ruwxında tárbiyalawdı baslı baǵdarlardıń biri dep esaplaǵanbız. Solay eken:

1. Qaraqalpaq tilin oqıtıwǵa innovaciyalıq qatnaslardı engiziwge tiyisli jumıslardı aktivlestiriw;

2. Qaraqalpaq tilin oqıtıw ushın ilimiy, metodikalıq, psixologiyalıq hám pedagogikalıq járdem sistemasın rawajlandırıwshı jumıslardı jetilistiriw;

3. Qaraqalpaq tili tálminde etnolingivistikanıń sońǵı jetiskenliklerinen paydalanıw zárúrli áhmiyetke iyeligi, maqsetke muwapıq erkin izertlewge shaqırıwı kerek.

Qaraqalpaq tilin oqıtıw metodikası ana tili oqıtıwshıların tayarlaw názerde tutılǵan waqıtta olardıń kásiplik sheberligin asırıwǵa xızmet etetuǵın oqıtıw metodikası boyınsha jaratılatuǵın ilimiy-teoriyalıq dereklerdi úyreniw zárúr. Olardıń túrli tárepleri ortasındaǵı baylanıslar, olardıń mánisin ashıp beriw, tálim metodı hám quralların qollaw normaların anıqlaw tiykarında didaktika ámeliy-normativ hám de shólkemlestiriw-texnologiyalıq wazıypanı atqaradı hám de tájiriybe hám tálim resurslarınan nátiyjeli paydalanıw múmkinshiligin jaratadı.

1. Ulıwma bilim beriw basqıshında oqıwshılar kompetenciyasınıń MBS talaplarına muwapıqlıq dárejesi talapları;

2. Kompetenciyalıq qatnas tiykarında dúzilgen jańa oqıw baǵdarlamaları mazmunı, olarǵa kirgizilgen ózgerisler hám olar tiykarında kalendar-jobalar dúziw;

3. Úzliksiz oqıw baǵdarlaması boyınsha sabaqlıqqa kirgiziletuǵın ózgerislerge qaratıladı.

Tálim qaraqalpaq tilinde alıp barılatuǵın ulıwma bilim beriw mekteplerinde qaraqalpaq tilin biliw dárejesine tosqınlıq etiwshi sociallıq ham metodikalıq faktorlar faktorlar tómendegishe úyrenildi:

Sociallıq faktorlar	**Metodikalıq faktorlar**
1. Qaraqalpaqstan Respublikasi televideniesinde qaraqalpaqsha kórsetiwlerdiń az ekenligi; 2. Qaraqalpaq tilinde baspadan shıǵarılatuǵın gazeta-jurnallardıń sheklengenligi; 3. Radio hám televidenielerde qaraqalpaq tilinde balalar ushın kórsetiwlerdiń az bolıwı; 4. Baspaxanalardıń talap dárejesinde jumıs alıp barmawı; 5. Qaraqalpaqsha balalar ushın arnawlı telekanaldıń joq ekenligi; 6. Sabaqlıqlardıń talap dárejesine juwap bermewi.	1. Qaraqalpaq tilinde baspadan shıǵarılgan kitaplardın talap dárejesinde bolmawı; 2. Kitap baspasında ulıwma bilim beriw mekteplerinde “Qaraqalpaq tili” páni oqıtıwshılarınıń pikir-usınısları esapqa alınbawı; 3. Kitap baspasında tańlawlardıń jabıq halında ótkeriliwi, oqıtıwshılardıń ashıq túrde kitap baspasına tańlawǵa qatnasıwına imkaniyattıń shekleniwi; 4. Balalardın sóylewin rawajlandırıwshı materiallardıń az beriliwi 5. Artıqsha teoriyalıq materiallardın kóp ekenligi.

Joqarıdaǵı pikirlerden kelip shıqqan halda pikirler hám usınıslarga kelindi:

1. JOO da filolog studentleri oqıw jobalarında tálim basqa tillerde alıp barılatuǵın mekteplerde qaraqalpaq tilin oqıtıw modulın qosıw;

2. Qaraqalpaqstan Respublikasi televideniesinde qaraqalpaqsha kórsetiwler, qaraqalpaq tilinde baspadan shıǵarılatuǵın gazeta-jurnallar, radio hám televidenielerde qaraqalpaq tilinde balalar ushın kórsetiwler, qaraqalpaqsha balalar ushın arnawlı telekanallar ashıw;

3. Qaraqalpaqstan Respublikasi mektepke shekemgi hám mektep bilimlendiriw ministrliginiń arnawlı ishi topari jilina bir márte “Qaraqalpaq tili” páni oqıtıwshılarınıń pikir-usınısların esapqa alıp barıwı, kitap baspasında qaraqalpaq tili oqıtıwshıların ashıq túrde kitap baspasına tańlawǵa qatnasıwına imkaniyattıń jaratılıwı qayta tayarlawdan ótken oqıtıwshılardıń bilim dáarejesin, pedagogikalıq qabiletlerin monitoring qılıp barıw zarur.

Paydalanılǵan adebiyatlar:

1. Б.Қутлымурат улы. Қарақалпақ тили орфографиясын оқытыў усыллары. – Нөкис: Билим, 1993. – 60 б.;

2. Наурызбаева А.С. Методика обучения конструированию предложении на уроках каракалпакского языка в начальных классах школ с русским языком обучения: Автореф. дис. …канд. пед. наук. – Т., Пирниязов Қ. Баслаўыш классларда қарақалпақ тилин оқытыў методикасы. – Нөкис: Билим, 1993. – 392 б.;

3. Пирниязова А., Шынназарова С. Ҳәзирги қарақалпақ әдебий тили (лексикология) пәнин оқытыўда Pirniyazova A., Pirniyazov Q., Bekniyazov K. Baslawısh klaslarda ana tilin oqıtıw metodikası. – Toshkent: Sano-standart, 2018. – 280 b.;

JASLARDI MILLIY RUWHTA TÁRBIYALAWDA TOY-MEREKELERDIŃ PEDAGOGIKALIQ ÁHIMIYETI

T.Saparbaev p.i.k. doc ., M. Xaliva

NMPI magistratura bólimi “Pedagogika teoriyası hám tariyxı” qánigeligi 2- basqısh magistrantı

Haqiyqatinda da bilim hám tárbiya bir-birisiz óz mánis hám mazmunin sáwlelendire almaydi. Milliy qádiriyatlar, milliy úrp-ádet dástúrlerden biri bul toy-merekeler bolip, ol pedagogikaniń belgili dereklerinen biri. Sebebi onda kóp ǵana

pedagogikaliq maǵliwmatlar, tárbiya tarawindaǵi tájiriybeler de óz kórinisin tapqan. Demek toy-merekeler arqali olardiń tárbiyalıq áhmiyetin úyreniw, olardi oqiw-tárbiya islerinde paydalaniw júdá zárúr.

Bul haqqinda ilimpaz M.Inamova «Házirgi kúnde milliy dástúrlerimizdi tiklep atirmiz, oni paydalaniwimizdiń sebebi olar tek mádeniy miyras bolǵanliǵi hám babalarimiz tárepinen jaratilǵanliǵi ushin ǵana emes, al milliy ǵárezsizlik máplerine xizmet qilip atirǵanliǵi, jas áwladti milliylik ruwxinda tárbiyalawda járdem berip atirǵanliǵi ushin da úyreniwimiz, keń qollaniwimiz, jámiyetlik-tárbiyalıq rolin kórsetip beriwimiz kerek» (3.94-bet) dep atap ótken edi.

Bul oǵada duris kóz-qaras. Sebebi toy-merekeler bul milliy dástúr – úrp-ádetlerdi óz ishine qamtiǵan tárbiyaniń kólemli kórinisi. Milliy tárbiya beriw islerinde shańaraq jetekshi orindi iyeleydi. Shańaraq tárbiyasi processinde jaslardiń sanasina sińdirilgen ádep-ikramliliq qaǵiydalari, úrp-ádetler, dástúrlerge boysiniw haqqinda ata-analar tek násiyat túrinde ayca balalarda zerigiwshilik, qiziǵiwshiliqtiń kemiwi siyaqli túsinikler kelip shiǵadi. Ata-analar óz perzentlerine xaliq máresimlerinen, dástúrlerinen tuwri siyaqli, ásirese milliy toy, usi toydaǵi xaliqliq milliy oyin kórinisleri: ilaq oyin, qoraz uristiriw, palwan tuttiriw, at shaptiriw, qoshqar dúgistiriw siyaqli túrleri menen tanistirip barıw zárúr. Sebebi bul xaliqliq tamasha. Bul arqali jaslar, birinshiden, estetikaliq zawiq alsa, ekinshiden, ádep-ikramliliqqa tárbiyalanadi. Sonday-aq óz eliniń, xalqiniń milliy mádeniyatina maqtanish hám húrmet sezimleri qáliplesedi.

Jaslar toy-merekelerde úrp-ádetlerdi, dástúrlerdi kóredi hám úyrenedi. Sebebi, hár túrli bayramlarda, toy-merekelerde mazmunina baylanisli hár túrli dástúrler óz sáwleleniwin tabadi. Misali: úyleniw toy – bul xalqimizda ulli toydiń túri esaplanadi. Onda eń birinshi «másláhát toyi» yaǵniy «keńes toy», «oylasiq toy» dep atalatuǵin túri ótkerilip, onda toyǵa keletuǵin miymanlardi qalay kútiw, ornalastiriw, beriletuǵin taǵamlar, miymanlardi toyǵa shaqiriw, ótkeriliw waqti hám basqa da kóplegen máseleler jasi úlkenler, aqsaqallar, eger qalada ótkerilse kóshe biyleri, awilda awil aqsaqallari, máhálle belsendileri, jaqin aǵayinler óz-ara másláhátlesedi. Bul arqali jaslarǵa másláhátli istiń nátiyjeli boliwi kórsetiledi. Eń

baslisi usi másláhátli toyda mektep oqıwshılarina da, jaslarǵa isenim bildirip sol toyxanaǵa jaqin jerdegi aǵayinlerge toy xabarin aytiwdi isenim bildirip tapsiradi. Sonday-aq toyda miymanlarǵa xizmet etiw ot jaǵiw, suw tasiw, otin tayarlaw isleri, tabaq tartiw isleri de óspirim jaslarǵa tapsiriladi. Demek, bul arqali úlkenlerdiń ózlerine isenim bildirip atirǵanliǵin sezingen, hátteki «tárbiyasi awir» dep basqalar tárepinen onsha itibarǵa alinbaytuǵin jaslar da kópshilikke aralasiw arqali turmistaǵi qiyin-qistaw hádiyselerdi, toy-merekelerde ásirese aǵayin-tuwǵan, doslardiń bir-birine járdem qolin soziw siyaqli adamgershilik sezimlerin túsinip jetedi. Bul arqali sol baladaǵi minez-qulqinda, sóylew mádeniyati, ózin uslap turiw siyaqli ádep-ikramliliq normalari qáliplesip baradi.

Bul jumislar álbette oqıwshı jaslardiń jámiyetlik jumislarǵa qatnasiwinda ózine tán belsendilikti arttiradi. Hár bir oqıwshı bul bayram dástúrlerine qatnasiw arqali óz qábiletin, uqibin sinap kóredi. Demek, usi siyaqli bayram keshelerinde oqıwshılardiń qatnasiwi bolsa olarda baslamashilliq, awizbirshilik, jora-joldas arttiriw, basqalar menen til tabisiwshiliq siyaqli qásiyetlerdi payda etedi.

Jaslarǵa milliy tárbiya beriwde toy merekelerdiń, bayram kesheleriniń pedagogikaliq áhmiyetliligi boyinsha ásirese miyman kútiw ádebi oniń basli mazmunin qamtiydi. Sebebi bunday merekelerdiń barliǵinda miyman keledi. Al xalqimizdiń milliy psixologiyasinda «Miyman tańday ulli», «Miyman — óz irisqi-nesiybesi menen keledi» degen tereń mazmunli udimlar bar. Demek búgingi kún jaslari milliy toy merekeler, bayram kesheleri arqali miyman kútiw ádebin de, miyman boliw mádeniyatin da úyrenedi.

Sonday-aq ayirim ata-analar toy merekelerge jas balalardi aparǵandi maqul kóredi. Al geybirewleri kerisinshe maqul kórmeydi. Bizińshe balalardi merekege kópshilikke apariw, eger mereke berip atirǵan tárep shańaraq aǵzalarina aǵayinshilik jaǵinan oǵada jaqin bolsa bul háreketler duris dep esaplaymiz. Sebebi birinshiden bala óz tuwisqanlarin, aǵayinlerin taniw múmkinshiligine iye boladi, olardiń balalarin taniwdi, olarda jaqinliq, tuwisqanshiliq sezimleri payda boladi. Sebebi ata-babamizda da «Barmasa, kelmese aǵayin de jat bolar» degen naqil bar.

Al ayirim ata-analar óz balalarin merekelerge, toylarǵa uliwma aparmaydi. Sebebi toyxanada basqa ózi qatarli balalar menen jánjellesedi, dástúrxan átirapinan shiqpaydi yaki hár qiyli tentekli, injiqliq, tártipsiz háreketler qiladi degen túsinikte boladi. Bizińshe tek jaqin aǵayin-tuwǵanlardiń shańaraǵindaǵi toylarǵa, merekelerge balalardi apariw duris dep esaplaymiz. Bul haqqinda «Ádepnama» kitabinda: «Bazi bir ata-analar, kekse shal-kempirler balalarin, aqliqlarin erkeletip ózleri menen miymanǵa alıp baradi.Úlkenler ushin mólsherlengen ziyapatlarda olardi janina alıp otiradi, soraǵan nárseni dástúrxannan alıp beredi. Nátiyjede balaniń nápsisi jaman boladi» (3.80-bet). Demek usi siyaqli toy-merekelerde balalar aqildi nápsiden joqari qoyiw ata-ana tárepinen duris baǵdarlanip barıwi kerek. Sonday-aq ata-analardiń shaqirilǵan toy-merekelerge barıwi da jaslarǵa belgili dárejede tásir etedi. Sebebi shaqirilmaǵan jerge barıw ádepten emes. Keyingi waqitlarda jas óspirimler hám mektep oqıwshılari arasinda da mirát etilmegen toylarǵa barıwin ushiratamiz. Bunda oyin-kúlki, tamasha etiw sebebi menen bolsa da bunday etip barıw ádepsizlik bolip esaplanadi. Sebebi toy-tamasha bergen shańaraq aǵzalari ózleriniń ishki múmkinshiliklerine qarap jay tayarlaydi, dástúrxan jayadi. Eń dáslep toy iyesi toydiń tinish, orinsiz shawqim bolmay hár tárepleme qiziq hám jaqsi ótiwi haqqinda oylaydi.

Shaqirilmaǵan miymanlar sebepli toylardiń jaqsi ótpew jaǵdaylari da ushirasadi. Al geypara jaslar qolaysiz, kelispegen háreketler islep, toy qatnasiwshilariniń kewillerine azar beredi. Al bunday háreketler bolsa ádepsizliktiń qolaysiz kórinisi. Al toylardiń tártipli, mádeniyatli ótiwine úles qosiw, ádepsiz is-háreketlerden ózin awlaq tutiw, ósip kiyatirǵan áwladtiń ádiwli waziypasi bolip esaplanadi. Qaraqalpaq toylarinda kórisiw, sálemlesiw, amanlasiw siyaqli milliy xaliqliq dástúrler bar. Ósip kiyatirǵan jas áwlad toy-merekeler arqali, bayram kesheler arqali sálemlesiwdiń gúwasi boladi. Misali er adamlardiń er adamlar menen aman túwellik sorasiwi, hayallardiń bir-biri menen sálemlesip kórisiwi, er adamlar menen hayal adamlardiń kórisiwleri hár biri ózgeshe túske iye.

Xalqimizda, ádette er adamlar qol alisip sálemlesip úy-ishi, aǵayin-tuwǵan, mali-janiń aman ba? siyaqli etiketlik sózlerdi qollansa, hayal adamlar burinnan-aq

tósin-tósine qaǵistirip, qushaqlasip kórisip hal awhal sorasadi. Al sońǵi waqitlarda toy-merekelerde hayallar da bir-biri menen, er adam hám hayal-qizlar da bir-biri menen qushaqlasip súyisip kórisiwin ushiratiwǵa boladi. Ósip kiyatirǵan jaslarǵa bul kórisiwler hár qiyli tásir etiwi múmkin. Sonliqtan shańaraqta ata-analar, mektepte pedagoglar súyisip kórisiwdiń gigienaliq jaqtan da, ádep-ikramliliq jaǵinan da biziń mádeniyatimizǵa turpayi nárseler ekenligin aytiw, násiyatlaw orinli dep esaplaymiz. Xalqimizda úyleniw toyinda «bet ashar» dástúri bolip, kelinshek kópshilikke, túsip atirǵan eline, kúyewine sálem beredi. Álbette betashar siyaqli dástúrler jaslar qatnasiwi, toyxana iyesine, oniń jaqin-juwiqlarina kelinniń sálem beriw dástúrin kóriwi (tamashalawi) arqali sol eldegi hár bir adamniń paziyletlerin, siylasiq, húrmet-izzet kórinisleriniń gúwasi boladi. Bet ashar dástúrin shayirsimaq, sózge sheshen adam aytadi. Toy-mereklerdiń derlik báride jaslardı milliy ruwhta tárbiyalawǵa tásiyrleri oǵada ullı.

Paydalanǵan ádebiyatlar

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. - Т.: “ Ўзбекистон”, 2016.

2 Inomova M. Oilada bolalarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasi. Toshkent, 1999, 94- bet.

3 Uzaqov H., G‘oziev A., Tojiev A. Oila etikasi va psixologiyasi. Toshkent, «Oqituvchi», 1992, 80-bet.

TÁRBIYA JUMÍSLARÍ METODLARÍ HÁM FORMALARÍNÍŃ PSIXOLOGIYALÍQ TIYKARLARÍ

Klicheva Z.P – ps. i.k. docent.,
Karimbayeva S.B – 1 kurs magistrantı
Ajiniyaz atındaǵı NMPI.

Tárbiya qaysı hám qanday jámiyette eń kerekli hám zárúrli xizmettiń biri bolıp esaplanadı, sebebi jámiyet óziniń rawajı, bekkemleniwi ushın ózin pidákerlik penen baǵishlaytuǵın insanlardı jetilistiriwdi maqset etip qoyadı. Tárbiya bul hár

bir dúnyaǵa kelgen, ómirge qádem basqan insanlardı hár tárepleme jetisken, bilimli-mádeniyatlı, insanıy paziyletlerdi ózine sińdirgen jeke adam sipatında jetilistiriw, qáliplestiriw menen ámelge asiriliwina, qanday jaǵdaylar tuwılıwına qarap túrlishe aqıbetke, nátiyjege alıp keledi.

Tárbiya psixologiyası degenimizde házirgi ilimiy psixologiyaǵa negizlene otırıp, adam balasın tuwilǵannan baslap pútin ómir jolı dawamında olardıń psixikasinda, sanasinda, minez - qulqında, adamgershiliginde, bilim mádeniyatlılıq dárejesinde, jámiyettiń aktiv aǵzası sipatında jetilisiwine zárúrli bolǵan ruwxıy hám sanalıq ózgeshelikler payda bolıp, qáliplesip barıw dereklerin, oniń basqıshların zańlı belgilerin, mexanizmlerin hám payda bolıp rawajlanıp bekkemlenip, adam sanasına sińiw jolların izertleydi, qarastıradi, olardı anıqlawǵa járdem beredi [1.b. 79].

Psixologiya qiziqtiratuǵin máseleler, mashqalalar birinshiden jeke insanlıq ózgesheliklerdi aktiv maqsetke baǵdarlanǵan túrde payda etip tárbiyalaw, qáliplestiriw múmkinshiligi boladı. Bul máseleler ósip jetilisiwshi adam iskerligi – xızmetin, sana hám jeke insannıń ózgesheliklerin eń negizgi rawajlaniw mashqalalarin ashıp beriwge qaratıladı. A'sirese insan rawajlanıwında sociallıq hám biologiyalıq ornı kórsetip beriledi, ekinshiden, jeke insandaǵı ádep-ikramlılıq ózgesheliklerиniń rawajlanıwǵa qanday jaǵdaylar, múmkinshilikler boladı, olarǵa tásir etiw mexanizmleri haqqında sóz etiledi. U'shinshiden, jeke insannıń qáliplesiwine tásir jaǵdaylardiń printsipleri hám olardı úyreniw, shólkemlestiriw shártleri qanday ekenligin anıqlap beredi. Tórtinshiden, tárbiya processin shólkemlestiriwdiń eń qolaylı jolları, sharayatları hám formaları haqqındaǵı máseleler esaplanadi [3.b. 56 - 58].

Solay etip tárbiya psixologiyasi pedagogikaliq processti shólkemlestiriwdiń maqsetke sáykes boliwi jaǵdayında adamdı jeke sipatında qáliplestiriwdiń psixologiyalıq nizamlıqların úyrenedi. Psixologiya tárbiya processin tárbiyashı hám tárbiyalanıwshılardıń bir – biri arasındaǵı tásir etiwshiligi tiykarında úyrenedi. Balalarda ádep - ikramlılıq ózgesheliklerin, mexanizmlerin úyreniwde ósip baratırǵan jeke insandaǵı rawajlanıwdıń; ulıwma nizamlıqların anıqlaydı. Bala

iskerligi arqalı janadan payda bolatuǵin minez - qulıq ózgesheliklerin anıqlap, olardı basqariw jolların da belgilep beredi. Al baladaǵı ózgeris sebepshi tásirlerinen bolǵan biologiyalıq hám sociallıq faktorlardıń yaǵnıy bala ósken ortalıq negizi bolıp kórsetiledi.

Usı joqarıdaǵilar menen bir qatarda bala minez - qulqindaǵı, ádep-ikramlıǵindaǵı ózgesheliklerdiń payda bolıwına olarǵa tásir etiwshi motivlerdi anıqlaw, bul motivlerge qarap baha beriw esapqa alınadı, jánede tárbiyalıq tásir baladaǵı jas ózgeshelik hám jeke ózgesheliklerge sáykes júrgiziledi [2.b. 102].

Adam psixikasınıń kórinisi qanday bolǵanda da shártli túrde olar adam xızmeti, iskerliginde júzege keledi. Balalar jas ózgesheligine qarap belgili dáwir ishinde xızmet iskerlikke qosıladi. Negizinen balalar ushin eń negizgi iskerlik oyın processi bolatuǵın bolsa, bala óz oyında ózgeshelik ózgesheliklerine qarap háreket etedi, onıń psixikasındaǵı ózgeshelikler oyındaǵı is júzinde kózge taslanadı. Al oyın talabı, onıń mazmunı baladan belgili bir ólshemde, qádege muwapıq háreket etiwdi talap etedi, demek oyın tárbiyalaydı, kóp nárselerdi úyretedi. Oyın processinde bala óz qiliqları menen basqalardıń háreketlerin salıstıradı, kemshiligin anıqlawǵa yamasa artıqmashlıǵın maqtanısh etip kórsetiwge májbúr boladı. Oqıw xızmeti oqıwshılardıń oqıp bılım alıwı ushın eń zárúrli ózgesheliklerden oqıp bilim aliwǵa umtiliw, qiziǵiw, beriliw, árman niyetler menen jasaw, bulardiń oqıwshı sanasinda orın alıwı, oylandırıw uqsaǵan qásiyet nishanlar payda bolsa ǵana oqıwdıń tárbiyalaw tásiri jáne de kúsheyedi.

Sonlıqtan oqıw xızmetin qiziqtiriwshi, balanı elikltiriwshi kúshin barliq sheberlik penen, barlıq jaǵdaylar menen artıw oqıw tártibin bekkemleydi. Oqıw predmetiniń mazmuni dúnyaǵa kózqaras, túsiniklerdi keńeytedi. Dunyaqarası keńeygen sayın dúnya qubılısların, waqıyaların tereńirek biliwge, iytermeleydi, balanı izleniwge, sorastırıwǵa, sin kóz benen qarawǵa úyretedi. Bul da kúshli tárbiyalıq tásir boladı.

Ulıwma insanıylıq qádiriyatlar degende adamshılıq jámiyeti payda bolǵannan baslap, adamlardıń ómir keshiriwiniń kórinis ólshemleri, talapların ózinde jámlestirgen adamgershilik sipatları hám jámiyettiń ózgeriwi, zaman dáwir aǵımı

menen ózgerip otırǵan úrip-ádet, dástúr, mádeniyati, ilim tarawlarındaǵı qabıl etilgen ólshem, talaplar jıyıntıǵı boladı. Bunday ólshem hám talaplar barlıq jámiyettegi adam balasınıń insanıy ózgesheligi, insanıy parızı boladı. Hár bir insan bul ólshem talapqa ilayıq shártli túrde boysınıp, oǵan kúshli isenim menen qarap, onı óziniń júris turısına, jasaw ózgesheliklerine, qarım – qatnasların qatań saqlawı, oǵan boysınıp jasawı shárt bolıp esaplanadı. Bulardı bala sanasında sińdirip, túsindirip, tárbiyalap barıladi. Bunday xalıq qásterlep saqlaytuǵin, áwladtan - áwladqa ótkerip otıratuǵin qádiriyatlarǵa adamdaǵı eń áhmiyetli sipatlar adamǵa miymanlıq, hámdártlik, bir-birewdi qollap-quwatlaw, bir-birewge járdem qolın beriw, quwanısh-qayǵilarına hámdártlik, húrmet, kishipeyillik, joqarı mádeniyatlılıq, doslıq, miynetkeshlik, watandı súyiw kerek [4.b. 70 - 84].

Bizin ulıwma insaniylıq hám milliy qádiriyatlarimizǵa elimizdegi, xalqımizdaǵi mádeniy estelikler, xalıq ishindegi taralip qásterlenip aytılıp júrgen xalıq dóretpeleri, kórkem – ónerde jaratılǵan bárshe kórkem - ónerlik zatları hám taǵı basqalar kiredi. Sonlıqtan da bala tárbiyasında ulıwma insanıylıq hám milliy qádiriyatlardan nátiyjeli paydalanıw úlken áhmiyetke iye.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология: Учебник для студентов вузов.- М.,Академический проект, 2001. – 704 с.

2. Крыско В.Г. Психология и педагогика. –М.: Омега –Л, 2007. – 368с.

3. Ғозиев Э. Ўқувчиларнинг ўқув фаолиятини бошқариш. – Тошкент: Ўқитувчи, 1988. – 104 б.

4. Нишанова З.Т, Дустмухамедова Ш.А., Туляганова Ш.Т. Педагогик психология. Т., 2011. – 194 б.

АКМЕОЛОГИК КОМПЕТЕНТЛИК ШАХС БАРКАМОЛЛИГИДАГИ РОЛИ

А.Даукеева

НМПИ Психология кафедраси доценти PhD

Бўлажак ўқитувчининг педагогик маҳоратини ошириш муаммоларини ўрганиш билан бир қатор фанлар: меҳнат психологияси, педагогик психология, касбий педагогика, касбий психология ва акмеология (юнонча акт – мукаммаллик, ривожланишнинг энг юқори даражаси) шуғулланиб, етук инсонларнинг касбий фаолияти самарадорлигини ошириш муаммолари ва касбий маҳоратга кўтарилиш қонуниятларини ўрганади.

Ижтимоий-психологик компетенция нафақат педагог томонидан ўзини ўзи англаши (билиши), балки аутопсихологик компетенция билан ҳам боғлиқ.

Аутокомпетенция – бу педагогдаги шундай малакалар мажмуики, улар ўқитувчини ўз касбий ҳамда шахсий сифатларини диагностика қилиш, яъни ўзини ўзи диагностика қилиш, ўзини ўзи тузата олиш (коррекциялаш), ўзини-ўзи такомиллаштира олиш, ўзига ўзи мотивация бера олиш, ҳар қандай маълумотлардан самарали фойдалана олиш, психолингвистик компетенциялар билан боғлиқ қобилиятдир.

Ижтимоий-информацион компетенция ёки юқоридаги тизимда таъкидланган ахборот борасидаги компетентлик – бу педагогдаги ахборот технологиялари билан ишлай билиш ҳамда ижтимоий маълумот ёки ахборотларга нисбатан танқидий муносабатда бўла олишга эгалигини билдиради.

Когнитив компетенция – бу педагогнинг маълумот даражасини оширишга тайёрлиги, ўзининг шахсий имкониятларини фаоллаштиришга эҳтиёжмандлиги, янги малака ва билимларни мустақил равишда яратиш ҳамда ўзини ўзи ривожлантириш қобилияти, демакдир.

Махсус компетенция – бу ўқитувчининг профессионал хатти-ҳаракатларни мустақил тарзда бажаришга тайёрланиш ва ўз меҳнати натижаларини баҳолай олиш қобилияти.

Маданий компетенция – бу таълим соҳасидаги мутахассиснинг таълим ва тарбия нормалари ҳамда қадриятларини жуда яхши билган холда ўз хулқ-атворини бошқаришга тайёрлик қобилиятига эгалигини англатади.

Шунингдек, мураккаб ва ностандарт, яъни, кутилмаган, баъзан фавқулоддаги вазиятларда намоён бўладиган хатти-ҳаракатларда мақсадга эришиш учун стандарт вазиятларни сақлаб қолиш ва зарур бўлганда уларни янгилари билан алмаштира олиш саводхонлигини кўрсатади.

Шундай қилиб, акмеологик фаолият шахсдан жуда кўп билимларни ҳамда малакаларни талаб қилади. Нима учун педагог касбини танлаганини англаб етган шахс (мотивлар муаммоси), энди ўз фаолияти ва қобилиятларини бошқара билиши ва ўз устида муттасил ишлаб, малакаларини орттириб бориши шарт. Акмеологик компетентлик шу нуқтаи назардан шахс умумий маданиятининг шундай йўналишики, унга фақат касбига тааллуқли бўлган билимлардан ташқари, шу билимларнинг ҳосил бўлиш йўллари ва малакаларнинг такомиллашувини таъминловчи психологик жараёнлар ҳамда ҳолатларни билишни ҳам тақозо этади. Бу психологияда билиш жараёнлари ва уларнинг моҳиятини ҳамда кечишини англаш, демакдир. Кўриниб турибдики, педагогнинг касбий компетенцияси ижтимоий психологик нуқтаи назаридан талқин этилганда, у ўта мураккаб ва серқиррали фаолиятни англатади.

Демак, педагогнинг компетенцияси кўпинча ностандарт вазиятлар шароитида намоён бўлади. Одатий дарс ташкил этиш, уни олиб бориш, ўқувчилар билимни мониторинг қилиш каби одатий холатларда у намоён бўлмаслиги, оддий ўқитувчи сифатида кўриниши мумкин.

Педагог олимлар айни шундай ностандарт вазиятлардаги педагог хулқини таҳлил қилган холда профессионал компетентликнинг намоён бўлишини таъминловчи педагогик кўникмаларнинг тўрт гуруҳини ажратадилар:

1) таълим ва тарбия билан боғлиқ объектив жараёнларда конкрет педагогик вазияфаларни ажрата билиш кўникмаси;

2) мантиқан мукаммал педагогик тизимни ишга солиш кўникмаси.

3) тарбия жараёнларининг омиллари ва жабҳалари (моддий, ахлоқий-психологик, ташкилий, гигиеник ва ш.ў.) ўртасидаги ўзаро боғлиқликни англаган холда уларнинг мавжуд шароитларга мослаштириш.

4) педагогик фаолиятнинг натижаларини ҳисобга олиш ва баҳолаш кўникмалари ўзини ўзи таҳлил қилиш, ўқитувчи фаолиятининг самараси ва педагогик жараённи таҳлил қилиш, устувор вазифалар ва уларга боғлиқ ишларнинг янги комплексини ишлаб чиқиш [3].

Шундай қилиб, юқоридаги таҳлиллар ва таърифлардан кўриниб турибдики, профессионал компетенция мураккаб ва серқирра фаолият кўриниши бўлиб, унинг табиатан моҳиятини нафақат педагогик ва индивидуалликка алоқадор ҳолатлар, балки ижтимоий-психологик механизмларҳам ташкил этади.

Фойдаланган адабиётлар

1. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя. - М., 1998. – 109 с.

2. Каримова В.М. Ижтимоий психология асослари. Т.: “Ўқитувчи” нашриёти, 1994. – 94 с.

3.Абдуллаева Ш.А. Замонавий ўқитувчи компетенцияси. Монография.- Т., 2016 – 72 б.

4.Селезнева Е.В. Акмеологический смысл жизни как фактор эффективности самореализации // Москва: Акмеология. 2005. №4. –С. 80-82.

THE INFLUENCE OF THE TEACHER'S IMAGE ON LEARNING

Saitbekova S.S., Associate Professor, PhD

Berdikhanova G.N.,1st year master's student of NSPI, Nukus

The concept of "image" from (Latin imago - image, from English image - image) has been widely used and applied in a variety of fields of knowledge:

sociology, psychology, political science, anthropology, cultural studies. Each epoch creates a certain set of typical images in which it crystallizes its essence. The German researcher of the XIX century E. Fuchs emphasized that society reflects itself "not only in ideologies, philosophy, science, legal systems, ... but also in the rules of behavior and in its ideas about bodily beauty ...". Of great interest to modern imagology is the theory of the founder of humanistic psychology Abraham Maslow, who created a hierarchy of basic human needs. He attributed to them the physiological need, the need for security, the need for belonging and love, as well as the human need for recognition and self-actualization. He considered it indisputable that every person needs a stable and, as a rule, high assessment of their own merits, everyone needs the approval of others and the opportunity to respect themselves. The desires and aspirations of a person related to the concept of "achievement" are also very important. A person needs a sense of his own power, adequacy, competence, confidence and freedom. L. Maslow highlights a person's need for reputation or prestige, which are understood as respect for others, gaining status, attention, recognition of merit, fame. It should be noted that achieving all these socially significant categories is impossible without creating an adequate, positive evaluated image that meets the expectations and perceptions of others. 3. Freud also paid attention to the problems of social identification. He associated this phenomenon with the juxtaposition of love for one's own group and aggression towards others. The division of people into "their own" and "not their own", the desire to be recognized for their own and accepted into their circle [1]. The analysis of scientific psychological and pedagogical literature has shown insufficient development of pedagogical imagology as a new branch of knowledge. Despite the fact that the founder of the national imageology V.M. Shepel emphasizes the need to study and form the image of a teacher, however, there are currently no thorough works devoted to the specifics of the image of a teacher and especially a high school teacher, its functions, structure and features of formation. But in general, it is worth noting the importance of the following theses: 1) The image of a high school teacher is a harmonious combination of external and

internal characteristics that make up its structure, includes typical and individual features and determines the readiness and ability of the teacher to interact with the subjects of the educational space. 2) The image structure is the basis for building a dynamic model of the teacher's image, which includes the core of the image (natural component), the internal level (personal, professional, behavioral components) and the external level (visual, auditory, olfactory, kinesthetic components), with the dominant influence of the professional component. 3) The formation of the image of a high school teacher is a step-by-step process, the effectiveness of which is due to a number of conditions: 1) the development of teachers' interest in themselves and the world; 2) awareness by the teacher of the need to form a positive image; 3) manifestation of the teacher's own activity when working on his image, 4) knowledge of the requirements of the student audience for the personality and activity of the teacher; 5) identification of the initial level of development of the qualities that make up the positive image of the teacher, 6) mastery by the teacher of self-knowledge and self-assessment techniques, as well as self-image skills and designing an individual image; 7) compliance with the principle of systematicity in the formation of the image; 8) compliance with the principle of diversity of forms and methods of work on the formation and correction of the image. 4) The effective formation of the image of a university teacher is facilitated by the use in this process of the typology of the image of teachers, which allows to determine the most appropriate type and implement or change their primary image.

2. The formation of the image of a teacher The study of the practice of pedagogical activity has allowed us to identify a number of contradictions, the main of which is that in a modern society that has lost many of its former landmarks, the profession of a high school teacher has lost its former heights and the need for its rehabilitation is not in doubt, at the same time, the highest demands are still placed on the activities and personality of a university teacher requirements. When developing this problem, the emphasis should be placed on the fact that the system of professional and postgraduate education pays enough

attention to the professional development of university teachers, their professional competence. But the formation of a teacher as a harmoniously developed subject, whose qualities of mind are successfully combined with physical development, external attractiveness, good manners, possessing adequate self-esteem and a developed "I-concept", often remains outside the field of activity of educational institutions, while the latter often becomes a determinant of the formation of successful professional activity. This is the main contradictions that determine the importance of deep scientific analysis and study of the features of the image of the teacher and the conditions of its formation [2]. The image of a high school teacher is an integral characteristic that includes a set of external and internal individual, personal, individual and professional qualities of a teacher, which contributes to the effectiveness of pedagogical activity. Achieving such a harmonious set of qualities requires the teacher to be aware of actions, which in turn is impossible without reflection. On the other hand, in order to reflect on their characteristics, the teacher needs to know what requirements are imposed on him by the student audience and colleagues.

3. The influence of the image of the University on the image of the teacher Education is one of the spheres of public life, on which the development and potential of society and the country largely depends. It is not only about human capital in the economic sense, but also scientific activity, which is formed through the transfer of knowledge, experience, skills and the desire to learn new things, explore, discover. How valuable it is for a country that has a wonderful cultural heritage and outstanding minds. The reform of one of the elements of the social system, namely education, affects not only the future prospects for the development of this sphere, but also the application by higher education institutions of new strategies in the field of providing educational services, positioning the university. The formation of an effective image of a higher educational institution and its maintenance affects not only the strengthening of positions in the local market of educational services, but also in general allows us to testify about the level of development of education in the region and in the

country, which significantly affects the image of education. And although, on the one hand, most state universities have a certain image and reputation, attention is rarely paid to building an image, and this is a mobile system that needs to be developed and maintained, adapted to changing conditions.

Source

https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=461503#text

1. Bogdanov E.N., Zazikin. Psychological foundations of Public Relations. - St. Petersburg: Peter, 2007. - p. 40

2. Barinov V.A., Kharchenko V.L. Strategic management: Textbook. - M.: INFRA-M, 2006, - p.142

HAMKORLIKDAGI FAOLIYATNI TASHKIL ETISH ASOSIDA O'QUVCHILARDA IJTIMOIY INTELLEKTNI RIVOJLANTIRISH MAZMUNI

Z.F.Sharopova. Pedagogika fanlari bo'yicha PhD.,dotsent.

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika institute

zubayda68@mail.ru

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, hamkorlik samaradorligi umumiy natija hisobiga ishtirokchilarning interfaolligi, o'zaro aloqadorligi va o'zaro mas'uliyati va uning takomillashuvini, guruh ishtirokchilarining konstruktiv o'zaro birgalikdagi harakatiga individual mas'uliyati va yo'nalganligini ta'minlaydi.

Xorijiy ta'lim nazariyasi va amaliyotida hamkorlikda o'qitish ("cooperativ learning") an'anaviy ta'limning muqobili sifatida keng tadqiq etilgan.

O.L.Balashov [Балашов О.Л;1] tomonidan o'tkazilgan tadqiqot natijalari xorijlik tadqiqotchilar etnik mansubligi, ijtimoiy tabaqasi, dini, yoshi; guruhning barcha a'zolarini faollashtirish (tenglik tamoyili), bir nechta guruhlarning bir paytdagi o'zaro harakatini tashkil etish (S.Kagan) asosida hamkorlikdagi guruhlarni shakllantirish masalasini hal etishga urinishgan. Ana shu tarzda xorijda

oʻquv hamkorligi oʻquvchining ijtimoiylashuvi samaradorligini oshirish, fuqarolik jamiyatida ularda maqsadga yoʻnaltirilgan oʻzaro harakat va oʻzaro masʼullik koʻnikmalarini shakllantirish bilan aloqadorlikda talqin qilingan.

Biroq oʻquvchining individualligini rivojlantirishda pedagogik qoʻllab-quvvatlash usuli sifatida oʻquv hamkorligining imkoniyatlari toʻliq asoslanmagan.

Pedagogik-psixologik adabiyotlar tahlili (N.Dejnikova [Дежникова Н.С; 2], D.Jonson va R.Jonson, R.Slavin, D.Mesh va E.D.Xolubek va boshqalar) shuni koʻrsatdiki, hamkorlik guruhiy va jamoaviy ish shakllarini tashkil etishda subyektlarning oʻzaro birgalikdagi faoliyatda qoʻyilgan maqsadga samarali erishishini taʼminlaydi.

Bunday samaradorlik natijasida hamkorlar oʻzaro yordam, faol hamkorlik tamoyillari asosida oʻquv-bilish faoliyatida oʻzaro birgalikda harakatlanishadi. Shuning uchun hamkorlik oʻzaro javobgarlik, oʻrtoqlik, oʻzaro yordam, oʻzaro hurmat, oʻzaro samimiylikni talab etadi. Faol hamkorlik natijasida oʻquvchilarda taʼlim-tarbiya jarayonida ongli va faol ijtimoiy sheriklik, ijtimoiy-maishiy vazifalarni hal etish malakalari tarkib topadi.

Hamkorlik pedagogikasi – anʼanaviy oʻqitishdan farq qilib, bola bilan doʻstona munosabat oʻrnatishga qaratiladi. “Men” oʻrniga “Biz”, yaʼni hamkorlikda – “subyekt”-“subyekt” munosabatlariga asoslangan holatda pedagogik faoliyat tashkil etiladi. “Hamkorlikda ishlash” tamoyili oʻquvchi shaxsini chuqur bilishga asoslaniladi. Oʻquv topshiriqlarini bajarishdan oldin strategik maqsad belgilaniladi, soʻngra uni bajarish uchun bolada oʻz kuchiga ishonch tuygʻusi shakllantiriladi.

Boshqacha qilib aytganda, hamkorlik pedagogikasi bola shaxsiyatiga ijobiy taʼsir koʻrsatadi, taʼlim-tarbiya jarayonida iliqlik, hamkorlik, oʻz hohish-irodasini yagona maqsadga – taʼlim olishga yoʻnaltiradi.

N.Dilovaning fikricha, hamkorlikka asoslangan pedagogika oʻqituvchi hamda oʻquvchilar birgalikdagi faoliyatini ifodalovchi tizim boʻlib, bu jarayonda jamoaning ijodiy quvvatlari va faoliyat samaradorligi namoyon boʻladi. Yangi maqsadlarni roʻyobga chiqarish imkoniyati taʼminlanadi. Bu maqsad – oʻquvchilar

jamoasini ularning kuchlari yordamida qo‘shimcha ijodiy natijani qo‘lga kiritishga o‘rgatishdan iborat.

Hamkorlik pedagogikasi yangi vositalar bilan kompyuter texnikasi yordamida muloqot jarayonini optimallashtiradi hamda axborotli mahsulotlarni ishlab chiqaradi. Shuning uchun ham, hamkorlik pedagogikasi ta’lim jarayonida qo‘llash uchun o‘quv materiallariga ishlov berishda yangi ta’lim metodlaridan foydalanadi. Shu maqsadda hamkorlik pedagogikasi bir qator fan sohalari bilan kesishadi.

Xususan, ijtimoiy muloqot nazariyasi, axborot texnologiyalari, mantiq, tilshunoslik, shuningdek, shaxsiy kuzatishlar, tajriba-sinov natijalari, psixologiyaga oid bilimlar shular jumlasidandir [Dilova N.G‘;3].

“Hamkorlik” tushunchasi zamonaviy insonparvarlikka yo‘naltirilgan pedagogikaning yetakchi tushunchasini o‘zida ifoda etadi. Hamkorlik – eng umumiy ma’noda kishilarning mehnatdagi o‘zaro harakati, ya’ni ularning birgalikdagi faoliyatidir.

G.A.Sukermanning ta’kidlashicha, hamkorlikning mohiyati barcha ishtirokchilarning o‘zaro birgalikda harakatlanishida o‘z ifodasini topadi, u orqali individual va birgalikdagi faoliyat maqsadiga erishish imkoniyati yuzaga keladi [Цукерман Г.А; 4].

Hamkorlik o‘zida birgalikdagi faoliyatning asosiy belgilarini aks ettiradi. Bularga maqsadning birligi, ishtirokchilarning birgalikda hamkorlikda ishlashi, yaxlit jarayonni alohida o‘zaro aloqador qismlarga taqsimlanishi, ularning ishtirokchilar o‘rtasida taqsimlanishi, individual faoliyatni muvofiqlashtirish va boshqaralishi, yagona yakuniy natijaning mavjudligi kabilarni kiritish mumkin.

Hamkorlikning pedagogik mohiyati S.L.Rubinshteynning faoliyat va shaxs rivojlanishining aloqadorligi haqidagi psixologik qonuni asosida yanada aniq mohiyat kasb etadi. O‘zaro birgalikdagi harakat o‘quvchining o‘z-o‘zini rivojlantirishi va namoyon etishini faollashtirishning asosiy usullaridan biridir. Hamkorlikdagi faoliyat jarayonida o‘quvchilarning qobiliyati va imkoniyatlari yanada, ko‘proq namoyon bo‘ladi. Bir-birini to‘ldirib borish orqali ular rivojlanishning sifat jihatdan yangi darajasiga erishadi.

V.V.Davidov maktabdagi o‘zaro munosabatlarning barcha shakllari umumiy xarakter kasb etadi va nafaqat “bola-katta kishi”, balki “bola-bola” munosabatlari orqali boshqariladi. Shuning uchun uyg‘un xulq-avtor me’yorining samaradorligi yaxlitlikda sinfnigina emas, bir paytning o‘zida guruhiy emotsional qo‘llab-quvvatlashda aks etuvchi kichik guruhlarda ishlashni talab etadi.

A.A.Ivin o‘zining ilmiy tadqiqotlarida “bola-katta kishi” munosabatlaridan farqli ravishda tengdoshlar bilan munosabat – bu eng avvalo, o‘zaro tenglikning ta’minlanishi ekanligini alohida e’tirof etadi. Tengdoshlar bilan muloqot o‘quvchilarga kattalar bilan o‘zaro teng huquqli muloqotni, fikrlarga, boshqa kishilarning erkinligi va xohish-istaklaridan mustaqil ravishda ularning so‘zlari va xatti-harakatlariga tanqidiy munosabatni taqdim etadi.

Foydalinilgan adabiyotlar

1. Балашов О.Л. Развитие сотрудинчество школьников учебно-познавательной деятельности в условиях классного сетевого сообщества: дисс. …канд. пед. наук. – Курск, 2017. – 185 с.

2. Дежникова Н.С., Первин И.Б. Товарищеская взаимопомощь школьников. – М.: Педагогика, 1991. – 112 с.

3. Dilova N.G‘. Boshlang‘ich ta’limda o‘zaro hamkorlik muhitini shakllantirish mexanizmlarini takomillashtirish: pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori(PhD). ... diss. – Nukus, 2018. – 152 b.

4. Цукерман Г.А. Совместная учебная деятельность как основа формирования умения учиться: автореф. дис. … докт. психол. наук. – М., 1992. – 39 с.

ТАЛАБАЛАРДА ТАДБИРКОРЛИКГА ОИД КОМПЕТЕНЦИЯЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Аляминов Хайрулла Исламович. Архитектура кафедраси мудири, педагогика фанлари номзоди, доценти.

Қорақалпоқ Давлат университети, Нукус шаҳри.

Олий таълим муассасаларида инновацион тадбиркорлик фаолиятини шакллантириш ва уни ишлаб чиқариш корхоналари билан корпоратив бирга ишлаш йўлларини аниқлашда ўзига хос имкониятлар эшигини очиши аниқ, бу икки томонларнинг яъний иш берувчи корхона билан бўлажак ишчи талабалик давридан бошлаб корхона буюртмасини бажаришга қаратилиб икки томон манфаатларини ҳисобга олиш механизмларини ишлаб чиқиш куннинг долзарб муаммоларидан бири бўлиб келмоқда.

Мамлакатимизнинг барча жабҳаларида амалга оширилаётган кенг кўламли ислоҳотлар таълимнинг барча бўғини, айниқса, олий таълим тизимида яққол кўзга ташланмоқда.

Талабаларда тадбиркорлик кўникмаларини шакллантириш мураккаб жараён бўлиб унинг мазмуни ижтимоий-иқтисодий талаб ва эҳтиёжлар билан белгиланади. Талабаларда инновацион тадбиркорлик фаолияти тадбиркорлик кўникмаларини шакллантириш назарий ва амалий иқтисодий билимлар негизида пайдо бўлади.

Ҳозирги замон шароитида мамлакатимизнинг ривожланиш даражасини нафақат уларнинг техник ҳолати, балки олий таълим муассасаларида тайёрланаётган мутахассисларнинг касбий компетенлигини ҳам белгилайди. Демак, талабаларда тадбиркорликга оид компетенцияларни шакллантириш муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Демак, биз аввалambор компетенция тушунчасига ҳам тўхталиб ўтсак. “Компетенция” тушунчасига таълим соҳасига психологик изланишлар натижасида кириб келган тушунча ҳисобланади. Инглиз тилидаги “competence” луғовий жиҳатдан бевосита «қобилият» маъносини ифодалайди. Мазмуни томонидан “фаолиятда назарий билимлардан самарали фойдаланиш, юқори даражадаги касбий малака, маҳорат ва иқтидорни намаён эта олиш” маъносини англатади.

Касбий компетентлик эса – мутахассис томонидан касбий фаолиятни амалга ошириш учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларнинг

эгалланиши ва уларни амалиётда юқори даражада қўллай олиши ҳисобланади.

Компетенция- мутахассиснинг маълум бир соҳада самарали фаолият олиб бориши учун зарур бўлган таълимий тайёрганлигига қўйилган талаб.

Компетентлик- инсон томонидан фаолият предметига тегишли компетенцияларни эгалаши ҳисобланади.

“Компетенлик” ва “Компетенция” тушунчаларини А.В.Хуторский “синоним ишлатилган” тушунчалари орасидаги фарқни кўрсатади. Компетенция- шахснинг ўзаро боғлиқ хусусиятларини (билим, кўникма, фаолият методикаси), маълум мавзулар ва жараёнлар учун белгиланадиган ва уларга нисбатан сифат жиҳатидан самарали ишлаб чиқиш учун зарур бўлган комплекс [А.В.Хуторский.; 60].

Г.М.Коджаспирова “ўқитувчи малакали ўқитувчи бўлиш учун муайян педагогик компетентликга эга бўлиши керак”, деб ҳисоблайди ва “Компетенция- бу таълим орқали олинган билимларга, тажрибага, қадриятларга, ниятларга асосланган умумий қобилиятлардир. Компетенциявий билим ёки кўникмага тушмайди; компетентлик- бу олим ёки ўқимишли одам бўлишини англатмайди” деб келтириб ўтади [Г.М.Коджаспирова.; 74].

Бизнингча компетентлик - шахснинг бир-бири билан ўзаро боғлик хусусиятларини инсон томонидан, яъний шахсий муносабати ва фаолият субъектининг эгалланишидир.

Компетенциянинг асосий турларини қуйидагича келтириш мумкин:

Қадриятий-мазмуний компетенция - бу талабаларнинг қадриятга оид ғоялари билан боғлиқ бўлган дунёқарашларни таърифлайди.

Умуммаданий компетенция - талабанинг-миллий ва умуминсоний маданиятнинг хусусиятлари, инсон ҳаёти ва инсониятнинг маънавий-ахлоқий асослари, фан ва диннинг инсон ҳаётидаги ўрни, уларнинг дунёга таъсири ҳисобланади.

Ўқув-билиш компетенцияси – талабанинг мустақил билиш фаолияти соҳасидаги, реал нарсалар билан ўзаро боғлиқ бўлган мантиқий, методик, умуўқув фаолияти элементларининг мажмуи.

Ахборот компетенцияси - ҳақиқий объектлар ва ахорот технологиялари ёрдамида керакли маълумотни мустақил излаш, таҳлил қилиш ва танглаш, сақлаш ва етказиш кўникмалари.

Коммуникатив компетенцияси - тилларни билиш, бошқалар билан мулоқатда бўлиш усуллари узоқдаги одамлар ва воқеалар, жамоавий иш қобилиятлари, жамоада турли ижтимоий ролларга эгалик қилиши.

Ижтимоий-меҳнат компетенцияси- ижтимоий ва ва меҳнат соҳаси фуқоралик-жамоат фаолиятида, оилавий муносабатлар ва маъсулиятлар соҳасида, иқтисодиёт ва ҳуқук масалаларида, касбий ўз тағдирини белгилашда билим ва тажрибага эга бўлиши.

Ўзини-ўзи такомиллаштириш компетенцияси- руҳий, жисмоний ва интелектуал ўз-ўзини ривожлантириш, ҳис-туйғуларини бошқариш ва ўзини ўзи қуллаб-қувватлаш йўлларини ўрганиш. Бутунлай инновацияга асосланган инновацион тадбиркорлик фаолиятининг натижаси янги маҳсулот ёки асосан янги тавсифлар ва хусусиятларга эга бўлган янги маҳсулот ёки янги технологиялар бўлиши мумкин. Шунингдек, бозорга анъанавий маҳсулотларни ишлаб чиқаришни ташкил этиш, ишлаб чиқаришнинг техник элементлари ёки ишлаб чиқаришдан товар сифати тавсифи ўзгариши билан боғлиқ қандайдир янги элементлари ёки усулларини қўллаш билан ҳам амалга оширилиши мумкин.

ОТМларда талабаларни замонавий касбий ва инновацион тадбиркорлик компетенциялари ривожлантириш, шу асосда улар учун доимий даромад келтирадиган меҳнат ва тадбиркорлик фаолиятига жалб қилиш муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Хуторский А.З.Компетентность как дидактические понятие: Содердание, структура, и модели конструктирования// Тула:И-во.Тул.гос пед.ун-та им А.Н.Толстого, 2008.-Вып.1. 117-137 с.

2. Коджаспирова Г.М. История образования и педагогической мысли Таблицы, схемы, опарные конспекты. Учеб. Пособие для студ. Высш.учеб.заведений.- М.: ВЛАДОС- Пресс.2003. -224 с.

PEDAGOGNING KASBIY SIFATLARIDA VA FAOLIYATIDA IJTIMOIY INTELLEKT TUSHUNCHASINING AHAMIYATI

Kdirbayeva Xurliman Mangitbayevna.
Toshkent iqtisodiyat va pedagogika
instituti "Pedagogika" fakulteti o'qituvchisi (PhD) v.b. dotsent.

XX asr boshidan psixologiya tarixida psixikaning umumiy intellektga bog'liq bo'lmagan tomoni ijtimoiy va emotsional (hissiy) intellekt bilan bog'liq qobiliyatlarni o'rganishlar rivojlana boshladi. Ijtimoiy intellekt mavzusini ham nazariy ham amaliy tomondan o'rgangan E.Tornadik faoliyati psixologiya tarixida katta iz qoldirdi.

E.Torndayk ijtimoiy intellektni ***"Shaxslararo munosabatlarda moslashuvchanlik, ijtimoiy muhitda harakat qilishning o'ziga xos qobiliyati"*** deb ta'riflagan. Olimning izlanishlari natijasiga ko'ra, ijtimoiy intellekt deganda-ijtimoiy muhitda adekvat va aqlga muvofiq (mantiqiy) harakat qilish qobiliyati tushunilgan. Olimlar Moss va Hunt ijtimoiy intellektni **"*Atrofdagilar bilan til topisha olish qobilyati*"** deb ta'riflagan

Keyinchalik, F.Vernon ijtimoiy intellektni keng ma'noda ta'riflab, uni "Shaxslararo munosabatlarni to'g'ri o'rnata olish, aqlga muvofiq muloqat texnikasini qo'llay olish, ijtimoiy masalalarni to'g'ri anglay olish, atrofdagilarning munoabatlariga hozirjovoblik" singari sifatlarni keltirgan. Jamoada (guruhda)

atrofdagilarning shaxslik xususiyatlarini tushunish, bilish ma’nosida tushuntirishlar bergan (Petrovskiy L.A., 1989). [Д.А.Фомальгаут: 1]

Yuqorida ta’kidlaganimizdek, ijtimoiy intellekt mavzusini chuqur o;rgangan olimlar Torndayk va Vudrou o‘z tadqiqotlarida, SI (sotsial intellekt) ning tuzulishi, darajasi va boshqa tomonlarini amaliy tadqiqotlarida subtestlar erdamida birqancha amaliy ishlar olib borish natijasida ijtimoiy intellektning asosiy mohiyati ochib berilgan.

So‘ngi tadqiqotlar natijasiga ko‘ra, ijtimoiy intellekt haqidagi izlanishlarni uning mohiyati va konseptual yondashuvlarini qiyosiy tahlil natijalariga ko‘ra, uchta asosiy metdodologik yo‘nalishda aniqlash ahamiyatlidir.

1. Ijtimoiy intellekt deganda xulq-atvor ma’lumotlarini bilish bilan bog‘liq bo‘lgan aqliy qobiliyatlar tizimi, ijtimoiy o‘zaro ta’sirlar jarayonida xatti-harakatlar ularning oqibatlarini oldindan ko‘ra bilish tushuniladi (Dj.Gilford, M.I.Bobneva, K. Djons, Dj.D. Day, Y.N. Emelyanov, G. Ollport, M. Tisak, D.V. Ushakov, M. Ford, A.L. Yujaninova).

2. Ijtimoiy intellekt shaxsning o‘ta muhim sifati sifatida qaraladi, o‘zini va boshqa odamlarni tushunishni ta’minlaydi, ijtimoiy prognozlash (bashoratlash), ijtimoiy axbarotlarning yashirin ma’nosini qabul qilish va tushunish, hissiy sezgirlik orqali odamlar bilan maqbul munosabatlarni o‘rnatish (L. Gerber-Xusnutdinova, L.A.Yasyukova).

3. Ijtimoiy intellekt deganda - o‘ziga xos kognitiv ko‘nikma va qobiliyatlar, ijtimoiy sohadagi kompetentsiya tushuniladi, Uning yordamida shaxs ijtimoiy hayotdagi hodisalarni idrok etish va ijtimoiy voqelikda maksimal shaxsiy manfaat bilan harakat qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi (O.P.Djon, S. Kosmitskiy, N. Kantor, R. I. Riggio, R. J. Sternberg, J. A. Horvard).

Zamonaviy tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, ijtimoiy intellekt tarkibida quyidagi tarkibiy qismlar mavjudligi aniqlangan: ***ijtimoiy idrok, ijtimoiy bilim, ijtimoiy sezgi, empatiya, ijtimoiy xotira*** (R. J. Sternberg va boshqalar, 2002).

Olimlar tomonidan o‘smirlarning shaxslararo munosabatlarini o‘rganish, ya’ni ijtimoiy intellekt funksiyalarini o‘quvtuvchining bilishi va anglashi uning

kasbiy vazifasiga muvofiqligi hisoblanadi deb baholangan bu haqida quyidagi jadvalda ko‘rsatilgan. (1-jadvalga qarang).

- **Gnoseologik funksiya** – ijtimoiy o‘zgaruvchanlik, fenomenologik tushunchasida yo‘naltirishni ta’minlaydigan ijtimoiy intellektning epistemologik funktsiyasi bo‘lib, ijtimoiy munosabatlarni o‘qituvchining kasbiy mahorati va salohiyati natijasida o‘smirlarning shaxslararo munosabatlarida diagnostik funktsiya saifatida amalga oshiriladi, Bu o‘smirning hayoti va faoliyatini har tomonlama o‘rganishda ifodalanadi. Ya’ni, o‘smirning ruhiy xususiyatlari, tengdoshlari, oila a’zolari va boshqalar bilan o‘zaro munosabatlarining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganishda ahamiyatga ega funksiya;
- **Akkumlyativ funksiya** – ijtimoiy xotira mexanizmlari asosida, ijtimoiy intellektning to‘plash funksiyasi natijasida, o‘qituvchi o‘smirning atrofdagilar bilan bo‘lgan munosabatlari to‘g‘ri o‘rnatish va optimallashtirish bo‘yicha o‘qituvchining vositachilik funksiyasi;
- **Kommunikativ funksiya** – muloqat jarayonida aniqlangan shaxsiy va aqliy xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, o‘zaro ta’sir sub’ektlari faoliyatini rol o‘zgaruvchanligi va birgalikda tashkil etilishini ta’minlashda ifodalanadi, ijtimoiy intellektning ijtimoiy-kommunikativ sifatlari mavjud. O‘qituvchining kasbiy sifatlarida, shaxslararo munosabatlarni o‘rnatishda shuningdek o‘smirlar hayoti va faoliyatida ularning muhitida ijobiy munosabatlar tizimini shakllantirishga qaratilgan;

1-Jadval. O‘qituvchining ijtimoiy intellekt funktsiyalarini amalga oshiradigan kasbiy faoliyatining kasbiy sifatlariga bog‘liqligi sxemasi

Pedagogning ijtimoiy intellekt funksiyalari						
Gnoseologik	Akkumlyativ	Kommunikativ	Tartibga soluvchi-muvofiqlashtiruvchi	Meyoriy-qiymat	Ijtimoiy-refleksiv	Ijtimoiy-prognozlash
⇩	⇩	⇩	⇩	⇩	⇩	⇩

Ijtimoiy pedagog kasbiy faoliyatining funktsiyalari						
Analitik-	Vositachilik	Ijtimoiy-kommunikativli	Muvofiqlashtirish va tashkiliy	xavfsizlik va himoya	tuzatish va reabilitatsiya	prognostik
Professional aloqa va o‘zaro munosabatlar						
O‘qituvchilar, ota-onalar bilan			**Xavf ostida bo‘lgan bolalar va o‘smirlar bilan**			
Ta’lim	Maslahat berish	Oilaviy muammolarni konstruktiv tarzda bartaraf etish yo‘llarini ishlab chiqish, dasturlarini birgalikda ishlab chiqish	Xavfli bolalar va o‘smirlardagi muammoning mohiyatini yoki muammolar majmuasini aniqlash	Xavfli bolalar va o‘smirlardagi muammoning mohiyatini yoki muammolar majmuasini aniqlash		

Ijtimoiy intellektning tartibga **soluvchi-muvofiqlashtiruvchi funktsiyasi** – ijtimoiy boshqaruv mexanizmining muhim tarkibiy qismi sifatida, maqsadlarga erishish jarayonida ijtimoiy guruhlarning sa’y-harakatlarini tartibga solish va muvofiqlashtirish ijtimoiy o‘qituvchining faoliyatini muvofiqlashtirish-tashkiliy funktsiyasi bilan bog‘liq. Havf guruhidagi bolalar va o‘smirlar uchun ijtimoiy ahamiyatga ega tadbirlarni tashkil etishga, shuningdek, xavf ostida bo‘lgan bolalarga yordam ko‘rsatadigan boshqa mutaxassislarning o‘zaro faoliyatini tashkil etishga qaratilgan;

Ijtimoiy intellektning **me’yoriy-qiymatli funktsiyasi –** ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan me’yorlar va qadriyatlarni ijtimoiy guruhlarga (shaxslarga) taqdim etishda amalga oshiriladi; U funksiya to‘plamidan foydalanish orqali, ijtimoiy o‘qituvchi faoliyatining himoya funktsiyasi bilan bog‘liq, xavf ostida bo‘lgan bolaning huquqlari va manfaatlarini himoya qilish uchun huquqiy normalar;

Ijtimoiy-refleksiv funksiya – shaxs o‘z xulq-atvori va boshqa odamlarning hatti-harakatlarining shaxsiy va semantic tendensiyalarini adekvat talqin qilishni, o‘z va jamoat manfaatlarini tushunishni ta’minlaydigan ijtimoiy aks ettirish funksiyasi, ijtimoiy o‘qituvchining ichida tuzatish va reablitatsiya funksiyasi bilan bogliqligi, havf ostida bo‘lgan bolalar va o‘smirlarga, shunungdek, ular ijtimoiy muhitining boshqa a’zolariga kasbiy ta’sirlarni amalga oshirish vositalari, usullarini tanlash asosida amalga oshiriladi.

Xulosa o‘rnida shuni takidlash joyiz-ki, ijtimoiy intellekt funktsiyalari o‘qituvchining kasbiy faoliyati funktsiyalarining qiyosiy tahlili, o‘qituvchining kasbiy faoliyatini yuqori va sifatli bajarish uchun ijtimoiy intellektni tushunchalarini bilish va ushbu bilimlarni rivojlantirishning muhimligini tasdiqlaydi [Н.А.Филина: 2].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Д.А.Фомальгаут. Особенности взаимосвязи общего, социального и эмоционального интеллекта у пациентов с невротическими расстройствами. Док.дисс. Санкт-Петербург. 2017. С. 13.

2. Н.А.Филина. Социальный интеллект как фактор эффективности коммуникативного процесса между социальным педагогом и детьми группы риска. Дисс. Автореферат. Москва. 2016. С.13.

3. Филина Н.А. Роль социального интеллекта и коммуникативной компетентности в профессиональной деятельности социального педагога // Практическая психология: от фундаментальных исследований до инноваций: мат- лы 8 международной научно-практической конференции 21 ноября 2013г./ отв. ред. С.А. Уваров, Министерство образования и науки РФ ФГБОУ ВПО ТГУ им. Г.Р. Державина: Тамбов: изд. дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2013г. С. 201-204.

JOQARÍ BILIMLENDIRIW MÁKEMELERINDEGI AKTUAL MÁSELELER

Genjeeva Ulzada Tańatarovna

NMPI«Pedagogika»kafedrası stajyor oqıtıwshısı

Házirgi waqıtta talabalardıń motivaciyasın rawajlandırıwdı zamanagóy oqıw qurallarınan paydalanbastan turıp ámelge asırıw múmkin emes. Zamanagóy oqıw qollanbaları zamanagóy texnologiyalar hám ilimiy-texnika rawajlanıwına baǵdarlanǵan, sol sebepli olar eń nátiyjeli bolıp esaplanadı [1].

«Motiv» (latınsha) - «háreketlendiremen», adamdı arnawlı bir háreketlerge úndewshi bas sebep. Adamdı iskerligine úndewshi tiykarǵı sebep onıń mútájlikleri bolıp esaplanadı. Sonlıqtan mútájliklerdiń túrine qaray motivler de hár túrlı boladı. Psixologiyada motivler eki úlken kategoriyaǵa bólinedi. Bular tábiyiy motivler hám ruwxıy motivler bolıp esaplanadı..

Ulıwma mániste motiv - bul motiv penen belgilenetuǵın iskerlik quramına kiretuǵın hár qanday háreketti ámelge asırıwǵa shaxstı iytermeleytuǵın, xoshametlewshi hám úndewshi process.

Tálim motivaciyasın qáliplestiriw mashqalası oqıtıw hám tálim arasında bolıp, zamanagóy tálimniń eń zárúrli tárepi esaplanadı. Solay eken, bul jerde oqıtıwshınıń dıqqat orayında tek talaba tárepinen alıp barılatuǵın tálimge emes, bálki tálim procesinde júzege keletuǵın oqıwshı shaxsın rawajlandırıwǵa da qaratıladı. [2].

Házirgi waqıtta oqıtıwshı ushın eń maqul hám motivaciyanı úyreniwdiń eń isenimli usılları tómendegiler bolıp tabıladı:

- uzaq múddetli úyreniw (qayta háreketler hám talabalar motivaciyasınıń túrli kórinislerin baqlawdı óz ishine aladı);
- individual qáliplestiriwshi eksperiment (túrli máselelerdi sheshiwde minimal járdem menen oqıtıwshınıń talabalar menen qosımsha sabaqları formasında alıp barıladı).
- individual qáliplestiriwshi eksperiment oqıtıwshı hám talaba arasındaǵı dialog sheriklik formasında ótiwi múmkin. Onıń ushın oqıtıwshı “dialog texnikası” na iye bolıwı kerek.

Joqarıdaǵı barlıq oqıw usılları talabaǵa tanıs bolǵan úzliksiz oqıw jumısları (awızsha soraw, individual tapsırma, qosımsha tapsırmalar, jazba tekseriw hám basqalar) formasında ámelge asırılıwı kerek. Stilistik usıllar járdeminde alınǵan bul nátiyjelerdi oqıtıwshı talabalardıń túrli kórsetkishleri menen salıstırıwı kerek. Sonnan keyin oqıtıwshı olardı tuwrı ayta alıwı hám túsindirme bere alıwı zárúrli bolıp tabıladı.

Talabalardıń motivaciyasın qanday asırıw múmkin?

Bilimlendiriw mákemeleri talabalarınıń motivaciyasın asırıwdıń ayırım usılların kórip shıǵıń.

Oqıtıwshı tárepinen talabalardı xoshametlew procesi. Talabaǵa keleshekte bilim oǵan qanday paydalı bolıwın túsindiriw kerek. Talaba kásiplik tálim mákemesine tekǵana bilim alıw ushın, bálki óz tarawınıń jaqsı qánigesi bolıw ushın keledi. Sol sebepli oqıtıwshı talabalarǵa onıń teması keleshektegi iskerliginde paydalı bolıwın tastıyıqlawı kerek.

Bahalaw ushın emes, bálki nátiyje ushın xoshametlew. Talaba tekǵana pánge qızıǵıwshılıǵı, bálki onıń ushın bilimlerden ámeliy paydalanıw múmkinshiliklerin ashıwı kerek. Onıń ushın siz oqıw hám arnawlı pánler ortasındaǵı baylanıslılıqtı gúzetiwshi integrallasqan sabaqlar (seminarlar) ótkeriwińiz múmkin.

Talaba-oqıtıwshı baylanısı. Talaba ushın oqıtıwshı onıń ustazı bolıwı júdá zárúrli, sol sebepli ol oqıw procesinde oqıtıwshıdan járdem sorap múrajat etiwi hám ózin qızıqtırǵan máselelerdi talqılawı múmkin. Talabalarǵa qánshelik kóp isenim bildirilse, olar oqıw procesinde oqıtıwshı menen birge islesiwge sonshalıq tayın boladı.

Olardı qızıqtırıń. Barlıq talabalar óz pánlerine qızıqsa sabaqlarǵa qatnasıwdan quwanadı. Siz olar ushın óz pikirlerin qorǵawları, tartıslarda qatnasıwları, mashqalanı sheshiwdiń bir neshe variantların tabıwları, olarǵa belgili bolǵan sheshim usılların kompleks qollaw arqalı sheshiwleri múmkin bolǵan jaǵdaylardı jaratıwıńız múmkin.

Jeke mısal arqalı motivaciya. Talabanıń úyrenilip atırǵan pánge qızıǵıwshılıǵı tekǵana oqıw materialın usınıwdıń professionallıǵı, bálki oqıtıwshınıń jeke pazıyletleri menen de baylanıslı.

Wádelerińizdi orınlaw. Talabalardı aldaw múmkin emes. Eger siz qızıqlı ekskursiya qılıwdı yamasa qızıqlı testti, básekini yamasa filmdi tamasha qılıwdı wáde qılsańız maqsetlerińizden shetke shıqpań.

Kásipke unamlı munasábetti qáliplestiriw. Talabalardıń kásip tańlawın xoshametlew hám maqullaw, tiykarǵı itibardı zárúrli kásiplik kompetenciyalarǵa hám anıq máselelerge qaratıw zárúr. Oqıtıwshınıń ózi bilimlendiriw mákemesi talabaları oqıtıp atırǵan túrli kásiplerge húrmet penen munasábette bolıwı kerek. Eger túrli kásip wákilleri ortasında tartıslar payda bolsa, oqıtıwshı-ustaz hár kimge óz qánigeliginiń zárúrligi hám áhmiyetin túsindirip, isendire alıwı kerek.

Talabalarǵa maksimal tańlaw erkinligin beriw. Talabalarǵa óz bilimlerin bahalaw kriteryaları hám formasın, individual ózbetinshe jumıstı orınlaw formasın, esabat temasın yamasa wazıypa variantın islep shıǵıwdı usınıs etiń. Hár bir insan arnawlı bir procesge baylanıslı bolıwdı qáleydi hám onıń kózqarası itibarǵa alınadı — bul motivaciyanı asıradı.

Talabalardıń tabısların maqullaw, olardıń jetiskenliklerin kórsetiw (mısalı, jaqsı yamasa ayrıqsha jumıs ushın). Ǵalabalıq maqtaw, ásirese pazıyletleri hám ayırıqsha qásiyetlerin xarakteristikalaw menen oqıwshınıń ózine isenimin asıradı, onıń ishki motivaciyasın hám taǵı soǵan uqsas nátiyjege erisiw qálewin asıradı [3].

Ulıwma juwmaq qılıp aytqanda motivaciyanı qáliplestiriw talaba menen iskerlik alıp barıp atırǵan pedagoglardıń eń tiykarǵı wazıypalarınan biri bolıp esaplanadı. Motivaciyanı talaba tárepinen tuwrı qáliplestiriliwi tálim procesinde talabanıń dóretiwshilik hám ǵárezsiz túrde bilim, kónlikpe hám ilimiy tájriybelerdi ózlestiriwin támiynleydi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Ковалев, Н.И. Русская кухня [Текст] / Н.И. Ковалев, М.Н. Куткина, Н.Я. Карцева. – М.: Деловая литература, 2000.

2. Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте:http://psymania.info/raznoe/307.php.

3. Кухарь.Т.В. «Мотивация учебной деятельности». Биробиджан-2015.

BILIMLENDIRIWDIŃ SAPASÍN ARTTÍRÍWDA PEDAGOGTÍŃ KOMPETENCIYACÍ HÁM ONÍŃ ÁHMIYETI

Kallibekova Zaripa

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

“Pedagogika hám psixologiya” qánigeligi

1-basqısh magistratura talabası

Mámleketimizde bilimlendiriw sistemasınıń modernizaciya bolıwı, bilimlendiriw mekemelerinde jaratılıp atırǵan shárt-sharayatlar, joqarı kónlikpeli qánigelerge bolǵan zárúrlik hám hám talaptıń ósip barıwı ulıwma orta bilimlendiriw mekemeleri oqıwshıları xızmeti nátiyjeliligine tásir etiwshi faktorlardı anıqlaw, olardıń innovaciyalıq xızmetti shólkemlestiriw hám muwapıqlastırıwda jol qoyılıp atırǵan kemshilikler hám belgili mashqalalardı saplastırıw baǵdarında ózine tán qatar talaplardı belgileydi. Bul óz náwbetinde muǵallimlerdiń kásiplik kompetentliligin rawajlandırıw proceslerine dóretiwshi jantasıwdı talap etpekte. Yaǵnıy, oqıtıwshılardıń bilim, eplilik hám kónlikpeleri, tájiriybesi, sheberligi tiykarında pedagogikalıq proceslerdegi bar bolǵan qarama-qarsılıqlardı saplastırıw, pedagogikalıq procesler nátiyjeligine tásir etiwshi faktorlardı anıqlaw, pedagogikalıq proces subektleri xızmetin jetilistiriw baǵdarındaǵı qararlardı qabıl etiwde bar bolǵan jaǵdaylardı, zárúrlik hám qızıǵıwshılıqların úyreniw bilimlendiriw mekemesinde tárbiyalıq múnásibetler procesiniń pedagogikalıq proces sıpatında ekenligin hámde kóp tarmaqlı sıpatlanǵan usı proceste tásir bar ekenligin itibarǵa alıw zárúr. Jámiyetimiz rawajlanıp mádeniy dárejemiz ósip baratırǵan sayın jańadan jańa kásipler payda bolıp atır. Bul kásiplerdiń barlıǵıda muǵallimshilik kásibiniń jemisleri bolıp sanaladı. Sebebi biz muǵallim qolında tálim hám tárbiya almaǵan birde bir kásip

iyesin ushırata almaymız. Solıqtan muǵallimshilik kásibi barlıq kásiplerdiń atası, barlıq kásiplerdiń tiykarın salıwshısı, kásiplerdiń ishindegi eń ullısı hám húrmetlisi dep isenimli túrde ayta alamız.

Muǵallim adamzat jámiyeti turmısında, hár bir adam ómirinde ayrıqsha orın iyeleydi, biybaha xızmet atqaradı. Pútkil shıǵısta ekinshi ustaz ataǵına miyasar bolǵan pedagog, alım Farabiydiń «hár bir adamda baxıttı hám nárse-hádiyselerdi ózinshe bile almaydı. Oǵan bunıń ushın oqıtıwshı lazım», - degen sózi joqarıdaǵı pikirlerimizdiń haqıyqıy tastıyıǵı. Muǵallim oqıwshını ilim-bilim menen qurallandıradı.Pedagogikalıq kásip dúnyadaǵı kásipler ishinde eń bir juwapkerlisi, qádirlisi hám zárúrlisi. Muǵallimge jas áwladtı tárbiyalawday ádiwli wazıypa isenip tapsırılıp qoyılǵan. Bunıń ushın oqıtıwshıǵaa sociallıq kónlikpeler zárúr. Mine usı sociallıq kónlikpelrden biri pedagogikalıq kompetenciya.

Pedagoglıq kásibi bir waqıttıń ózinde hám dóretiwshi, hám shólkemlestiriwshi hám alıp barıwshı bolıp esaplanadı. Oqıwshı shaxsın rawajlandırıw ushın pedagog kompetentli bolıwı kerek. Pedagogtıń kásiplik kompetenligi túsinigi onıń teoriyalıq hám ámeliy tayarlıqlarınıń birligin quraydı.Qandayda bir belgili pán muǵalliminiń kásiplik kompetenciyası kvalifikaciyalıq (kualificatio – latınsha, qanday, qanday da bir nárseniń sıpatın bahalaw, jaramlılıq dárejesi, qanday da bir kásip iyesiniń tayarlıq dárejesi) sıpatlaması menen anıqlanadı. Ol pedagogtıń kásiplik kompetenciyasınıń normativ modelin quraydı hám óz ishine kásiplik bilim, uqıplılıq hám kónlikpelerdi qamtıydı. Aldıńǵı is tájiriybelerdi úyreniwge, jańa milliy pedagogikalıq texnologiyalardı jaratıwǵa, oqıtıw procesin modellestiriwge talap kúsheydi. Bilimlendiriw hám milliy tárbiya sistemasına, oqıw tárbiya mekemeleri turmısına pedagogikalıq innovaciyanı (jańalıqtı) engiziwge kútá áhmiyet berilmekte. házirgi zaman xabar, baylanıs texnologiyasın qollaw, kompyuterlestiriw, kompyuter tarmaqları bazasında pedagogikalıq procesti xabar menen támiyinlew, aralıqtan oqıtıw hám internetten paydalanıw kún tártibine qoyıldı. Usı ózgerisler muǵallimge shıńınan turıp muǵallimge salamat áwladtı tárbiyalap kamalǵa

jetkeriwdey ádiwli wazıypa júklengen. Bul wazıypalardı inabatlı orınlaw muǵallimge qatar talaplar qoyadı.

Ol talaplarǵa tómendegiler kiredi:

- pedagogikalıq proces oǵada quramalı, qıyın hám mashaqatlı proces. Muǵallim oqıwshı shaxsın rawajlandırıw, tárbiyalaw hám qáliplestiriw procesin tabıslı basqarıwı ushın óziniń pánin hám metodikasın házirgi zaman ilimi dárejesinde ayrıqsha biliwi zárúr, biraq ol ele jetkiliksiz. Xalıq pedagogikasın, milliy pedagogika, psixologiya hám basqa da pánlerdi jetik biliwi tiyis.

- oqıwshılardıń jas, jeke ayırmashılıqların, rawajlanıw, bilim hám tárbiyalanǵanlıǵı dárejesin qatań esapqa alıp tálim tárbiyanı maqsetke ılayıqlıǵına qaray jámáát, topar, jeke hám ılayıqlastırıp alıp barıwdı óz ornında, zárúrli jerinde hám kerekli waqtında qollawı kerek.

- muǵallim ruwxıy ádep-ikramlıq, hár tárepleme bilimdanlıq, mádeniyatlılıq, principiallıq, xadallıq hám ádillikte, miynette jáne turmısta oqıwshı ushın haqıyqıy úlgi bolıwı lazım.

- muǵallim kóp nárseni biliwi, kóp nárse qolınan keliwi hám onı oqıtıwshılarǵa sheber úyrete alıwı zárúr.

Xalıq húrmetine, oqıwshılar muxabbatına ılayıq muǵallim bolıwǵa umtılıw jaqsı niyet. Xalqımız jaqsı niyet jarım ırıs deydi. Lekin xalıq aytqanınday niyetiń joldasıń bolıwı ushın hár bir muǵallim pedagogikalıq etikanı, uqıplılıqtı hám sheberlikti hár tárepleme iyelewi zárúr. Bunıń ushın ol ózindegi pedagogikalıq beyimlilik dereklerin, uqıplılıq nıshanların pedagogikalıq uqıplılıq hám talant dárejesinde rawajlandırıw ushın óz ústinde sistemalı islewi kerek.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. M. Axmedova “Pedagogikalıq kompetentlik” Tashkent-2018 jıl
2. A.K.Munavvarov “Pedagogika” Tashkent1996-jıl
3. www.fayllar.org, www.ziyonet.uz saytları

JOQARÍ KLASS OQÍWSHÍSÍ HÁM OQÍTÍWSHÍ ARASÍNDAǴÍ MÚNÁSEBETLERDIŃ PEDAGOGIKALÍQ-PSIXOLOGIYALÍQ ÓZGESHELIKLERI

Ilyasov Tursınbay

Ájiniyaz atindaǵi Nókis mámleketlik pedagogika ınstitutı

magistratura bólimi 2-kurs magistrantı

Ilimiy basshı: Sh.Saparov

«Jas áwladtıń erkin pikirleytuǵın, joqarı intellektual hám ruwxıy mádeniyatqa iye, dúnya júzinde óz qatarınan hesh qaysı tarawda bos kelmeytuǵın insanlar bolıp kamalǵa keliwi, baxıtlı bolıwı ushın mámleketimiz hám jámiyetimiz bar kúsh-jigerin baǵıshlaydı».

Sh.M.Mirziyaev

«Ata-anam meni túsinbeydi», «Ata-anam maǵan kóbirek waqıt ajıratsa eken», «Doslarım meni túsinbeydi, átirapımdaǵılar maǵan kishkene balaǵa qılǵanday múnásibette boladı» - mine usı sıyaqli sózler búgin derlik barlıq óspirimlerde ushırasatuǵın jaǵday.

Óspirimlik dáwiri ayırım arnawlı psixologik ádebiyatlarda «ótiw dáwiri», «awır dáwir», «krizis dáwiri» sıyaqlı atlar menen da ataladı. Bul dáwirdiń «awırlıǵı», «keskinligi», «quramalılıǵı» neler menen tiykarlanadı?

Óspirimlik dáwirdiń salmaqli, quramalı dáwir ekenligi kóplegen psixologiyalıq, fiziologikalıq, sociallıq faktorlar menen baylanıslı. Bul dáwirde rawajlanıwdıń barlıq tárepleri: fizikalıq, intellektual, ádep-ikramlıq, sociallıq hám sol sıyaqlılardıń mazmun mánisi de ózgeredi. Bul dáwirde óspirim turmısında, onıń ruwxıylıǵı, organizminiń fiziologikalıq jaǵdaylarında, onıń sociallıq jaǵdayıda saldamlı ózgerisler júz beredi. Kópshilik jaǵdaylarda olarda bir-birine keri bolǵan hár qıylı dástúrler gúzetiledi. Bul dáwirge kelip bala endi «bala» emes hám usınıń menen birge ele «úlken» de emes. Onıń óz-ózine hám átiraptaǵılarǵa salıstırǵanda bolǵan munasibetleri pútkilley basqasha xarakter kózge taslanadı. Onıń qızıǵıwshılıqları sisteması, sociallıq baǵdarlanǵı qaytaldan qáliplesedi, óz-

ózin ańǵarıwı, bahalawı, qádiriyatları ózgeredi. Onıń ushın óz «Men»i hám sol «Men»nıń áhmiyeti artadı.

Óspirimlik dáwirine júdá kóp qarama-qarsılıqlar tán. Mektep dástúrin ózlestiriw hám basqa jumıslar menen baylanıslı hár qıylı máselelerdi sheshiwde kózge taslanatuǵın óspirimlerdiń intellektuallıq rawajlanǵanlıǵı úlkenlerdi olar menen birge saldamlı máseleler boyınsha pikirlesıwge ótedi, óspirimlerdiń ózleri de buǵan háreket etediler. 5-6 klass oqıwshılarına klasstaǵı ózi iyelegen poziciyasine úlken itibar beriw ayrıqshalıǵı tán. Ásirese, 6 klasstan baslap, oqıwshılar óz sırtqı kórinislerine, sonıń menen birge, qarama-qarsı jınıstaǵı balalar hám olar menen óz-ara munasábetlerine itibar bere baslaydı. 7-klass oqıwshılarında bolsa óz uqıpların rawajlandırıwǵa tán qızıǵıwshılıq júzege keledi. 8-klass oqıwshıları bolsa óz betinshelik, ózine tánlik, doslıq hám joralıq penen baylanıslı bolatuǵın jeke páziyletlerdi joqarı bahalaydı. Óspirimlerdiń áne sol izbe-iz júzege keletuǵın qızıǵıwshılıqlarına tiykarlanǵan halda aktiv túrde eriklik isbilermenlik hám basqa paydalı sıpatlardı rawajlandırıwı múmkin.

Óspirimlik tiykarınan, bilimli, qatal, haqqaniy, oqıw materialın qızıqlı hám túsinikli jol menen jetkere alatuǵın, oqıwshılardı ajıratpaytuǵın oqıtıwshılardı kóbirek húrmet etedi hám jaqsı kóredi. Olar oqıtıwshı menen munasábetlerine de úlken itibar beredi. 10-15 jaslı balalardıń xızmet motivlerinde de ózgerisler ámelge asadı.

Óspirimlik dáwirinde psixologiyalıq tárepten eń áhmiyetli ózgeshelik bul er jetiw yáki úlkeygenlik seziminiń payda bolıwı ayrıqsha orınǵa iye. Úlkeygenlik sezimi sociallıq ádep-ikramlılıq tarawında, aqılıy xızmetinde, qızıǵıwshılıǵında, qarım-qatnasta, minez-qulıqtıń sırtqı formalarında óz kórinisin tabadı.

Búgingi kúnde kóplegen ata-analar turmıs táshwishlerine baylanıslı hám sol táshwishlerdi sebep qılıp ózleriniń balalarına waqıt ajıratıwdı qoydı. Olardıń oyınsha mektepte balanı oqıtıw da, tárbiyalaw da, hár túrli jámiyetlik jumısqa qızıqtırıwda muǵallim juwapker dep oylaydı. Adamnıń ómiri, onıń insan sıpatında qáliplesiwi, mehir-muxabbatı, súyispenshiligi, tárbiyası shańaraqtan baslanadı. Shańaraq tárbiya-tiykarı, yaǵnıy jámiyettiń bir buwını. Balaǵa tárbiya

ana háyyiwi, ata mehri arqalı beriledi. Ata-ananıń súyispenshiligine bólenbegen bala – tiri jetim. Ata-anadan tárbiya almaǵan bala, ortalıqtan da tárbiya ala almaydı. Kundelikli turmısta ata-ananıń qadaǵalawında bolmaǵan bala sırtqı tásirlerge berilip, hár turli tártipsizliklerge jol qoyıwı mumkin. V.A.Suxomlinskiy oqıwshılardıń ata – anaları menen jumıs islewdiń mazmunına ayrıqsha itibar berip: «Tek ata – analar menen birge bar kúshin toplap hám birlestiriw arqalı muǵallimler balalarǵa úlken insanıylıq baxttı beriwi múmkin», - deydi. Olay bolsa, shańaraq mektep penen birge tárbiyalıq ortalıqtıń tiykarǵı tásir etetuǵın tiykarǵı quralı. Házirgi kúnde bala tárbiyasında muǵallimlerdiń ata–analar menen birge islesiwi zárúr, sebebi olar birgelikte bir-biri menen tıǵız baylanısı arqalı bir qansha tárbiyalıq máselelerdi sheshe aladı. Sonlıqtan da ata – analar balalardı tárbiyalaw isinde mektep penen qarım – qatnas, tikkeley baylanısta bolıw baslı wazıypamız dep biliwimiz kerek. Sonda ǵana óspirimler krizislerge bay bolǵan bul jas dáwirinen ata-ana hám ustazlarınıń qollap-quwatlawi menen qiyinshılıqlarsız er jetkenlik dáwirine ótip aladı. Juwmaqlastırıp aytqanımızda óspirim, ata-ana, muǵallim birgelikte úzliksiz jumıs islewi kerek. Ol ushın muǵallim ata-analardı balalarınıń tárbiyalıq táreplerine kóp waqıt ajıratıwı ushın mumkinshilikler jaratıp, sabaqtan bos waqıtları ata-analar menen ushırasıp máslahat ótkerip, pikirlesip turıwı kerek dep oylaymız.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Q.Qosnazarov, hám basqalar “Ulıwma pedagogika ” N “Bilim”.: 2009j

2. Davletshin M.G. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T. 2000

3. Z.T.Nishanova hám basqalar “Rivojlanish psixologiyasi pedagogik psixologiya” T.: 2018

KOMPETENTSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Abdisharipova Shaydo Bahtiyor qizi

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti doktoranti

Fan va texnologiyalarning soʻngi yutuqlarini ishlab chiqarish bilan birga, taʼlim sohasiga ham sezilarli oʻzgarishlar, yangiliklar va oʻqitishning zamonaviy vositalarini olib kirish imkonini berdi. Bu yutuqlarning taʼlim sohasiga kirib kelishi uning ananaviy vazifalariga nisbatan ham sezilarli oʻzgartirishlar kiritish zarurligini qoʻydi. Shu asnoda taʼlimdagi islohotlar mohiyatini tushinish va anglab yetish uchun zaruriy pedagogik shart-sharoit va ilmiy muhitni yaratish muammosi yuzaga keldi.

Shunga koʻra bugungi kunda pedagogika fani taraqqiyotining zamonaviy yoʻnalishlari-mavjud ananaviy taʼlim paradigmasining obektiv asoslari va ularning rivojini taʼminlovchi qonunyatlarni modernizatsiyalashdan iborat etib belgilanadi. Ushbu oʻrinda oʻquvchilarning yangi bilimlarni oʻzlashtirish, kreativlik hamda fikrlash mezonlariga tayanuvchi paradigmani yaratish zarurati namoyon boʻlib, u taʼlim mazmuni, metodlari, tashkiliy shakllari, kadrlar taʼminoti kabi jihatlarni keng koʻlamda aks ettiruvchi taʼlim muammolarini alohida dolzarb masala sifatida oldingi oʻringa olib chiqishni koʻrsatmoqda. Bu esa taʼlim jarayonida “oʻqituvchi va taʼlim oluvchi munosabatlarini insonparvarlashtirish, erkinlashtirish va shaxsga yoʻnaltirish orqali oʻquv jarayonini mustaqil tashkil etib, boshqaruvchi, har bir taʼlim oluvchi shaxsning ijodiy va intellektual rivojlanishini taminlovchi zamonaviy oʻqituvchi shaxsiga boʻlgan talablarni vujudga keltiradi.

Darhaqiqat, taʼlim-tarbiya jarayonida oʻqituvchining pedagogik taʼsiri yetakchi omillardan biri ekanligini eʼtiborga olinadigan boʻlsa, yangicha kasbiy qiyofadagi, kreativ oʻqituvchi shaxsiga boʻlgan ijtimoiy talab har qachongidan ham dolzarblashadi.

Maʼlumki insonning tarixiy taraqqiyot bosqichida shaxs komoloti, ijodkorligi, shuningdek, oʻqituvchining kasbiy tayyorgarligi, ijodiy qobilyatlari masalasi oʻziga xos yondashuvlar doirasida talqin etiladi.

Xususan, oʻqituvchilik kasbining oʻziga xos xususiyatlari haqidagi fikrlar Abu Nasr Farobiy, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Umar Xayyom taʼlimotlarida yaqqol koʻzga tashlanadi.

Sharqda “Muallimi soniy” (“Ikkinchi muallim”) nomi bilan mashhur Abu Nasr Farobiy[39] ta’lim-tarbiyaga birinchi marta tarif bergan olim hisoblanadi. Ulug‘ mutafakkir ta’limda barcha fanlarning nazariy asoslari o‘rganilsa, tarbiyada ma’naviy-axloqiy qoidalar, odob meyyorlari o‘quvchilarga singdiriladi, kasb-hunarga oid ko‘nikmalar hosil qilinadi, degan g‘oyani ilgari suradi. Bu muhim vazifa tajribali tarbiyachilar tomonidan ta’lim-tarbiyaning turli metodlari yordamida amalga oshiriladi, deb uqtiradi. Alloma pedagogning faoliyati haqida to‘xtalib shunday yozadi: O‘qituvchining vazifasi dono davlat rahbari vazifasiga o‘xshab ketadi. Shu sababli o‘qituvchi ko‘rgan va eshitganlarining barchasini yaxshilab esda saqlab qolishi, aql farosatiga, chiroyli nutqqa ega bo‘lmog‘i va o‘quvchilarning aytmoqchi bo‘lgan fikrlarini to‘la va aniq ifodalay oilshni bilmog‘i zarur, o‘qituvchi faqat fan bilan shug‘ullanib qolmay, balki o‘z bilimlarini o‘quvchilarga ham berishi, bunda mashaqqatli mehnatdan charchash nimaligini bilmasligi lozim. O‘qituvchi ichishdan o‘zini tiyishi, haqiqtgo‘y bo‘lib yolg‘onni va yolg‘on aytganni yomon ko‘rishi, g‘ururli bo‘lishi va o‘z or-nomusini qadrlashi, o‘zining o‘quvchilariga nisbatan adolatli bo‘lishi, ko‘zlagan maqsadiga erishishda qat’iylik ko‘rsata bilishi lozim[2]. Farobiyning ta’kidlashicha, bunda insoniylikning yuksak darajasiga ega bo‘ladi va baxt cho‘qqisiga erishadi. Bu esa har qanday xatarli harakatdan xabardor bo‘lganligi tufayli baxtga erisha oladigan odamlardir.

N.Komilovning ta’kidlashicha tasavvuf tariqati nomoyondalaridan bo‘lgan Bahovuddin Naqishband tolib barkamol bo‘lish uchun avvalo ustoz iymonli bo‘lishi zarur deydi. Xoja Bahouddin o‘qituvchi, ya’ni, ustozning harakatini quyidagicha tasvirlaydi: Shamga o‘xshagin, toki hammaga ravshanlik bag‘ishla, o‘zing esa qorong‘uda bo‘l, ya’ni uning fikricha ustoz o‘zining ilmi salohiyati bilan o‘zgalar yo‘li, kelajagini shamdek yoritmog‘i, o‘zi esa doimo izlanishda, ibodatda bo‘lmog‘i lozimligini uqtiradi[1]. Bu hikmatlar bilan bir qatorda Xoja Bahouddin insonning tarbiyalash usullarini ham bayon etganligi N.Komilov tomonidan ta’kidlangan, yani suhbatimizga yetishadigan guruhlardan ba’zilari shundayki ularning ko‘ngillarida muhabbat urug‘i bor, ammo u halaqit beruvchi

xasu-hashaklar tufayli oʻsa olmaydi, bizga esa (yaʼni oʻqituvchilar) uni poklashi lozim. Baʼzilarda muhabbat urugʻi yoʻq, bizga esa uni paydo qilish lozim, deya oʻqituvchining oʻz mehnati, tolibi ilmlarga nisbatan kuzatuvchan, masʼulyatli hamda talabchan boʻlishi lozimligini uqtiradi. Shuningdek, Bahouddin Naqishband oʻqituvchi, murid, yaʼni maʼnaviy padar ekanligi haqida gapirar ekan, oʻqituvchi tolibning oʻquvchisi oʻtgan, hozirgi va kelajak holidan boxabar boʻlishi kerak, shundagina uni tarbiya qila oladi, degan qimmatli pedagogik tamoyilini ham olgʻa suradi [1].

XI asrda yashab ijod etgan, oʻzining pedagogik gʻoyalari bilan tanilgan Yusuf Xos Hojib ilimli, maʼrifatli kishilarni qadrlash kerak chunki ular mashal kabi yoʻlni yoritib, toʻgʻri yoʻl koʻrsatadi va yaxshi-yomonni farq etishni oʻrgatadi, deya oʻqituvchi mehnatini koʻkka koʻtaradi [3].

S.Rahimovning koʻrsatishicha, mazkur fikrlarning tasdigʻini Abu Rayxon Beruniyning oʻqituvchi faoliyatiga bergan izohida ham koʻrish mumkin. Beruniy yoshlarni oʻqitish uchun oʻqituvchi tanlash ota-onaning birinchi va asosiy vazifasi deb bilgan. Buning uchun oʻqituvchi xushmuomala, rostgoʻy oʻz fanini va oʻqitish qoidalarini yaxshi biladigan, pokiza, yurish va turishida namuna boʻlishi kerakligini talab etadi. Agar deydi Beruniy,- tarbiyachining oʻzi oʻrnak boʻlmasa, aytgan gapiga oʻzi rioya etmasa, uning talabi va tarbiyasi samarasizdir [4].

M.M.Xayrullayevning guvohlik berishicha, oʻqituvchi oliy insoniy hislatlarga ega boʻlishi zarurligini Sharq mutafakkirlaridan Nasriddin Tusiy (1201-1074 yillar) ham oʻz qarashlarida taʼkidlab oʻtgan[5].

Nasriddin Tusiyning oʻqituvchi mehnati borasidagi fikrlari gʻoyatda katta ahamiyatga ega boʻlib, olim, oʻqituvchi oldiga shunday talablarni qoʻyadi: oʻqituvchi munozaralarni olib borishni bilishi, bilimini, inkor etib boʻlmaydigan darajada isbot qilishni, oʻz fikrining toʻgʻriligiga ishonishi va ishontira olishi, nutqi esa mutlaqo toza, jumlalari mantiqiy ifodalangan boʻlishi, shu bilan birga, oʻqituvchi sof vijdonli, rostgoʻy, shoshmasdan, ishonchli qilib, qattiy gapiradigan boʻlishi lozim, deya taʼkidlaydi. Bizning fikrimizcha, mutafakkirning oʻqituvchi

shaxsiga qo‘ygan bunday talablari pedagogik kreativlikning asosi bo‘lgan-pedagogik muloqot va muloqotga kirishuvchanlikni o‘ziga xos ifodasidir [5].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Komilov N.Tasavvuf yoki komil inson ahloqi.1-kitob.–T.: Yozuvchi,1996.–276b.

2. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Pedagogika nazariyasi. 1- qism/ M.X.To‘xtaxo‘jayeva va boshqalar. – T.: Iqtisod-moliya, 2007. – 379 b.

3. Yusuf Xos Hojib, Qutadg‘u bilig / So‘z boshi muallifi B.To‘xliyev; rassom Sh.Muhammadjonov. – T.: Yulduzcha, 1989. – 192 b.

4. Рахимов Б. Креативнқе механизмқ в процессеформирования элитарности человекаю Сб.Статей/ Под обўей редаксцией О.В.Красновой и Б.И.Кайгородо.- М.: Издательство Московского психолого-социалного институтаб 2008.- с. 255-259.

5. Xayrullayev M.M. O‘tish mutafakkirlari ta’lim tarbiya haqida/ xalq pedagogikasi- inson kamolotining asosi. 1-kitob. – T.: O‘zPFITI, 1992. 185 b.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA TASVIRIY FAOLIYAT MASHG‘ULOTLARINI TASHKIL ETISH

Yuldosheva Shoqida,
Masharipova Barno
Nukus Innovatsion Instituti
Pedagogika va chet tillar kafedrasi
assistent o‘qituvchilari

Ta’lim tizimida maktabgacha ta’lim bosqichi eng muhim bo‘g‘inlardan biri hisoblanadi. Afsuski, bizda yillar davomida ushbu ta’lim bosqichini isloh qilish, maktabgacha ta’lim tashkilotlariga qamrovni oshirish, ularning moddiy-texnik bazasini zamon talablariga moslashtirish masalasiga kam e’tibor qaratildi. 2017 yil 30 sentyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim Vazirligini tashkil

etish to‘g‘risida” Prezident Qaroridan keyin ta’lim tizimining ushbu bo‘g‘iniga e’tibor kuchaydi. Maktabgacha ta’limning vazifasi bolalarni xalqning boy milliy, madaniy-tarixiy merosi va ma’naviy axloqiy jixatdan tarbiyalash: bolalarda milliy vatanparvarlik xislarini shakllantirish, maktabgacha yoshdagi bolalarda bilim olish ehtiyojini, o‘qishga intilish moyilliklarini shakllantirib, ularni muntazam ravishda ta’lim jarayoniga tayyorlash, bolalarning tafakkurini rivojlantirish, o‘zining fikrini mustaqil va erkin ifodalash malakalarini shakllantirish, bolalarning jismoniy va ruxiy sog‘ligini ta’minlashdan iborat. Asosiy maqsadlardan yana biri zamonaviy tasviriy san’at orqali bolalardagi qobiliyat hamda imkoniyatlarni aniqlab, ularni to‘g‘ri shakllantirish va yuzaga chiqarishdir.

Tasviriy san’atning o‘ziga xos murakkabliklarini tushunib, uning nozik qirralarini maktabgacha yoshdagi bolalarga ulashish mahoratiga ega bo‘la oladigan tarbiyachilarni etishtirib chiqarish vazifasi turibdi. Bolalar turli shakl, kattalik, proportsiyadagi predmetlarni chizish jarayonida predmetning ish xususiyatiga qarab yo‘nalishni saqlash zarurligiga, predmetning kattaligiga mos ravishda xarakatlanishga o‘rganadilar. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida olib boriladigan tasviriy faoliyat mashg‘ulotlarida materialdan tartibli foydalanishga, ularni toza saqlashga, faqat zarur materiallardan hamda ularni ishlatish yo‘llarini rejalashtirishga o‘rganadilar. Bu mashg‘ulotlar bolalarda diqqatni va ko‘rish xotirasini rivojlantiradi. Shunday qilib, tasviriy faoliyat mashg‘ulotlarida bolalardagi badiiy did va ijodiy qobiliyatlar o‘sadi va bu orqali maktabda o‘qishga tayyorlanib boriladi. Chunki bolalar predmetlar bilan uzviy bog‘lanadilar, ularning o‘ziga xos sifatlari, shakli, rangi, kattakichikligi bilan tanishadilar, ularni farqini, o‘xshashligini aniqlaydilar, bu esa, bolalarni sensor tarbiyalashga, ko‘rgazmali, obrazli fikr yuritishga imkon beradi. Tasviriy faoliyat bolalarni axloqiy tarbiyalaydi. Bolalar ishlarida o‘z hayotida, jamiyatda bulayotgan voqea-xodisalarni aks ettiradilar, ulardan mamnun bo‘ladilar, xayajonlanadilar. Tasviriy faoliyat jarayonida bolalarda irodaning sifatlari-boshlagan ishini oxiriga etkazish, oldiga maqsad qo‘yib, o‘shani bajarishga tomon intilish, qiyinchiliklarni engish,

oʻrtoqlariga yordamlashish kabi xususiyatlar tarbiyalanadi. Jamoa ishini yaratish jarayonida bolalarga bir-biriga yordam, kelishib ishlash kabi sifatlari ishni baholash jarayonida, ularda oʻrtoqlarining ishga nisbatan real munosabatda boʻlish, toʻgʻri baxolash, oʻz ishidan va oʻrtoqlarining ishidan xursand boʻlish kabi axloqiy sifatlar shakllanadi.

Tasviriy faoliyat - bu bolalarni oʻz oldiga qoʻygan maqsadlarini bajarishda tinmay mehnat qilishga undovchi faoliyatdir. Tasviriy faoliyat bolalarga estetik tarbiya berishning asosiy vositasi xisoblanadi. Har bir predmetning katta-kichikligini, rangini, shaklini, fazoda joylashishini ajratish bu estetik sezgining boʻlaklari xisoblanadi. Bolalarda estetik sezgining rivojlanishi - rangi, proportsiyani chuqurroq sezish bilan bogʻliqdir. Bola rangni, shaklni, uning xilma-xilligini sezsa, shunchalik ranglar aralashmasining xilma-xilligidan zavq oladi, bahramand boʻladi. Bolalarda estetik sezgining rivojlanishi, ularda predmetga va uning baʼzi sifatlariga nisbatan estetik baho berishni rivojlantiradi. Ularda tasviriy sanʼat asarlarini tushunishga, ularga nisbatan xis-tuygʻuni, munosabatni tarbiyalaydi. Tasviriy faoliyat bolalarning badiiy ijodiy oʻsishida muxim oʻrin egallaydi. Bolaning badiiy ijodiy oʻsishi-bu obrazli fikr yuritish, estetik idrok etishni va obraz yaratishda zarur boʻlgan malaka, koʻnikmalarni egallash xisoblanadi. Masalan: tabiatga yoki istiroxat bogʻiga sayr, kuz faslida ekskursiya uyushtirish. Tarbiyachi bolalarni predmet yoki tevarak atrofni kuzatishda kelib chiquvchi estetik xis-tuygʻu orqali, tevarak-atrofga, kishilar mexnatiga toʻgʻri baho berish, Vatanga nisbatan muxabbat kabi sifatlarni tarbiyalash mumkin. Bolalarni oʻz ishini yana ham chiroyli va yaxshi bajarish, boshqalarga yoqadigan, ular koʻrganda quvonadigan qilib yaratish - bu badiiy, axloqiy tarbiyalashning asosiy vazifasi xisoblanadi. Maktabga bolalarni tayyorlashda tasviriy faoliyat katta axamiyat kasb etadi. Rasm, loy, qurish materiallari boʻyicha bilim, malakalarini egallash maktabda tasviriy faoliyat darslari va mehnat darslarini muvaffaqiyatli egallashlariga asos boʻladi. Ularni oʻquv faoliyatiga tayyorlaydi: pedagogni tinglashga, uning koʻrsatmalarini bajarishga oʻrgatadi. Oldiga qoʻyilgan vazifani

xal etishda, uning asosiy va muhim xal etish yo‘llarini izlab topish bu o‘quv faoliyatning asosiy sababchilaridan biridir. Tasviriy faoliyat jarayonida o‘z ishini nazorat qilib borish, maktabda vazifalarni bajarishda ham rol o‘ynaydi.

Tasviriy faoliyat mashg‘ulotlarini to‘g‘ri rejalashtirishda, mashg‘ulotlar o‘rtasida ularning dastur vazifalari, mavzular o‘rtasida bog‘lanish vujudga keladiki, buning natijasida yangi malaka va ko‘nikmalarini va bilimlarni egallashlarida ma'lum ketma-ketlik va bog‘lanish vujudga keladi. Masalan, “Qushlar” mavzusi asosida olib borilgan mashg‘ulotlar jarayonida bolalar don cho‘qiyotgan qushni loydan yasashni, shoxda o‘tirgan qushni rasmini chizishni, afsonaviy qushni qanday qilib qog‘ozdan qirqib olishni bilib oladilar.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tasviriy faoliyat vositasida bolalarning estetik qobiliyatlarini shakllantirishda tarbiyachining o‘rni beqiyos. U chuqur bilim va yuqori malakaga ega bo‘lishi, buning uchun muntazzam ravishda o‘z ustida ishlashi, o‘zining ilmiy nazariy saviyasini tinimsiz ko‘tarishi, ilg‘or tajribalarga tayanishi kerak.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sh.Sodikova .Maktabgacha pedagogika. Tashkent 2017 y.
2. Nurmatova M.Sh. Xasanova Sh.T. “Rasm buyum yasash va bolalarni tasviriy faoliyatga o‘rgatish metodikasi”. “Cho‘lpon”, T:.2010 y.

MILLIY O‘ZLIKNI ANGLASH MILLATNING MA’NAVIY KAMOLOTI.

Toremuratova Gulnaz

Nukus innovatsion instituti

Milliy o‘zlikni anglash millat ma’naviy kamolotining muhim belgisidir. Milliy o‘zlikni anglash millatning o‘z tarixi, madaniyati, milliy qadriyatlarini bilishi, milliy urf-odat va an`analarini ezozlashi, ajdodlarining ma’naviy merosidan

bahramand bo‘lgan holda uni asrab-avaylab kelajak avlodga qoldirishi kabi xususiyatlar tushuniladi. SHu ma’noda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoevning “Buyuk tarixda hech narsa izsiz ketmaydi. U xalqlarning qonida, tarixiy xotirasida saqlanadi va amaliy ishlarda namoyon bo‘ladi. Shuning uchun ham u qudratlidir. Tarixiy merosni asrab avaylash, o‘rganish va avlodlardan avlodlarga qoldirish davlatimiz siyosatining eng muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biridir" [1], degan fikrlari milliy o‘zlikni anglashda tarixiy merosning ahamiyatini yaqqol ko‘rsatib beradi.

Mustaqillik haqida so‘z ketganda, albatta, unga erishish yo‘lidagi murakkabliklar va uni mustahkamlash jarayonlari ko‘z o‘ngimizdan o‘tadi. Mamlakatimiz mustaqillikni qo‘lga kiritgandan so‘ng barcha yo‘qotilgan moddiy va ma’naviy qadriyatlarimiz qayta tiklandi, respublikamiz o‘z taqdiriga o‘zi egalik qiladigan bo‘ldi. Biz ham mustaqil davlat sifatida milliy o‘zligimiz, davlat ramzlarimiz, tilimizga ega bo‘ldik. Keling, milliy o‘zlik haqida to‘xtalib o‘tamiz, zero milliy o‘zlik nima o‘zi, u qayordan kelib chiqadi, nimalarga asoslanadi, shu kabi savollarga javob bermasdan turib fikrimizni ifoda qila olmaymiz.

Milliy o‘zlik deganda umumiy ma’noda muayyan millatga mansublik, umumiy ruhiy holatlar, til, madaniyat, ma’naviyat, iqtisodiy-ijtimoiy qadriyatlar tasavvurimizga keladi. Lekin milliy o‘zlikni anglash tushunchasi biror bir davlat, jamiyatda yashovchi xalqlarga tegishli tushuncha sifatida ifodalanadi. Milliy o‘zlikni anglash orqali, xalqimiz mustaqillikni qo‘lga kiritdi, uning bebaxo ne`mat ekanligini angladi, hozirda esa amalga oshirilayotgan islohotlar, o‘zgarishlar mazmunini to‘g‘ri tushunib kelmoqda.

O‘zbekiston xalqi bugun o‘z nufuzidan, boy o‘zligidan qancha g‘ururlansa arziydi. Tarixdan ham ma’lumki, barcha xalqlar singari o‘zbek xalqining ham insoniyat tsivilizatsiyasining vujudga kelishidan boshlab to davlatchilik, ilm-fan, ma’rifatga qo‘shgan hissasi fikrimizning yorqin isboti bo‘lib hisoblanadi.

Bugun O‘zbekistonda ilgari sodir bo‘lmagan voqeliklar amalga oshmoqda, chuqur o‘zgarishlar bizning hayotimizga ham shiddat bilan kirib kelmoqda. Har sohada yangilik, izlanishlar haqida so‘zlar ekanmiz, mustabid tuzum hukmronligi bilan

bunday o‘zgarishlarga erishib bo‘lmasligi, mustaqillik nechog‘lik ulug‘ ne`mat ekanligi va uni asrav-avaylashimiz kerakligi ko‘z oldimizda namoyon bo‘laveradi. Mustaqillik yillarida yurtimiz har tomonlama rivojlandi. Ilgari xatto kichik biznes, tadbirkorlik, investitsiya kabi qator tushunchalariga ega ham emas edik. Bugun esa aynan shu sohalar yurtimizda ustunlikka erishib kelmoqda. Xotin-qizlarga har tomonlama e`tibor ko‘rsatish, ularning huquq va manfaatlarining munosib amalga oshirilishini ta’minlash bo‘yicha qilinayotgan ishlar esa barchamizni birdek hayratga solmoqda. Bugun biz ozod va obod, osoyishta va mustaqil vatanda yashamoqdamiz. Istiqlol farzandi ekanligimiz, shunday go‘zal davrda tug‘ilib, yaratilayotgan keng imkoniyatlaridan foydalanish baxtiga muyassar ekanligimizdan qancha faxrlansak etmaydi. Xalqimiz shu kunlar ko‘rish uchun qancha yo‘llarni bosib o‘tdi, natijada esa salohiyatli islohotlar va keng imkoniyatlarni qo‘lga kiritdi. Bu albatta xalqimizning orzu-istaklari, o‘zaro ishonchi, har bir insonning metin sabr-bardoshi va albatta mashaqqatli say - harakatlari hosilidir.

Milliy o‘zlikni anglash xalqning rivojlanish yo‘nalishini uning xalqaro miqyosda o‘zaro hamkorlik va birdamligi hamda umumiy fuqarolik mentalitetining shakllanishida O‘zbekiston jamiyatini yangi sifatiy bosqichdagi hamjihatlikka yo‘naltiradi. Ushbu maqsadni tub millat manfaati bilan bir qatorda jamiyatdagi barcha guruhlar manfaatlarini ham hisobga olgan holda izchillik bilan amalga oshirib borish milliy taraqqiyotni ta’minlovchi asosiy omildir.

Xulosa o‘rnida aytishimiz joizki, bugun biz uchun qator imkoniyatlar eshigi ochilgan. Bunga javoban esa barcha sohada o‘zligimizni namoyon qilib, amalga oshirilayotgan ishlarga munosib hissamizni qo‘shishimiz, bildirilgan ishonch, yaratilgan imkoniyatlarni esa oqlamog‘imiz darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Mirziyoev SH.M.Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat`iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz.T.: “O‘zbekiston”, 2017. B.-29.

2.Karimov I.A. Biz tanlagan yo‘l – demokratik taraqqiyot va ma’rifiy dunyo bilan hamkorlik yo‘li. 11-jild. – T.: O‘zbekiston, 2003. B.-34.

3. Ma’naviyat asosiy tushunchalar izohli lug‘ati. – T.: G‘.G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2010. B.-704

BASQARÍWDA BASSHÍ KOMPETENCIYALARÍN RAWAJLANDÍRÍW.

Sabirova- Pedagogika kafedrası úlken oqıtıwshısı

R. Turǵanbekov- Pedagogika M fakulteti qoıw isleri boyınsha dekan orınbasarı

Ilimiy izertlewler nátiyjesine kóre sociallıq- psixologiyalıq kásiplik kompetentlik bilimlendiriw sistemasınıń basqarıw procesi ushın zárúrlik sıpatında qaralıp atır. Bul bolsa óz náwbetinde basqarıwshı tárepinen ayırıqsha bilim, kónlikpe hám ilimiy tájriybelerdiń ózine ǵana emes, al iyelenishi kerek bolǵan hár bir ǵárezsiz baǵdar boyınsha integrativlik bilimler, basqarıwdıń tásirli usıl hám quralları, basqarıwdaǵı mámile mádeniyatı hám basshılıq iskerligine tiyisli dóretiwshilik háreketlerdiń ózlestiriliwin názerde tutadı.

“Kompetentlik” - túsinigi dáslep bilimlendiriw tarawına psixologiyalıq, pedagogikalıq izertlewler nátiyjesinde kirip kelgen túsinik bolıp, házirgi waqıtta zamanagóy termin sıpatında qollanilip kelmekte.

Kompetenciya - xızmetkerdiń jámáátte kútilip atırǵan dárejede hám belgilengen tártipte islep shıǵarıwda úzliksiz túrde kórsetiwge tayarlıq qábileti bolıp esaplanadı. Kompetenciyalar sistemasın jaratıwda shólkem xızmetkerlerdiń iskerligine tiyisli zárúrli kriteryalar kompleksin standart talaplarǵa tiykarlanıp dúzedi. Sonıń menen birge, kompetenciya xızmetkerlerdiń shólkemde de professionallıǵı hám sociallıq tárepten teńligi haqqında gúwalıq beredi.

Kásipke tiyisli tapsırma hám wazıypalardı atqarıw, oqıw- tárbiya procesin basqarıwda pedagogikalıq- psixologiyalıq jantasıw tálim-tárbiyanı modellestiriw haqqındaǵı maǵlıwmatlar da mazmunınan keń orında paydalanıwı zamanagóy tálim sisteması basshılarına júkletilip kelmekte.

Alıp barılǵan ilimiy izertlewlerde kórsetiliwinshe tikkeley tálim sisteması basshılarına tán kásiplik kompetentlik hám onıń ayriqsha tárepleri úyrenilgen. Buǵan baylanıslıǵı pedogogikalıq- psixologiyalıq kásiplik kompetentlik boyınsha

alıp barılǵan ilimiy izertlewlerdi bir qatar ilimpazlar atap aytqanda V.M. Karimova tárepinen alıp barılǵan izertlewler dawamında ayırıqsha áhmiyetke iye boladı. Kásiplik iskerlikti shólkemlestiriwde zárúrli áhmiyetke iye bolǵan kompetentliktiń tiykarǵı elementleri mámleket tálim standartlarında óz sáwleleniwin tapqan.

Kompetentlik túsinigi tek ǵana anıq bilim hám kónlikpeler emes, al anıq strategiya, uyqas emotsiya hám munasábet, tap sonıń menen birge, pútkil bir sistemanı basqarıw mexanizmi ámeldegi ekenligi talap etiletuǵın quramalı ámeliy máselelerdi sheshiw menen baylanıslı.

Basqarıw procesi passiv tárizde bolsa basqarıwda nátiyjelililik bolmaydı. Basshınıń basqarıwdaǵı roli tómen boladı hám yamasa basqarıwǵa qábileti joq dep qaraladı. Búgingi kúnde zamanagóy basqarıwga tán bolǵan kompetenciyalar parıqlanadı.

G. Mirolyubova óziniń "Menejerler materiallıq kompeteciyalarınıń rawajlanıwı" dep atalǵan oqıw- metodikalıq qollanbasında basqarıwshınıń tayanısh kompetenciyaları haqqında zamanagóy, ilimiy tárepten tiykarlanǵan qatar pikirlerin aytıp ótedi.

1. Professional kompetensiya- bul ózi basqarıp atırǵan tarawdıń iskerligin jetilisken dárejede jolǵa qoyılıw ushın shólkem missiyasın anıqlastırıwǵa xızmet etiwshi ámeldegi maǵlıwmat, bilim hám de ilmiy tájriybelerge ıye bolıw bolıp tabıladı.

2. Stilistikalıq kompetensiya- bul baslıqtıń bilgen zatları, jeke ilmiy tájriybe hám kónlikpeleri, túrli joybarlar jónindegi maǵlıwmatlar hám de tapsırmalardı tez, tuwrı hám túsinikli (operativ) tárzde xızmetkerlerge jetkeza alıw qábileti.

3. Social -psixologiyalıq kompetensiya- bul shaxstıń social -psixologiyalıq hádiyseler hám de mámile nizamlıqları, ózgelerdi biliw, tuwrı aqıl qılıw, dilidagini ańǵarıw hám sol tiykarda óz-ara sheriklikti shólkemlestiriw boyınsha sawatlı adamlıǵı bolıp tabıladı.

Ámeliy psixologlar social -psixologiyalıq kompetenciyanıń 3 tiykarǵı strukturalıq bólimlerin ajıratıp kórsetedi:

a) kommunikativlik kompetenciya;

b) perseptivlik kompetenciya;

c) ınteraktivlik kompetenciya.

Eger dıqqat penen bul sistemaǵa qaralsa, ol G. Andreyevanıń úsh sistemalı baylanıs haqqındaǵı teoriyalıq kóz- qaraslarınan kelip shıqqanlıǵına gúwa bolıwımız múmkin. Bunday jantasıw psixologiya pánindegi kóp qırlı baylanıs procesiniń tiykarǵı tarawların qamtıp alǵanlıǵı menen xarakterlenedi.

Shaxstıń, birinshi náwbette, basshınıń social -psixologiyalıq kompetenciyasın anıqlaw ushın túrli metodlardan paydalanadı.

Social -psixologiyalıq kompetenciya tek ǵana basshı tárepinen ózin- ózi ańlawı emes, al autopsixologiyalıq kompetenciya menen de baylanıslı boladı.

Autopsixologiyalıq kompetenciya- bul basshıdaǵı sonday ilimiy tájriybeler kompleksi bolıp, olar basqarıwshınıń óz kásiplik hámde jeke sıpatların diagnostikalaw yaǵnıy ózin-ózi diagnostika qılıw, ózin- ózi dúzete alıw (korrekciyalaw), ózin-ózi rawajlanıwlashdira alıw, ózine ózi motivaciya bere alıw, hár qanday maǵlıwmattan nátiyjeli paydalana alıw, psixolingvistikalıq kompetenciyalar menen baylanıslı qábilet bolıp tabıladı.

Juwmaqlap aytqanda, basshı kompetenciyasın qáliplestiriw hám jetilistirip barıw bul basqarıw procesin rawajlandırıwda maqsetke erisiw jolların anıq belgilep barıwda unamlı tásirin tiygiziwi anıq.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Hojiahmedov G’., Yaxyayeva I., Umarova M., Usmonov A. Sifat menejmenti. – T.: Cho’lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2012.

2. Qosimova D. Menejment nazariyasi. T.: “Tafakkur bo‟stoni” 2011.

3. R.I.Gimush, F.M.Matmurodov, Innovatsion menejment. T.: O’zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010

4-SEKCIYA
JOQARÍ BILIMLENDIRIWDE PÁNLERDI OQÍTÍWDÍŃ AKTUAL MÁSELELERI

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ЛИНГВИСТИК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ ШАКЛАНТИРШ МУАММОЛАРИ

Тажбенова Сауле Сарсенгалиевна- п.ф.ф.д. (PhD) доцент
Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти
Бошланғич таълим кафедрси

Маълумки, бугунги кунда бошланғич синф ўқувчиларида лингвистик компетенцияни шакллантириш, ушбу жараённи ташкил этиш методикасини такомиллаштириш бўйича илм-фанда яхлид илмий асосланган концепцияларни топиш қийин. Олимлар таълим мазмунини ўзлаштиришга доир умумий талаблар ҳақида гапирадилар, мавзуларни ўрганиш жараёнини компетенцияларни ҳосил қилиш сари йўналтириш борасида таклиф ва тавсиялар баён қиладилар.

Р.А.Йўлдошев ва Л.Р.Миржалоловалар сингари лингвистик компетенциянинг шаклланиш жараёнини қуйидагича тушунтирадилар: «Одатда, она тилидан ҳар гал янги мавзуни ўрганиш жараёнига компетенциявий ёндашув жорий этилса, билим → кўникма → малака чизиғида олиб бориладиган таълимнинг пировард натижаларига (малака талабларига) тўлиқ эришиш шарт, яъни ушбу чизиқнинг охирги нуқтаси – малака шаклланган босқич таъминланиши шарт: малака ҳосил бўлса, компетенция қўлга киритилди деб саналиши мумкин. Аён бўладики, кўникма ҳосил бўлгандан кейиноқ компетенция шаклланмайди, чунки компетенция билимни ўзлаштириш, амалда қўллаш кўникма ва малакаларидан юқори турувчи ҳолат: лаёқат ёки қобилият, таълимнинг пировард натижаси, маҳсулидир» [1]. Муаллифларнинг изоҳлашича, «...билим, масалан, қаратқич

келишиги, унинг сўроқлари, -нинг қўшимчаси ёрдамида ҳосил қилиниши ҳақидаги маълумот тегишли савол-жавоблар ёрдамида хотирада олиб қолинади, ниҳоят, қаратқич келишиги айтилганда, сўроқлари ва қўшимчаси автоматик ёдга келадиган бўлади: лингвистик компетенция шаклланади» [1].

Р.Йўлдошев ва Л.Миржалоловалар тил бирлигининг қўллаш даражасида ўзлаштирилишини назарий маълумотдан бошлаш керак фикрдан келиб чиқиб, аввал назарий маълумот, кейин, бир йўналишда тил бирлигини қўллаш, иккинчи йўналишда назарий билимни мустаҳкамлашни тавсия этганлар. Дарҳақиқат, тилнинг қонун-қоидаларига амал қилган ҳолда тил бирилигини қўллай олиш учун биринчи йўналиш бўлиши ва бу йўналиш пировардида тегишли билим билан ниҳяланалиши лозим. Ўқув дастурларида ҳам тилнинг қонун-қоидаларига амал қилиб тил бирлигини тўғри қўллай олиш талаби келтирилар экан, қонун-қоидага амал қилиш учун аввал шу қонун-қоиданинг ўзи ўзлаштирилиши даркор. Зеро, лингвистик компетенцияни шакллантириш жараёни ҳақида кўпгина методист олимлар гапириганда, тилнинг қонун-қоидаларига амал қилиб» ифодасини ишлатадилар, лекин ушбу билим унсурларини таъким мазмунида акс эттириш масаласига тўхталмайдилар.

Маълум бўладики, тилни эгаллаганлик, яъни ҳам лингвистик, ҳам нутқий компетенцияларни шакллантирганлик шу тилда сўзловчининг ёшига мос, нутқий фаолият турларига кўра фарқланган саводхонлик даражасини таъминлайдиган таълим мазмуни – зарур билим, кўникма ва малакалар йиғиндиси тушунилади. Талаффуз нуқтаи назаридан лингвистик ва нутқий компетенцияларнинг таркибий қисмини нутқий фаолият турлари ўқувчилар нутқидаги талаффуз ва имлога доир хатолар, баъзи янги билимлар (жумладан, ўта муҳим қоидалар) ташкил этиши керак. Асосан амалий ўрганиладиган билимлар сирасига талаффузнинг сифати (талаффузнинг аниқлиги), коммуникатив нутқий ифодалилиги, нутқий мулоқот маданияти элементлари (оҳанг, суръат, равонлик, овознинг баланд-пастлиги, гапириш тони, овоз кучи) киради.

Лингвистик компетенция даражаси тил бирлигини тўғри қўллай олиш билан тавсифланар экан, унинг баркамоллигига коммуникатив компетенция орқали эришилади: фикр баён қилаётганда кимгадир ниманидир хабар бериш, бунда овозни мулоқот вазиятига мослаш, таъсирчанликни таъминлаш ва кўпгина муомала-аралашувга хос оҳанг жилоларига эътибор беради. Маълум бўладики, коммуникатив компетенция лингвистик компетенциянинг тўлақонли шаклланишини таъминлайди. Бошланғич синф она тили дарсларида масаланинг бу жиҳатлари эътибордан четда қолмаслиги керак.

Лингвистик компетенциянинг шаклланишга доир билимлар тил бирликларини эгаллаш мазмунида ишлаб чиқилса, нутқий компетенциялар нуқтаи назаридан улар коммуникативликка йўналлтирилган бўлиши лозим. Т.В.Лебедеванинг изоҳлашича, «Коммуникатив компетенция – бу ўзгаларни тушуниш ва мулоқот мақсадлари, соҳалари, вазиятларига монанд шахсий нутқий хулқ-атвор дастурини яратиш лаёқатидир» [2]. Ўқувчи ўзида лингвистик компетенцияни шакллантирар экан, эгаллаган билимларидан бошқалар уни тушуна оладиган қилиб тўғри, оҳангига эътибор бериб гапиришда фойдаланишдан ташқари, тенгдошларининг нутқидаги ютуқ ва камчиликларга эътиборли бўлиб, баъзан ўз тушунчалари билан ўртоқлашишлари ҳам керак бўлади.

Бошланғич синфлар она тили дарслари нутқий фаолият турлари тақозо этадиган реал ҳолатлар: талаффуз, имло ва бошқа хил хатоларни бартараф этиш учун хизмат қиладиган билимларнинг ҳаммасини қамраб олишнинг иложи йўқ, албатта. Масалан, морфологик шакллар кўп, улар содда ёки мураккаблашган қўлланиш ҳолатида бўладики, таълим мазмунига уларнинг барчасини киритиш ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас. Лекин бундай билимлар ўрганилмайдиган дарсларнинг кўп бўлиши ҳам ножоиз: таълим мазмуни оптимал берилмоғи даркор. Бошланғич синф она тили дарслари кейинги босқич таълим мазмуни учун муносиб пойдевор бўла олиши, она тилининг бойлигига йўл очиб бериши керак. Бу бойлик қирраларидан бир

йўналиши сўз маънолари, морфологик шакллар маънолари, синтактик қурилмалар маънодошлиги каби тил ҳодисалари орқали намоён бўлади.

Хуллас, лингвистик компетенция нутқий фаолият турларининг (нутқни тинглаб тушуниш, гапириш, ўқиш, ёзиш) бўйича уч хил таълим мазмуни унсурларидан ташкил топади: тилнинг қонун-қоидалари, тил бирлигини тўғри қўллай олиш, фикрни коммуникативликка асосланган ҳолда баён қилиш қоидалари. Шундагина лингвистик компетенциянинг шаклланишида баркамоллик таъминланиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Yo‘ldoshev R.A., Mirjalolova L.R. Ona tili ta’limida kompetensiyaviy yondashuv. – Toshkent: Fan va texnologiyalar Markazining bosmaxonasi», 2019. – 7-8 bet

2. Лебедева Т.Л.. Формирование языковой компетенции на уроках русского языка: Материалы Августовская конференция 2016 г. Балтийск: МБОУ СОШ № 5.

НУТҚ ЎСТИРИШ ВА НАЗАРИЙ БИЛИМЛАРНИ ЭГАЛЛАШ АЛОҚАДОРЛИГИ

Нажимова Айсара Дуйсенбаевна

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти,

Бошланғич таълим кафедраси катта ўқитувчиси п.ф.ф.д (PhD).

Таълим ўзбек ва қорақалпоқ тилларида олиб бориладиган бошланғич синфларнинг она тили дарсларида ўқувчиларга назарий билимлар бериш асосида нутқ ўстириш чора-тадбирлари ҳам амалга оширилади. Бунда, бир томондан, назарий билимлар нутқ жараёни орқали таништирилади, нутқий машқлар ёрдамида мустаҳкамланади, иккинчи томондан, нутқнинг тўғрилиги учун лингвистик асос вазифасини бажаради. Шу маънода дарсларда буларнинг бири иккинчиси билан ёнма-ён яшайди.

Дарс давомида назарий билим юзасидан мушоҳада юритиш жараёни

кечади: ўқувчи бирор нарсани сўрайди, саволларга жавоб беради, ўрганилаётган тил ҳодисасини изоҳлайди, тушунтиради, таҳлил қилади. Бу иш турлари унинг илмий (тилшунослик илмига хос, лингвистик) нутқини ўстириш учун хизмат қилади. Бундай нутқ, унинг монологик ва диалогик шаклда бўлиши Л.П.Федоренко томонидан етарли ёритилган [1].

Янги мавзу устида олиб бориладиган ишлар дарснинг асосий қисмини қамраб олади. Айтиш мумкинки, дарсга таълим субъекти сифатида қатнаштирилаётган ўқувчилар ўрганилаётган мавзуда мушоҳада юритиш учун етарлича машқ қиладилар. Ўқувчи таълим субъекти даражасига кўтарилмаган дарсларда асосан ўқитувчи саволлар беради, жавоб ола олмаган пайтларда ҳам ўзт фаол бўлади. Бундай пайтда илмий нутқ бир томонлама ривожланади. Бу бир томонламалик ўқувчининг ўқитувчи берган саволга шу саволдан фойдаланиб ёки синфдошларидан эшитганлар, шунингдек, баъзи ҳолатларда (дедуктив усул қўлланганда) дарсликдан ўқиганларни эслаб қолиш асосида жавоб қайтаришда намоён бўлади.

Педагогик технологияларга амал қилинадиган машғулотларда, С.Тажбенованинг хулосаларига кўра, тадқиқот (изланиш) методи асосида янги мавзу асосида иш олиб борилганда назарий билимни англаш, ўзлаштириш, амалда қўллаш, назорат ишларини бажариш яхлит бир жараён сифатида ташкил этилади [2].

Тадқиқот (изланиш) методи асосида ўтиладиган дарсларда ўқувчи таълим субъекти сифатида иштирок этиб, назарий мушоҳадаларда фаол бўлади: у савол беради, таҳлил қилади, хулоса чиқаради ва ҳ.к.

Кўринадики, назарий билим устидаги ишлар жараёни дарснинг катта қисмини эгаллайди, бунда ўқувчиларнинг «илмий нутқи» ривож топади. Лекин бу жараён машқ материалларини ўқиш, тил ҳодисаларини аниқлаш ва изоҳлаш, янги сўзлар, сўз шакллари, сўз бирикмалари, синтактик қурилмалар устидаги ишлар билан қўшиб олиб бориладики, булар нутқ ўстириш учун замин яратади.

Хуллас, назарий билимларни ўрганиш дарсларида шу билимларни эгаллаш билан боғлиқ босқичнинг ўқувчилар оғзаки ва ёзма нутқини ўстиришдаги хизмати оз деб ҳисоблаш тўғри бўлади.

Нутқ ўстиришнинг вазифаси ўқувчиларни ҳаётда (турмушда) бўладиган мулоқотга тайёрлашдир. Бу тайёргарлик, бир томондан, лексик жиҳатдан бўлса, иккинчи томондан, грамматик жиҳатдан, учинчи томондан, бевосита коммуникация малакаларини эгаллаш жиҳатидандир.

Назарий маълумотларни ўрганиш жараёни машқ материаллари устида ишлаш жараёни билан бирга кечади. Ушбу машқларда сўзлар, сўз бирикмалари, гаплар, матнлардан (жумладан, шеърлар, топишмоқлар, мақоллар, тезайтишлар, ҳикматли сўзлар) ўрганилаётган тил ҳодисасини аниқлаш, таҳлил қилиш, изоҳлаш талаб этилади. Айни пайтда ўқувчилардан уларни ўқиш, сўз бирикмалари ва гаплар тузиш, саволларга жавоб бериш, матн мазмунини қайта ҳикоя қилиш, берилган мавзуда ҳикоя қилиш (матн тузиш) каби топшириқлар берилади. Аён бўладики, назарий маълумотларни ўрганиш жараёни билан боғлиқ равишда, у билан параллеликда муайян нутқ ўстириш ишлари ҳам бажарилади. Лекин бу тадбирларнинг миқдорий нисбати, нутқ ўстиришдаги аҳамияти бир хил эмас. Ушбу ҳар хиллик нутқий фаолият турларидан (рецепция, репродукция, продукция) қай бири асос қилиб олингани, дарсда улардан бирига устувор аҳамият берилгани туфайли содир бўлади.

Баъзи ҳолларда назарий билимларни мустаҳкамлаш жараёнида ўқувчилардан мавзуга доир сўз ва гаплар билан мисол келтириш талаб этилади. Бундай пайтда репродуктив нутқий фаолият кўрсатилади: репродуктив машқлар ҳам ўқувчилар нутқини ўстиришга тайёргарлик босқичини ифода этади.

Юқоридаги каби нутқий фаолият ўқувчиларнинг ўз фикрларини баён этишдек *мустақилликни* талаб этмайди. Лекин айни шу мустақиллик маҳсулдор нутқий фаолиятни репродуктив, айниқса, рецептив характердаги нутқий фаолиятдан ажратиб, фарқлантириб туради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Федоренко Л.П. Принципы и методы обучения русскому языку.Пособие для стундентов пед. институтов. – М.: Просвещение, 1964. – 255 с.

2. Тажбенова С.С. Она тили дарсларида ўқувчиларни назарий билимларни амалда қўллашга ўргатиш методикаси. (Таълим қозоқ ва ўзбек тилларида олиб бориладиган бошланғич синфлар мисолида). – Тошкент: «Фан ва технологиялар марказининг босмахонаси», 2010. – 76 бет.

MUZÍKA MÁDENIYATÍ PÁNIN OQÍTÍWDA BASLAWÍSH KLASS OQÍWSHÍLARÍNA QOSÍQ AYTÍWDÍ ÚYRETIW

Muzıkalıq tálim kafedrası dosenti S.M.Tajetdinova,

muzıka tálimi balavr baǵdarınıń 3a - kurs studenti Jumabayeva Minayxan

Ulıwma bilim beretuǵın mekteplerde “Muzıka mádeniyatı pánin oqıtıwda balalardı qosıq aytıwǵa qızıqtırıwda oqıtıwshınıń sabaq ótiw sheberligine, uqıplılıǵına onıń balalardı jaqsı kóriwine, qosıqtı balalarǵa jaǵımlı tásirli etip atqarıp beriwine baylanıslı boladı. Sonıń menen birge balalardı qosıqtı atqarıwǵa qızıqtırıwda sabaqtan tısqarı qosıq dógeregi jumısların shólkemlestiriwde oqıtıwshı hár qanday qosıqtı úyretiwden aldın onıń mazmunın qızıqlı etip balalarǵa túsindirer eken olardıń kóz aldına qosıqtıń mazmunında berilgen obrazlardı sáwlelendirip bar dıqqatın qosıqtı úyreniwge qaratıwdan ibarat boladı. Balalarǵa qosıqtı úyretiwde sol qosıqtıń dóretiliw tariyxı hám avtorlarınıń dóretiwshilik jolı haqqındaǵı maǵlıwmatlardı qızıqlı video kórinislerde kórsetip onnan alǵan túsiniklerin bekkemlew maqsetinde dárhal olarǵa sorawlar berip juwapların birgelikte talqılap barıwı, olardıń oylaw hám pikirlew qábiletiniń rawajlanıwında qosıq atqarıwshılıǵı haqqındaǵı bilim sheńberiniń hár tárepleme tolıqtırılıwına erisiledi.

Muzıka sabaǵında oqıtıwshınıń saz áspabında sherip qosıqtı óziniń janlı hawazı menen atqarıp beriwi oǵada áhmiyetli bolıp esaplanadı. Sebebi oqıtıwshınıń tásirli etip janlı atqarıwı balalardı qosıq aytıwǵa qızıqtırıwında oǵada áhmiyetli bolıp esaplanadı. Oqıtıwshınıń óziniń milliy alamoynaq duwtarında shertip xalıq qosıqların balalarǵa tıńlatıwı olardıń xalıq namalarınıń kelip shıǵıw tarıiyxı menen tanısıwın támiyinleydi hám sabaqtıń qızıqlı sapalı ótiwin támiyinleydi. Sonıń menen birge oqıwshılardıń qosıq aytıwǵa qızıǵıwshılıǵın jáne de jetilistiriw ushın sabaq barısında “Men jaqsı kórgen qosıqlar hám namalar“, “Men bilgen balalardıń súyikli kompozitorı” sıyaqlı temada sáwbetlesiwler pikir alısıwlardı ótkeriw, oqıwshılardı hár tárepleme izleniwge tartıw ushın hár qıylı jumbaqlardı sheship keliwdi úyge tapsırma etip beriwi, sabaqta berilgen tapsırmalardı orınlap kelgen oqıwshılardı bahalaw hám sonıń menen birge hár qıylı usıllar arqalı olardıń ata - anaların óz perzentleriniń jetiskenliginen xabardar etiwi jaqsı nátiyjeler beredi.

Kishi mektep jasındaǵı balalarǵa qosıqtı úyretiwde olardı kóbirek hár qıylı oyın háreketleri menen birgelikte úyretilse kútilgen nátiyjeni beredi. Sebebi balalar qosıqtıń muzıkasın shertiliwden denelerin qıymıldatıp qosıqtıń ritmine qolların háreketke keltirip oyınǵa túsip turadı sol ushın qosıqtıń muzıkasınıń mazmunına qarap oqıtıwshı kerekli oyın háreketlerin oylap tabıwı hám olardı balalarǵa qosıq penen birge úyretip barıwı kerek. Balalar oyın háreketleri menen qosıqtıń muzıkasınıń úylesiwi birliginde ózinde ástelik penen qosıqtı atqarıw kónlikpelerin qáliplestirip baradı. Usınday etip sabaqtı qızıqlı etip shólkemlestiriwdiń abzallıǵın biz házirgi waqıtta mektepte mámleketlik pedagogikalıq ámeliyattı ótew dáwirinde baslawısh klasslarda tájiriybede sınawdan ótkeriwdiń nátiyjesinde usınday juwmaqqa keldik.

Balalarǵa qosıqtı úyretiwde bir neshshe basqıshlarǵa bólip úyretiwdi usınıs etemiz. Bunda:

- oqıtıwshınıń qosıqtıń úyretiwden aldın muzıkasın balalarǵa shertip esittiriwi;
- oqıtıwshınıń qosıqtı ózi shertip hám atqarıp beriwi;

- qosıqtıń mazmunın túsindiriwi, avtorları haqqında maǵlıwmatlar beriwi;

- qosıqtıń tekstin oqıp úyretiwi balalar atqarıwda anıq dikciyaǵa erisiwi ushın;

- qosıqtı balalarǵa muzıkası menen úyretiwde frazalarǵa bólip úyretiw;

- úyrenilgen qosıqtı bekkemlew ushın sorawlar beriwi hám usı qosıqtıń muzıkası menen atqarılǵan variantın oqıwshılarǵa tıńlatıw;

- qosıqtı kórkem atqarıw ústinde oqıwshılar menen islesiwi yaǵnıy oqıwshılardıń ózleriniń atqarǵanın esittirip barıw;

- qosıqtıń mazmunı, ritmi. jazılıw xarakteri boyınsha ritmikalıq háreketler menen úyretiw maqsetke muwapıq boladı.

"Muzıka mádeniyatı' pánin oqıtıwda oqıshılarǵa qosıq úyretiw bóliminde qosıqlardı usınday etip izbe – izlikte, basqıshlarǵa bólip úyretilse onıń pedagogikalıq áhmiyeti ayrıqsha bolıp sabaqta qoyılǵan maqsetke erisiledi, kútilgen nátiyjeni beredi, sabaqtıń sapalı ótiliwin támiyinleydi.

Juwmaqlap aytqanda bul basqıshlarǵa bólip qosıqtı úyretiw oqıwshılar tárepinen muzıkanıń jazılıw xarakterinde jaǵımlı atqarılıwına hám frazalardıń aqırına shekem demniń únemleniwine, qosıqtıń tempiniń saqlanıwı, muzıkanıń qosılıwı hám qosılıwısız atqarıw sheberligine, sózlerdiń anıq aytılıwına itibar beriw bilim hám kónlikpelerine muzıka sabaǵı dawamında iye boladı. Búgingi kúnde oqıtıwdıń bilim beriw hám tárbiyalaw, rawajlandırıw principi balalardıń hár birine jeke tártipte qatnas jasawın, bilim hám kónlikpeler tájiriybelerine súyeniwdiń nátiyjesinde bilim beriwdiń kommunikativ hám ámeliy baǵdarlanıwı principlerin qollanıw ayrıqsha áhmiyetke iye bolıp qalmaqta. Bunda bilim alǵan hár bir oqıwshı alǵan bilimlerin ámeliyatta qollana biliwi, bilim dárejesin úziliksiz jetilistirip barıwı kózde tutıladı.

Ádebiyatlar

1. Amaniyazov Ǵ. Tajetdinova S. M. "Muzıka" 2 - klass ushın metodokalıq qollanba, "Bilim" baspası, N.,2008 j.

2. Nurmatov X., Norxójaev N., Amaniyazov Ǵ., Tajetdinova. Muzıka. 3 – klass ushın sabaqlıq. Tashkent. "Ǵafur Ǵulam". 2019.

3. Sharipova. G.M., Kenjebaeva S.S. “Muzıkanı oqıtıw metodikası”Tashkent, “Tavakkur avlodi”, 2020.

4. Ibrohimov.O., J. Sadirov., Tajetdinova.S.M. «Muzıka» Ǵ.Ǵulom atındaǵı baspa – polifrafiyalıq dóretiwshilik úyi. T., 2017

5. Tajetdinova S.M., “Muzıka ” 7- klass Nókis “Bilim” 2008 – jıl.

TÁRBIYASÍ QÍYÍNLÍQTÍ KELTIRIP SHÍǴARÍWSHÍ SEBEPLERI

Mambetyarov Sharyar NMPI Pedagogika fakulteti assistent oqıtıwshısı

sharyarmambetyarov@gmail.com

Tárbiyası qıyın balalardıń is-háreketlerin unamlı baǵdarǵa burıp jiberiw ushın olarda juwapkershilik, isenim sıyaqlı joqarı sezimlerdi payda etiw kerek. Bunıń ushın olarǵa jası, kúshi, qábileti hám qızıǵıwshılıqların esaqa alıp, tapsırmalar beriw maqsetke muwapıq boladı. Olarǵa kishi jámáátti, sport sekciyasın, janlı múyeshti isenip tapsırıw nátiyjesinde unamsız minez-qulıqtı kemeytiw múmkin. Olardı ózleri qızıqqan dógereklerge tartıw arqalı oqıwǵa bolǵan unamsız múnásebeti joǵalıp baradı.

Tárbiyası qıyın balalardı qayta tárbiyalaw ushın tómendegilerge itibar beriw kerek.

Tárbiyası qıyın balalardı keltirip shıǵarıwshı tiykarǵı sebepler jıyındısı.

I. Shaxstıń biologiyalıq kemshilikleri;

a) seziw organlarınıń kemshilikleri,

b) oqıwǵa unamsız tásir etiwshi joqarǵı nerv xızmeti hám temperament qásiyetleriniń bar ekenligi,

v) psixopatologiyalıq ázzilikler.

II. Shaxstıń psixologiyalıq kámilligindegi kemshilikler;

a) aqıldıń bos óskenligi,

b) erktiń kúshsizligi,

v) shaxsta sezimlerdiń kem rawajlanǵanlıǵı,

g) zárúr talap hám biliwge qızıǵıwshılıqtıń joqlıǵı,

d) baladaǵı umtılıw menen imkaniyatlardıń sáykes kelmewi.

III. Shaxstıń tárbiyasındaǵı kemshilikler;

a) ádeplilik qásiyetlerinde ushıraytuǵın kemshilikler,

b) oqıtıwshı. klass jámááti hám shańaraq aǵzaları menen qarım-qatnasınıń tómenligi,

v) miynet tárbiyasındaǵı kemshilikler.

g) bos waqıttı bólistiriwdegi qáteler.

IV. Shaxstıń bilim alıw iskerligindegi kemshilikleri;

a) bilimler, arnawlı kónlikpeler hám uqıplılıqlardı iyelewdegi úzilisler.

b) tálim processinde aqılıy miynet usılları hám operaciyalarınıń jetispewshiligi.

V. Mektep tálim hám tárbiyasındaǵı kemshilikler;

a) tálim rpotsessinde bilimler hám is-háreketlerdi ádalatsız bahalaw, sabaqlıq hám oqıw qollanbalarǵa bolǵan túsinbewshilikler, klassta qaldırıw h.t.b.

b) mektep tárbiyalıq islerindegi kemshilikler (oqıtıwshınıń balaǵa itibarsızlıǵı, oqıwshınıń jekkelenip qalıwı. oqıtıwshılar hám ooqıwshılar jámáátindegi kemshilikler, pedagogikalıq qarawsızlıq, óz ornın taba almaslıq h.t.b.).

VI. Mektepten tıs ortalıqtaǵı kemshilikler;

a) shańaraqta pedagogikalıq hám psixologiyalıq bilimlerdiń jetispewi.

b) shańaraqtıń buzılıwı hám urıs-jánjeller,

v) ata-analar yaki shańaraq aǵzalarınıń ishkilikke, náshebentlikke berilip ketiwi,

g) shańaraq aǵzaları arasında sudlanǵan adamnıń ushırawı**,**

d) teńlesleri ishinde unamsız islerge (sógiwge, ishiwge, shegiwge, urlıqqa) úyretiwi h.t.b.

e) mádeniy-aǵartıwshılıq, islep shıǵarıw hám jámiyetshiliktiń kemshilikleri.

Sabaqtıń texnologiyalıq kartası

	Sabaq bólimleri	Oqıtıwshınıń is-háreketi	Studentlerdiń is-háreketi
1.	**Kirisiw bólimi:**	Sabaq shólkemlestiredi, sabaqtıń teması, maqseti hám wazıypaları menen tanıstıradı. Kútiletuǵın nátiyjeler hám bahalaw kriteriyası menen tanıstıradı. Problemalıq situatsiyanı keltiredi.	Tema, sabaqtıń maqseti hám bahalaw kriteriyası menen tanısadı. Problemalıq situatsiya menen tanısadı.
2.	**Tiykarǵı bólim:**	Temaǵa baylanıslı tolıq túsinikler beredi. Problemalıq siuatsiyalardan kelip shıqqan halda problemalıq sorawlar qoyadı.	Sorawlarǵa juwap beredi. Ózleriniń pikirlerin bildiredi.
3.	**Juwmaqlawshı bólim:**	Berilgen bilimlerdi anıqlaw ushın studentlerge jeke tapsırmalar beredi. studentten soraydı .	Juwaplar qaytaradı. Túsinbegen sorawların soraydı.
	Problemalıq soraw 1 Men 1-klassqa oqıwǵa barǵan jılı ata-anam ortasında úlken jánjel bolıp,ajırasıp ketti. Bizler basqa qalaǵa kóship kettik. Ol jerde biraz waqıt biykar júrdim, biraz namaqul islerge de qol urdım. Meniń atam menen anama bildiretuǵın jalǵız narazılıǵım, olar jastan jasqa jetkenime shekem maǵan hádden tısqarı qatal boldı. Ózim ushın qara kúnler dep esaplaytuǵın sol waqıtları meni júdá kóp márte qayıs penen urǵan. Mektepte bir gúná is qılıp qoysam, úyge kelgennen keyin balalarǵa tán biraz shoqlıq qılsam da qayıs penen urar edi. Geyde biykardan-biykar da urısatuǵın edi. On beske tolǵanımnan keyin meni		*Kórsetpeler* Sorawǵa juwap tabıw ushın tómendegi tekst penen tanısıń.

	kóshedegi turmıs, úlken adamlar ómiri kóbirek qızıqtırıp qaldı. Men endi kino hám kontsertlerge barıwdı qáler edim, lekin maǵan burınǵıday ruxsat bermeytuǵın edi. Kúnlerden bir kún keshqurın jańa jıl qarsańında men anama mektebimizde keshe bolatuǵının hám usı keshege barıp keliwim kerekligin túsindirdim. Ol maǵan qatań túrde barıwdı qadaǵan etti. Sonnan keyin ózimdi tutıp tura almawım hám mektep keshesine báribir baratuǵınımdı ayttım. Atlanıp, kiyinip úyden shıqpaqshı bolǵanımda anam meniń jolımdı tostı. Biz onıń menen jaqsı sóylesip aldıq, dáslep múlayımshılıq penen sóylesken bolsaq, keyin keskin túrde sóylese basladıq. Keyin men onı ózimnen shetke iyterip jiberip, júgirip kóshege shıǵıp kettim. Xosh, ne ushın men bul (hádiyseni) waqıyanı bárshe keshirmeleri menen yadta saqlap qaldım. «Usı waqıyadan keyin men anamnıń másláhátlerine kemirek qulaq sala basladım, ózim qanday isti maqul dep tapsam, sonı isledim». Bul balanı tárbiyası qıyın balalar qatarına kirgiziw múmkinbe?	

O‘QITUVCHILARNING TEATR PEDAGOGIKASIDAN FOYDALANISH YO‘LLARINING TEXNOLOGIYASI

Pirimbetov Baxıt Allabaevich
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti
2-bosqich maqsadli tayanch doktoranti

Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quv materiallarini taqdim etishda o‘qituvchidan juda katta aktyorlik mahorati talab etiladi. O‘quv materialini

eshitishdan uni tushunish, idrok etish, o‘zlashtirishga o‘tish jarayonida o‘quvchilardagi o‘rganish, tahlil qilish, tafakkur qilish, qayta ishlash, amaliyotda qo‘llash ko‘nikmasi rivojlanadi. Bu jarayonda o‘qituvchida har bir o‘quvchi bilan individual ishlash kompetenciyasi shakllangan bo‘lishi kerak.

Shu bilan bir qatorda, bugungi kunda umumiy o‘rta ta’limda foydalanib kelinayotgan ta’lim standartlari, o‘quv dasturlari faqatgina nazariy bilim berishga yo‘naltirilgan bo‘lib, o‘quvchilarni mantiqiy fikrlash, amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish hamda ularni hayotga tayyorlashga o‘rgatmaydi [1].

Olimlarning ta’kidlashlaricha, o‘quvchilarning o‘qituvchini tinglashga tayyorlik mahoratining darajasi mavjud:

Bu o‘rinda o‘qituvchidan yuksak darajadagi pedagogik artistizm elementlarini egallaganlik talab etiladi. O‘qituvchilar o‘quvchilarga qanday ma’lumotlarni etkazganligi emas, balki o‘quvchilar nimani qabul qilganliklari, darsning mazmundorligi muhim ahamiyat kasb etadi. SHuningdek, dars jarayonida o‘qituvchining qanday ma’lumotlar va axborotlarni taqdim etganligi, u nimani nazarda tutganligi emas, balki o‘quvchilarning ushbu ma’lumotlarni ongli, mustaqil tarzda qabul qilish ko‘nikmalarining rivojlanganligi bilan bog‘liq. Shundagina, o‘qituvchi o‘quvchilardagi passivlikni faollik, ijodkorlikka aylantira oladi, ya’ni o‘quvchilarni ijodiy fikrlash ko‘nikmalari rivojlantiriladi.

Yuqori axborot mazmuniga erishgan holda, o‘qituvchi vizual va mantiqiy semantik fiksatorlardan foydalanadi, matn tempi va axborot izchilligi o‘rtasidagi to‘g‘ri nisbatni topadi, tempni ritm (tempo-ritm) bilan birlashtiradi, o‘quvchilarga taqdim etilayotgan axborotlar izchilligi ularning jismoniy xususiyatlari va kayfiyatini hisobga olgan holda o‘zgaradi, rivojlanadi.

Fanda “tempo-ritm”atamasini birinchi bo‘lib K.S.Stanislavskiy qo‘llagan. Uning fikricha, tomoshabin spektakl paytida to‘satdan teatrda ekanligini eslaydi va teatrga aloqasi bo‘lmagan narsalar haqida o‘ylay boshlaydi. Bu erda asar muallifi yoki rejissyorning aybi tufayli temp ritmining buzilishi kuzatiladi. Maktabda esa dars vaqtida o‘quvchilarning umuman boshqa narsalar haqida o‘ylashi

o‘qituvchilarda pedagogik artistizm yoki aktyorlik mahoratining etishmasligi ko‘rinadi [4].

Bizga ma’lumki, maktabdagi har bir dars o‘quvchi tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan yangi voqelik sifatida mavzuga kirish bilan boshlanadi. Bir mavzudan navbatdagi mavzuga o‘tgan sari voqeliklar o‘zgarib rivojlanish, yangilanib boradi. Albatta bu bejizga emas, chunki umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun tuzilgan darsliklardagi mavzular oddiydan murakkabga borish principi asosida shakllantirilgan. Mavzulararo izchillik, uzviylik, ular orasidagi munosabatlar, bosqichma-bosqich rivojlanib boradi. Bu esa o‘quvchilarning bilimlarni oson o‘zlashtirishlariga ko‘maklashadi. SHu ma’noda, o‘qituvchilarning pedagogik faoliyati, ularning aktyorlik mahoratlari teatr rejissyorining aktyorlar bilan individual ishlashiga hamohangdir. O‘qituvchi har safar yangi darsga tayyorlanish jarayonida o‘quvchilarning mojiza kutishlarini his qilishi kerak. Buning uchun undan darsni aniq taqsimlay olishi, darsning qiziqarliligini ta’minlash maqsadida pedagogik artistizm elementlaridan o‘z vaqtida to‘g‘ri foydalana olishi talab etiladi. Jumladan:

Bo‘lajak o‘qituvchilar uchun dars jarayoniga rejissyorlik qilish bilan bir vaqtning o‘zida o‘sha darsda aktyorlik qilish mahoratini egallashlari kerak. Ular har bir darsni boshlashdan oldin dars qanday yakunlanishi, o‘quvchilar bilimlarni qanday o‘zlashtirishlari mumkinligini yaxshi bilishi kerak. SHu bilan bir qatorda, pedagogik artistizmni yaxshi egallagan o‘qituvchi o‘quvchilar bilan muammoli vaziyatlar zanjirini hal qilish orqali darsning asosiy rejasi, g‘oyasi, mantiqi, asosiy voqelik va eng muhim vazifalarni ajratib ko‘rsatishi kerak [2].

Ma’lumki, o‘qituvchi uchun faqatgina bilimdonlikning o‘zi etarli emas, balki ulardan pedagogik artistizmni mukammal egallash talab etiladi. Pedagogik amaliyot davrida kuzatishlarimiz jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarning o‘quvchilar bilan do‘stona muloqotga kirisha olmaganliklari, ularni o‘zlaridan uzoqlashtirishga harakat qilganliklari, xushmuomalalik bilan dialogga kirisha olmaganliklari namoyon bo‘ldi. Biz bunday respondentlar bilan individual ishlab ularga

pedagogik artistizm elementlarini singdirishga harakat qildik va qisqa muddatda yuqoridagi kabi bo‘lajak o‘qituvchilar faoliyatida ham ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi.

Bo‘lajak o‘qituvchi pedagogik artistizm elementlarini egallash orqali o‘quvchilarni nazorat qiladi, ularning diqqati va etiborini darsga jalb etishga erishadi. SHunday ekan, har bir bo‘lajak o‘qituvchi oliy pedagogik ta’lim jarayonida pedagogik artistizmni yaxshi egallashi zarur.

Pedagogik artistizmni egallagan bo‘lajak o‘qituvchi dars jarayonida tashqi ko‘rinishi, kiyinishi, ovoz tembri, imo-ishoradan foydalana olishi, yuz ifodasi katta ahamiyatga ega. Bularning barchasi uning ko‘z qarashlarida namoyon bo‘ladi. Dars jarayonida o‘qituvchining ko‘zlarida hissiyot sezilmasa, ular o‘quvchilarga oddiygina qarab tursa, u ma’noli ko‘z ishoralarini amalga oshira olmasa, demak, bunday vaziyatda jiddiy muammo kelib chiqadi, ya’ni o‘quvchilar darsga diqqat qaratmaydilar, yangi mavzuga qiziqmaydilar.Bunday dars zerikarli bo‘lib, o‘quvchilar turli harakatlarni amalga oshira boshlaydilar. SHu tariqa, dars jarayoni samarasiz yakunlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2022 йил 28 январь куни мактаб таълимини ривожлантириш масалалари юзасидан видеоселектордаги нутқидан // Lex.uz

2. Булатова О.С. Педагогический артистизм: Учеб.пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. — М.: Издательский центр «Академия» 2001.- 240 с.

3. Ваганова Ж.В. Артистизм педагога как компонент его творческой индивидуальности: Дис. на соиск. учен.степ. канд. пед. наук. — Челябинск, 2000. — С. 81.

4. СтаниславскийК.Педагогический артистизм // Москва, - 2006 г. – С. 39.

PERSONALDÍ BASQARÍW: MEKTEP SISTEMASÍNÍŃ NATIYJELILIGINE TÁSIRI.

Y.Shaniyazov - NMPI "Tálim mekemelerin basqariw" qániygeligi
1-basqısh magistrantı

Personaldı basqarıw túsinigin túsindiriwge háreket etken túrli ilimpazlar tárepinen túrlishe táriyp berilgen. Vaghela (2015) pikirine kóre, bul basqa kúsh dereklerinen ayrıqsha túrde jumısshı kúshinen nátiyjeli paydalanıw hám baqlaw menen shuǵıllanatuǵın basqarıw basqıshı bolıp tabıladı. Bul kompaniya islengen maqsetlerge ekonomikalıq hám nátiyjeli erisiw ushın jumısshı kúshin satıp alıw, rawajlandırıw, saqlaw hám olardan paydalanıwdıń túrli operativ funkciyaların joybarlaw, shólkemlestiriw, basqarıw hám baqlawdı óz ishine aladı.

Joqarıda keltirilgen tariyplerden sonı juwmaq qılıw múmkin, xızmetkerlerdi basqarıw - bul shólkemdegi insan menen baylanıslı barlıq ózgeriwshilerdi tuwrı jallaw, tańlaw, aqsha tólew hám olardıń jumıs natiyjeliligi hám maqsetlerine erisiwdi jeńillestiretuǵın basqa miynet sháráyatları beriliwin támiyinlewdiń sistemalı procesi. Bul, birinshi náwbette, shólkem ishindegi barlıq adamlardan nátiyjeli paydalanıw arqalı shólkemlestirilgen nátiyjelililikti asırıw menen baylanıslı. Xızmetkerlerdi basqarıwdıń logikalıq hasası barlıq jumısshılar ortasında jumıs hám turmıs teń salmaqlılıqın jaratıw bolıp tabıladı. Xızmetkerlerdi basqarıw procesi mektep administraciyası tárepinen úzliksiz túrde rejelestiriliwi kerek.Bunda basshınıń personaldı *basqariw funksiyaları tómendegiler*

1. *Xızmetkerlerdi joybarlaw* Shólkem óz aldına qoyılǵan maqsetlerge erisiw ushın mekteptiń úzliksiz islewin támiyinlew ushın zárúr bolǵan xızmetkerlerdi aldınan anıqlaw juwapkerligin óz moynına aladı. Xızmetkerlerdi tuwrı joybarlawsız shólkem nátiyjeli islew ushın zárúr bolǵan tuwrı kónlikpelerge iye bolǵan tuwrı túrdegi xızmetkerlerdi kóp dárejede jumısqa ololmasligi múmkin. Akpan (2011) maǵlıwmatlarına kóre, bul funkciya ádetde kadrlardı joybarlaw dep ataladı hám mektep sistemasındaǵı ámeldegi xızmetkerlerdi (oqıtıwshı hám oqıtıwshı bolmaǵan xızmetkerler) bahalawdan baslanadı. Keyin mekteptiń kadrlarǵa bolǵan mútajlikleriniń ulıwma keleshegi boyınsha prognozlar dúziledi.

2. *Jumısqa qabıllaw*. Bul bolajaq xızmetkerlerdi izlew hám olardı bos jumıs orınlarınǵa arza beriwge úndew procesi bolıp tabıladı. Jumısqa qabıllaw mas kandidatlardı izlew ushın bir neshe orınlardı skautlawdı óz ishine aladı. Jumısqa qabıllaw tayınlanǵan yamasa saylaǵanılardan tısqarı hár qanday shólkemdiń barlıq xızmetkerleriniń kirisiw noqatı bolıp tabıladı. Bankole (2000) atap ótiwishe, jumısqa qabıllaw óz jumıslarında tabısqa erisiw múmkinshiligı joqarı bolǵan abituriyentlerdi tartıw menen baylanıslı siyasatlar, programmalar hám ilajlar menen baylanıslı. Biraq, jumısqa qabıllaw ushın zárúr bolǵan málim ulıwma talaplar hám ilmiy tájriybeler bar. Bularǵa puqaralıq jaǵdayı, jası, jinsi, turar jayı, maǵlıwmatı, tájiriybesi, texnikalıq hám jeke qásiyetleri kiredi. Xızmetkerlerdi jumısqa jaylastırıw yamasa satıp alıw jumısqa qabıllaw, tańlaw, jaylastırıw hám jumısqa qabıllaw basqıshında ámelge asırıladı (Mbieli, 2006). Jumısqa qabıllaw procesi bilgir shaxslar tárepinen úzliksiz túrde ámelge asırılıwı kerek. Qaniygelik talaplar, bos jumıs orınların hám bolajaq dawagerlerden kutilayotgan talaplar da anıq kórsetiliwi kerek, sonda hár bir shaqırıq etiwshi birinshi náwbette ol hár qanday bos lawazımǵa maman yamasa joq ekenligin hám ol basqa kriteryalarǵa juwap beredime yamasa joq ekenligin bilip aladı.

3. *Tańlaw*. Tańlawdıń maqseti maǵlıwmat dárejesi, ilmiy tájriybesi hám jumıs tájiriybesi sıyaqlı málim kórsetkishler tiykarında jumısqa kirisiw ushın arza bergen ámeldegi kandidatlar arasından tańlaw bolıp tabıladı. Biraq mektep sistemasındaǵı tańlaw procesi mektep sistemasınan yamasa jumısqa qabıllaw processinen jetkiliklishe maman kandidatlar anıqlanǵanda ǵana nátiyjeli isleydi. Shólkemde nátiyjelililikti támiyinlew ushın tańlawǵa juwapker bolǵan shaxs belgilengen standartlarǵa ámel qılıwın támiyinlewi kerekligin de aytıw múmkin. Olar belgilengen normalarǵa juwap beretuǵın adamlardıń saylanǵanlıǵına hám olardıń proporcionallıǵına isenim payda etiwi kerek. Bul basqıshda hár qanday tárepdarlıq, paraxorlıq hám korrupciyanıń aldın alıw kerek.

4. *Orınǵa jaylastırıw* tańlaw komissiyası tárepinen maman dep tabılǵan kandidatlarǵa olardıń ilmiy tájriybesi, qızıǵıwshılıqları hám qánigelik tarawlarına sáykes keletuǵın jumıs orınların bekitilgen jaǵdayın ańlatadı. Kóplegen shólkemler

nadurıs jaylastırıw nátiyjesinde nátiyjesiz hám sapasiz jumıs kelip shıǵadı. Xızmetkerler shólkemge jumısqa qabıl etilgende, olarǵa kepillik hám qánigelikten kelip shıqqan halda wazıypalar júkleniwi kerek. Basqasha etip aytqanda, «domalaq tesikke kvadrat qazıq qoymaw kerek».

5. Etika hám minez-qulıq. Eger tuwrı jóneltirilmegen halda, kóplegen jańa xızmetkerler qátelerge jol qoyıw yamasa mekteptiń belgilengen standartlarına uyqas kelmeytuǵın iskerlik menen shuǵıllanıw múmkinshiligın asıradı, bul bolsa resurslarınıń ısırap etiliwine járdem beredi, sonıń menen birge, shólkemdiń ósiwi hám natiyjeliligine tosqınlıq etedi.

6. *Kadrlar tayarlaw hám mamanlıǵın asırıw* xızmetkerlerdiń natiyjeliligin asırıw hám miynet ónimliligi dárejesin jaqsılaw maqsetinde kónlikpelerdi rawajlandırıw hám túsinikler, qaǵıydalar hám munasábetlerdi úyreniw procesin óz ishine aladı. Jańa jumısqa qabıl etilgen xızmetkerler shólkemge qımbatqa túsetuǵın qategе jol qoymawları ushın bul treningni waqıtında hám waqıtında orınlaw kerek. Trening hár bir shaxs ushın shólkem degi kutilayotgan rolidan kelip shıqqan halda ulıwma tayarlıqtı da, arnawlı tayarlıqtı da qamtıp alıwı kerek. Xızmetkerler, sonıń menen birge, shólkemdiń qánigelestirilgen mashinaları hám programmalıq támiynat programmaların qanday isletiw hám basqarıw boyınsha oqıtılıwı kerek. Kadrlar rawajlanıwı - bul jumıstıń házirgi hám keleshektegi talaplarınan kelip shıqqan halda kónlikpe, bilim, dóretiwshilik qábilet, beyimlik, munasábet hám qádiriyatlardı jetilistiriw, qáliplestiriw, ózgertiw hám rawajlandırıw procesi (Akpan, 2011). Rawajlanıw, xızmetkerlerdi basqarıw menen baylanıslı halda, dúnya ózgergende xızmetkerlerdi shólkemdiń ózgeriwshen talaplarına maslastırıw procesin ańlatadı. Bul qayta tayarlaw, mártebe joybarlaw, jumıs iskerligin bahalaw hám lawazımdı asırıwdı óz ishine aladı.

7. *Kompensatsiya.* Bul xızmetkerlerge teń hám ádalatlı mıynet haqın támiyinlewdi óz ishine aladı. Bul jumısshılardıń mıynet haqı/ish haqi hám qosımsha pensiyalardı basqarıwdı óz ishine aladı. Bul shólkem administraciyaınan jumısshılarǵa olardıń umtılıw-háreketleri hám shólkemge qosqan úlesi ushın kózkóreki juwap bolıp tabıladı. Kompensatsiya shólkem natiyjeliligin asırıwdıń eń

zárúrli qurallarından biri bolıp tabıladı. Ol xızmetkerlerdiń motivatsiyası dárejesin asırıw qábiletine iye, bul bolsa olardı hár qanday baxıt menen tayınlanǵan wazıypalardı orınlaw ushın tuwrı psixik jaǵdayǵa keltiredi.

Juwmaqlap aytqanda, xızmetkerlerdi basqarıw anıq, sebebi ol shólkemdiń ózi sıyaqlı zárúrli áhmiyetke iye. Mektep tárepinen basqarılatuǵın xızmetkerlerge bolǵan mútajlikti artıqsha aytıp bolmaydı. Hár bir tálim menejeri sonı túsiniwi kerek, xızmetkerlerdi basqarıw funkciyalarınıń abzallıqları kadrlar tayarlaw processinde bul funkciyalardı ámelge asırıwǵa baylanıslı. Sol sebepli, bul maqalada talqılaw etilgen bul funkciyalardı orınlawǵa háreket qılıw kerek. Eger oǵan ámel etilse, ol hár qanday mektepti tabısqa, maqsetlerge erisiwge hám nátiyjelililikti asırıwǵa alıp keliwi múmkin.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Akpan, C. P. (2011). Maktab biznesini boshqarish asoslari. Calabar: Primchoice Konsult.

2. Bankole, A. (2000), Xodimlarni boshqarish tamoyillari, Fadec, Ebute-Metta, Lagos tomonidan nashr etilgan

3. Garet R. (2005). Ishga qabul qilish va tanlash (2-nashr). Kadrlar va rivojlanishning ustav instituti.

KOMMUNIKATIV KO‘NLIKPELERDI HÁM PEDAGOGIKALÍQ TÁJIRIYBELERDI JETILISTIRIWDIŃ BAZÍ BIR MASHQALALARÍ

Qudaynazarova Minayxan

Nókis innovaciyaliq institutı assistent oqıtıwshısı

Jáhán mádeniyatı besigi bolǵan Shıǵıstıń ataqlı oyshılları imamal-Buxariy, al-Forǵaniy, al-Beruniy, İbn-Sino, al-Xorezmiy, Ulugbek, Abdura hman Jámiy, Alisher Nawayı sıyaqlı ullı alımları óziniń aǵartıwshılıq tálimatlarında insannıń, ásirese, jas áwladtıń, kámil, sanalı hám ruwxıy-aǵartıwshılıq tárepten jetilistiriw

tarawında ustaz-oqıtıwshılardıń roli hám de onı ayırıqsha kerekligin tákirar-tákirar aytıp ketken edi.

Shıǵıs alımları, tiykarınan, zıyalılarımızal-Buxariy toplanǵan payǵambarlarımız hádislerinde «Besikten qábirge shekem ilim izle» degen násiyatlar berilip ustaz-muǵallim qanday bolıwı lazımlıǵı, ustazları, oqıwshı-shákirtleri menen qanday qatnasıqta bolıwı shártligi haqqında júdá kóp úlgili pikirlerdi, aǵartıwshılıq ideyalardı kóterip shıqtı.

Máselen, Farabiydiń pikirinshe ustaz-muǵallimniń wazıypası mámleket baslıǵı aldına qoyǵan wazıypalar menen teń. Mámleket baslıǵı sıyaqlı ustaz-muǵallimde hám júdá sezgir, bilimli, isbilermen, mektephamshańaraqtıń dástúrlerin, tálim hám ruwxıylıq tiykarların tereń túsinetuǵın hám kámil isenim menen olardı húrmet qılıwı hám parız hám qarız. Usınıń menen birge alımnıń qattı isenimine tiykarlanıp ustaz-muǵallim barlıq jańalıqlarǵa ayrıqsha jaǵdaylarda-ıqlaslı, jaqsı nátiyjeler beriwi zárúr hár qanday qızıqlı, aǵartıwshılıq-tárbiyalıq tárepinen júdá áhmiyetli baslamaların dóretiwshilik penen ózlestirgen jaǵdayda, tálim hám bilim praktikasına jetiskenlik penen engiziwdi óziniń kásibiniń mamanı hám uqıplı, qábiletli adamı bolıwı kerek. Basqasha aytqanda, ustaz(oqıtıwshı)nıń ózi, áweli, jaqsı qábiletli oqıwshı bolıwı, ótmishi hám zamanlas alımlar, filosoflar ustaz-oqıtıwshılardıń aǵartıwshı tálimatlarınan, kitaplarınan, klassik ideyaları, kóz qaraslarınan tolıq xabardar bolıp, olar úlgilerin, bilim alıw basqıshında ayrıqsha sheberlik hám dóretiwshilik penen paydalanıwı lazım. Ustaz tereń hám óz betinshe pikirley alatuǵın, hár qanday ilimiy- aǵartıwshılıq túsinikler hámde ideyalardıń mánisi-mazmunı hár bir oqıwshı sanasına tolıq sińdire alatuǵın, sózi jetilisken anıq hám tınıq túsindirilgen pikiri hámmege túsinikli bolıwı lazım.

Áne sonday ustaz bilim beriw barısında qandayda bir mashqalaǵa dus kelmeydi, qıynalmaydı.

Abu Ali İbn Sino aytıwına qaraǵanda, ustaz bilim alıwshılardıń minez-qulqın, tábiyatın, aqılıy qábiletlerin tereń biliwi, onıń hár bir sózi, is-háreketleri, júz-kóz kórinisleriniń mazmunına tereń sińiwi shárt. Ótiletuǵın shınıǵıw temasın túsindiriw ushın ustaz-muǵallimniń ózi joqarı bilimli, tereń hám tolıq bilimge, sonıńday, bar

bolǵan hádiyseler, faktler hámde olardıń dálili tiykarında bilimin hár bir oqıwshıǵa túsinik, bayanlaw, gúrriń qılıp beriw, boljaw hám dáliller menen anık hámde tolıq túsindirip bere alıw sheberligine iye bolıwı lazım. Óz pikir-túsinikleri hám bilim dárejesine tolıq isengen halda, oqıtıwshı sabaqtı sonday formada alıp barıwına umtılıwı kerek, bunda onıń sózi óziniń mazmunlıǵı hámde logikalıǵı menen hár bir oqıwshıǵa anıq rawshan bolsın.

Muhammed-al-Xorezmiy oqıtıwshı menen oqıwshı ortasındaǵı qatnasıqlarda ullı aǵartıwshılıq-insanıylıq úlgisin kóredi. Ustaz pedagogikalıq izleniwlerde belsendi hám dóretiwshi bolsa ǵana, - deydi ullı oyshıl, joqarı ádep-ikramlılıq úlgili ruwxıy aǵartıwshılıq qásiyetke iye adamına aylanadı, oqıwshılar menen ruwxıy tereńlik hám húrmetlilik tiykarında baylanıs ornatıw qábiletine iye boladı.

Ótmish alımlardıń aǵartıwshılıq tálimatında ilgeri súrilgen klassik teoriyalıq kóz qaraslar hám ideyalar analizin uzaq dawam ettiriw múmkin. Biraq jaǵday bir ǵana ulıwmalasıw menen shekleniwdi talap etip turıptı.

Ulıwmalastırıw mazmunınıń dúnyalıq áhmiyeti sonda, tálim hám tárbiya insan táǵdiriniń jemisi. Bul jemis áyyemgi Turanda, orta ásir Movarounnahr hám Xurasanda, Túrkstan sanasınıń rawajlanıwı tariyxında ullı tsivilizatsiya-dáslep orta ásir hám de orta ásirler milliy-ulıwma insanıylıq oyanıw dáwirin jaratıp, millettiń ruwxıy oyanıwına alıp keldi. Ózbekstan áne sol tariyxıy ruwxıy-siyasiy oyanıwlar miyrasxorı sıpatında ǵárezsiz bolıwı menen-aq, sol ullı bilim jetiskenliklerin jańadan tiklewdey baxıtqa miyassar boldı, jáne de boladı. Ǵárezsiz mámleketimizde basqıshpa-basqısh qızǵın dawam etip atırǵan nátiyjeli túpkilikli demokratiyalıq reformalar aldı menen milliy tálimniń demokratiyalasıwı basqıshlarınıń nátiyjesi.

Joqarıdaǵı nızamlarda ózlestiriletuǵın, úyreniletuǵın barlıq qánigeliklerdiń teoriyalıq, filosofiyalıq-metodologiyalıq tiykarı, dep ózbek xalqınıń ruwxıy-aǵartıwshılıq hám mádeniy bay miyrası, sonday-aq demokratiyalıq-aǵartıwshılıq qádiriyatlar hám de qálegen jumıs túrin erkin tańlaw, tálimniń hár túrli pedagogikalıq imkaniyatları, úzliksiz tálim, forma hám wazıypaları, metodikası hám de mazmunı anıq belgilep, ilimiy tárepten tolıq tiykarlanıp berilgen bir pútin

tálim dizimin jaratqan jańa milliy tálim siyasatı qaraldı. Sonday-aq «Kadrlar tayarlaw Milliy dástúri haqqında» ǵı nızam konstitutsiyalıq huqıqlardan bolǵan insannıń tálim alıw huqıqın yuridik rásmiylestiredi.

Milliy tálim demokratiyası óz konstitutsiyalıq-huqıqıy tiykar negizinde, jańasha ilimiy-teoriyalıq mazmunǵa iye halda, milliy tikleniwdiń demokratiyalıq bilim beriwshilik áhmiyetin belgilemekte.

Kadrlar tayarlaw milliy dástúriniń házirgi sıpat basqıshında pútinley jańasha dúnya qarasqa, bilimge demokratiyalıq oylawǵa iye oqıtıwshı-ustazlar áwladı qáliplesti hám qáliplesip atır. Sol jerde ullı alım al-Beruniydiń bilim beriw tálimatındaǵı bir pikirdi eslew orınlı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. I.Karimov “Barkomol avlod” O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent (Sharq 1997-yil)

2. O‘zbekiston Respublikasi kadrlar tayyorlash milliy dasturi. Toshkent (Sharq 1997-yil)

3. Yangi pedagogika texnologiyalari Metodik tavsiyanoma. Tuzuvchilar I.A.Karimjonov Glinyonova. Toshkent 2002-yil.

MUZÍKA DÓGEREGINDE OQÍWSHÍLARǴA QOSÍQ AYTÍWDÍ ÚYRETIWDE FOLKLOR SHÍǴARMALARDAN PAYDALANÍWDÍŃ ÁHMIYETI

“Muzıkalıq tálim” kafedrası docenti S.M.Tajetdinova,
muzıka tálimi bakalavr baǵdarınıń
3a kurs studenti Sultanbaeva Kalamkas

Xalıqtıń mádeniy qádiriyatları, ruwxıy miyrası, mıń jıllar dawında biziń xalqımız ushın qúdiretli ruwxıylıq negizi bolıp xızmet etip kelgen. Xalqımız áwladdan – áwladqa ótip kelgen óziniń tariyxıy hám ruwxıy qádiriyatların hámde ózine tán dástúrlerin házirgi dáwirge shekem saqlap qalıwǵa muwapıq bolǵan.

Bizge shekem saqlap kelingen ruwxıy qádiriyatlardıń bir bólimin folklorlıq shıǵarmalar quraydı. Bul folklorlıq shıǵarmalardıń mazmunında insan kamalatın ulıǵlaw tiykarǵı orında turǵan. Folklor shıǵarmalardaǵı balalar qosıqları – xalıqlıq qádiriyatlardıń kóplegen belgilerin ózinde saqlap kiyatır, oqıwshılar onı óz oyınları, oy – qıyalınıń ushqırlıǵı, yadlawı arqalı keyingi áwladqa jetip kelgen. Xalqımız balanı óziniń isin dawam ettiriwshi áwlad yaǵnıy óziniń keleshegi dep esaplaydı. Sonıń ushında balanı tárbiyalawǵa umtıladı, ózleriniń aqıl – násiyat hám taǵı basqa júrek sózlerin arnaydı. Sonıń ushında kishkene balalar dúnyasına qolaylastırılıp, balalar folkloru dúzilgen. Onıń úlken bir tarawı balalar folklor qosıqları bolıp esaplanadı. Balalar qosıqları kewilge qonımlı názik, gózzal, estetikalıq zawıqlı sezimlerge tolı bolıp keledi. Sonlıqtan onıń tili jeńil, balalar onı tez yadlaydı. Balalar folklor qosıqların bir neshe túrlerge bólip qarawǵa boladı.

Taqmaq qosıqları . Oyın – qosıqları.

Balalar qosıqlardı anıq etip, taqmaqlap aytadı. Qosıqtıń hár qatarı diklomaciyalıq ırǵaq penen aytıladı. Bunı taqmaq qosıqları deymiz. Mısalı: - Háy, túlgishek, túlgishek, túnde qayda barasań?- Mamamnıń úyine baraman,- Mamań saǵan ne berer?- Eshki sawıp sút berer. Sonday – aq balalarǵa taqmaqlap sanawdı úyretetuǵın qosıqlar da bar. Olardıń qatarına “Birim – bir”, “Bir degenim – biliw” degen qosıqlardı atap kórsetiwge boladı. Mısalı:

Birim – bir, Ekim – eki, Úshim – úsh úsh, Tórtim – tórt, Besim – bes, Altım – altı, Jetim – jeti, Segizim – segiz, Toǵızım – toǵız, Onım – on. Onbirim – onı tapshı? Bul qosıqtı balalar barmaqların sanap atqaradı. Sol arqalı balalar sanawdı bilip aladı. Qosıq arqalı sanawdı úyreniw dástúri basqa xalıqlarda da ushırasadı.

Xalqımız tariyxında balalardıń “Mańlay shertpek“ oyını bar bul oyınnıń qosıǵınan úzindi keltirip ótetuǵın bolsaq bılay baslanadı.

Kewildegi kóz benen serlep serlep qarańlar,

Sezgir bolsań sezip al, kim shertkenin yaranlar.

Mańlay shertpek degende, mańlay shertpek yaranlar.

Sezgir bolsań, sezip al kim shertkenin yaranlar,

Bul qosıqtıń muzıkası kompozitor Saparbay Palwanov tárepinen jazılǵan bolıp, qosıq balalar xor shıǵarması formasında kóp dawısta atqarıw ushın arnap jazılǵan. Balalar bul oyındı kópshilik bolıp oynaydı sol ushın kompozitor ortańǵı bólimde kóp dawıslı etip jazǵan. Bul balalardıń jasırınbaq dep atalǵan milliy oyınına uqsap ketedi. Balalar bul qosıqtı kóp dawısta atqarıp hám oyının kópshilik bolıp oynasa olardıń ritmdi seziw, taza atqarıw, muzıkanı esitip eslep qalıw qábiletleri jaqsı rawajlanadı. Hár bir xalıqtıń folklorlıq shıǵarmaları ásirler dawamında ózine tán bolǵan mazmun hám kórkemlilik ózgesheligin toplap, áwladdan-áwladqa ótip kelgen. Sonlıqtan folklorlıq shıǵarmalar tariyxıy tamırına, hám hár qanday óziniń dóreliw sebeplerine iye boladı.

Demek, xalqımız tárepinen jaratılǵan biybaha xalıq awız eki dóretiwshiligi úlgilerin ósip kiyatırǵan jaslarımızǵa balalıq waqıtlarınan baslap sińdirip barıwı zárúr dep esaplaymız hám tájiriybe sınawlarınan kelip shıǵıp usınıs etemiz:

- birinshiden mektep jasındaǵı balalarǵa kishi jastan baslap úzliksiz ráwishte xalıq awız eki dóretiwshiligi bolǵan folklorlıq shıǵarmaları menen tanıstırıp barılıwı kerek;

- ekinshiden mektep jasındaǵı balalarǵa xalıq saz ásbapları menen “Úshinshi mıń jıllıqtıń balası” bolǵan tayanısh tiykarında tanıstırıp barıw zárúr;

- úshinshiden mektep jasındaǵı balalardıń xalıq awız eki dóretiwshiligi menen tanıstırıwshı tárbiyashıları ózleri xalıq awız eki dóretiwshiligi haqqında tereń teoriyalıq bilimlerge iye bolıwı kerek.

Bul usınıslardı qoyılǵan talaplar tiykarında oqıw orınlarında tálim tárbiya jumısların shólkemlestiriwde qollanılsa keleshekte óz tariyxın biletuǵın salamat áwladdı tárbiyalawǵa imkaniyatlar jaratılǵan boladı

Juwmaqlap aytqanda folklorlıq shıǵarmalar xalıq penen birge jasap, onıń ómiri turmıslıq tariyxınıń belgilerin kórsetetuǵın janr bolıp esaplanadı. Folklor shıǵarmalardaǵı balalar qosıqları hám oyınları arqalı xalqımızdıń milliy úrp ádetlerin, milliy dástúrlerin, jasaw turmısı, tariyxı, ótmishi, milliy kiyimleri, milliy muzıkası, xalıq qosıqları, xalıq namaları menen tanısadı, úyrenedi óz tariyxın biledi. Ata – babalardıń jaratqan tariyxıy milliy qádiriyatlarımızǵa húrmeti asadı.

Olardı saqlap qalıw keleshek áwladqa sap halında jetkeriw sezimleri oyanadı. Ulıwmalastırıp aytqanda folklor shıǵarmalardağı qosıqların balalar qálbine kishkene waqıtlardan baslap sińdiriw muzıka kórkem óner iyeleri, ulıwma bilim beretuǵın mekteplerde “Muzıka mádeniyatı” páni oqıtıwshıları aldında turǵan áhmiyetli wazıypalardıń biri bolıp esaplanadı. Sol ushında “Muzıka mádeniyatı” páni oqıtıwshıları baslawısh klasstan baslap balalarǵa folklor shıǵarmalardağı balalar qosıqları haqqında qosımsha qızıqlı maǵlıwmatlar, videofilmler, erteklerden úzindiler, balalar qosıqların atqarǵan balalardıń koncert programmalarınan esittiriw sabaqtıń jánede sapalı ótiliwin támiyinleydi hám balalarǵa ruwxıy azıq beredi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Ayımbetov. Q., Qaraqalpaq folklorı. – No‘kis.: Qaraqalpaqstan. 1978.
2. Qosimov N., “Folklor musiqa ijrochiligi” Toshkent., “Talqin” 2008 yil.
3. Nadırova A.B., “Qaraqalpaq muzıka tariyxı” T., Sano – standart 2018.
4. Tajetdinova S.M., “Muzıka ” 7- klass Nókis “Bilim” 2008 – jıl.

BILIMLENDIRIW SISTEMASÍN BASQARÍWDÍŃ TEORIYALÍQ TIYKARLARÍ

Kasimbetova K.A.

Xoja Axmet Yacaui atındağı xalıqaralıq qazaq-túrik universiteti, Beynelew óneri kafedrası magistr-oqıtıwshısı

Zamanagóy ádebiyatlarda basqariwdiń mánisi boyınsha úsh túrli baǵdarda túsinikler bar.

Birinshisine kóre, basqariw mánisi xizmet dep keltirilgen. Máselen, basqariw protsessi boyinsha ilimiy izleniwler alip barǵan, óz waqtinda basqariw pániniń rawajlaniwina salmaqli úles qosqan, basqariw teoriyasi tiykarshilarinan biri frantsuz alimi A.Fayol basqariwdi:

kelshekti kóriwshi;

xizmetti shólkemlestiriwshi;

shólkemdi basqara aliwshi;

xızmet túrlerin muwapiqlastiriwshi;

qarar hám buyriqlardiń orinlaniwin qadaģalawshi kúshli qural dep aytadi.

Ekinshi baģdar wákilleri basqariwdi bir sistemaniń ekinshisine, shaxstin ekinshi bir shaxsqa yaki toparģa "tásir etiwi" dep esaplaydi. Bul baģdar tárepdarlari basqariw – maqsetke baģdarlanģan tásir etiw bolip, subiekttiń obiektke tásiri nátiyjesinde obiekttiń ózgeriwi, dep táriyp beredi.

Úshinshi baģdarģa kóre, basqariw – bul subiektler ortasindaģi ózara tásir, yaģniy duris hám keri tásirlerdiń úzliksizligi, bir-birine tásir etiwshi subiektler ózgeriwiniń organik baylanisliģi degegn qaraslar bar.

Basqariw insanlardiń bárshe xizmetlerine tiyisli bolģan protsess bolip, turmisliq zárúrliklerdi qanaatlandiriwda, kózlengen maqsetlerge erisiwde belgili maqsetke baģdarlanģan xizmetti rejelestiriw, shólkemlestiriw, qadaģalaw, analiz qiliw hám bahalaw, bul protsess qatnasiwshilarina tásir kórsetiw arqali olardiń xizmetin muwapiqlastiriwdi bildiredi.

Sonday eken, basqariwdi, yaģniy basqariw xizmetin shólkemlestiriw zárúrligin belgilewshi bas kreteriya bul insan aldina yamasa mekeme aldina qoyilģan maqset bolip, oģan erisiw ushin waziypalar belgilew, shólkemlestirilgen xizmetti aldinnan rejelestiriw, ámelge asiriw jol-joriqlarin tańlaw, waziypalardiń mazmun hám mánisine kóre basqariwshilardi tańlaw hám orinlanatuģin waziypalardi bólistiriw, belgilengen maqsetke erisiw ushin shólkemlestirilgen protsess qatnasiwshilari (xizmetkerler) xizmetin muwapiqlastiriw zárúr esaplanadi.

Basqariw jámiyet nizamlari sistemasina tiykarlanadi. Teoriyaliq jaqtan túsinbey hám tiykarlanbaģan halda qandayda bir iri ámeliy másele sheshiwi múmkin emes.

Teoriyaliq jańalaniwdiń zárúr usili bolip tabiladi. Pán bolsa bolmis haqqinda obiektiv bilimlerdi úyreniw hám tártipke salawǵa qaratilǵan. Bilimlerdiń tártipke saliniwi nizamlarda bildirilgen.

Nizam – filosofiyaliq kategoriya bolip, bolmis waqiyalariniń turaqli takrarlaniwshi baylanisi hám múnásibetin, hádiyseler júz beriwiniń aniq tártipte boliwina alip keliwshi táreplerdi sáwlelentiredi. Nizamlardi biliw rawajlaniwdiń obiektiv baǵdarlarin aniqlaw, ámeliy waziypalardi sheshiw múmkinshiligin beredi. Basqariw nizamlarin úyreniwde tek ǵana ámel qiliw emes, bálki basqariw protsessinde sanali qollaniwdi da kózde tutiw lazim. Basqariw nizamlarinan sanali ráwishte paydalaniwda kóp tárepten olardi úyreniw menen baylanisli. Nizamlar qánsheli tereń úyrenilse, olardan ámelde duris paydalaniw múmkinshiligi artadi.

Uliwma filosofiyaliq nizamlar materiya, háreket, mákán, zaman, muǵdar, sapa, sebeb, aqibet, forma, mazmun siyaqli kategoriyalar quralinda bildiriledi. Uliwma filosofiyaliq nizamlar bul aldi menen tómendegi materialistik dialektika nizamlari bolip tabiladi:

Muǵdar ózgeriwiniń sapa ózgeriwine ótiw nizami nárse hám hádiyseler muǵdar hám sapa táreplerin ózara baylanisliǵi hám tásirin túsintiredi.

Qarama-qarsiliqlar birligi hám gúresi nizami háreketlendiriwshi kúsh, óz-ózinen háreket qilip ámelge asiriwshi rawajlaniw deregin kórsetedi.

Biykardi biykar etiw nizami sheksiz rawajlaniw hám qáliplesiw baǵdarin belgileydi. Eskirgen nárseni biykar etbiy, rawajlaniwǵa erisip bolmaydi, sebebi biykar nátiyjesinde jańa nárse ushin orin jaratiladi. Soniń ushin biykar yańa menen eski baylanisqan waqit bolip tabiladi.

Sotsialliq barliqtiń sotsialliq sanadan birlemshi ekenligin belgilewshi nizam miynet jámááti, ayriqsha miynetkesh turmisiniń birlemshi ekenligin kórsetedi. Basqariwdi uliwmalastiriw zárúr bolǵan sotsialliq, jámáát, jeke máplerdi aniqlawda bul nizam ámel qiliniwin esapqa almay ámelge asirib bolmaydi.

Filosofiyaniń joqarida sanab ótilgen hám basqa nizamlari basqariw metodologiyasiniń tiykarin quraydi. Olarda basqariwda orayliq kategoriyalar bolip, oniń konseptsiyasiniń birligin bekkemlew, bárshe kategoriyalar ortasindaǵi baylanisliqti aniqlawǵa múmkinshilik jaratadi.

Basqariw hár qanday jámiyetke, turmistiń bárshe tarawlarina tán bolǵan nárseler bolip tabiladi. Házirgi kúnde basqariw sotsial hám jeke múlkke tiykarlanǵan. Basqariw aldina qoyilǵan tiykarǵi maqset – miynetkeshlerdiń materialliq hám ruwxiy zárúrliklerin elede toliq qanaatlandiriw islep shiǵariwdi, bárshe sotsial múnásibetlerdi rawajlantiriw hám jetilistiriwden ibarat. Jámiyetti miynetkeshlerdiń ózleri-isshiler, diyqanlar hám ziyalilar basqaradi.

Basqariw olardiń máplerin gózlegen halda ámelge asiriladi.Soni ayriqsha aytip ótiw kerek, házirgi kúndegi basqariw birinshi gezekt adamlardiń ekonomikaliq hám materialliq jaǵdayin, sotsial xizmetin, olardi qádiriyatlarimiz ruwxinda tárbiyalawdi názerde tutadi.Jámiyetimizdiń rawajlaniwi joqari aqiliy potentsiyalǵa iye bolǵan jámiyetimiz aǵzalariniń sanasi, bilimine qarap sonsheli jetiskenlikli ámelge asiriladi.Sotsialliq tárbiyani, ilim hám aǵartiwshiliq beriwdi, xaliqqa mádeniy, turmisliq xizmet kórsetiwdi ilimiy tiykarda basqariw zárúrligi mine usidan kelip shiqqan.Jámiyettiń mánawiy turmisin basqariw aldina qoyilǵan maqset bolsa – ilim-aǵartiwshiliqli, mádeniyatli hár tárepleme kamal tapǵa, joqari dárejedegi pák hám ádep-ikramli adamlardi tárbiyalap jetistiriwden ibarat. Basqariw rawajlaniwiniń hár qanday basqishinda jámiyetke tán bolǵan ishki ózgeshelik bolip, bul ózgeshelik uliwma ózgeshelikke iye bolǵan halda adamlardiń sotsial jámáátshilik miynetinen, turmis hám miynet protsessinde óz-ara baylanista boliw óz materialliq hám mánáwiy xizmetiniń ónimin almastiriw zárúrliginen kelip shiǵadi.Sonǵi, esap-kitap qiliw bolsa rejeni yaki ámelge asiriwdaǵi belgili basqishlardiń qanday islenip atirǵanliǵina juwmaq jasaw bolip tabiladi.

Basqariw rawajlaniwiniń hár qanday basqishinda jámiyetke tán bolǵan ishki ózgeshelik bolip, bul ózgeshelik uliwma ózgeshelikke iye bolǵan halda adamlardiń

sotsial jámáátshilik miynetinen, turmis hám miynet protsessinde óz-ara baylanista boliw óz materialliq hám mánáwiy xizmetiniń ónimin almastiriw zárúrliginen kelip shiǵadi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Turgunov S. T. Ulıwma orta Tálim mákemeleri direktorlarınıń mamanlıǵın asırıw kursı tıńlawshıları ushın Tálim basqarıwı (menejment) den oqıw programması.- Tashkent: UPFITI, 2005.

2. Tuxtaboev A. Basqarıw menejment.- Tashkent: “Finans”, 2003.

БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБСЛУЖИВАНИЕ: ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ

Бектурсинова Гульмира Жолдасбаевна
Нукусский филиал ГИИКУЗ, г. Нукус

В ходе исторического развития человеческого общества человечество приобрело несколько чудесных материальных и духовных благ. Это голос, речь, письмо и книга. На разных этапах развития, на основе эволюции (постепенно двигаясь от простого к сложному), эти предметы, которые были приобретены человечеством, служили основой для следующего этапа цивилизации. Если человечество имело возможность организовывать взаимные социальные отношения, выражать желания и стремления с помощью голоса, речи и письма, то оно смогло обогатить свой разум, речь, мышление и логическое мышление с помощью книг.

Книга - это инструмент, соединяющий века с веками, времена с временами, узы с узами. Вот почему нам необходимо и дальше развивать культуру чтения и получения информации в каждом человеке, каждом

читателе. Грамотность - очень широкое понятие и сложная проблема, которая примерно включает следующие ситуации:

- Возможность выбрать книгу;
- Умение читать книгу;
- На что обратить внимание и помнить при чтении книги;
- Нахождение необходимой информации откуда, как, какими средствами;
- Как донести приобретенное знание или сообщение;
- Формирование культуры повторного чтения и знаний;

В настоящий момент, наряду с развитием новейших достижений в области информации и коммуникации, необходимо уделить особое внимание повышению интереса молодежи к чтению книг, приобщению их к книгам, повышению читательской культуры население. Для этого, в первую очередь, важно, чтобы мы размещали лучшие образцы нашей национальной и мировой литературы в социальных сетях и уделяли особое внимание их широкому распространению. В связи с этим глава нашего государства Шавкат Мирзиёев говорит: «В мире каждая страна, каждый народ силен, прежде всего, своим интеллектуальным потенциалом и высокой духовностью. Источником такой непобедимой силы является прежде всего великое открытие человеческой мысли в книгах и библиотеках.[1] Ни у человека, ни у нации нет будущего, кто не читает книги.

Действительно, наука и книги играют важную роль в формировании мировоззрения человека, воспитании, определении нравственных норм, воспитании духовно зрелого человека. Человеческая психика всегда склонна к духовности и обучению.

Через знания человек понимает необходимую ему духовную пищу. По мере увеличения научного потенциала человека он становится благородным, справедливым и высоким. Как пишет Азизиддин Насафи: «Долг человека состоит в том, чтобы постоянно стремиться к просветлению и наполнять свое существование светом, обретать знание и достигать чистоты». Человек,

правильно и глубоко понимающий свою сущность и соответственно стремящийся к получению знаний, несомненно, является человеком, сделавшим шаг к совершенству.

Интеллектуалы нашего времени оставили в своем научном и творческом наследии свои воззрения и воззрения на проблему познания и учения. Эта духовная сила, без сомнения, возникает в познании, образовании и рациональном обучении. Знания и талант, озаренные светом просвещения, побуждают человека уметь учиться у жизненных процессов. Но здесь важен уровень знаний, их совершенное усвоение. Знания формируются через книги, а не через себя.

Если уделить больше внимания этому вопросу и обратиться к истории, то представители джадидского движения подали пример в создании библиотеки с целью прославления книги и популяризации среди детей основ науки и просвещения.[2]

Сегодня, когда процесс духовных преобразований качественно выходит на новый этап, особое внимание уделяется формированию культуры чтения и чтения, что имеет несравнимое значение в глубоком внедрении в жизнь национальных ценностей и традиций. общества, в духовном развитии, самомышлении и мировоззрении молодого поколения.

В связи с этим принято Постановление Президента Республики Узбекистан от 16 сентября 2017 года «О программе комплексных мер по развитию системы издания и распространения книжной продукции, повышению и популяризации книгочтения и культуры чтения» является важным документом, создавшим широкие возможности для развития этой области.

Сегодня, когда поток информации увеличивается, виртуальный мир переполнен разнообразной информацией, как никогда важно воспитывать духовное мышление всех граждан, особенно молодежи, формировать культуру чтения, культуру чтения в их, и превратить эту культуру в постоянное и регулярное развлечение.

Известно, что все великие ученые истории приравнивали и сравнивали книгу со светом, силой мысли, символом духовности, источником знаний, ближайшим советчиком и верным другом. Изобретение книгопечатания было единодушно признано мировыми учеными, политиками, общественными деятелями и общественными организациями как великое событие, внесшее ни с чем не сравнимый вклад в развитие человеческого общества за двухтысячелетний период.

Хотя слово «чтение» на самом деле означает чтение, в сегодняшнюю информационную эпоху оно означает больше, чем просто чтение книги. Составляющими элементами культуры чтения являются добровольность, сознательное стремление к знаниям, свободный выбор деятельности, осознанное стремление к самосовершенствованию и являются движущими факторами духовного роста человека.

Положительное отношение к чтению и чтению существовало в узбекских семьях с древних времен. Они читали произведения Навои, Физули, Бедиля, Машраба, Увайси, Надиры, Абдуллы Кадири группами, по-семейному, по очереди.

Однако среда, типичная для действительности 21 века, требует умения быстро получать то, что нужно, из огромного потока информации, быстро ее анализировать и эффективно использовать. Поскольку изучение интереса и потребности пользователей в формировании культуры чтения является одним из основных направлений, с целью определения источников их использования, по результатам проведенного в 2018 году опроса пользователей Республиканской информационно-библиотечной центра, 32% из 60 респондентов (всего 1436 человек) получают необходимую им информацию из книг, 26% из Интернета, 18% заявили, что получают ее из электронных книг, 10% из телевидения и радио, 4% из Интернета. рабочее место. Итак, большинство пользователей удовлетворяют свои потребности в чтении с помощью книг.[3]

Сегодня в научных исследованиях понятие чтения трактуется не только как чтение книг или иной печатной продукции, но и как процесс усвоения информации из различных информационных источников. Например, в книге «Читательская культура: личность, общество, развитие» профессора А. Умарова «Чтение – явление познания, обучения, приобретения знаний». В основе этого лежит деятельностное, целенаправленное чтение и получение информации в тексте в зависимости от различных потребностей социального субъекта».

Согласно учебнику профессора Е.Юлдошева «Ведение детского чтения», культура чтения – это очень широкое понятие, это навык, который помогает развить интерес и любовь к книге, лучше узнать литературу, приобрести специальные знания о книге и работе с ней. их, а также умение полноценно пользоваться книгами и требует квалификации. Культура чтения учит читателя всесторонне понимать литературу, эстетически наслаждаться ею, понимать и оценивать мысли и идеи автора. Кроме того, учит пользоваться книгами и библиотеками, как находить книги по интересующим или нужным темам в справочно-библиографическом аппарате и как использовать это в чтении, работе и жизни. Выбор книги, быстрое ее чтение, бережное хранение, организация личной библиотеки и возможность рекомендовать прочитанные книги другим — это часть культуры чтения.

Подчеркивая роль каждого из них, нельзя отрицать, что семья играет несравнимую роль в формировании читательской культуры. Родители обязаны помочь своим детям выбрать книгу с учетом их возраста, интересов и вкуса, а также обратить особое внимание на образовательные аспекты книги, выбранной для чтения. Прежде всего, важно, чтобы родители регулярно читали и показывали пример своим детям. В образовательных учреждениях, т.е. для детских садов, младших классов, средних классов, старших классов, академических лицеев, учащихся профессиональных колледжей, студентов высших учебных заведений составление строгого списка литературы, которую необходимо прочитать, с учетом их возрастных

особенностей специальностей, а также контроля за уровнем обучения., возникает необходимость в создании усовершенствованного метода стимулирования[4]. Цель может быть достигнута только в том случае, если пропаганда чтения книг в учебных заведениях будет осуществляться с точки зрения языка, истории, религии, независимости, свободы и интересов нации.

Список источников:

1. . Мирзиёев Ш.М. Мы построим наше великое будущее вместе с нашим смелым и благородным народом. – Ташкент, Узбекистан, 2017. – 288 с
2. Хафизов Д.М. Социокультурные практике повышения читательской активности молодежи:стимулирующие возможности моды: Автореф. Дисс.канд.наук. культурологии. – Челябинск. 2017. - 27с.
3. Мокина М. Чтение – основа грамотности. Ж.Этносфера. – М.2008. стр.21-22
4. Морозова, А.Е., Равилова, Л.Р, Ахтариева, Р.Ф. Семейное чтение как инструмент формирования читательской культуры Литературная педагогика и ее роль в развитии эмоциональной грамотности: материалы Международной научно-практической конференции. – Казань, 2021. – С. 147–152.

OILADA FARZAND TARBIYASI IJTIMOIY-PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA O‘RGANILISHI

J.Kurbanbaeva

NDPI Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Shaxsning komil inson bo‘lib shakllanishida oilaning o‘rni beqiyosdir. Zero, qadimdan oila bejiz muqaddas sanalmagan. Inson o‘z hayotini oilasiz tasavvur qila olmaydi va aynan mana shu oila muhitida u jamiyat a’zosi sifatida tarbiya topadi. Oiladagi tarbiya muhiti, avvalo, oilaviy munosabatlar madaniyatiga bog‘liq bo‘ladi. Ya’ni, ota-onalar bilan farzandlarning o‘zaro yaxshi munosabati, qariyalarga hurmat-e’tibor, ota-onaning farzandlar tarbiyasiga o‘ta mas’ulligi,

oilada o‘rnatilgan namunali tartib va ijobiy urf-odatlar, ota-onaning mehnatga, ijtimoiy hayot hodisalariga to‘g‘ri munosabatda bo‘lishi kabilar oilaviy munosabatlar madaniyatining nozik qirralaridir. Bularning qay birida mutanosiblik buzilsa, demak, o‘sha oiladagi sog‘lom muhitga putur yetadi va nosog‘lom munosabatlarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘ladi. Shu sababli oila jamiyatning asosiy bo‘g‘ini hisoblanadi.

Oilaning sog‘lomligi va oilaviy muhitning qanday darajada bo‘lishi jamiyat rivojiga, undagi mavjud muammolarni hal etishda ijobiy yoki salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Insonning bu hayotda baxtli yashashining eng muhim omillari mavjud, bu oila va oilada bola tarbiyasi masalasi. Oilada millat kelajagining davomchisi bola dunyoga keladi va u jamiyatga foyda keltiruvchi shaxs bo‘lib tarbiyalanadi hamda davlatga munosib fuqaro voyaga yetadi.

Ibn Sino “Tadbiri manzil” kitobining “Ayollarning yaxshi sifatlari” bo‘limida: “Onalar oilada bosiq, dono, halol va kamtar bo‘lishlari, hamda bola tarbiyasida otaga eng yaqin ko‘makdosh bo‘la olishlari oila mustahkamligini saqlashda yordam beradi”, – deydi. Axloqqa bag‘ishlangan risolasida iffat, qanoat, saxiylik, shijoat, sabr-toqat, muloyimlik, do‘stlik, sirni saqlay bilish, ilm-ma’rifatli bo‘lish, ochiqlik, farosatlilik, kamtarlik, adolatlilik kabi axloqiy fazilatlarga ta’rif beradi. U axloqiy tarbiya insonning kamol topishida juda muhim o‘rin egallashini ta’kidlaydi [1].

Bolalarning jismoniy, aqliy, ma’naviy va ruhiy rivojlanishi bir tekisda ro‘y bermaydi. Bunday taraqqiyotning muayyan qonun-qoidalari mavjudki, pedagogika va psixologiyada ana shunday qonuniyatlarni hisobga olgan holda bolalarga ta’lim-tarbiyani va rivojlantiruvchi ishlarni olib borish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan bo‘lib, ular maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim-tarbiyani tashkil etish bo‘yicha davlat dasturlarida o‘z aksini topgan.

Ba’zi hollarda bolalarning rivojlanishida kuzatiladigan nuqsonlar, orqada qolishlar, og‘ishlar ularga tezkor yordamni tashkil etishni taqazo etadi.

Oila - kishilarning tabiiy biologik munosabatlari, uy-ro‘zg‘orni boshqarish, huquqiy nikohni fuqarolik holatlarida qayd etish, ma’naviy er-xotin, ota-ona va

bolalar o‘rtasidagi sevgi, mehr-muhabbat tuyg‘usi va shu kabi munosabatlarga asoslangan birlik [2]. Oilaviy munosabatlardagi salbiy yoki ijobiy psixologik munosabatlar bolalarning ruhiy, ma’naviy rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Oilada shaxsning barcha ijtimoiy fazilatlaridan bo‘lgan insoniylik, qat’iylik, burch, mehnatsevarlik, samimiylik, kamtarlik kabi axloqiy xislatlari shakllanadi.

Oiladagi ota va ona o‘rtasidagi yuksak madaniy munosabat bolalarni quvnoq, xushchaqchaq o‘sishlariga, to‘g‘ri tarbiya olishlariga, oilada sog‘lom muhit yaratilishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Noahillik, qo‘pollik, do‘q-po‘pisa, asabiylik hukm surgan oilalarda halovat bo‘lmaydi, oiladagi kichik kelishmovchilik, ziddiyatli xolat ham dastavval bolalarning psixik holatiga ta’sir ko‘rsatadi, ularda yomon odatlar hosil bo‘lishiga olib keladi.

Oilada farzandlarda sog‘lom ongni shakllantirish imkoniyati boy berilsa, u voyaga yetganidan keyin oiladagi va jamiyatdagi hayot qonuniyatlariga zid xatti-harakatlar qiladigan bo‘lib o‘sadi, va bunday paytda hech narsa afsuski, foyda bermaydi. Milliy va ma’naviy qadriyatlar, avlod-ajdodlar, o‘tmish va kelajak haqidagi pand nasihatlarimiz ularga ta’sir qilmaydi. Shu bois ham buyuk alloma Abu Ali ibn Sino farzand tarbiyasi bilan uning tug‘ilishidan avvalroq, ona qornidan boshlaboq shug‘ullanish lozim, deb ta’kidlagan.

Pedagog va psixologlarning fikricha, tarbiyaning bosh asosi besh yoshda nihoyasiga yetadi. Demak, biz farzandimizga besh yoshgacha nima qilgan bo‘lsak, bu tarbiyaviy jarayonning 90 foizini tashkil etadi. Keyingi tarbiya esa qayta tarbiyalash negizida davom etadi. Ana shu jarayonda bola tarbiyasiga o‘ta e’tiborli bo‘lish zarur. Yosh avlodning qalbi va ongida sog‘lom hayot tarzi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat-ehtirom tuyg‘usini shakllantirish, ularni har jihatdan barkamol etib tarbiyalash jamiyatimiz talabi hamdir.

Ota-ona tomonidan farzand tarbiyasida bola huquqlari hech qachon kamsitilmasligi kerakligi xaqiqatdir. Oilaviy tarbiya ijtimoiy tarbiyaga nisbatan bolalarning ruhiy olamiga, hissiyoti va tuyg‘ulariga chuqur ta’sir ko‘rsatadi. Ajdodlarimizning uzoq davr mobaynida tarbiya sohasida orttirgan tajribalari asosidagi ta’limotlar negizida shu ma’no anglashiladiki, ota-ona tarbiyachi sifatida

farzand uchun o‘zlari hamisha o‘rnak bo‘lishlari kerak. Shundagina jamiyatimizning, ota-onalarning farzandlarining kelajaklari to‘g‘risidagi orzulari shubhasiz ro‘yobga chiqadi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Shoumarov G‘., Akramova F., Umarov B. Oilada ma’naviy-axloqiy tarbiya. T: 2015.B.20.

2. V.M.Karimova Oila psixologiyasi Toshkent., “Universitet” 2007.

3. Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar. J.2. —T. M a’ naviyat, 1998. — B. 13.

4.Inomova M.O. Oilada bolalarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanishning pedagogik asoslari (mustaqil hayot bo‘sag‘asidagi yoshlar): Pedagogika fanlari doktori... dis./ Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika universiteti. – Toshkent, 1998. 279-bet.

QARAQALPAQSTANDA INKLYUZIV TÁLIM HÁMDE IMKANIYATÍ SHEKLENGEN OQÍWSHÍLAR MENEN ALÍP BARÍLATUǴÍN JUMÍSLAR

Pirniyazova Gu’lshira Nietbaevna
Ájiniyaz atındaǵı NMPI Pedagogika kafedrası
assistent-oqıtıwshısı

Búgingi kúnde inklyuziv tálimge qaratılǵan mámleket siyasatı hám imkaniyatı sheklengen oqıwshılar hám olardıń jaǵdayları boyınsha Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 12-oktyabrdagi PQ4860 -san qararı, Ózbekstan Respublikası ministrler Kabinetiniń 13-oktyabrdagi 638-san qararı búgingi kúnde inklyuziv tálimge mútáj bolǵan balalardı oqıtıw boyınsha tiykar bola aladı.

Demek, eń dáslep inklyuziv tálim bul ne, qaysı tilden kirip kelgen, elimizde buǵan qanday ıqtıyajlıqlar bar degen sorawlarǵa toqtap ótemiz. «Inklyuziya»

túsinigi francuz tilinde «inclusif» – «ózine biriktirgen», latın tilinde «include» – «kirgizemen, qosaman», inglis tilinde «aralastıraman» degen mánini beredi. Al, yaponlar bilim sistemasında «inklyus» túsinigi «in'» menen «yan'» sheńberinde qarastırılıp, «bul – men hám meniń denem», «men óz denemdi qalay basqara alaman?», yaǵnıy hár adamnıń ózin-ózi basqarıwı aldı menen denesin basqara biliwden baslanadı degen tereń hám quramalı filosofiya tiykarında sıpatlanadı.

Inklyuziv bilim beriw – imkaniyatı sheklengen balalardı oqıtıp-úyretiwdiń bir forması. Haqıyqıy inklyuziya bilim beriwdiń 2 sistemasın: ulıwma bilim beriwdi hám arnawlı bilim beriw sistemaların birlikte úyrenedi.

Dún'yatanıw procesiniń baslı ózgesheligi sıpatında jámiyetlik turmısta bolıp atırǵan ulıwma integraciya – inklyuziv oqıtıwdıń áhmiyetli bólegi. Inklyuziv oqıtıwdıń keń mánidegi áhmiyeti:

1) barlıq balalardı, onıń ishinde imkaniyatı sheklengen balalardı da jınısına, shıǵıw tegine, dinine, jaǵdayına qaramay, ulıwma bilim beriw procesine tolıq engiziw hám sociallıq beyimlesiw;

2) balanı dene, psixoemociyalıq, sociallıq hám t.b. mútájliklerine qaray rawajlandırıw-dúzetiw hám arnawlı qollap-quwatlaw, yaǵnıy ulıwma bilim beriw sapası saqlanǵan paydalı oqıtıwǵa baǵdarlanǵan mámleketlik siyasat;

3) balalardı bir-birinen ayıratuǵın irkinishlerdi ilajı barınsha joq etiw ushın tutas jámiyet bolıp at salısıw hám usı jolda ata-analardıń belsendiligine súyeniw;

Inklyuziyada basqa balalardıń toparlardıń birine qosılıwı yamasa imkaniyatı sheklengen balalar menen ǵana emes, basqa oqıwshılar menen de jámáátlik háreketlerge qatnasıwına ayrıqsha dıqqat awdarıladı.

Inklyuziya – múmkinshilikleri hár túrli balalardı ádettegi balalar ortalıǵına, yaǵnıy ádettegi mektep turmısınıń barlıq unamlı táreplerine tolıǵı menen qosıw. Integraciya – múmkinshilikleri hár túrli balalardı dúzetiw-rawajlandırıw baǵdarındaǵı arnawlı klaslar menen mektep dúzilisine qatnastırıw maqsetindegi baǵdarlamalar. Inklyuziya modeli sıpatında imkaniyatı sheklengen balalardı ulıwma bilim beriw procesine jartılay, waqıtsha hám tolıǵı menen integraciyalaw tájiriybelerin aytadı.

Elimizde inklyuziv bilim beriw ózgesheligi – imkaniyatı sheklengen balalardı sırtqı psixologiyalıq-pedagogikalıq súyew mákemeleriniń rawajlanǵan procesi hám jetkilikli potencialı (psixologiyalıq-pedagogikalıq dúzetiw kabinetleri, sawallandırıw ortalıqları, logopunktter, psixologiyalıq-medicinalıq-pedagogikalıq konsultaciya).

Demek, biziń izertlewimizde Qaraqalpaqstan Respublikasında inklyuziv tálimge mútájlik seziletuǵın hám de imkaniyatı sheklengen oqıwshılardıń jaǵdayları menen tanısıp shıqtıq. Solardıń ishinde inklyuziv tálimge hám de imkaniyatı sheklengen, oqıw, bilimge mútájlik seziletuǵın orınlardan Nókis qalasında biz tájiriybemizdi sınap kórdik.

Izertlewimizde Qaraqalpaqstan Respublikası densawlıqtı saqlaw ministrligi menen birgelikte alıp barılǵan jumıslarǵa súyenetuǵın bolsaq tómendegi kestege itibar qaratamız. (1-keste)

2020-2023jıl Nókis qalasında imkaniyatı sheklengen balalar haqqında 10 aylıq maǵlıumat

		Sanı	**% da**
	2023jılǵı Nókis kalasında imkaniyatı sheklengen balalar sanı	1809	1,6
	Solardan mektep jasındaǵı oqıwshılar	1250	69,0
	Mektepke shekemgi jastaǵı balalar	559	30,9
	Arnawlı mekteplerde tálim alıwshılar	105	5,8
	úyde oqıtılatuǵın bala	298	16,5
	logopediyalıq punktler	0	0,0

(1-keste)

Biz izertlewimizde joqarıdaǵı statistikalıq maǵlıwmatlarǵa súyene otırıp tómendegi wazıypalardı orınlaw zarúr:

– inklyuziv bilim beriwdi hám de imkaniyatı sheklengen oqıwshılar bilimin rawajlandırıwdıń normativ-huqıqıy, shólkemlestiriwshilik-ekonomikalıq tiykarları hám komponentlerin jetilistiriw;

– inklyuziv bilim beriwdi hám de imkaniyatı sheklengen oqıwshılardı rawajlandırıwdıń metodikalıq, oqıw-metodikalıq tiykarların jetilistiriw (oqıw jobaları menen baǵdarlamalardı, sabaqlıqlardı, oqıw-metodikalıq komplekslerdi beyimlestiriw hám túrlendiriw, oqıw jetiskenliklerin bahalawdıń kriterial sistemasın engiziw);

– ózgeshe bilim alıw zárúrligi bar oqıwshılardı jeke dúzetiw-pedagogikalıq hám sociallıq-psixologiyalıq qollap-quwatlawdı támiyinlew; bilim alıwshılardı mektep jámiyetiniń áhmiyetli hám belsendi aǵzasına aylanıw múmkinshiligin beretuǵın qolaylı ortalıq jaratıw; balanıń ózin-ózi bahalawın joqarılatıw;

– oqıw hám sociallandırıw zárúrligin arttırıw;

– qolaylı «irkinishsiz ortalıq» dúziw hám bilim alıwshılardı teńlestiriwshi qurallar menen támiyinlew;

– inklyuziv bilim beriwdi hám de imkaniyatı sheklengen oqıwshılardı oqıtıwdı ámelge asıratuǵın bilim beriw shólkemleri kadrlarınıń sapalıq quramın jaqsılaw;

Juwmaqlap aytatuǵın bolsaq, inklyuziv bilim beriwdi hám de imkaniyatı sheklengen oqıwshılarǵa tálim-tárbiya beriwdiń tiykarǵı ideyası bilim beriw sistemasına kiriwge bala tayarlanıwǵa tiyisli emes, qálegen balanı kirgiziwge nervtiń ózi tayar bolıwı zárúr degendi ańlatadı. Inklyuziv oqıtıw barlıq kemshiligi bar balalarǵa mektepke shekemgi bilim beriw shólkemlerinde hám mektepte oqıwǵa, mektep turmısına belsene qatnasıwǵa múmkinshilik beredi, oqıwshılardıń teń huqıqın anıqlaydı, adamlar menen qarım-qatnasına zárúr qábiletlilikti rawajlandırıwǵa múmkinshilik beredi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 12-oktyabrdagi PQ4860 -san қарары.

2. Ózbekstan Respublikası ministrler Кабинетиниң 13-oktyabrdagi 638-san қарары.

3. M.A.Mamanabiyeva. Inklyuziv ta’limni qo‘llab-quvvatlash yo‘llari. Международный научный журнал № 5 (100), часть 1 «Новости образования: исследование в XXI веке» декабрь, 2022 г

4. O. Islomova. Inklyuziv ta’limda “ta’lim hamma uchun” umummilliy dasturi mohiyatini targ’ib qilish. Jizzax davlat pedagogika instiuti

5. Z. Aripov. Alohida yordamga muhtoj bolalar e’tibor markazida. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 3(3), March, 2023

АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ДАРС ЖАРАЁНИДА ҚЎЛЛАНИШДА КЕЛИБ ЧИҚАДИГАН ҚИЙИНЧИЛИКЛАР

Ушбу мақолада ўқув жараёнини компьютерлаштириш муаммоларини ҳал қилишда қандай асосий ютуқлари борлигини, улар ўқитишда фаолиятли ёндашуви тамойиллари билан қанчалик боғлиқлигини кўриб чиқамиз.

Педагогик адабиётларда компьютерда ўқитиш одатда «компьютер ўрганишнинг техник воситаларидан бири бўлган шундай ўқув тизими» деб тушунилади[3].

Таълимни компьютерлаштириш муаммоларини ишлаб чиқиш турли йуналишларда ҳам назарий ҳам амалий даражада амалга оширилади. Масалан, А.И.Башмаков, Т.Гергей, Б.С.Гершунский, А.А.Журин, И.Г.Захарова, Г.М.Коджаспирова, Е.И.Машбиц, К.В.Петров, Е.С.Полат, И.В.Роберт сингари олимларнинг асарларида компьютерни ўқитиш қуроли сифатидаги фойдаланилиши масаласи тадқиқ қилинган.

Айрим тадқиқотчиларнинг ишларида компьютерни ўрганиш мақсадлари, қоида тариқасида, фаолиятли ёндашуви контекстида кўриб

[3]Коджаспирова Г. М., Петров К. В. Технические средства обучения и методика их использования. С. 10..

чиқилади. Хусусан, А.А.Андреев компьютерларни ўқув жараёнига жорий этиш, биринчи навбатда, қуйидагиларга имкон беради, деб ҳисоблайди:

- ҳар бир шахсга ўз таълим йулини тақдим этиш;

- компьютернинг ўзига хос хусусиятларидан фойдаланинг, уларнинг асосийси ўрганишга фаол ёндашув асосида билиш жараёнини ташкил этиш имкониятидир[4].

Бундан ташқари, олимлар электрон технологиянинг техник имкониятларидан келиб чиқиб, компьютер технологиялари ёрдамида ҳал қилиниши мумкин бўлган янги муаммоларни шакллантирадилар:

- талабалар микро ва макрокосмосдаги, мураккаб техник, биологик ва ҳатто ижтимоий тизимлар ичидаги ҳодиса ва жараёнларни компьютер графикаси ва компьютер моделлаштиришдан фойдаланишга асосланган ҳолда ўрганишлари мумкин;

- компьютер технологияси талабалар учун қулай вақт оралиғида жуда юқори ёки жуда паст тезликда содир бўладиган турли хил физик, кимёвий, биологик ва ижтимоий жараёнларни ифодалаши мумкин.[5,6].

Шундай қилиб, ахборотнинг, биринчи навбатда, компьютерлар ёрдамида мустақил равишда янги билимларни эгаллаш, турли хил ахборот манбалари билан ишлаш қобилиятини шакллантириш учун фойдаланишни ўз ичига олган компьютер технологияларининг ривожланиш заруриятни белгилайди. Ушбу технологиялар ўз навбатида талабаларининг интеллектуал, ижодий қобилиятларини ривожлантиришга ҳизмат қилади.

Таниқли психологлар ва ўқитувчилар Э.И.Машбитз, О.К.Тихомиров ва бошқа бир қатор олимлар умумий дидактик тамойилларни ишлаб чиқиб, ўқитишда компьютердан фойдаланиш шартлари ва янги ахборот технологияларини қуриш учун концептуал асосларни яратдилар.

А.М.Коротков, А.В.Штиров ва бошқа бир қатор олимларнинг[7]

[4] Андреев А. А. Компьютерные и телекоммуникационные технологии в сфере образования. С. 155.

[5] Андреев А. А. Компьютерные и телекоммуникационные технологии в сфере образования. С. 155.

[6] Машбиц Е.И. Компьютеризация обучения: проблемы и перспективы. М., 1986; Тихомиров О.К. Информатика и новые проблемы психологической науки // Вопросы философии. 1986. № 7

[7] Коротков А.М. Формирование у школьников умений обучаться в дидактических компьютерных средах: Автореф. дисс. на соиск. учен, степени канд. пед. наук. Волгоград, 1996

тадқиқотларида, агар талабаларнинг шахсий ривожланиши учун шароит яратадиган дидактик компьютер муҳити (ДКМ) яратилса, компьютер технологиялари асосида самарали ўқитиш мумкинлиги кўрсатилган. Таълим жараёнининг барча субъектларининг ўзаро таъсири: ўқувчилар, ўқитувчилар, техник, дастурий таъминот ва услубий таъминотни ишлаб чиқувчилар, ахборот манбаларидан фойдаланишни таъминлаш, этарли маълумотлар тўпламини таъминлаш ижодий воситаларга боғлиқ. Тадқиқотлар шуни таъкидлайдики, дидактик компьютер муҳитидаги ўқув фаолияти фақат ўқувчилар ва ўқитувчилар бунга етарли даражада тайёр бўлгандагина самарали бўлади.

Бинобарин, компьютер ўқитиш дастурларини ишлаб чиқиш ва улардан фойдаланиш жараёни мураккаб, ўзаро боғлиқ бўлган фаолият бўлиб, анъанавий ўқитишдан фарқли ўлароқ, у ўқитувчи ва талабадан ташқари, машина дастурлаш тилида дастур ишлаб чиқувчиларни ва табиий равишда ўқув дастурларини яратувчи методистларни ўз ичига олиши керак.

Шундай қилиб, дидактик даражада компьютер технологияларидан ўқув жараёнида фойдаланишга фаоллик ёндашувига асосланган назарий ёндашувлар кўп жиҳатдан ишлаб чиқилган. Ушбу қоидалар ўқув жараёнида компьютерлардан фанлардан фойдаланиш муаммоларини услубий жиҳатдан ишлаб чиқиш учун шароит яратади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Брусницова Т.Н. О психолого-педагогических принципах компьютерной системы обучения /Т.Н.Брусницова // Вопросы психологии. - 1996. - № 6. – С.164-172. Научный журнал КубГАУ, №97(03)

2. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании: учебное пособие / И.Г.Захарова. – М.: Академия, 2005. – 192 с.

3. Розиқов О., Оғаев С. ва бошқалар. Таълим технологияси. – Т.: Ўқитувчи, 1999. – 56-57 б.

4. Н.Сайидаҳмедов. Янги педагогик технологиялар. – Т.: Молия, 2003. – 126 б.

5. Машбиц Е.И. Компьютеризация обучения: проблемы и перспективы. М., 1986; - 37-43 с.

6. Тихомиров О.К. Информатика и новые проблемы психологической науки // Вопросы философии. 1986. № 7. С. 88-91.

ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА У СПЕЦИАЛИСТОВ ПО ФИЗИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ

Канназаров А.Г.

Докторант Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

Введение. Проблема повышения профессионального мастерства будущего учителя физической культуры является одной из актуальных в высшем учебном заведении, так как она способствует эффективной подготовке студентов к педагогической деятельности в школе.

На профессиональное формирование специалиста по физической культуре к практической деятельности с учащимися разного возраста непосредственно влияет самовоспитания и самообразования, что является необходимым условием всесторонне развитой личности [1].

Трансформация формирования ученика физического воспитания у будущего педагога невозможна без осознания себя как субъекта педагогической деятельности.

Анализ научно-методической литературы свидетельствует о том, что самовоспитание будущих учителей средствами физической культуры и спорта является результатом общего профессионально-педагогического совершенствования личности и одновременно его предпосылкой.

Физическое самовоспитание - это процесс целенаправленной сознательной работы над собой, направленной на формирование личности.

Оно характеризует и отражает:

– актуальные потребности физического образования и развитие личности;

– условие и результат эффективного процесса физического воспитания;

– взаимосвязь с физическим воспитанием, который прослеживается во время обучения учеников в школе.

Одним из важных условий формирования учителя физического воспитания как субъекта педагогической деятельности во время обучения в школе может выступать проведение специальных занятий с целью измерения уровней с формированности подструктур педагогических способностей и особенностей личности через призму самооценки жизненных планов, черт характера, знаний, умений и возможностей.

Самовоспитание - это процесс, который несет не только общественное, но и личностное значение, а личностный процесс - это духовное, физическое и профессиональное развитие [2].

Таким образом, самовоспитание будущего учителя средствами физического воспитания - это не только результат профессионального совершенствования личности, но и его предпосылка.

Физическое самовоспитание - это целенаправленный процесс сознательной и планомерной работы будущего учителя над своей личностью, которое должно отражать: актуальные потребности физического образования и развития личности; условие и результат эффективного процесса физического воспитания; взаимосвязь специальных дисциплин физического воспитания в течение всего периода обучения в вузе, в основе которого, с

одной стороны - педагогическое руководство, а с другой – влияние самовоспитания.

Исследования известных ученых позволили определить этапы физического самосовершенствования.

Первый этап - психолого-педагогическая подготовка, в ходе которой формируется общественно важная мотивационная работа над собой, обучение ведется методами самопознания, педагогами оказывается практическая помощь студентам в познании своих особенностей и возможностей в овладении знаниями по физической культуре в ракурсе профессиональной подготовки будущего учителя. Психолого-педагогическая подготовка ведется педагогами вузов из учебных дисциплин и, одновременно, студентам предлагается изучение своего состояния здоровья, физической подготовленности; определение уровня профессиональных умений и навыков, личностных характеристик, анализ двигательного режима. То есть на первом этапе необходимо осознать восприятия программного материала, побуждать студентов к физическому самосовершенствованию своей личности как будущего учителя.

Второй этап связан с дальнейшим усовершенствованием психолого-педагогической подготовки студентов к профессиональной работе по физическому воспитанию с учащимися через призму физического самовоспитания.

Студенты знакомятся с приемами работы над собой, выполняют задачи по самосовершенствованию, осуществляют самоконтроль и оценивают полученные результаты физического самовоспитания.

Роль руководителя физического самовоспитания - максимальное использование внешних педагогических воздействий на внутреннюю работу личности студента, которое определяется в самовоспитании, самоанализе и самоконтроле.

Третий этап физического самовоспитания направляет на:

– формирование систематического физического самовоспитания;

– переход от управления самовоспитанием к самовоспитанию;

– овладение коррекцией самовоспитания с учетом результатов работы над усовершенствованием себя как личности. На третьем этапе педагогический процесс повышает качество решения задач по сравнению со вторым, а именно: студенты - будущие учителя- овладевают специальными знаниями, умениями, навыками и методикой организации физического воспитания.

Четвертый этап физического самовоспитания включает:

– использование опыта физического самовоспитания;

– наличие одновременно самовоспитания в нескольких направлениях работы над собой;

– практическая деятельность студентов в физическом самовоспитании школьников во время педагогической практики;

– определение студентами стабильности состояния самовоспитания.

Анализ результатов исследования показывают, что на всех этапах процесса самовоспитания прослеживается соответствующий характер процесса физического воспитания и самовоспитания: на первом этапе ведущее место занимает физическое воспитание и самовоспитание; на втором и третьем этапах - физическое воспитание и самовоспитание взаимодействует параллельно; на четвертом этапе ведущее место занимает физическое самовоспитание, а стимуляция и корректировки его определяются состоянием учебно-воспитательного процесса в вузе.

Выводы. Итак, поэтапное применение развития процесса самовоспитания определяет характер работы над собой каждой личности и, безусловно, способствует профессионально-педагогической подготовке учителя физической культуры к будущей работе. А приобретенные умения и навыки самовоспитания отражаются и направляются на активную практическую деятельность студентов в интересах личностного самосовершенствования и в интересах коллектива, где они учатся или работают.

Библиографический список

1. Ахметов, С. М. Инновационные процессы в системе профессио нального образования по физической культуре / С. М. Ахметов. Москва, 2004.

2. Ильин, Е. П. Психология физического воспитания / Е. П. Ильин. Санкт-Петербург, 2000.

TARBIYA JARAYONINING MAZMUNI HAMDA MOHIYATI.

M. Tangirbergenova- pedagogika kafedrasi assistent o'qituvchisi

O. Rahmatullayev – "Pedagogika" ta'lim yo'nalishi 2- kurs talabasi

Pedagogik adabiyotlarda "Tarbiya" atamasi keng va tor ma'noda ishlatiladi. Keng ma'noda tarbiya inson shaklini shakllantirishga , uning jamiyat ishlab chiqarishi va ijtimoiy, madaniy, ma'rifiy hayotda faol ishtirokini taminlashga qaratilgan barcha ta'sirlar , tadbirlar, harakatlar,intilishlar yig'indisini tashkil etadi. Chetdan nazar tashasak tarbiya faqatgina oila, maktab, bolalar va yoshlar tashkilotida olib borilayotgan tarbiyaviy ishlar emas, balki butun bir ijtimoiy tuzim hisoblanib uning yetakchi g'oyalari ,adabiyot, san'at, kino, radio, telvidiniya va boshqalar ham o'z ichiga oladi. Shuningdek keng ma'nodagi tarbiya tushunchasini o'z ichiga ta'lim va ma'lumot ham kiradi. Tor ma'noda tarbiya shahsining jismoniy rivoji, dunyoqarashi, ma'naviy-axloqiy qiyofasini, estetik didi

o’stirilishiga yo’naltirilgan pedagogic faoliyatni anglatadi. Buni oila va jamoat tashkilotlari amalga oshiradi. Ta’lim va ma’lumot olish tor ma’nodagi tarbiya ichiga kiradi. Lekin har doim tarbiya bilan ta’lim chambarchas bog’liq.Chunki ta’lim va ma’lumot olish jarayonida shaxsning faqat bilmi ko’payibgina qolmaydi, balki axloqiy ma’naviy sifatlari qaror topishi ham tezlashadi.

Abdulla Avloniyning ta’lim-tarbiya sohasidagi qarashlari o’zbek xalqining ruhiyati, turmish tarsi, milliy qadriyatlari bilan chambarchas bog’langanligi adibning boy padagogik merosi ta’lim-tarbiya masalalarini rivojlantirish uni o’quvchilar qalbida shakllantirishda axloqiy va ma’naviy barkamol tarbiyalashda milliy maktab va qimmatbaho manba bo’lib hizmat qilganini o’rganib chiqish davr talabiga aylanib bormoqda. Abdulla Avloniy tarbiya haqida quidagi fikrlarni keltirib o’tgan “Tarbiya biz uchun yo ayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir”.

Tarbiya- bu shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, ma’naviy, axloqiy sifatlarini shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogikalik jarayon hisoblanadi. Tarbiya insonning insoniyligining insoniyligini taminlaydigan eng qadimgi va abadiy qadriyatdir. Tarbiyasiz alohida odam ham kishilik jamiyati ham mavjud bo’la olmaydi, chunki odam va jamiyatning mavjudligini taminlaydigan qadriyatlar tabiiy tarbiya tufayliligina bir avloddan boshqasiga o’tadi.

Tarbiya har qanday jamiyat va har qanday mamlakat hayotida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Yosh avlodning , umuman, jamiyat a’zolarining tarbiyasi bilan yetarlicha shug’ullanmagan mamlakat turg’unlik va inqirozga mahkumdir. Negaki, o’sishi va rivojlanishi uchun har qanday jamiyatda yuksalib borishi lozim. Buning uchun yosh avlod moddiy va ma’naviy boyliklar yetishtirishni ajdodlari darajasida, ulardan ham yahshiroq ishlab chiqara boshlashi lozim.Yosh avlodda ana shunday moddiy va ma’naviy qadriyatlarni shakllantira bilish uchun esa jamiyat uzluksiz ravishta samarali faoliyat ko’rsatadigan tarbiyaviy institutlar tizimiga ega bo’lishi kerak.

Umumiy pedagogika jarayonida tarbiya muhum o’rin tutadi. Shaxni shakllantirish, boshqarish nazorat harakteriga ega bo’lib, bu borada belgilangan

vazifalar tasodifiy harakatlar orqali emas, balki oldinda belgilagan va paxta o'ylangan rejalar asosida hal etib boriladi. Tarbiya jaroyonida uning maqsadi, shakl va metodlari, shaxsning o'zini-o'zi tarbiyalash va qayta tarbiyalash jihatlari muhim o'rin tutadi.Tarbiya mazmuni ijtimoiy tuzum buyurtmasi asosida belgilanib uning amalga oshirishi uchun ma'lum shart-sharoyitlar mavjudligi talab etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonivich Mirziyoyev yoshlar tarbiyasiga katta e'tibor qaratmoqda va yoshlar tarbiyasiga oid bunday fikrlar yuritgan "bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala- bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi bir so'z bilan aytganda dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgarayapti. Bu o'garishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim- yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotning avlodimiz, degan davlar ularning qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan.

Har qanday ijtimoiy jamiyatda yosh avlod tarbiyasi muayyan maqsad asosida tashkil etiladi. Tarbiya maqsadi ijtimoiy jamiyat taraqqiyoti uning rivojlanish munosabatlari mazmunidan kelib chqib belgilaniladi. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida tashkil etilayotgan tarbiyaning asosiy maqsadi har tomonlama yetuk barkamol shaxsni tarbiyalab voyaga yetkaishdan iborat.

Tarbiyani tashkil etish jarayonida bir qator vazifalar hal erildi. Ushbu vazifalar ijtimoiy tarbiya maqsadidan kelib chiqib belgilaniladi. Mustaqil O'zbekiston Respublikasida ayni vaqtda yosh avlodni tarbiyalab voyaga yetkazish jarayonida quidagi vazifalarni hal etish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

- Yoshlarni ijtimoiy hayotga tayyorlash, ularda keng dunyoqarashni tarkib toptirish, o'z shaxsiy turmishiga maqsadli yondashuv, reja va amal birligi hisini uyg'otish;
- O'quvchilarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar mohiyatidan ogoh etish chuqur bilim va tafakkurga ega yoshlarni tarbiyalash ularning ongini boyitish;

- Umuminsoniy axloq me’yorlari (odamiylik, kamtarlik, o’zaro yordam,mehr-muhabbat, muruvat, adoatni yoqlash, insonparvarlik, axloqsizlikka nafrat va hokozalar)ning mohiyatini anglash, o’quvchilarda muomala odobi, yuksak madaniyatni qaror toptirishga erishish;
- O’quvchilarda huquqiy va axloqiy me’yorlarda hurmat ruhida yondashish hisi va fuqorolik tuyg’usi, ijtimoiy burchgamas’ullikni qaror toptirish;
- Tabiatni muhofaza qilish, ekologik muhofazani yuzaga keltirish borasidagi mas’ulyatni tarkib topdirish;
- Vatanparvarlik va baynalminallik tuyg’usini shakllantirish, o’zga millat va xalqlarni hurmat qilish,ularning huquq va burchlarini kamsitmaslik tuyg’usini qaror topdurish;
- O’zbekiston Respublikasining ichki va tashqi siyosatiga to’g’ri va holisona baho berishga o’rgaish;
- Insonni oliy qadriyat sifatida baholash , uning sha’ni,or-nomusi, qadr-qimmati, huquq vq burchlarini hurmat qilishga o’rgatish va boshqalar.

Tarbiya jarayoni o’ziga hos hususiyatlarga ega uning eng muhim hususiyati aniq maqsadga yo’naltirilganligidir.

Zamonaviy talqinda tarbiya jaratoni o’qituvchi va o’quvchilar o’rtasidagi muayyan maqsadga erishishga qaratilgan samarali hamkorlik demakdir.zero tarbiya jarayonida o’qituvchi va o’quvchilarning birgalikdagi faoliyatlari tashkil etiladi, boshqariladi va nazorat qilinadi. Yagona maqsadga erishish yo’li zamonaviy tarbiya jarayonining maqsadini tavsiflaydi. Tarbiya jarayoni ko’p qirrali jarayon bo’lib, unda tarbiya mohiyatini yaratishga hizmat qiluvchi ichki va tashqi (sub’ektiv va ob’yektiv) omillar ko’zga tashlanadi. Subektiv omillar shaxsning ichki extiyojlari, qiziqishlari, hayotiy munosabatlari mazmunini anglashga yordam bersa, obektiv omillar shaxsning hayot kechirishi, shakllanishi, hayotiy muammolarni ijobiy hal qilish uchun sharoit yaratadi. Tarbiya faoliyatining mazmuni, yo’nalishi va shakli obektiv sharoyitlar bilan qanchalik mutanosib kelsa, shaxsni shakllantirish borasida shunday muvaffaqiyatga erishiladi. Tarbiya jarayonining tashkil etilishi va boshqarilishida nafaqat

o’qituvchi faoliyati, balki o’quvchining yosh va psixologik shaxsiy hususiyatlari, o’y- fikrlar, hayotiy qarashlari ham muhum ro’l o’ynaydi. Tarbiya jarayonida yana bir hususiyat uning uzoq muddat davom etishidir. Tarbiya natjalari tez sur’atda yoki yaqqol ko’zga tashlanmaydi. O’zida insoniy sifatlarni namoyon eta olgan shaxsni tarbiyablab voyaga yetkazishda uzoq muddatli davr talab etiladi. Shaxsning muayyan o’zida, turli tuman qarashlar mavjud sharoitda harakat qilishi tarbiya jarayonini murakkablashtiradi. Ta’lim muassasalarida olib boriladigan shaxs ongi, dunyoqarashini shakllantirishda yuqori darajada muhim o’rin tutadi. Binobarin, yoshlik yillarida insonning asab tizimi yuqori darajada ta’sirchan hamda beqaror bo’ladi shu bois tarbiya ayni o’quvchilik shaxsga to’g’ri tarbiya berish lozimligini talab etadi.

Tarbiya jarayonining yana bir hususiyati uning uzkuksizligidir. Ta’lim muassasalarida olib borilayotgan tarbiya jarayoni bu-o’qituvchi va o’quvchilarning birgalikdagi uzluksiz, tizimli harakatlari jarayoni hisoblanadi. O’quvchilarda ijobiy sifatlarni qaror toptirishda yagona maqsad sari yo’naltirilgan, bir-birini to’ldiruvchi, boyitib boruvchi, takomillashtiruvchi faoliyat aloxida ahamiyatga ega. Bu borada Prezidentimiz Shavkat Miromonivich Mirziyoyev bunday fikr yuritgan “ Yuqori sinflarda bolalar shaxs bo’lib, jamoa bo’lib shakllanadi ayni o’sha paytda ularni o’zlari o’rgangan muhitdan ajratib qo’ymaslik kerak. BU yoshlarning ruhiyatiga, davomatiga, oxir oqibat esa ta’lim tarbiyasiga salbiy ta’sir qilishi mumkin. Shu bois ta’lim jarayonining uzluksizligini ta’minlash o’quv dasturlarini takomillashtirish zarur”. Shu bois, ta’lim muassasalari, jamoatchilik hamkorligida tashkil etilayotgan tarbiya jarayonlari uzluksiz o’tkazilishiga erishish muvofiq.

Bola tarbiyaashda maktab yetakchi o’rin egallasa ham bolalarga tarbiyaviy ta’sir otkaza olmaydi, chunki, bolalar ma’lum bo’lib , qolgan vaqtining asosiy qismini oilada, ko’chada , jamoat orasida o’tkazadilar. Kuzgi qishki, bahorgi va ayniqsa , yozgi ta’til davrida o’quvchilar ta’lim muassasasio’qituvchisi ta’siridan chetda qoladilar. Demak, ta’lim muassasasida bolalarni tarbiyalash vaqt jihatidan chegaralangan bo’lib, sinfdan va maktabdan tashqarida amalga oshiriladigan

tarbiyaviy ishlardan holi vaqtda ular o’qituvchi yoki tarbiyachining ta’siri hamda nazoratidan uzoqlashadilar.

Tarbiya jarayonining yana bir hususiyati- bu uning yahlit holda tizimli tashkil etilishidir. Yahlitlik shundan iboratki, tarbiya jarayonining maqsadi, mazmuni va metodlarini birligi shaxsni shakllantirish g’oyasini amalga oshirish uchun hizmat qiladi. Bizga ma’lumki, shaxs ma’naviy –axloqiy sifatlarni navbatma- navbat emas, balki, yaxlit tarzda o’zlashtiradi.

Xulosa.

Xulosa o’rnida shuni aytish mumkinki, oilada farzand tarbiyasi- oila baxti, farzandlarning tarbiyali yetuk inson bo’lib yetishidagi ota onaning sa’yi – harakati hisoblanib oiladagi farzandlar tarbiyasi, uning kelajakda kim bo’lib yetishishida muhim o’rin tutadi. Demak bola oilada jamiyatning qiyofasini ko’radi, bo’lajak fuqoroning tabiati dunyoqarashi va axloqiy qiyofasi oilada shakllanadi hamda shunga ko’ra kamol topib boradi.

Farzanlarni ilm-fan va ta’lim-tarbiya asosida voyaga yetkazish maqsaga muvofiq ekan, o’z o’rnida tarbiya esa milliy fazilatlarga yovrilgan milliy tarbiya bilan chambarchas bog’liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev SH.M Tanqidiy tahlil qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo’lishi kerak.
2. Abdullayeva SH.A. va boshqalar “Pedagogika” –Toshkent., fan nashriyoti. 2004 yil.
3. Ibragimov X.I. pedagogika- psixologiya - Toshkent, O’zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2007.
4. Munavvarov A.K “pedagogika” Toshkent., “o’qituvchi”. 1996 yil.

DINIY KITOBLARNING TARBIYAVIY AHAMIYATI.

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti, “Pedagogika” fakulteti, “Pedagogika” yo’nalishi talabasi Rahmatullayev Olovuddin.

Islom dini insonlar hayotiga kirib kelgan kundan boshlab ularni go’zal xulq sohibi bo’lishga chaqirib kelmoqda. Alloh taolo Iymon, Namoz, Ro’za, Zakot, Haj kabi ibodatlarni ham insonlarni tarbiya qilish uchun, har bir inson ikki dunyo saodatiga erishishi uchun farz qilgan. Ana shu farzlarni ixlos bilan amal qilish eng go’zal xulqdir. Bu baxtga go’zal xulqi bor insongina erishadi. Xulqi yomon odam bunday baxtdan maxrum bo’ladi, chunki yomon xulqli kimsa Alloh amriga itoat qilmaydi.

Islom dini ato etgango’zal axloq tufayli Rosulullоh sallallohu alayhi vassallam odamlarni yomonlik botqog’idan qutqarib oldilar.

Islom aqidalarining, uning axloqiy-huquqiy tamoyillarining asosiy manbayi “qur’on”dir. Qur’on – dunyo ma’daniyatining ulkan boyligi, barcha musulmonlarning muqaddas kitobi bo’lib, arab tilida “qiroat” ma’nosini anglatadi. Qur’on 114 suradan iborat bo’lib , kishilarni tenglikka, birodarlikka, tinch totuv yashashga, ezgulikka undaydi.Shunga ko’ra Qur’on kata axloqiy- tarbiyaviy ahamiyatga ega hisoblanadi. Qur’onning axloqiy- tarbiyaviy ahamiyati haqida fikr yuritilar ekan, uning insonning ma’naviy kamolotiga qay darajada muhim o’ringa ega ekanligiga amin bo’lamiz. Shuning uchun u mana necha asrlardan buyon insoniyatning ulug’ qadriyati sifatida e’zozlanib keladi.

Islom dini insonlarni yaxshilikka buyurib yomonlikdan qaytaradi. Insonparvarlikni targ’ib etib, razolatni qoralaydi, odob-axloq, ruhiy poklik va yetuklikka, mehnat qilish va yer yuzini obod qilishga undaydi. U adolat, tinchlik, tenglik, erkni tarannum etadi. Buni biz Qur’onning inson kamolotga qay darajada o’rin egallashini, uning insonga, butun borliqqa munosabatini, turmush tarsi va xulq-odob qoidalari va me’yorlarini tarkib topdirishda ulkan ahamiyatidan ham bilsak bo’ladi.

Islom musulmonlarni taraqqiyot sari undab, insonlarni ilm olishga undaydi. CHunki, ilm bilan inson shaxsi kamolotga yetadi, jamiyat taraqqiyot etadi.

Barcha dinlar ichida ilk bor limning inson hayotidagi o'rniga ahamiyat bergan va ilmga keng yo'l ochgan din- Islom dinidir.

Islom- ilm dinidir. Insonlarga qiyomatgacha dasturul amal bo'lgan Qur'oni Karimning ilk oyatlari ham bunga yaqqol misol bo'la oladi.

Muqaddas dinimizda ilmning va ulomolarning o'rni beqiyos. Insoniyat tarixiga nazar solsak, olimshumul yangiliklarning aksari Qur'oni Karimni yaxshi o'zlashtirgan musulmon ulomolar tomonidan kashf etilganini ko'ramiz. U bejiz emas albatta, chunki Qur'oni Karim bizlarni saodatga elituvchi osmondan yerga tortilgan Allohning arqonidir.

Payg'ambarimiz Sallallohu alayhi va Sallam ham o'z hadisi sharifida ilmning fazli va ajri haqida ko'p bora takidlaganlar. Jumladan quyidagi hadisi sharifda: Abu Dardo' raziyallohu anhu Rosulilloh sallallohu alayhi va sallam: "Kim ilm yo'lini tutsa, Alloh uni Jannat yo'liga yo'llab qo'yadi. Albatta, farishtalar ilm talabidagi kishiga rozi bo'lib, qanotlarini yozib turadilar. Darhaqiqat, olim kishi uchun yer- osmondagi mavjudotlar va hattoki suvdagi baliqlar ham istig'for aytadilar. Albatta olimning obidga nisbatan fazilati to'lin oyning yulduzlariga ko'ra fazliga o'xshaydi.

Alloh taolo oyati karimasida "Bu so'zlarni faqat olimlar tushungaydirlar", yana bir oyatida "bilgan kimsalar bilan bilmagan kimsalar tengmi?!" deyilgan. Ko'rinib turibdiki, Qur'onda ilm olishga, ilm o'rganishga va ilmli kishilarni hurmat qilishga da'vat etadi. Zero, ilm tufayligina inson shaxsi kamolatga erishib boradi. Islom insonning aqliy kamoloti va tafakkurini rivojlantirishga kata etibor qaratiladi. Bular ilm va haqiqatni dalillar bilan isbotlashda namoyon bo'ladi. Qur'onda ilmni ishonchli dalillar bilan asoslash, talid qilishga yo'l qo'ymaslik masalalari talqin etiladi, har bir fikrni ko'r-ko'rona, mohiyatiga yetmasdan asoslash qoralanadi.

Islomda bilim, aql inson kamoloti me'zoni hisoblanib, inson ko'rish, eshitish, aqlni ishlatish vositasida bilish qobiliyatiga ega bo'ladi, deyiladi.

Ma'lumki ilm fan taraqqiyoti insonning axloqiy kamolotiga yetishda kata ahamiyat kasb etadi. Shunga ko'ra xulq –odob qoidalarini tarkib topdirishga

Qur’onda asosiy etibor qaratilgan. Har bir shaxsning, jamiyatning ravnaq topishida tarbiyaning ro’li kata hisoblanadi. Zero, jamiyat a’zosi bo’gan har bir kishining axloqsizligi jamiyatga qay darajada zarar yetkazsa, yaxshi axloqli kishilar ham jamiyat ravnaqiga shuncha hissa qo’shadilar.

Ilm olish haqida Qur’oni Karimda hamda buyuk bobokolonlarimiz ham pand-nasihatlarini berib o’tishgan. Jumladan Abdibek Sheroziy shunday degan “Agar inson ilm nuri bilan o’z yo’lini yoritmasa, zulmat va nodonlik ko’chasida qoladi. Kishi qalbning nuri va ma’rifat bilan baquvvat bo’ladi. Ilmdan hali hechkim zarar ko’gan emas. Ilmni egallab olish esa bir san’atdir”.

Qur’onda har bir mo’min-musulmon bajarishi zarur bo’lgan yaxshi xulqlar insonni haqiqiy kamolotga undovchi insoniy fazilatlardir, deb tushuntiriladi.

Chunki, Islom dinining asosiy maqsadi ham yomonlikning oldini olish, kishilarga yomonlikning xunuk oqibatlarini tushuntirish hamda ularni doimo to’g’ri yo’ldan yurishga chaqirishdan iboratdir.

Qur’onda insonda iymonning o’ziga hos me’zoni sanalgan sahovat, mehmonnavozlik , jasorat, sabr va qanoat, to’g’rilik, vafodorlik va sodiqlik, sadoqat,sahiylikka kata e’tibor berilgan.

Qur’onda ota –ona so’zlari 117 marta kelgan, bundan ko’rinib turibdiki ota –onaga hurmat yuqori o’rinda turadi. Hadisi sharifda ota ona haqida shunday br hadis kelgan, “Agar ulardan biri yoki ikkovi ham sening huzuringda keksayib qolgan bo’lsa, ey farzand sen ularga aslo “uff” deya ko’rma. Ularni jyerkima, ularga faqat qanotingni yoz va aytginki , Robbim, ota –onam meni godakligimda tarbiya qilganimdek, endi sen ularga rahm qil”.

Abu Hurayra roziyollohu anhudan rivoyat qiladi. Rosululloh sallollohu alayhi vassallamdan so’radi “kimga yahshilik qilay” deya so’ralganda “onangga” deya javob berdilar, so’ng kimga “onanga”, so’ng kimga “onanga” deya javob berdi,to’rtinchi bor so’ralganda “otanga” deya javob berdi.

Qur’onida ota onaga hurmat yuqori o’rinda turadi, yana oilaning boshqa a’zolariga, qarindoshlar, yetimlar,kambag’allar, qo’ni-qo’shnilarga yahshilik qilish takidlanadi.

Qur’oni Karimdan keyingi muqaddas kitob “Hadisi sharif” hisoblanadi. Hadis (arabcha- “xabar, yangilik”)- Muhammad s.a.v.ning aytgan so’zlari, qilgan ishlari,ko’rsatmalari haqida rivoyatlardir. Hadis ikki qismdan iborat: matn va isnod. Matn- hadis istilohida sanadning nihoyasi, ya’ni ma’nolardan tashkil topgan hadisning lafzlaridir. Isnod(tirgak, dalil,asos)- har bir hadisning tarkibiy qismi. Muhaddislar sanad bilan isnodni bir ma’noda qo’llaydilar. Hadisning boshlanishida uni kim birinchi aytgan va eshitgan kishidan boshlab hadislarni to’plo’vchilarga qadar barcha shaxslarning ismlari birma-bir ko’rsatib chiqiladi va bu hadisning asosi , dalili hisoblanadi. Hadisning haqiqiy yoki soxta ekanligini ulamolar shu ilmni taqqoslash bilan tekshirgan. Hadisni naql qiluvchi kishilarning yashagan yillari va ijobiy sifatlari shartga to’g’ri kelsa ,isnod to’g’ri, demak hadis ham to’g’ri hisoblanadi.

Hadis ikki turga bo’linadi:

1.Hadisi Qundusiy.

2.Hadisi Nababiy.

Hadisi Qundusiy- ma’nosi Alloh taoloniki bo’lib, aytilishi Rosulullоh s.a..v.dan bo’lgan hadislar. Uni Alloh taolo o’z nabiysiga ilhom berish, tushida ko’rsatib bildirish orqali xabar beradi, Payg’ambar s.a.v esa , buning ma’nosini Alloh nomidan , Alloh taolo aytdi, deb sahobalarga yetgazganlar.

Hadislarda insonning kamolga yetishi uchun talab etiladigan insoniy fazilatlar aks ettirilgan bo’lib, bular mexr-oqibat ko’rsatish, sahiylik, ochiq ko’ngillilik, ota-onalarga va kattalarga, qarindoshlarga g’amxo’rlik, hurmat, faqir bechoralarga muruvat, vatanga muhabbat, mehnat va kasb-hunarni ulug’lash, halollik, poklik, o’zaro do’stlik, tinch-totuv bo’lish va boshqalardan iborat.

Bundan tashqari, insonning o’zini yomon illatlardan to’sish, yaxshilik sari intilish kerakligi borasida pand-nasihatlar ham o’z ifodasini topganki, bularning barchasi Qur’oni Karim ko’rsatmalaridan kelib chiqadi va komil insonni shakllantirish mezoni hisoblanadi.

Hadisda insonning ma’naviy kamoloti me’zoni, uning tafakkur doirasi, dunyoqarashining kengligi, ilmiy bilimlarni qay darajada egallagani, o’z bilmi

bilan atrofdagilarga, jamiyatga foyda keltiruvchi shaxs bo'lib yetishishda muhim omil – bilim deb ko'rsatiladi.

Hadis ilmi bilan shug'ullanuvchi olimni muhaddis deymiz. Muhaddislar, asosan, hadisni Payg'ambar (sav)dan qaysi yo'llar bilan, kimlar orqali rivoyat qilinib o'zlarigacha yetib kelganini aniqlaydigan olimlardir. Ular bu ulkan mas'uliyatli ishni amalga oshirishda juda ham aniq va ishonchli yo'llarni tanlashgan.

"Hadis" va "Sunnat" so'zlari muhaddislar o'rtasida bir ma'noda qo'llanilib, Payg'ambarimizning aytgan so'zlari, fe'l- atvorlari, axloqlari, taqdirlari va payg'ambarlikga qadar hamda payg'ambarlik yillaridagi siyratlarini, ya'ni hayot yo'llarini anglatadi. Rasulullоh s.a.v. ning turli sharoitlarda shariat ahkomlariga oid aytgan so'zlari ham hadis bo'lib, fe'l-atvorlari esa ul zot qilgan va sohobalar tomonidan naql etilgan amallardir.

Xulosa qilib shuni aytish joizki Islom dini insonlar hayotiga kirib kelgan kundan boshlab ularni go'zal xulqli, tarbiyali, ilmli kabi yaxshi hislatlarga boshlab kelmoqda. Axloqimizning go'zal va chiroyli bo'lishga tarbiyaning katta ahamiyati bordir. Kishi yaxshi tarbiya olish, go'zal xulqlarga odatlansa, u baxtiyor inson bo'lib voyaga yetadi. Qayerda oila mustaqilligа kuchli intizom va tarbiyaga tayansa mamlakat va millat ham shuncha kuchli va muazzam bo'ladi.

Islom talimoti mujassamlashgan hadisi shariflarda "Ilm egallang! Ilm – sahroda do'st, hayot yo'llarida tayanch, yolg'izlik yo'llarida- yo'ldosh, baxtiyor damlarda-rahbar, qayg'uli onlarda madadkor, odamlar orasida zebuziynat, dushmanlarga qarshi kurashda-quroldir"; "Ilm olish har bir muslim va muslimaga farzdir"; "Beshikdan to qabr gacha ilm izlangiz"; deb zikr etilgan hikmatkar komil insonni tarbiyalashda muhim manba hisoblanadi. Shunday qilib biz Islom talimotida, ta'lim tarbiya masalalarining tutgan o'rnini tahlil qilar ekanmiz, bu davr ma'naviy- ma'rifiy tafakkurning harakterli tomoni shundaki, ma'naviyat, ma'rifat, odob- axloq sohasidagi tasavvur, fikr, bilmlar Islom diniy aqidalari va ta'limotlarini ham bilimning, ilmiy tasavvurning bir ko'rinishi sifatida o'z ichiga singdirib yubordi. Dunyoviy ilmlar va diniy ilohiy tasavvurlar bir butun holda

qabul etilib, ular jahonga mashhur qomusiy mutaffakkirlarimiz asarlarida keng o’rin egallaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Abdullayeva B.S, Xoliqov A.A, Farsaxonova D.R, Muhammadiyeva S.V, Sheranova M.B, “Umumiy pedagogika” (Pedagogika tarixi) Toshkent “Innovatsiya-ziyo” 2022

2. Falsafa: Qomusiy lug’at (Tuzuvchi va masul muharrir Q.Nazarov) T.Sharq, 2004.

3. Hasanboyeve O, Hamidov J Pedagogoka tarixi. T o’qituvchi 1997.y

4. O’zbekiston musulmonlar idorasi Samarqand viloyat vakilligi (maqola).

5.Muhaddis.uz.

MAZMUNÍ

1-SEKCIYA

JOQARÍ BILIMLENDIRIWDE TEORIYA HÁM MEKTEP ÁMELIYATÍNÍŃ BIRLIGI

Allaniyazov. I. B	**Pedagogíkalíq kóz-qaraslar evolyucíyasíniń bílímlendíríw tarawína tásír.....**	**5**
Allayarov. M. J	**Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ekologik ta’lim-tarbiya berish texnologiyalarini takomillashtirish pedagogik muammo sifatida…….**	**8**
Alawatdinova. R. M	**Kishi mektep jasí oqíwshílarína tásir kórsetiwde pedagogikalíq diagnostikadan paydalaníw zárúriyatlarí.....**	**11**
Jumasheva. G. X, Xojalepesova. R. A	**Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkeminde balalarda biliw kompetenciyasín qáliplestiriw dizimi.....**	**15**
Bekniyazov. B. S	**Taym-menejment umumta’lim maktab rahbarining ish samaradorligini oshirish usullaridan biri sifatida.....**	**18**
Abdurasulov. I. E	**Интерфаол методлар ёрдамида олий таълим талабаларининг маданий компетенцияларини ривожлантириш……**	**22**
Tajetdinova. S. M Mamutova. G	**Baslawísh klass oqíwshílarína muzíka sawatín Interaktiv metodlar arqalí úyretiwdiń áhmiyeti.....**	**28**

Narshabaeva. A. Y	**Ikki tillilik va ikki tilli muhit psixologik-pedagogik hodisa sifatida.....**	**31**
Xojanov. B. K	**Maktab o‘qituvchilarini o‘quvchilarga ekologik targ‘ibotchilikga oid ta’lim berishga tayyorlash usullari.....**	**35**
Naimova. Z	**Baslawísh klaslardíń qaraqalpaq tili sabaqlarínda oqíwshílar tilin rawajlandíríw metodikasí.....**	**39**
Ibraymova. A. E	**Shaxs rawajlaníwínda ózin-ózi belgilew xízmetiniń áhmiyeti.....**	**43**
Даўлетмуратова. Э	**Ўзбекистон қаҳрамони а.ўтениязовнинг ҳалқ фаровонлиги йўлидаги хизматлари.....**	**46**
Tolegenov. M	**Muloqot maktab hayotining o‘ziga xos xususiyati sifatida.....**	**49**
Jumamuratova. A. N	**The importance of interdisciplinary communication in the development of cognitive competencies of future teachers……**	**52**
Saparova. A	**Texnika oliy ta’lim muassasasi talabalariga matematikani o‘qitishning xususiyatlari.....**	**55**
Худайбергенова. З. Ы	**Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг ижодий салоҳиятини ривожлантириш.....**	**58**
Saparova. A	**Development of educational competence of students of technical higher education institutions……..**	**61**

Sherimbetova. Z Jarılqaǵanova. A	**Kishi mektep jasindaǵí oqíwshílardíń díqqat processin rawajlandíríw……**	**64**
Jalgasova . A	**Boshlang‘ich sinflarda ona tili darslarida o‘quvchilarning o‘qib tushunish ko‘nikmalarini shakllandirish usullari……**	**68**
Ibrohimova. M	**Tarbiyali va bilimli yoshlar yurtimiz kelajagi……..**	**71**
Nawrızbaeva. G	**Zamanagóy personaldí basqarıw sistemasínín ózgeshelikleri hám princpleri……..**	**75**
Nawrızbaeva. G	**Ulíwma bilimlendiriw mákemelerinde basshí mádeniyatí qáliplesiw máseleleri.....**	**79**
Muratkamalova. R. J	**Baslawísh klaslarda ana tili sabaqlarínda bayan jumísín ótkeriw tártibi.....**	**82**
Temirbekova. A	**Mekteplerde ekologiyalíq tálim-tárbiyaní shólkemlestiriw metodikalarí.....**	**85**
Adilbekova. M	**Maktabgacha yoshdagi bolalarga elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish yo‘llari……**	**89**
Djoldasbayeva. N	**Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalar nutqini rivojlantirish vositalari va usullari.....**	**92**
Allamuratov. G. S	**Tarix fanlarini o‘qitishda germaniya tajribasidan foydalanis.....**	**96**

Abdullaeva. L. B	**Boshlang‘ich sinflarda didaktik o‘yinlarning ta’limiy va tarbiyaviy ahamiyati……..**	**100**
Бекниязов. Қ	**Она тили дарсларида ўқувчиларга матн яратишни ўргатиш мазмуни.....**	**103**

2-sekciya

Bolajaq oqítíwshílardí tayarlawda innovacion pedagogikalíq texnologiyalardan paydalanıw hám olardí jetilistiriw jolları

Пазылова. М. Е	**Бўлажак ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш йўллари.....**	**111**
Nauruzbaeva. A. S	**Baslawísh bilimlendiriw modernizaciyası dástúriy támiynatín jetilistiriwdiń pedagogikalíq tiykarları...**	**115**
Saparbaev. T, Allaberdiyev. D	**Oqíwshílardí tálim processinde nawqíran jaslar etip, tárbiyalaw.....**	**119**
Jumasheva.G.X, Tolıbaeva.A.B, Beknazarova.X	**Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde Steam texnologiyasínan paydalanıw metodları.....**	**123**
Djolimbetova. M. M	**O‘quvchilar tafakkurni shakllantirishda milliy xususiyatlarni ta’siri……..**	**126**
Gaipov. D. J	**Bolajaq tárbiya páni oqítíwshílarín oqítíwda interaktiv metodlardan paydalanıwdíń ózine tán ózgeshelikleri.....**	**129**

Кудайназаров. А. К	**Янги педагогик технологиялар мазмуни ва инновацион фаолиятини аниқлаш босқичлари..**	**132**
Bekbergenova. G. S	**Huquq fanlarida matnli axborotlarni vizuallashtirish metodlari.....**	**135**
Кенесбаева. Э. Ж	**Модулли ўқитиш технологиялари воситасида ўқувчиларнинг интеллектуал соҳаларини ривожлантириш мазмуни.....**	**138**
Тузикенова. Ж. А	**Она тили дарсларида сўз бойлигини оширишда сўз маъноси ва таркибининг аҳамияти.....**	**142**
Saidaxmetova. X	**Psixologiyada stress muammosi.....**	**145**
Ko‘chkarova. H	**O‘qituvchining jamiyatdagi o‘rni.....**	**149**
Muratbaeva. A	**Kishi mektep jas dáwrindegi este saqlaw processin aníqlaw……..**	**154**
Yusupova. H. O	**O‘qitish jarayonida tarbiya metodlaridan foydalanishning afzalliklari……**	**156**
Saparbaeva. T	**O’qituvchi mehnatini ilmiy tashkil etishda innovacion ta’lim texnologiyalarining ahamiyati…….....**	**163**
Turebekova. G. A	**Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida hozirjavoblikni shakllantirishga xizmat qiladigan ish turlari.....**	**170**

Bektursinova. G. J **Kitobxonlik – jamiyat taraqqiyotining poydevori.... 174**

Тилеўмуратова. Г. Т **Балалар әдебиятының изертлениў тарийхы..... 179**

3-sekciya

Bolajaq oqítíwshílardíń kásiplik kompetentligin rawajlandíríw sistemasín modernizaciyalaw mexanizmleri

Bekimbetova. G **Aksiologiyalíq jantasíw tiykarínda qaraqalpaq tilin oqítíwdíń lingvodidaktikalíq imkaniyatlarí..... 186**

Saparbaev. T
Xaliva. M **Jaslardi milliy ruwhta tárbiyalawda toy-merekelerdiń pedagogikaliq áhimiyeti..... 189**

Klicheva. Z.P
Karimbayeva. S. B **Tárbiya jumíslarí metodlarí hám formalarínín psixologiyalíq tiykarlarí..... 193**

Даукеева. А **Акмеологик компетентлик шахс баркамоллигидаги роли..... 196**

Saitbekova. S.S **The influence of the teacher's image on learning…… 199**
Berdikhanova. G. N

Sharopova. Z. F **Hamkorlikdagi faoliyatni tashkil etish asosida o’quvchilarda ijtimoiy intellektni rivojlantirish mazmuni..... 203**

Аляминов. Х. И	**Талабаларда тадбиркорликга оид компетенцияларни шакллантиришнинг аҳамияти.....**	**207**
Kdirbayeva. X. M	**Pedagogning kasbiy sifatlarida va faoliyatida ijtimoiy intellekt tushunchasining ahamiyati.....**	**210**
Genjeeva. U. T	**Joqarí bilimlendiriw mákemelerindegi aktual máseleler.....**	**215**
Kallibekova. Z	**Bilimlendiriwdiń sapasín arttíríwda pedagogtíń kompetenciyací hám oníń áhmiyeti.....**	**218**
Saparov. Sh **Ilyasov. T**	**Joqarí klass oqíwshísí hám oqítíwshí arasındaǵí múnásebetlerdiń pedagogikalíq-psixologiyalíq ózgeshelikleri.....**	**221**
Abdisharipova. Sh	**Kompetentsiyaviy yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish……**	**223**
Yuldosheva. Sh **Masharipova. B**	**Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tasviriy faoliyat mashg‘ulotlarini tashkil etish.....**	**227**
Toremuratova. G	**Milliy o‘zlikni anglash millatning ma’naviy kamoloti…….**	**230**
Sobirova. M **Turǵanbekov. R**	**Basqaríwda basshí kompetenciyalarín rawajlandíríw.....**	**233**

4-sekciya

Joqarí bilimlendiriwde pánlerdi oqítíwdíń aktual máseleleri

Тажбенова. С. С	**Бошланғич синф ўқувчиларида лингвистик компетенцияларини шаклантирш муаммолари....**	**236**
Нажимова. А. Д	**Нутқ ўстириш ва назарий билимларни эгаллаш алоқадорлиги.....**	**239**
Tajetdinova.S.M	**Muzíka mádeniyatí pánin oqítíwda baslawísh klass oqíwshílarína qosíq aytíwdí úyretiw……**	**242**
Mambetyarov. Sh	**Tárbiyasí qíyínlíqtí keltirip shíǵaríwshí sebepleri.....**	**245**
Pirimbetov. B. A	**O‘qituvchilarning teatr pedagogikasidan foydalanish yo‘llarining texnologiyasi.....**	**248**
Shaniyazov. Y	**Personaldí basqaríw: mektep sistemasínín natiyjeliligine tásiri.....**	**252**
Qudaynazarova. M	**Kommunikativ ko‘nlikpelerdi hám pedagogikalíq tájiriybelerdi jetilistiriwdiń bazí bir mashqalalarí.....**	**255**
Tajetdinova. S. M **Sultanbaeva. K**	**Muzíka dógereginde oqíwshílarǵa qosíq aytíwdí úyretiwde folklor shíǵarmalardan paydalaníwdíń áhmiyeti.....**	**258**
Kasimbetova. K. A	**Bilimlendiriw sistemasín basqaríwdíń teoriyalíq tiykarlarí.....**	**261**

Бектурсинова. Г. Ж	**Библиотечно-информационное обслуживание: тенденции развития.....**	**265**
Kurbanbaeva. J	**Oilada farzand tarbiyasi ijtimoiy-psixologik muammo sifatida o‘rganilishi……**	**270**
Pirniyazova. G. N	**Qaraqalpaqstanda inklyuziv tálim hámde imkaniyatí sheklengen oqíwshílar menen alíp barílatuǵín jumíslar.....**	**273**
Ескараев. Т	**Ахборот технологияларни дарс жараёнида қўлланишда келиб чиқадиган қийинчиликлар…**	**277**
Канназаров. А. Г	**Этапы формирования педагогического мастерства у специалистов по физическому воспитанию……**	**280**
Tangirbergenova.M Rahmatullayev.O	**Tarbiya jarayonining mazmuni hamda mohiyati……..**	**284**
Rahmatullayev.O	**Diniy kitoblarning tarbiyaviy ahamiyati.....**	**290**

«Zamanagóy tálim máseleleri hám keleshekleri: joqarı bilimlendiriw hám mektep ámeliyatı» atamasındaǵı

Respublikalıq ilimiy- teoriyalıq hám ámeliy konferenciya

MATERIALLARÍ

«Zamonaviy ta’lim masalalari va istiqbollari: oliy ta’lim va maktab amaliyoti» mavzusida

Respublika miqyosida ilmiy-nazariy anjuman

MATERIALLARI

Ájiniyaz atındağı NMPI baspaxanasında basılğan. 2023-j
Buyırtpa №. Nusqası-50 dana. Formatı 60x84. Kólemi 19 b.t.230100,
Nókis qalası, P. Seytov. n/j Reestr №